

МОВИ І КУЛЬТУРИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

LANGUAGES AND CULTURES IN TIMES OF WAR

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науково-дослідний центр соціології мови

**МОВИ ТА КУЛЬТУРИ
ПІД ЧАС ВІЙНИ**

Колективна монографія

**LANGUAGES AND CULTURES
IN TIMES OF WAR**

Collective monograph

УЖГОРОД | UZHGOROD
2025

УДК 811+008+930.85:355.01
М 74

Мови та культури під час війни: колективна монографія / наук. ред. Г. Шумицька, А. Круглов / УжНУ; НДЦ соціології мови. — Ужгород : РІК-У, 2025. — 290 с.

До монографії увійшли матеріали доповідей, виголошених на Міжнародній науковій конференції «Мови та культури під час війни: (не)можливе, (пере)осмислене, (не)кероване», яка відбулася у Лондоні 2–3 травня 2024 року.

Розвідки охоплюють низку проблем, пов'язаних із мовно-культурною трансформацією у зв'язку з війною, причому мова (мови) представлена майже в усіх дослідженнях – чи то як об'єкт, чи як його інструмент. Крізь конкретні маркери соціолінгвістичних та соціокультурних параметрів автори вдаються до аналізу низки болісних, а подекуди й незручних питань сьогодення. Це свого роду науковий скринінг культурного і мовного стану суспільства – міжособистісних стосунків, фактів мовної поведінки, дискурсивних практик, стану мовної системи, політичних подій тощо.

Монографія прислужиться широкому колу читачів – мовознавцям, соціологам, політологам, культурологам, фахівцям із мовного планування та державного управління.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «УжНУ»
(протокол № 1 від 28 січня 2025 р.)

Рецензенти:

- професор **Світлана Соколова** (Інститут української мови Національної академії наук України)
- професор **Мирослав Шкандрій** (Манітобський університет, Канада)
- професор **Алессандро Акіллі** (Університет Кальярі, Італія)
- професор **Юрій Остапець** (Ужгородський національний університет)

Наукові редактори:

- **Галина Шумицька**, доктор філологічних наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи, координатор НДЦ соціології мови, Ужгородський національний університет (Україна)
- **Алекс Круглов**, кандидат філологічних наук, професор Школи слов'янських та східноєвропейських студій (SSEES), Університетський коледж Лондона (UCL) (Велика Британія)

ISBN 978-617-8390-78-5

© Автори, 2025
© ДВНЗ «Ужгородський
національний університет», 2025

УДК 811+008+930.85:355.01

М 74

Languages and Cultures in Times of War: A Collective Monograph / Scientific Editors: H. Shumytska, A. Krouglov / UzhNU; Research Centre for Sociology of Language. Uzhhorod, 2025. 290 pages.

The monograph includes papers presented at the International Conference Languages and Cultures in Times of War: (Im)possible, (Re)imagined, (Un)manageable, held at SSEES UCL, London, on 2–3 May 2024.

The monograph covers a range of issues related to linguistic and cultural transformation due to the war, with language(s) being represented in almost all studies either as an object of research or as a tool. Through specific markers of sociolinguistic and sociocultural parameters, the authors analyse a number of painful and sometimes uncomfortable questions in contemporary Ukraine. Therefore, it serves as a kind of scientific screening of the cultural and linguistic state of society – interpersonal relationships, facts of language behaviour, discursive practices, the state of the language system, political events, etc.

The monograph will be useful to a wide range of readers – linguists, sociologists, political scientists, cultural studies scholars, and specialists in language planning and public administration. Its sections can be used in the educational process for training specialists at all levels of higher education.

**Recommended for publication by the Academic Council
of Uzhhorod National University**

(Protocol No. 1, dated January, 28, 2025).

Reviewers:

- Professor **Svitlana Sokolova** (Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine)
- Professor **Myroslav Shkandriy** (University of Manitoba, Canada)
- Professor **Alessandro Achilli** (University of Cagliari, Italy)
- Professor **Yuriy Ostapets** (Uzhhorod National University, Ukraine)

Scientific Editors:

- **Halyna Shumytska**, Doctor of Philology, Professor of the Department of Sociology and Social Work, Coordinator of the Research Centre for the Sociology of Language, Uzhhorod University
- **Alex Krouglov**, PhD, Professor at the School of Slavonic and East European Studies (SSEES), University College London (UCL)

ISBN 978-617-8390-78-5

© Authors, 2025

© Uzhhorod National University, 2025

ЗМІСТ

Круглов Алекс. Культурна і мовна динаміка у воєнний час (<i>передмова</i>).....	7
Шандор Федір. Російсько-українська війна: інноваційні соціолінгвістичні парадигми (<i>передмова</i>).....	11
Варданян Марина. (Пере)осмислена українська культура: дитяча література та переклад у воєнний час.....	15
Гуцуляк Тетяна. Мовні зміни під час війни: актуалізація національно конотованої лексики.....	33
Орос Олександра. Агресія та насильство у ситуаціях соціальної взаємодії в умовах війни.....	62
Рубашова Леся. Новітні тенденції в розвитку військової терміносистеми в Україні.....	80
Токар Маріан. Вплив російсько-української війни на регіональну соціокультурну мозаїку України: приклад багатокультурного Закарпаття.....	108
Шумицька Галина. Тиловий регіон у воєнній Україні – мовна політика та мовна ситуація на Закарпатті.....	134
Чачанідзе Ірине. Радянська мовна політика в грузинській культурі.....	156
Чендей Наталія. Епістемічна позиція в українському газетному дискурсі про міграцію та біженців: українська та європейська перспективи.....	175
Глаз Адам. Боротьба зі словами і світами після 24 лютого: українські та білоруські студенти в Польщі.....	192
Кісс Надія. Трансмовність українських вимушених мігрантів у Німеччині та сценарії динаміки українсько-російської двомовності в діаспорі.....	208
Кремінь Тарас. Особливості державної мовної політики в Україні під час війни.....	227
Круглов Алекс. Російське вторгнення в Україну та розвиток лінгвістичного ландшафту: зростання впливу англійської та інших європейських мов.....	242
Лунде Інгунн. Між мовним опором і крахом: російськомовна антивоєнна поезія та питання мовної легітимності.....	258
Підкуймуха Людмила. «Без тебе»: дистанціювання від «русского міра» у заявах українських високопосадовців.....	273
Із рецензій.....	288

CONTENT

Krouglov, Alex. Cultural and Linguistic Dynamics in Wartime (<i>Introduction</i>)	7
Shandor, Fedir. The Russian-Ukrainian War: Innovative Sociolinguistic Paradigms (<i>Introduction</i>)	11
Vardanian, Maryna. Ukrainian culture (re)imagined: Children's literature and translation in wartime	15
Hutsuliak, Tetiana. Language changes during the war: actualization of nationally connotated vocabulary	33
Oros, Oleksandra. Aggression and violence in situations of social interaction in the conditions of war	62
Rubashova, Lesia. The latest trends in development of the military terminology system in Ukraine.....	80
Tokar, Marian. The influence of the russian-ukrainian war on the regional socio-cultural mosaic of Ukraine: the example of multinational Zakarpattia	108
Shumytska, Halyna. The rear region in wartime Ukraine – Language policy and the language situation in Transcarpathia	134
Chachanidze, Irine. Soviet Language Policy in Georgian Culture.....	156
Chendei, Nataliya. Epistemic Stance in Ukrainian Newspaper Discourse on Migration and Refugees: Ukrainian Versus European Perspectives	175
Głaz, Adam. Struggling with words and worlds after February 24: Ukrainian and Belarusian students in Poland.....	192
Kiss, Nadiya. Translanguaging of Ukrainian forced migrants in Germany and scenarios of Ukrainian-Russian bilingualism dynamics in the diaspora	208
Kremin, Taras. Peculiarities of the State Language Policy in Ukraine During the War.....	227
Krouglov, Alex. The Russian Invasion of Ukraine and the Evolving Linguistic Landscape: The Rising Influence of English and Other European Languages.....	242
Lunde, Ingunn. Between linguistic resistance and collapse: Russophone anti-war poetry and the question of linguistic legitimacy	258
Pidkuimukha, Liudmyla. “Without you”: Distancing from the “Russian World” in Statements by Ukrainian High-Ranking Officials	273
From Reviews	288

CULTURAL AND LINGUISTIC DYNAMICS IN WARTIME

The dramatic onset of the Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022 has profoundly impacted languages and cultures in Central and Eastern Europe, while also prompting a global reassessment of worldviews and beliefs. The Russo-Ukrainian war has catalysed a re-evaluation of how languages and cultures adapt to new realities in Europe and the broader world.

Wars and conflicts in Europe are not unprecedented. The continent's history, from the Roman Empire to the present-day, is replete with the rise and fall of empires, imperialist wars, and constant efforts to redraw borders in an overpopulated region. Despite this long history, the systematic study of the impact of wars on culture, communication, and language planning is relatively recent. Although languages and cultures have been subjects of scholarly inquiry for centuries, their roles in society during times of conflict have only recently begun to receive focused attention.

In light of this, the School of Slavonic and East European Studies (SSEES) at University College London (UCL), in collaboration with Justus Liebig University Giessen (Germany), Uzhhorod National University (Ukraine), and Ukrainian Catholic University, Lviv

КУЛЬТУРНА ТА МОВНА ДИНАМІКА У ВОЄННИЙ ЧАС

Драматичний початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року глибоко вплинув на мови та культури в Центральній і Східній Європі, а також спонукав до глобальної переоцінки світоглядів і розуміння світу. Російсько-українська війна стала каталізатором переоцінки того, як мови та культури адаптуються до нових реалій у Європі та світі загалом.

Війни й конфлікти у Європі не є безпрецедентними. Історія континенту від Римської імперії до наших днів рясніє розквітом і падінням імперій, імперіалістичними війнами й постійними спробами перекроїти кордони в перенаселеному регіоні. Незважаючи на таку довгу історію, систематичне дослідження впливу війн на культуру, комунікацію та мовне планування почалося порівняно недавно. Хоча мови й культури були предметом наукових досліджень протягом століть, лише нещодавно почали надавати зосередженої уваги ролі цих сфер у суспільстві під час конфліктів.

Тож Школа слов'янських та східноєвропейських студій (SSEES) Університетського коледжу Лондона (UCL) у співпраці з Університетом Юстуса Лібіха Гіссена (Німеччина), Ужгородським національним універ-

(Ukraine), organised a conference to explore the effects of military conflicts, aggressive actions, and wars on languages and cultures across various countries. This conference, titled *Languages and Cultures in Times of War: (Im)possible, (Re)imagined, (Un)manageable*, took place on 2-3 May 2024 and was attended by over 60 academics from around the world.

The conference examined the impact of the ongoing war Russia has unleashed in Ukraine, as well as other military conflicts globally, on the development of literatures, music, arts, languages, translation, and other cultural domains. This interdisciplinary event analysed how cultures, communication, and languages evolve during wars, whether they adopt new approaches, or how they are instrumentalised by different actors during wartime.

The conference highlighted several key themes. Firstly, the role of literature, language, and culture in general as tools of propaganda and resistance against aggressors was a recurrent topic. In times of war, language and culture can be weaponised to spread misinformation, bolster nationalistic sentiments, or undermine the enemy. Conversely, they can also serve as means of resistance, preserving cultural identity and fostering solidarity among oppressed groups.

Secondly, the impact of war on cultural production was extensively discussed. Wars often lead to the destruction of cultural heritage, but they can also inspire new forms of artistic expression. The conference explored

ситетом (Україна) та Українським католицьким університетом у Львові (Україна), організувала конференцію, щоб дослідити вплив військових конфліктів, агресивних дій і війн на мови та культури в різних країнах. Конференція «Мови та культури під час війни: (не)можливе, (пере)осмислене, (не)кероване» відбулася 2–3 травня 2024 року, і в ній узяли участь понад 60 науковців з усього світу.

На конференції розглянули вплив війни, яку Росія розв'язала в Україні, а також інших військових конфліктів у всьому світі на розвиток літератури, музики, мистецтва, мов, перекладу та інших культурних сфер. На цьому міждисциплінарному заході було проаналізовано, як розвиваються культури, комунікації й мови під час війни, чи застосовуються до них нові підходи і як вони інструменталізуються різними акторами у воєнний час.

Форум висвітлив декілька ключових тем. По-перше, постійною темою була роль літератури, мови та культури загалом як інструментів пропаганди чи опору агресорам. Під час війни мову та культуру можна використати для поширення дезінформації, підкріплення національно-патріотичних настроїв або підриву ворога. І навпаки, вони також можуть служити засобом опору, зберігаючи культурну ідентичність і сприяючи солідарності серед пригноблених груп.

По-друге, широко обговорювався вплив війни на культурне виробництво. Війни часто призводять до знищення культурної спадщини, але вони також можуть надихнути на

how artists, writers, and musicians respond to the trauma of war, using their work to process and document their experiences. This creative output not only serves as a historical record but also as a means of healing, resilience, and protests against wars and aggression.

Thirdly, the conference addressed the challenges of language and culture preservation and revitalisation in conflict zones. Wars can threaten the survival of minority languages, as communities are displaced and cultural practices disrupted. However, they can also prompt efforts to revitalise and preserve endangered languages and cultures, as a way of asserting cultural identity and resisting assimilation.

The interdisciplinary nature of the conference allowed for a rich exchange of ideas, drawing on perspectives from linguistics, cultural studies, history, and political science. This cross-disciplinary approach underscored the complexity of the relationship between language, culture, and conflict.

This volume presents a selection of papers delivered at the conference in London, covering a wide range of topics and exploring various aspects of languages and cultures in times of wars. The papers not only analyse how languages and cultures are affected by wars and conflicts but also demonstrate that such events accelerate changes in these areas. These changes are subsequently interpreted, responded to, and utilised in new cultural and linguistic developments. Languages and cultures also reflect

нові форми художнього вираження. Учасники зібрання досліджували, як художники, письменники й музиканти реагують на травму війни, використовуючи свої роботи для обробки та документування свого досвіду. Цей творчий результат служить не лише історичним записом, а й засобом зцілення, стійкості та протесту проти воєн і агресії.

По-третє, на конференції обговорювали проблеми збереження та відродження мови та культури в зонах конфлікту. Війни можуть загрожувати виживанню мов меншин, адже громади переміщуються, а культурні звичаї порушуються. Однак вони можуть і стимулювати до зусиль з відродження та збереження мов і культур, які є під загрозою зникнення, – ідеться про спосіб утвердження культурної ідентичності та протидії асиміляції.

Міждисциплінарний характер конференції дозволив продуктивно обмінятися думками, спираючись на лінгвістику, культурологію, історію та політологію. Цей підхід підкреслив складність взаємозв'язків між мовою, культурою та конфліктом.

Ця монографія є добіркою доповідей, представлених на конференції в Лондоні, що охоплюють широкий діапазон тем і досліджують різні аспекти мов і культур під час війни. У статтях не тільки аналізують, як мови та культури зазнають впливу війн і конфліктів, а й демонструють, що такі події прискорюють зміни в цих сферах. Ці зміни згодом інтерпретуються і використовуються в нових культурних і мовних розробках. Мови і культури також відображають зміну світогляду в

shifting worldviews within societies, illustrating how people use different, often new, means to comprehend the rapidly changing realities of wars and conflicts as they conceptualise the world and strive to make sense of it.

Another significant finding from the conference was that, despite examining languages, literatures, and cultures during both World Wars, the Bosnian war, the struggle of Palestinian people, the current Russian war in Ukraine, and other military conflicts, it became evident to participants that this topic remains under-researched and warrants deeper and more consistent analysis in the future.

In conclusion, the *Languages and Cultures in Times of War: (Im)possible, (Re)imagined, (Un)manageable* conference provided a valuable platform for scholars to examine the multifaceted impact of war on languages, cultures, and beyond. The papers presented in this volume offer insights into how wars accelerate cultural and linguistic changes, how these changes are interpreted and utilised, and how languages and cultures reflect and shape societal responses to conflict. The findings underscore the importance of continued research into this under-explored area, to better understand the dynamic interplay between language, culture, and conflict in our rapidly changing world.

Alex Krouglov

Ph.D. in Linguistics,
Professor at the School of
Slavonic and East European
Studies (SSEES), University
College London (UCL)

суспільстві, ілюструючи, як люди використовують різні, часто нові засоби для розуміння швидкозмінних реалій воєн і конфліктів, як вони концептуалізують світ і намагаються знайти в ньому сенс.

Ще один важливий висновок конференції у тому, що, незважаючи на всі дослідження у сферах мов, літератур і культур під час обох світових воєн, боснійської війни, боротьби палестинського народу, нинішньої російської війни в Україні та інших військових конфліктів, учасникам стало очевидно, що ця тема залишається недостатньо дослідженою і потребує глибшого і більш послідовного аналізу в майбутньому.

На завершення додамо, що конференція «Мови та культури під час війни: (не)можливе, (пере)осмислене, (не)кероване» забезпечила науковцям цінну платформу для дослідження багатогранного впливу війни на мови, культури та інше. Доповіді, представлені в цій монографії, пропонують зрозуміти, як війни прискорюють культурні та мовні зміни, як ці зміни інтерпретуються та використовуються, і як мови та культури відображають і формують реакцію суспільства на конфлікт. Результати підкреслюють важливість продовження дослідження цієї маловивченої галузі, щоб краще зрозуміти динамічну взаємодію між мовою, культурою та конфліктами в нашому швидкозмінному світі.

Алекс Круглов,

кандидат філологічних наук,
професор Школи слов'янських
та східноєвропейських студій
(SSEES), Університетський
коледж Лондона (UCL)

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ІННОВАЦІЙНІ СОЦІО- ЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАДИГМИ

Події російсько-української війни чітко показали, що мова стала важливим інструментом національної ідентичності та опору, а також національної єдності. Як акт спротиву відбувся свідомий перехід багатьох російськомовних українців на українську мову. Переосмислюється явище білінгвізму в українському суспільстві. Продовжується трансформація мовного ландшафту через активне очищення публічного простору від російськомовних назв. Формується унікальний військовий соціолект: з'являються і проходять швидко адаптацію специфічні військові терміни, активно розвивається військовий гумор, зокрема меми українською мовою.

Національний і постнаціональний менталітети населення формують тло для різного ставлення до війни в принципі. Під національним розуміємо героїчний опір та самопожертву українців, їх упевненість в перемозі, непохитну мужність солдатів і мобілізованих добровольців, які з рішучістю захищають свою батьківщину, культуру та мову від супротивника, що значно перевершує їх за силою. Постанціональний – це уявлення переважно західного світу, що покладається на професійну армію,

THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: INNOVATIVE SOCIO- LINGUISTIC PARADIGMS

The ongoing Russian-Ukrainian war has highlighted the crucial role of language in shaping national identity, fostering resistance, and promoting unity. In an act of defiance, many Russian-speaking Ukrainians have consciously begun to use the Ukrainian language. The concept of bilingualism within Ukrainian society is evolving. There is a noticeable shift in the linguistic landscape as public spaces are increasingly being cleared of Russian-language names. Additionally, a distinct military sociolect is emerging, characterized by the development of specific military terms that are being rapidly adopted, alongside a vibrant infusion of military humor, including memes created in Ukrainian.

The national and post-national mindset of the population shapes various attitudes toward war. The national mentality highlights the heroic resistance and self-sacrifice of Ukrainians, their confidence in victory, and the unwavering courage of their soldiers. This mindset has mobilized volunteers who are determined to defend their homeland, culture, and language against an enemy that is far superior in strength. In contrast, the predominant perception in the Western world often relies on a professional army funded by taxpayers, which

яку фінансує, аби у разі потреби не довелось самим брати в руки зброю.

Вся Україна зараз – це світовий фронт війни, культури, освіти, гуманності. При цьому маємо на увазі більше 10 значеннєвих окреслень фронту мовного: мовний як глобальний (знання глобальних мов зменшує потребу в існуванні мов, якими послуговуються менше за 100 мільйонів мовців); мовний як дипломатичний (від мовних війн всі без винятку втомлюються, крім блогерів та соціальних мереж, тому наші дипломати та Кабінет міністрів мусять організувати українську онлайн-освіту різними методами, інакше ми втрачатимемо кожного 1 вересня тисячі учнів та дошкільнят, а також сотні професійних вчителів та викладачів, які поетапно стають психологічними іммігрантами); мовний як теоретичний (старі теорії, за Поппером, заперечені, а нові піддаються сумніву, та й, власне, мовний патріотизм зникає, коли особі стає комфортно); мовний як культурний (традиційні маркери розмиті й не підтримуються новими поколіннями, особливо за межами материнської держави); мовний як футурологічний (прогрес конформізму подолав прогрес мрії: краще мати новий айфон, ніж стежити за якістю рідної мови); мовний як політичний (старі лідери-носії виявилися лише напрочуд погано замаскованою мімікрією, а новими конформістське покоління не хоче ставати); мовний як цивілізаційний (легкий і швидкий доступ до благ, де панує «англіцизм», розмиває уста-

allows citizens to avoid taking up arms unless absolutely necessary.

The entirety of Ukraine has become a global battleground encompassing war, culture, education, and humanitarian issues. In this context, we recognize over ten semantic interpretations of the «language front»: Language as Global: Mastery of widely spoken global languages minimizes the relevance of languages spoken by fewer than 100 million people; Language as Diplomatic: The fatigue from language wars affects everyone, except for bloggers and those on social media. Therefore, our diplomats and the Cabinet of Ministers must establish comprehensive Ukrainian online education using various methodologies. Without this initiative, we risk losing thousands of students and preschoolers each September, along with hundreds of professional teachers and lecturers who may become «psychological immigrants»; Linguistic as Theoretical: According to Popper, old theories are refuted while new ones are questioned, leading to a decline in linguistic patriotism as individuals seek comfort in familiarity; Linguistic as Cultural: Traditional cultural markers become less distinct, especially among new generations living outside their homeland; Linguistic as Futuristic: The pursuit of conformity has overtaken the pursuit of dreams; for many, owning the latest iPhone takes precedence over nurturing a strong grasp of their mother tongue; Linguistic as Political: Former leaders have revealed themselves as mere facades, while the emergent comfort-seeking generation is reluctant to assume leadership roles; Linguistic as Civilizational: The easy access to technological benefits, particularly those dominated

лені кордони лінгвістики); мовний як економічний (високооплачувана освіта вже не дає полегшеного доступу до нових ієрархічних щабелів, а нові лідери думок для молоді на зразок Маска, Талеба стали швидше винятками, натомість звичайні менеджери Джобси чи Цукерберги стають взірцями для наслідування, так само і з мовними ортодоксами, які стикнулися з мовними неофітами); мовний як релігійний (догматична традиція не може змінюватися, але і протестантські зміни не завжди якісні); мовний як технологічний (онлайн-освіта за два роки ковіду, два роки війни і, можливо, ще 2 роки нових чи то мавпячої віспи, чи то ковіда-24 мусить вдосконалюватися новітніми суб'єктивними факторами, новою міжособистісною матрицею, інакше прогрес відкотиться в стабільність, де вивчення мови може обмежитися набором із 250-300 слів); мовний як гуманістичний (освітня благодійність стала породжувати масовий соціальний паразитизм на планеті і, на жаль, освітяни стали лідерами цієї ультралівої ідеї та мовними космополітами).

Власне, сучасна теорія випадковості Талеба для України вже доведена на прикладі нашого ворога (не ворога) і нашого друга (не друга). Сьогодні для освітнього, зокрема, й мовного фронту надважливим є вчити та передавати досвід попередніх поколінь, формувати філософсько-футурологічне бачення та позиціонування України та українців, а для інших країн реко-

by «Anglicism,» blurs established linguistic boundaries; Language as Economic: High-paying educational institutions no longer guarantee upward mobility within social hierarchies. Influencers like Musk and Taleb are anomalies, while ordinary figures like Jobs and Zuckerbergs have become aspirational role models. Additionally, conventional language authorities are increasingly mingling with language novices; Language as Religious: While dogmatic traditions remain unchanged, the quality of Protestant shifts is not always consistent; Language as Technology: The online education systems established during the two years of COVID, followed by two years of war, may face further challenges from potential new outbreaks, necessitating the improvement of educational methodologies and interpersonal dynamics. Otherwise, language progress risks reverting to a state where learning is limited to a mere 250-300 words; Language as Humanistic: The ideologies surrounding educational charity have contributed to widespread social parasitism globally. Unfortunately, educators have become proponents of these ultra-leftist notions, leading to a rise in linguistic cosmopolitanism.

Taleb's contemporary theory of randomness regarding Ukraine has already been illustrated by the experiences of both our enemies (who are not truly enemies) and our friends (who are not entirely friends). Today, it is essential to focus on education, including language instruction, to pass down the knowledge and experiences of previous generations. This will help develop a philosophical and futurist vision for Ukraine and its people. Other countries are also

мендовано перебирати цю освітню рефлексію. Адже сучасні реалії показують, що освічена цивілізація, починаючи від греко-дорійських та римсько-варварських воєн до російсько-української війни у XXI столітті, не застрахована НІ ВІД ЧОГО. Тому припинити викладати, вчити, виховувати – означає стати такими, як неосвічені варвари.

Пишаюся тим, що новостворений науково-дослідницький центр соціології мови, який працює при кафедрі соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету, в особі її керівниці проф. Галини Шумицької долучився до організації актуальної наукової конференції в Лондоні, а відтак і до укладання цієї колективної монографії. Дослідження мови як одного з активних соціальних факторів, що впливають на суспільні процеси, зараз дуже й дуже на часі в Україні та світі.

Федір Шандор,
доктор філософських
наук, професор, завідувач
кафедри соціології та
соціальної роботи УжНУ,
сержант ЗСУ

encouraged to adopt this educational approach. Modern realities demonstrate that an educated civilization—ranging from the conflicts of the Greco-Dorian and Roman eras to the ongoing Russian-Ukrainian war in the twenty-first century—is not immune to any challenges. Therefore, ceasing to teach, learn, and educate would lead us to become like the uneducated barbarians.

I am proud to share that the newly established Research Centre for the Sociology of Language, which operates within the Department of Sociology and Social Work at Uzhhorod National University, has joined the organization of the current scientific conference in London. This collaboration, led by its head, Professor Halyna Shumytska, has also contributed to the creation of this collective monograph. The study of language as a key social factor influencing societal processes is particularly relevant in Ukraine and around the world at this time.

Fedir Shandor,
Doctor of Philosophy, Professor
and Head of the Sociology and
Social Work Department at
UzhNU, and Sergeant in the
Armed Forces of Ukraine

(ПЕРЕ)ОСМИСЛЕНА УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА: ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА ТА ПЕРЕКЛАД У ВОЄННИЙ ЧАС

Марина Варданян*

Криворізький державний педагогічний університет; пр. Університетський, 54, м. Кривий Ріг, 50086, Україна

Kryvyi Rih State Pedagogical University; Universytetskyi Ave, 54, Kryvyi Rih, 50086, Ukraine

Анотація. Розділ присвячено дослідженню перекладів дитячої літератури, які відіграють важливу роль у формуванні та переосмисленні образів української культури, особливо в умовах війни. Проаналізовано канон українських письменників, тематика, жанри та ілюстрації до творів, що були перекладені з/на українську мову, які сприяють глобальній презентації української культури та мови. Особливу увагу приділено впливу повномасштабного російського вторгнення в Україну 2022 року на розвиток та зміну перекладацької діяльності, зокрема на вибір творів для перекладу.

Розглянуто три основні аспекти: особливості перекладів радянських та діаспорних видань XX століття, сучасний видавничий ринок перекладів для дітей, а також міжнародні перекладацько-видавничі проекти. У першому розділі досліджуються українські е-бібліотеки «Чтиво» та «Діаспоріана», які зберігають книги для дітей та юнацтва видавництва «Дніпро» та «Веселка», а також переклади різних українських діаспорних друкарень. Тут показано, що переклади дитячої літератури радянських і діаспорних видань значною мірою базувалися на українознавчій проблематиці, формуючи автообраз України через фольклор, історію та морально-етичні теми. Другий розділ досліджує сучасний ринок перекладів, де відзначено зростання популярності українських дитячих книг, особливо з темами війни, міграції та екології. Третій розділ присвячений міжнародним проектам, зокрема «Translate Ukraine», «World Kid Lit» та «VookaVooka», які активно сприяють поширенню української дитячої літератури на глобальному рівні, підкреслюючи значення української мови та культури у світовій літературній полісистемі. Досліджено, як переклади впливають на формування автообразу України у світовій полісистемі культур, які образи української культури стають домінуючими, і як переклади впливають на сприйняття української літератури за кордоном. Висновки демонструють, що перекладна дитяча література стає ефективним засобом культурної дипломатії, сприяючи міжнародному визнанню та поширенню української культури, а також утвердженню її унікальної ідентичності в умовах глобалізації.

Ключові слова: українська культура, дитяча література, переклад, війна, культурна дипломатія, глобалізація.

Вступ

Образи української культури посідають одне з центральних місць у перекладах дитячої літератури. Як і загалом переклади художньої літератури, перекладна дитяча література реалізує подвійну функцію: відкриття культури іншого та представлення свого, національного буття та мови. Проте переклад є також і відображенням того, як ці образи культури реалізують або (пере)осмислюють у певний період суспільства, особливо в періоди кризи ідентичності, протидії колонізаційній політиці, боротьби за відновлення

* © Марина Варданян, 2025

ORCID: 0000-0002-1220-7530, ✉ maryna.vardanian@gmail.com

незалежності. Повномасштабне російське вторгнення в Україну 2022 року підсилює інтерес дослідників до розкриття цих проблем, зокрема і в перекладах дитячої літератури з/на українську.

У цьому розділі монографії розглянуто, як у перекладах дитячої літератури уявляють та переуявляють образи української культури на основі аналізу тематики, жанрів, ілюстрацій до книг і постатей письменників. Задля цього спочатку проаналізовано українські онлайн-ресурси, що містять переклади української дитячої літератури, переважно англійською та німецькою мовами. До них зараховано е-бібліотеки – «Чтиво» та «Діаспоріана». Якщо «Чтиво» презентує переважно переклади, що вийшли в Україні в XX столітті у видавництвах «Дніпро» та «Веселка», то «Діаспоріана» – в українській діаспорі того часу. Далі розглянуто сучасні українські видавництва та міжнародні проєкти з перекладу дитячої літератури українською та іноземними мовами, зокрема, «World Kid Lit», «BookaBooka», «Translate Ukraine» та «Pineapple Lane». Означені аспекти є частиною проєкту «Ukrainian children's literature and translation across the dimensions of identity, ideology, culture memory, and emigration», який авторка провадить на базі Інституту письмового та усного перекладу Гайдельберзького університету (Німеччина). Основні положення цього проєкту були виголошені у 2024 році на міжнародних конференціях (Україна, Велика Британія, Франція), а також публічних лекціях (Німеччина). У цьому розділі монографії не охоплено всіх аспектів зазначеного дослідження, проте зроблено спробу короткого аналізу, зокрема через відповіді на такі запитання:

- Як українська культура представлена в полісистемі глобальної культури саме завдяки перекладам?
- Які переклади видають українські видавництва? Чи змінився вибір із 2022 року?
- Який образ української культури відтворюється при перекладі? Чи він відмінний між перекладами українською та з української?

Дитяча література в полісистемі культури

Поштовхом для цього дослідження – «як українці себе презентують через переклади?» – стало нещодавнє опитування BBC Culture «The 100 greatest children's books: Who voted?» («100 найкращих дитячих книг»). Список BBC Culture представив 1050 різноманітних книг від 177 експертів – критиків, авторів, видавців із 56 країн [The 100 greatest children's books: Who voted? 2023, May 23]. Від України брали участь три учасники, серед яких і авторка цього дослідження. До списку BBC Culture увійшли оригінали й переклади, сучасні твори та книги минулих століть [Там само]. Водночас опитування BBC Culture показує, які культури є видимими в дитячій літературі та які образи цих культур ми розпізнаємо.

Як зазначається у статті BBC Culture, було «опитано експертів щодо їхніх уподобань найкращих дитячих книг усіх часів. Кожен експерт проголосував за 10 книг, виставивши їм рейтинг від 1 до 10» [Там само]. BBC Culture присуджували 10 балів за книгу, що посіла перше місце, дев'ять балів за книгу, що посіла друге місце, і так далі аж до одного. Потім були додані бали разом. Перемогла книга з найбільшою кількістю балів.

Хоча BBC Culture обрало 100 книг, але вже навіть топ-десятка лідерів списку є презентативною щодо видимості культур [The 100 greatest children's books of all time 2023, May 23]:

- *Where the Wild Things Are* (Maurice Sendak, 1963) – американський дитячий письменник.
- *Alice's Adventures in Wonderland* (Lewis Carroll, 1865) – британський письменник.
- *Pippi Longstocking* (Astrid Lindgren, 1945) – шведська письменниця.
- *The Little Prince* (Antoine de Saint-Exupéry, 1943) – французький письменник.
- *The Hobbit* (JRR Tolkien, 1937) – британський письменник.
- *Northern Lights* (Philip Pullman, 1995) – сучасний англійський письменник.
- *The Lion, the Witch and the Wardrobe* (CS Lewis, 1950) – англійський письменник.
- *Winnie-the-Pooh* (AA Milne and EH Shepard, 1926) – англійський письменник.
- *Charlotte's Web* (EB White and Garth Williams, 1952) – американський письменник Елвіс Брукс Вайт.
- *Matilda* (Roald Dahl and Quentin Blake, 1988) – британський письменник.

З цієї вибірки бачимо, що 8 із 10 книг – авторства британських чи американських письменників. Про що свідчать результати такого опитування? По-перше, кожна дитяча книжка популяризує історію та культуру своєї країни. По-друге, переклад – це форма культурної дипломатії. Через нього ці культури стають впізнаваними з їхніми традиціями, цінностями, моделями виховання, образами та героями.

Очевидно, що українська дитяча книга не мала шансу увійти до сотні найкращих дитячих книг світу в рейтингу BBC Culture, як і дитячі книги інших багатьох неангломовних країн. Але деякі неангломовні оригінали саме завдяки перекладу стали світовими бестселерами, наприклад, повісті шведської письменниці Астрід Ліндгрєн та твори французького митця Антуана де Сент-Екзюпері, що вже давно визнані як світова класика в багатьох країнах.

Вибір від українських експертів представлений у списку BBC Culture виключно творами письменників національної літератури, серед них – Тарас Шевченко, Всеволод Нестайко, Віктор Близнець, Володимир Рутківський та інші. Такий вибір відтворює певне уявлення самих українців про Україну, формує автообраз країни. Крім того, участь у масштабному опитуванні сприяє популяризації української культури у світі, що могло би бути більш активним через переклади.

Звісно, що розуміння та видимість України серед міжнародної аудиторії досягається через культуру дипломатію, зокрема культурні проєкти – книги, образотворче мистецтво, медіа та переклади [Ukrainian Institute]. Сьогодні Україну впізнають через такі образи: Чорнобиль, пшениця, козаки, щедрик, а тепер ще й війна та біженці. Але й у цьому ми не задовольняємо міжнародний попит, аби представити образ України в різних контекстах.

У цьому дослідженні виходимо з того, що українська культура стає видимою (у сенсі Лоуренса Венуті) через переклади дитячої літератури з/на українську мову. З одного боку, переклади з української мови декларують вихід української культури з тіні імперії та образів, нав'язаних українській культурі колонізаторами [див.: Vardanian 2023]. З іншого боку, переклади українською мовою свідчать про багатство української мови та зацікавленість українських читачів у світових тенденціях, уходження української культури до глобальної літературної полісистеми. Тож наступні частини цієї розвідки присвячені аналізу таких образів української культури на матеріалі е-бібліотеки «Чтиво» та «Діаспоріана», сучасної видавничої активності та міжнародних проєктів, зокрема, «World Kid Lit», «BookaBooka», «Translate Ukraine» та «Pineapple Lane», присвячених перекладам дитячої літератури з/на українську.

Образи української культури в перекладах дитячої літератури радянських та діаспорних видавництв ХХ століття

У цьому підрозділі розглянуто образи української культури в перекладах дитячої літератури в ХХ столітті через дві умовні гілки: радянську та діаспорну. Аналізуємо сучасні українські видавництва дитячої книги, їхню тематику та образи, а також вплив російсько-української війни на переклади: що і чому перекладається?

Перекладацьку діяльність радянської гілки яскраво презентує українська е-бібліотека «Чтиво». Як зазначено на вебсайті, «[м]етою діяльності цієї е-бібліотеки є поширення і популяризація українськомовних творів серед читачів» [Е-бібліотека Чтиво]. Проте тут міститься понад тридцять перекладів української дитячої літератури англійською та німецькою мовами. Значну частку становлять переклади видавництва літератури для дітей «Веселка». Як зауважує Юрій Ковалів, це спеціалізоване видавництво було засноване

в Києві 1934 року як Дитвидав УРСР, згодом припинило своє існування під час Другої світової війни, але з 1956 року відновилося, а в 1964-му дістало сучасну назву [Ковалів 2007, с. 170]. Інше видавництво – «Дніпро» – також активно займалося перекладами дитячої літератури. Це одне з найстаріших видавництв України, засноване у 1919 році, також неодноразово змінювало назву і підпорядкування [Ковалів 2007, с. 291]. Із цим видавництвом пов'язують формування української школи художнього перекладу, оскільки над перекладами з іноземних мов українською працювали М. Лукаш, Д. Паламарчук, А. Содомора, О. Сенюк та інші [Там само].

Проте перекладачі дитячих книг із української мови англійською та німецькою маловідомі. Крім згаданого «Дніпра», у видавництві літератури для дітей «Веселка» у вихідних даних дитячих книг наведено прізвища перекладачів німецькою мовою – Евеліна Рісванова, Іван Сойко, Інгеборг Колінко, англійської – Уолтер Мей, Марія Скрипник, Олесь Коваленко, Василь Баришев, Віктор Ружицький, Сергій Владов, Лілія Титар, про яких часто не можливо дізнатися жодної інформації. Стиль перекладачів та ілюстраторів визначений власне видавництвом.

Обидва видавництва – «Веселка» та «Дніпро» представляють не лише українські переклади світової класики та твори колишніх радянських республік, а також і переклади українських дитячих книг іноземними мовами. Переклади світової класики та творів радянських республік не є предметом аналізу цього дослідження, оскільки в них можна простежити інші перекладацькі стратегії, позначені ідеями підпорядкування однієї культури іншій [див.: Vardanian 2023]. Проте у 1970–1990-х у видавництвах «Веселка» та «Дніпро» значно зросла кількість художніх перекладів із української іноземними мовами. Певно, це пов'язано зі зростанням уваги до українознавчої тематики. Тож, що перекладено з української дитячої літератури іноземними мовами наприкінці ХХ століття? Який автообраз формували перед іноземними культурами?

Найбільшої уваги в перекладах видавництв «Дніпро» та «Веселка» наприкінці ХХ століття надано українському фольклору: казкам, пісням, забавлянкам. Зокрема, дитяча пісня «Два півники» вийшла як німецькою, так і англійською мовами. Таким самим був набір українських народних казок про тварин (наприклад, збірка «Солом'яний бичок», що вийшла німецькою, містила казки про тварин, як-от «Пан Коцький», а також побутові казки, що також виходили в англійських перекладах).

Серед письменників, твори яких були перекладені німецькою та/або англійською мовами, зустрічаємо – Марко Вовчок, Івана Франка, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського, Михайла Стельмаха, Віктора Близнеця, Юрія Ярмиша, Всеволода Нестайка та інших. Переклади іноземними мова-

ми базувалися на формуванні канону української дитячої літератури, що представлена різнотематично:

- Іван Франко «Коли ще звірі говорили» (1984 – англійська, 1990 – німецька) та «Фарбований лис» (1983 – німецька);
- Степан Руданський «Вовки» (1973 – німецька);
- Леся Українка «Біда навчить» (1981 – англійська);
- Михайло Коцюбинський «Брати-місяці» (1979 – англійська);
- Віктор Близнець казка-повість «Земля світлячків» (1987 – англійська);
- збірка перекладів німецькою «Sonnenfenster» («Вікно в літо»), що містила двадцять оповідань про дітей, природу, школу та літні канікули таких українських письменників, як Оксана Іваненко, Євген Гуцало, Микола Трублаїні та інші;
- збірка перекладів англійською «Heart in Flames» («Гаряче серце»), що характеризувалася як збірка казок українських письменників: історичних (Марко Вовчок «Кармелюк»), соціально-психологічних (Леся Українка «Лелія»), морально-етичних (Анатолій Дімаров «Для чого людині серце») тощо.

Як бачимо, тематика цих творів переважно українознавча, морально-етична, соціально-психологічна. Історична тема піднімається лише та, яка була дозволена на той час у колишніх радянських республіках – соціальна боротьба проти панів (наприклад, «Кармелюк»). Проте, іноді трапляються переклади на патріотичну тематику, як-от «Земля світлячків» Віктора Близнеця, що містить політичний підтекст, алегоричні образи та утверджує ідею національного відродження. Але порівняльний аналіз оригіналу та перекладу цієї повісті, зокрема відтворення головної ідеї книги, ще чекає на свого дослідника.

Спільною рисою для ілюстрацій перекладів видавництв «Веселка» та «Дніпро» є і їхній яскравий український колорит. Художники цих книг – Анатолій Базилевич, Сергій Артюшенко, Юлій Крига, товариство Марії Примаченко та інші – часто зображують героїв у традиційному українському одязі чи надають пейзажам та інтер'єрам українських рис, наголошуючи на унікальності української культури.

За книгами видавництв «Веселка» та «Дніпро» також здійснено переклади німецькою мовою. Вони виходили власне в німецьких видавництвах ХХ століття. Серед них – переклади Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки», Віктора Близнеця «Звук павутинки» та інші. На відміну від оригіналів, ці переклади мають більш нейтральне забарвлення в ілюстраціях.

Таким чином, видавництва «Дніпро» та «Веселка» наприкінці ХХ століття формували канон української дитячої літератури, що через переклади

іноземними мовами розкривали переважно українознавчу проблематику, морально-етичну та спорадично історичні чи національні контексти.

Як і українські видавництва ХХ століття материкової України, перекладна дитяча література активно розвивалася в українській діаспорі [див.: Варданян 2018; Vardanian 2020]. Часто публікували переклади з іноземних мов українською, щоб діти українських емігрантів, які народилися за межами своєї етнічної батьківщини, могли вивчати українську мову та знайомитися зі світовою класикою. Але з'являлися також переклади з української мови. Цю тенденцію яскраво відображає електронна бібліотека «Діаспоріана» [Е-бібліотека Діаспоріана]. Ця потужна е-бібліотека, якою опікується проф. Олег Богуславський, має окрему рубрику «Дитяча література», що на час написання цієї розвідки складається із близько 700 книг або номерів журналів для дітей та підлітків. Такий корпус книг та журналів сформований виключно письменниками та перекладачами української діаспори. Переважна більшість – це оригінальні книги українською мовою, що розраховані на вивчення історії, культури, мови українців зарубіжжя. Проте існують білінгвальні книги (українсько-англійські), наприклад, «Співучі скарби», що вийшли в українській діаспорі [див.: Варданян 2019]. Крім білінгвальних книг, е-бібліотека містить переклади з української. Аналіз книг для дітей української діаспори показав, що часто їхніми перекладачами були Богдан Мельник, В. Ніколсон Скорхід, Лена Григор-Гулуцан. Крім традиційних перекладів українських народних казок та пісень, тут вийшов переклад казки Івана Франка «Лис Микита», а також книга про малого розвідника УПА «Михайлик» Марії Дмитренко тощо. Ця е-бібліотека не містить номерів журналу «Веселка», що виходив понад 25 років в українському зарубіжжі [Журнал «Веселка»]. Але цей журнал доповнив українську перекладну традицію двомовним (українсько-англійським) мальовисом із історії України про лицаря-козака-січового стрільця Богуту-Богдана письменника Романа Завадовича. В українському зарубіжжі також вийшли у перекладах твори на теми, що були заборонені в Радянському Союзі – про Голодомор («Каміння під косою» Ольги Мак), радянські гулаги та український спротив режиму («Тигролови» Івана Багряного).

Тож українська діаспора переважно видавала переклади світової класики українською мовою, або білінгвальні книги, переважно у мовній парі українська-англійська, оскільки більшість видавництв знаходилися в англomовних країнах та виконували замовлення на українську книгу для українських шкіл, освітніх осередків. Оскільки наступні покоління дітей вільно володіли англійською, а не українською, то видавці прагнули через англomовні переклади або білінгвальні історії донести українським нащадкам історію та культуру українців. Книги на гострі історичні теми, такі як опір

радянському режиму чи штучний голод в Україні (1932–33) мали ширшого читача, бо мали розповісти міжнародній спільноті про злочини радянського режиму. Такі книги дотепер доступні на Amazon, зокрема англійськомовний переклад повісті Ольги Мак «Каміння під косою» («Stones under the Scythe» перекладачка Віра Качмарська).

Тож можна сказати, що українська діаспора ХХ століття доповнила українську перекладну дитячу літературу не лише українознавчою проблематикою, а й національно-патріотичною та історичною, що сягає часів Київської Русі, Запорізької Січі та Другої світової війни.

Сучасний видавничий ринок перекладів для дітей та популяризація української культури

На відміну від видавничої діяльності ХХ століття сучасний ринок перекладів для дітей доволі розпорошений. Проте уявлення про розвиток дитячої перекладної літератури дають нам власне вебсайти видавництв. Як зазначено на вебсайті Львівської обласної бібліотеки для дітей, сорок два українських видавництва спеціалізуються на публікаціях оригінальної та перекладної дитячої літератури [Видавництва дитячої літератури]. Звісно, ми не можемо всі їх проаналізувати в одній розвідці, тому тут згадуємо лише три видавництва. Побіжно зауважимо, що цей вибір зумовлений винятково особистими вподобаннями автора цього дослідження.

Видавництво навчальної книги «Богдан» переважно спеціалізується на світовій дитячій класиці та перекладах з іноземних мов українською. Воно має кілька серій [Видавництво НК Богдан]:

- Серія «Good Book», до якої входять книги сучасної англійської письменниці Джаклін Вілсон;
- Серія «Ілюстрована класика» містить переклади з німецької та англійської творів В. Гауфа, братів Грімм, Л. Керрола;
- Серія «Книги Ред'ярда Кіплінга» включає твори письменника – «Такі собі казки», «Звідки у верблюда горб», а також світовий бестселер англійською мовою «The Cat that Walked by Himself» із малюнками українського художника, ілюстратора дитячих книг Володимира Штанка тощо;
- Серія «Богданова шкільна наука» представлена книгами зі шкільних програм з української та зарубіжної літератур, зокрема «Робінзон Крузо» Д. Дефо, «Пригоди Тома Сойєра» М. Твена, «Княжа Україна» О. Олеся та інші.

«Видавництво Старого Лева», що здобуває перемоги в Україні й поза нею, наприклад, відстоєне відзнакою «Книга року ВВС», спеціалізується на перекладах дитячої літератури з різних мов. Тут виходить:

- світова класика (історії про улюблених мумі-тролів Туве Янссон, дотепні повісті від Джеремі Стронґа);
- сучасні твори у перекладах українською, зокрема цикл фентезі Террі Пратчетта;
- видання українських авторів та ілюстраторів, що перекладені у понад 40 країнах світу. Серед яких – Польща, Словаччина, Німеччина, Чилі, Мексика, Бельгія, Італія, Фінляндія, Туреччина, Китай, Корея, Японія, Тайвань, Чехія, Вірменія та інші [Видавництво Старого Лева].

«Видавництво Старого Лева» також спеціалізується на книгах-білінгах у мовній парі українська-англійська. Як уважають у видавництві, мета білінгвальних книг: залучати дітей до нового мовного середовища, розширювати словник [Видавництво Старого Лева]. До таких книг, наприклад, належить «Магазин невидимих речей / The Shop of Invisible Things» Івана Андрусяка, або цикл книг про тваринок.

З 2022 року «Видавництво Старого Лева» активно продовжує популяризувати оригінальну українську дитячу літературу та переклади з іноземних мов. Цікаво, що видавництво не завжди розділяє книги на твори українською мовою та переклади, а складає їх в спільні жанрово-тематичні блоки. Наприклад, рубрика «Нон-фікшн для дітей» демонструє, як українська книга та переклади з іноземних мов є частинами глобальної полісистеми дитячої літератури. Зокрема, тут представлено книгу Світлани Кирилюк «Кобилянська від А до Я» (ілюстрації Івана Шкоропи) із серії книжок-абеток для родинного читання. Ця книга «про українську письменницю-модерністку, ранню учасницю феміністичного руху на Буковині і майстриню драматичної оповіді, близьку товаришку Лесі Українки» [Видавництво Старого Лева]. А також ми бачимо поруч чотири переклади з іноземних мов, зокрема, «Стань лікарем на 24 години!», «Оце так патент! Книга неймовірних винаходів», «Хімія огидних речей. Експериментуймо!», «Кодер із Країни Оз».

У 2024 році започатковано серію книжок про незламні міста України. За жанром – це пізнавальні книги-картинки для дітей 6–8 років у формі абетки. Серед них розповіді про історії та культуру українців з різних куточків держави – Сум, Харкова, Чернігова:

Ірена Карпа, Ірина Тараненко, Марта Лешак, Марія Воробйова «Книжечка-мандрівочка. Суми»: «Я – книжечка про місто великих людей – Суми. Про горду козацьку фортецю, яку не змогли приборкати ні татари, ні московити» [Видавництво Старого Лева].

Сергій Жадан, Ірина Тараненко, Марта Лешак, Марія Воробйова «Книжечка-мандрівочка. Харків»: «Привіт! Я – книжечка про місто великих людей – Харків. Про непохитну козацьку фортецю, що колись захищала своїм

тілом від набігів татар, а тепер – від росіян. Харків'яни Сергій Жадан та авторка проєкту “Книга-мандрівка” Ірина Тараненко ретельно допитали старенькі вулички, що пам'ятають і перших студентів університету Каразіна, і безстрашних митців будинку “Слово”» [Видавництво Старого Лева].

Дмитро Кузьменко, Ірина Тараненко, Марта Лешак, Марія Воробйова «Книжечка-мандрівочка. Чернігів»: «Привіт! Я – книжечка про великий Чернігів. Ох і довгу та славу історію має місто – йому вже 1300 років. Мої автори пройшлися його старовинними вуличками, опитали кожен камінчик і створили... Ні! Не пузату енциклопедію, а файну абетку!» [Видавництво Старого Лева].

Крім того, варто згадати книги про війну. Ілюстрована книга казок Дари Корній «Пасіка Україна та інші казки з війни» вийшла у 2024 році: «Це казки про війну. Бо добро й сили світла завжди мають перемагати пітьму. Тут тварини, міфічні істоти й навіть повітряний змій та глиняний півник мають українську душу й стають помічниками наших воїнів. Адже сили рідної землі на боці правди – на нашому боці» [Видавництво Старого Лева].

Інше потужне видавництво – «А-ба-ба-га-ла-ма-га» – має рубрику «Наші книги», що складається з таких підрубрик: «Серії», «Жанри», «Вікові групи», «Тип ілюстрації» [Видавництво А-ба-ба-га-ла-ма-га]. Видавництво презентує жанрове різноманіття творів дитячої літератури: вірші, драматургію, оповідання, повісті, романи, казки, альбоми. Залучено як оригінальні твори українською, так і переклади бестселерів, зокрема, Гаррі Потер, а також класики – під назвою «Книги, які здолали час». Ще видавництво публікує переклади англійською мовою з української. Зокрема, видано переклад англійською ілюстрованої книги Івана Малковича та Софії Ус «Велике місто, маленький зайчик, або Мед для мами» («A Small Bunny in the Big City or HONEY for MOMMY», 2007, переклад Катерини Ющенко). Це історія про маленького Зайчика, у якого застудилася мама. Він вирішив піти купити для неї меду, адже чай із медом – найкращі ліки на горло. Але місто велике, а Зайчик – дуже маленький, і він заблукав [Видавництво А-ба-ба-га-ла-ма-га]. В англійському перекладі збережено колорит тексту та ілюстрації оригіналу. Такі тенденції збережено і в ілюстрованій дитячій книзі Івана Малковича «Ліза та її сни» («Lisa and her dreams», 2012), художниці Євгенії Гапчинської. Це казково-пізнавальна історія про дівчинку, яка завдяки крилам, що їх винайшов Леонардо да Вінчі, побувала в майстернях найяскравіших постатей світового малярства – від Ботічеллі до Далі [Видавництво А-ба-ба-га-ла-ма-га].

Таким чином, у воєнний час українські видавці дитячої книги привертають увагу до української класики (наприклад, Григорій Сковорода, Василь Симоненко), представляють переклади іноземної сучасної літератури, пере-

видають світову класику (що також варто уваги для окремого ґрунтовного дослідження), публікують твори на історичну проблематику у модерному жанрі мальопису про козаків (наприклад, Костянтина Сулими «Буйвітер» та «Тарас Бульба»), у 2024 році вийшла книга «Анна Ярославна: Київська князівна – королева Франції». Самі вже назви показують, що українська дитяча книга переосмислює та популяризує власну історію та постатей. Далі ми розглянемо, які образи і теми української культури реалізуються через міжнародні перекладацько-видавничі проєкти.

Українська мова та культура крізь призму перекладів дитячої літератури в міжнародних проєктах

У цьому підрозділі ми розглянемо, як дитяча література представлена в перекладах з української і на неї на міжнародних майданчиках, зокрема, «World Kid Lit», «BookaBooka», «Translate Ukraine» та «Pineapple Lane». Поряд із українськими класиками тут перекладено переважно сучасні твори для дітей на актуальну проблематику – екологія, зростання дитини, війна, еміграція, також порушено питання мови, ідентичності й міжкультурності.

Зокрема, «Український інститут книги» як державна установа, що входить до складу Міністерства культури та інформаційної політики України, має на меті формувати державну політику у сфері книговидання, популяризувати читання в Україні, підтримувати книжкову індустрію, стимулювати видання перекладів та поширювати українську літературу за кордоном [Ukrainian Institute]. Таким чином, ця державна установа охоплює різні проєкти як форми культурної дипломатії з просування української культури. Одним із них є «Translate Ukraine».

Проєкт «Translate Ukraine» стартував у 2020 році. Відтоді в рамках програми вийшло 176 перекладів українських книжок різними мовами. У 2024 році проєкт також відібрав 90 заявок для перекладу. Про це повідомлено на вебсайті «Українського інституту книги»: «Мета програми “Translate Ukraine” – збільшити видимість України та української літератури у світовому культурному просторі, підвищити впізнаваність голосів українських авторів за кордоном, а також забезпечити доступ іноземного читача до української літератури» [Ukrainian Institute].

Як видно зі статистики на вебсайті «Українського інституту книги», зі 176 книг, що вже вийшли друком, 37 книг – це дитяча література. За роками бачимо однакову динаміку виходу книг у світ у 2020, 2021 та 2024 рр., близько 9–14 книг щороку, окрім 2022-го, коли не було видано жодної книги через повномасштабне російське вторгнення в Україну.

Якими мовами просуваються українські дитячі книжки? Загалом проєкт охоплює двадцять мов. Переважно це європейські країни, особливо

Східна Європа, країни Балтії та Кавказу, але є й рідкісні мови, такі як індонезійська та монгольська.

Українські дитячі книжки випускаються українськими видавництвами у співпраці з іноземними компаніями. Це шість видавництв, серед яких:

- «Видавництво Старого Лева» – 24
- «VIVAT» – 8
- «Видавництво 21» – 2
- «Маркобук» – 1
- НК «Богдан» – 1
- «Фонтан Казок» – 1.

Ці видавництва випускають сучасні книжки, деякі з яких входять до українських шкільних програм із літератури. Наприклад, «Третій сніг» Івана Андрусяка та «Незвичайні пригоди Алі в Недоладії» Галини Малик. Крім того, видавництва перевидають українську класику XVIII століття, зокрема «Байки» Григорія Сковороди, що вийшли у видавництві «VIVAT». Як відомо, це видавництво розташоване у Харкові, де активно видає дитячі книжки навіть під час повномасштабної війни. У травні 2024 року будівлю друкарні знищила російська ракета. Але попри значні збитки видавництво працює далі. У рамках проєкту «Translate Ukraine» видавництво «VIVAT» видало вісім дитячих книг різними мовами.

Основні теми українських дитячих книг, що вийшли за підтримки проєкту «Translate Ukraine» можна визначити так:

- Культура та міфи українців («Чарівні істоти українського міфу»);
- Дорослішання дітей («Майже доросла: книжка про дівчат і для дівчат»);
- Екологічні історії («Клімат у твоїх руках»);
- Війна («Як війна змінила Рондо» Андрія Лесіва та Романи Романишин).

Якщо «Translate Ukraine» займається перекладами дитячої літератури з української мови, то проєкт «World Kid Lit» представляє переклади з різних мов англійською. Цей проєкт бере свій відлік із 2016 року. На вебсайті «World Kid Lit» визначену так його мету: «Наші основні цілі – сприяти більшому розмаїттю англomовного книговидавання, давати багатше та інклюзивніше уявлення про мультикультурний та багатомовний світ, у якому ми живемо, а також висвітлювати чудову літературу з усього світу. Ми прагнемо полегшити пошук дитячих та підліткових книжок у перекладах англійською мовою» [World Kid Lit].

Списки англomовних перекладів «World Kid Lit» складаються з переліку видавництв, далі – вказується жанр книг, або вікова аудиторія (діти чи підлітки), або білінгвальна книга, назва книги та автор, ілюстратор, перекладач та країна.

«World Kid Lit» засвідчує також питому увагу англomовної аудиторії до української дитячої літератури, що зросла після повномасштабного вторгнення рф до України у 2022 році. Проте переклади сучасної дитячої літератури власне з української у списках з'являються лише спорадично у 2021 та 2022 роках (по дві книги), у 2023 році вже представлені і переклади, і білінгвальні книги (вісім книг). Власне інформацію про щорічний список перекладів дитячої літератури на вебсайті проєкту відкриває українська «тиха книга» про життя після війни – Олександра Шатохіна «Жовтий метелик» («Yellow Butterfly»).

Як зазначено на вебсайті проєкту «World Kid Lit» про переклади у 2023 році, «[м]и уклали перелік книг, щоб допомогти читачам знайти переклади для дітей та юнацтва з усього світу. Натепер ми знаємо про 213 перекладених англійською мовою книг, що опубліковані в 2023 році. Ці переклади здійснені з 26 мов: [...] шведська, турецька, українська [...]» [World Kid Lit].

Тематика перекладених творів із української, що міститься у переліку «World Kid Lit» за різних років, є часто міжкультурною:

- гендер (Лариса Денисенко «Майя та її мами»),
- довкілля (Тарас Прохасько «Хто зробив сніг?»),
- війна (Романа Романишин «Війна, що змінила Рондо»),
- хвороби (Катерина Бабкіна «Шапочка і кит»).

Серед найбільш поширених жанрів сучасності – оповідання, вірші, альбоми, книги-малюнки. Така жанрово-тематична універсальність сучасної української дитячої літератури включає її до глобальної світової полісистеми дитячої культурної традиції, роблячи її впізнаваною з-поміж інших літератур.

Водночас, українські сучасні переклади видаються як двомовні, українсько-англійські, ілюстровані книги. Вони вийшли за підтримки британського проєкту «Pineapple Lane», що реалізується видавництвом «Little Toller Books» як «творча відповідь на війну та визнання важливої ролі, яку відіграють книги у забезпеченні втечі, комфорту та натхнення, а також корисний інструмент для натхненного вивчення мови та культури» [Pineapple Lane 2022].

Як видно з декларації проєкту «Pineapple Lane», білінгвальні англо-українські книги у такий спосіб покликані реалізувати міжкультурний та міжмовний обмін: «Метою проєкту є відновити деякі розірвані зв'язки, публікуючи гарні книжки з малюнками для дітей, які пережили травму війни. Надаючи їм доступ до розповідей, часто знайомих народних казок чи культурних міфів, ми сподіваємося, що вони знайдуть певний емоційний комфорт, читаючи чи розмовляючи рідною мовою. Оскільки кожна книга буде видана також англійською мовою, ми хочемо, щоб вони стали корисним і надихаючим інструментом для заохочення обміну мовою і культурою в школах, приймаючих сім'ях або серед інших

громадських організацій, які працюють із біженцями» [Pineapple Lane 2022].

Таку ж функцію виконує нідерландський проєкт мультилінгвальних цифрових дитячих книг «BookaBooka». Проєкт реалізується через одинименний додаток, а також через так звану «книжкову тумбу», що може встановлюватися у публічних місцях, облаштованих для дітей, щоб слухати або читати книги. Книги на «BookaBooka» презентовані понад двадцятьма мовами. Із початком повномасштабного вторгнення тут також представлена українська мова. До перекладу дитячих книг українською долучилися дев'ять перекладачів, серед яких і авторка цього дослідження. Наразі корпус перекладів українською мовою становить понад 100 книг.

Книги в перекладах українською мовою доступні на «BookaBooka» безкоштовно. Проте читач може обрати будь-яку мову та використовувати ресурс для вивчення другої іноземної мови, порівнювати українську мову з іншими мовами через текст і звук. У публікації «Цифровізація дитячих книг в аспекті мультилінгвізму та перекладу» визначено кілька особливостей мультилінгвальних книг, що враховуються при перекладі: «Перша особливість зумовлена цільовою аудиторією книг-білінгв. Друга особливість мультилінгвальних книг визначається їх навчальною функцією, формуванням метамовних та міжкультурних компетентностей у дітей та ролі у цьому процесі перекладу. Третя особливість мультилінгвальних книг для дітей пов'язана з оформленням книг та відтворенням візуального і вербального матеріалів. Водночас поєднання ілюстрації та текстів різними мовами і визначає мультилінгвальні книги як багатомодальні, у яких взаємодіють дві різні кодові системи. Це вимагає від читача вміння декодувати візуальні та мовні коди. Така особливість мультилінгвальних книг стає сприятливим ґрунтом для їх відтворення за допомогою цифрових технологій» [Варданян 2023, с. 23]. Мультилінгвальні книги-малюнки характеризуються поєднанням ілюстрації з текстами двома (трьома) мовами, що можуть розміщуватися на протилежних сторінках, над реченнями рідної мови, різних панелях сторінок, або розташуванням перекладу оригіналу у додатках. Крім того, вважається, що такі особливості мультилінгвальних книг не лише допомагають дитині-читачеві через рідну мову стверджувати власну культурну ідентичність, а й через переклад «просувати» рідну мову, роблячи її видимою для інших мов і культур [Helot 2015, с. 52].

У книгах проєкту «BookaBooka» українські діти залучені до сучасної західноєвропейської цифрової книжної культури, оскільки можуть читати та/або слухати українські переклади з англійської, німецької, нідерландської та інших мов. Ілюстровані цифрові книги охоплюють теми повсякденного життя, пов'язані зі зростанням дитини та відкриттям світу навколо, зокрема пізнання тварин та рослин, культурних традицій чи звичаїв тощо, що візуа-

лізуються та розвиваються у малюнках. Така взаємодія тексту та ілюстрації оригіналу сприяє одомашненню текстів українською без втрати змісту оригіналу та розриву зв'язку між текстом та ілюстрацією при перекладі: «Ножичами кріц-кріц», «Боря і тато приймають ванну», «Двоє друзів», «До міста», «Духмяник брудний». Твори про тваринок, які існують в українському до-вкіллі та відомі українським дітям – котики, песики, мишки, кізки, кролики мають ілюстрації, що дозволяють без втрати змісту оригіналу одомашнювати тексти. Це – цикл оповідань про Песика і Мишку («Песик і Мишка під дощем», «Песик, Мишка і сніг», «Песик і Мишка грають із вітром»), «Сніжок, Кріль та коронавірус», «Таємниця Бульбашки». Натомість книги з іноземним компонентом чи національним, культурним колоритом відтворюють цю специфіку і на візуальному рівні, що вимагає від перекладачів звертатися до стратегії очуження. Це твори про екзотичних для українців тваринок – мавпочок, бегемотів («Дізнайся чого хоче Віллі», «Чарлі і день народження»), твори із національним колоритом або за фольклорними іноземними сюжетами («Ковбаса замість носа», «Щасливий Ганс», «Притча про японця-каменяра») та культурними елементами («Сердита Семмі», «Шукач скарбів і його мама», «Магічний блок») тощо.

Тим самим «BookaBooka» та українські перекладачі зробили українську мову та культуру видимою:

- українські діти можуть знайомитися з європейською культурою та цінностями;
- тексти мають український колорит;
- українська мова стоїть поряд із іншими мовами світу;
- корпус формується із понад 100 перекладів українською мовою різноматичних творів для дітей.

Такий короткий аналіз демонструє, що перекладацькі проєкти є формами культурної дипломатії мультикультурного світу, де дитяча література посідає особливе місце. Метою таких проєктів є популяризувати, зокрема, українську культуру та мову через переклади дитячої літератури, оскільки такі проєкти часто є полілігвальними і не представлені лише домінантними мовами.

Висновки

Перекладна дитяча література з української мови й на неї відкриває світові Україну як багату культурну націю з давніми фольклорними традиціями, освічену, представлену видатними постатями, широким колом актуальних тем, що вдало вписуються у світову літературну полісистему. З одного боку, українська дитяча література вписується в цю полісистему через представлення в українських дитячих книжках сучасних тем та образів, а також

через українську мову, яка також постає поряд з іншими мовами світу, що робить українську культуру видимою. Крім того, переклад дитячої літератури з української мови й на неї формує значний перекладацький корпус. З іншого боку, українська дитяча книжка не представляє українську культуру в примітивний спосіб (наприклад, як колишню колонію лише з гопаком та шароварами), а використовує певні історичні та сучасні події, постаті, культурні символи чи теми, пов'язані з Україною, роблячи її впізнаваною.

Якщо наприкінці XX століття переклад українських книг був орієнтований на українознавчу проблематику (фольклорні казки, пісні, забавлянки), представлення українського канону дитячої літератури (Леся Українка, Всеволод Нестайко, Віктор Близнець, Юрій Ярмиш та інші), то у XXI столітті видаються або перевидаються українські переклади світової класики та сучасних письменників з ілюстраціями українських митців.

Часто сучасні українські переклади представлені в білінгвальних чи мультілінгвальних книгах. А з початку повномасштабного вторгнення у 2022 році українська дитяча книга звертає увагу на теми війни, переселення, історичних постатей, українських міст, а також присвячена загальнолюдській проблематиці (довкілля, хвороби, розваги тощо).

На жаль, український переклад дитячої літератури іноземними мовами – явище спорадичне. І потребує більшої уваги від держави, видавництва та перекладачів. За аналогією до опитувань BBC Culture та списків книг від міжнародних проєктів, можливо, було б непогано почати з культурного проєкту з укладання переліку дитячих книг для перекладу з української мови й на неї, щоб робити українську культуру видимою, цікавою, модерною для міжнародної спільноти, а українську дитячу літературу та мову більш потужно включеною до глобальної літературної полісистеми задля представлення автообразу України. Перспективи подальших досліджень включають вивчення ролі перекладів у формуванні сучасного образу України в глобальній полісистемі дитячої літератури та аналіз впливу цих перекладів на міжкультурний діалог.

Література

- Варданян, М.** (2019). Культурні коди літератури для дітей української діаспори в перекладах англійською мовою. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, вип. 43 (5), 24–26.
- Варданян, М.** (2018). *Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі*. Монографія. Кривий Ріг.
- Варданян, М.** (2023). Цифровізація дитячих книг в аспекті мультілінгвізму та перекладу. *Художні феномени в історії та сучасності («Глобальне та*

самобутнє: композиція чи опозиція?»): тези доповідей IX Міжнародної наукової конференції (7 квітня 2023 року, м. Харків, Україна), 23–25. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Видавництва дитячої літератури України. Львівська обласна бібліотека для дітей. <https://lodb.org.ua/bibliotekaryam/vydavnyctva-dytyachoyi-literatury-ukrayiny>.

Видавництво А-ба-ба-га-ла-ма-га. <https://store.ababahalamaha.com.ua>.

Видавництво НК Богдан. <https://bohdan-books.com/catalog/3128>.

Видавництво Старого Лева. <https://starylev.com.ua/old-lion/about>.

Е-бібліотека Діаспоріана. <https://diasporiana.org.ua>.

Е-бібліотека Читиво. <https://chtyvo.org.ua/help/biblioteka/pro-nas>.

Журнал «Веселка». <https://chtyvo.org.ua/authors/veselka>.

Ковалів, Ю. (Укладач). (2007). *Літературознавча енциклопедія. Т. 1: А–Л*. Київ: ВЦ «Академія».

BookaBooka. <https://www.bookabooka.com>.

Helot, С., Raymonde Sneddon, and Nicola Daly. (2015). *Children's Literature in Multilingual Classrooms. From Multiliteracy to Multimodality*. London: A Trentham Book Institute of Education Press.

Pineapple Lane. (2022). <https://www.pineapplelane.org>.

The 100 greatest children's books of all time. (2023, May 23). *BBC Culture*. <https://www.bbc.com/culture/article/20230522-the-100-greatest-childrens-books-of-all-time>.

The 100 greatest children's books: Who voted? (2023, May 23). *BBC Culture*. <https://www.bbc.com/culture/article/20230522-the-100-greatest-childrens-books-who-voted>.

Ukrainian Institute. <https://ui.org.ua/en/projects>.

Vardanian, Maryna. (2020). Translating Children's Literature of Ukrainian Diaspora as an Implementation of the Educational Ideal of Ukrainian Abroad. *SHS Web of Conferences*, vol. 75, 1–7.

Vardanian, Maryna. (2023). "Ukraine is not Russia": Nation-Building vs. Colonization in Translation for Young Adults. *Ideology and Politics Journal*, 2 (24). <https://www.ideo-pol.org>.

World Kid Lit. <https://worldkidlit.org/what-is-world-kid-lit-month>.

UKRAINIAN CULTURE (RE)IMAGINED: CHILDREN'S LITERATURE AND TRANSLATION IN WARTIME

Summary. The chapter focuses on the study of children's literature translations, which play a significant role in shaping and reinterpreting images of Ukrainian culture, especially in the context of war. The analysis includes the canon of Ukrainian authors,

themes, genres, and illustrations of works translated from or into Ukrainian, which contribute to the global representation of Ukrainian culture and language. Special attention is paid to the impact of the full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022 on the development and changes in translation activity, particularly in the selection of works for translation.

The chapter examines three main aspects: the features of translation from the Soviet and Diasporic writings of the twentieth century, the contemporary children's translation publishing market, and international translation and publishing projects. The first section is devoted to the Ukrainian e-libraries *Chytyvo* and *Diasporiana*, which preserve children's books from both the *Dnipro* and *Veselka* publishing houses, as well as translations from various Ukrainian diasporic publishers. This section demonstrates that translations of children's literature from the Soviet and Diasporic publishers were largely based on Ukrainian themes, forming Ukraine's self-image through folklore, history, and moral-ethical themes. The second section examines the modern translation market, noting the growing popularity of Ukrainian children's books, especially those dealing with themes of war, refugees, and environment. The third section is concerned with international projects, including *Translate Ukraine*, *World Kid Lit*, *Pineapple Lane*, and *BookaBooka*, which actively promote the spread of Ukrainian children's literature on a global scale, emphasizing the importance of Ukrainian language and culture in the global literary polysystem. The section examines how these translations influence the formation of Ukraine's self-image within the global cultural polysystem, which images of Ukrainian culture become dominant, and how translations affect the perception of Ukrainian literature abroad. The conclusions show that translated children's literature serves as an effective tool of cultural diplomacy, contributing to the international recognition and dissemination of Ukrainian culture and the affirmation of its unique identity in a globalized world.

Keywords: Ukrainian culture, children's literature, translation, war, cultural diplomacy, globalization.

ABOUT THE AUTHOR

Maryna Vardanian,
Doctor of Philological Sciences,
Professor of the Department
of Translation and Slavic Philology,
Kryvyi Rih State Pedagogical
University (Ukraine);
Visiting Scholar,
Professor at the Institute
for Translation and Interpreting
at Heidelberg University (Germany)

ПРО АВТОРКУ

Марина Варданян,
доктор філологічних наук,
професор кафедри перекладу
та слов'янської філології Криворізького
державного педагогічного
університету (Україна);
запрошений дослідник, професор
Інституту письмового та усного
перекладу Гайдельберзького
університету (Німеччина)

МОВНІ ЗМІНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО КОНОТОВАНОЇ ЛЕКСИКИ

Тетяна Гуцуляк*

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича; вул. Коцюбинського, 2, корпус № 6, м. Чернівці, 58012, Україна

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University; Kotsiubynskoho Str., 2, Build. 6, Chernivtsi, 58012, Ukraine

Анотація. У час повномасштабної російсько-української війни, розпочатої 2022 р., простежуємо динамічні зміни в лексико-семантичній системі української мови. У відповідь на спробу денацифікувати та демілітаризувати населення України активного вжитку в мові набули слова, пов'язані з іменем *Степана Бандери*. Передусім у різних контекстах почали вживати саме прізвище *Бандери* як одного з чільних ідеологів і теоретиків українського націоналістичного руху ХХ століття.

Нав'язаний радянською пропагандою стереотип ворожого, негативного сприйняття образу Степана Бандери в сучасному українському суспільстві (припускаємо, що й у світовій спільноті) зазнає кардинального переосмислення.

Мовне «осягнення» такої соціодинаміки реалізувалося через пошуки й активне використання національно конотованої лексики та залучення її основ у семантичні й словотвірні процеси.

У час подій повномасштабної російсько-української війни простежуємо інноваційні процеси, спрямовані на розширення сполучуваності прикметника *бандерівський*. Оновлення і збагачення його семантичного діапазону та стильового функціонування засвідчує реалізацію національно й культурно зумовлених мотиваційних моделей творення неосемантизмів. Фіксуємо використання прикметника *бандерівський* з актуальними для нашого часу смисловими відтінками – ‘національний’, ‘питомий, український’, ‘який наповнює почуттями національної гідності’, ‘який надихає на рішучі дії’, ‘галицький, пов'язаний із Західною Україною’ тощо.

До важливих мовних фактів російсько-української війни 2022 р. включаємо активне залучення прикметника *бандерівський* для називання українських страв, напоїв, кондитерських виробів; різних патріотичних угруповань; топонімічних об'єктів тощо. У рекламних текстах виробники часто акцентують на тому, що товари мають націоналістичну назву й призначені підняти бойовий дух українців та наблизити перемогу.

Морфемна структура похідних одиниць з основою іменника Бандера імпліцитно спрямована пробуджувати й утверджувати національний характер, надихати на перемогу. Відтак довкола цієї основи формується гніздо спільнокоренових слів, семантичне наповнення яких відображає конотації позитивної оцінки, піднесеного емоційного сприйняття, асоціативні зв'язки з виявом патріотизму та національної гордості.

Ключові слова: національно конотована лексика, оцінні конотації, Степан Бандера, неосемантизми, деідеологізація значень, словотвірні інновації, словотвірне гніздо, оніми.

Вступ

У час воєнних дій на території України (від 2014 року), особливо під час повномасштабної російсько-української війни, розпочатої 2022 р., простежуємо динамічні зміни в лексико-семантичній системі української мови, «[...] своєрідний „вибух” мовних інновацій у соцмережах і на офіційних ка-

* © Тетяна Гуцуляк, 2025

ORCID: 0000-0002-7520-3115, ✉ t.gutsuliak@gmail.com

налах ЗМК, на сайтах і в усному повсякденному мовленні, на біг-бордах і дорожніх вказівниках» [Гуцуляк 2023, с. 37]. Сила українського слова опри- явнила в різних мовних формах усе те, що визначає сутність національного світогляду, розкриває сучасну мовну особистість як представника україн- ського народу з його багатими традиціями та особливим історичним мину- лим; як виразника культурних і ціннісних уподобань.

«Саме в такі напружені періоди життя суспільства, – зазначає Євгенія Карпіловська, – найвиразніше око дослідника відкриває себе мовна „маг- ма”, внутрішня життєдіяльність, рух мови. Завдяки такій відкритості проце- сів мовної діяльності дослідник мови дістає змогу з’ясувати, які зовнішні й внутрішні чинники спонукають мовців до творення нових найменувань або до оновлення уже відомих» [Карпіловська 2013, с. 6].

У час Помаранчевої революції в Україні (22 листопада 2004 р. – 26 груд- ня 2004 р.) відома українська письменниця Оксана Забужко порушила акту- альні для того періоду питання «[...] у який спосіб історія стає культурою. Як „перекладаються” мовою літератури принципово неохопні оком суспільні про- цеси, у котрі втягнуто мільйони людей. [...] Як, перебуваючи „всередині” неї [історії], добувати з неї смисл – той, котрий зрештою й відкладається в арсе- налі культурної пам’яті народу» [Забужко 2005]. Міркування стосовно цього Оксана Забужко представила в книзі «*Let my people go*», що вийшла 2005 року після Помаранчевої революції. Письменниця вважає, що історія, яка «[...] не стає культурою – оповіддю, текстом, задокументованою людською „сторі” про гнів і страждання, любов і віру, – завжди приречена залишатися всього тільки відкритою зоною для політичних спекуляцій. І не більше» [Забужко 2005].

Російсько-українська війна 2022 року вже на вищому щаблі колектив- ної пам’яті українців назавжди залишить пекельно болючий слід від великої зради так званих «братніх народів», їхнього звірства, ненависті. Одним із важливих джерел фіксування і збереження колективної пам’яті стануть, без- перечно, й мовні факти, закріплені в різножанрових текстах.

Мова російсько-української війни 2022 року вже зараз викликає заці- кавлення науковців. Це засвідчують виступи мовознавців з публічними лек- ціями для ознайомлення якомога ширшого кола не тільки науковців, але й інших зацікавлених осіб зі специфікою мовної динаміки. Зокрема, це опри- люднені в соцмережах матеріали Є. Карпіловської «*Українська мова у вирі суспільних подій кінця XX – початку XXI століття: нові ресурси мовомислен- ня*» [Карпіловська 2022]; Лариси Кислюк «*Вплив війни на мовну діяльність української спільноти та систему української мови*» [Кислюк 2023] й ін.

У 2024 р. опубліковано колективну монографію «*Мова і війна: дина- міка мовної системи і мовна політика*» [Київ, 2024], автори якої всебічно розкривають особливості мовних змін, специфіку мовної політики та мовної

поведінки в час воєнного протистояння, загрозу вербальних злочинів для національної безпеки тощо [Ажнюк 2024a].

Ольга Кирилюк у 2023 р. підготувала ґрунтовну дисертацію, присвячену українському опору, – «Дискурс інформаційної війни: лінгвокогнітивний та психолінгвістичний аспекти» [Кирилюк 2023].

У численних розвідках сучасні лінгвісти сумлінно фіксують і описують мовні інновації, розкривають причини їх появи, звертаючи увагу на те, що нові мовні одиниці «[...] закумулювали в собі весь спектр емоцій українського народу до агресора, його політичних поплічників у Європі та світі, а також ставлення українців до бездіяльності та пасивності переважної більшості росіян» [Гриценко 2022, с. 13; див. також: Вусик, Павлик 2022; Гладченко, Комарова 2023; Городиловська 2024; Довбня, Товкайло 2022; Козинець 2023; Тараненко 2023a, 2023b; Шевчук 2022 та ін.]. За нашими спостереженнями, надзвичайно активні мовні зміни спрямовані передусім на «[...] актуалізування лексики певних тематичних груп, їх стрімке збагачення новими мовними одиницями, які мають різну перспективу щодо подальшого закріплення в мові. Появу лексичних інновацій часто употужнюють візуальні та звукові образи через мистецькі твори (пісні, вірші, відеокліпи, ролики, мультфільми, меми тощо)» [Гуцуляк 2023, с. 40].

У час таких бурхливих мовних змін особливу увагу звертаємо на актуалізацію певних груп **національно конотованої лексики** та на залучення її основ у словотвірні процеси. При цьому враховуємо, що зміст лексичного тла ключових для певного етносу слів впливає на їхні дериваційні зв'язки, номінативну сполучуваність, асоціативні реакції, які можуть бути як міжмовними, так і національно-культурними. До **національно конотованої** лексики, або етнічно орієнтованих слів і висловів, української мови включаємо мовні одиниці з особливими культуроспецифічними значеннями, що відображають і передають через лексичне тло не тільки притаманний для певного суспільства спосіб життя, своєрідність історії, культури, побуту, а й, на думку Анни Вежбицької, відтворюють своєрідний спосіб мислення [Wierzbicka 1999].

На ступінь віднесення лексичних одиниць до ключових слів національної мови, до культурно опрацьованих та культурно вагомих мовних засобів суттєво впливає активне використання їхніх основ як твірної бази в номінативній діяльності мовців, зокрема у словотвірних процесах із залученням питомих для української мови ресурсів. Окрім цього, ключову роль тих чи тих лексем визначають ще й частота їхнього вживання, здатність бути в центрі великої фразеологічної групи, входити до складу прислів'їв та інших популярних текстів [Детально див.: Wierzbicka 1997].

Під впливом глобальних, переломних для України воєнних подій особливої актуальності набувають власні назви, що позначають важливих для

української нації осіб, чиї імена та прізвища стали етносимволами національної ідентичності, боротьби за державну незалежність і самостійність, – це відомі письменники (Тарас Шевченко, Леся Українка та ін.), військові, політичні й державні діячі (Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Степан Бандера та ін.). Від часу подій Помаранчевої революції (2004 р.) до ключових слів української мови активно увійшло ім'я **Степана Бандери**, яке набуло різнопланових семантичних конотацій, пов'язаних з асоціативно-образним та символічним вживанням цієї власної назви. Своєрідне «наповнення» прізвища **Бандера** супровідними співзначеннями – 'українець', 'мешканець Західної України', 'національний герой', 'патріот', 'злочинець' – дає підстави розглядати цей онім як національно конотований. Конотативні власні назви, або конотоніми, на думку дослідниці цього мовного явища Галини Лукаш, з'являються в мові внаслідок «[...] розквіту словесної енергії власної назви», її вторинного, образного вживання; вони відображають «[...] своєрідний діапазон семантичного „розсіювання” імені». Відтак ім'я, що внаслідок образності набуває особливої культурної вагомості, розширює свою значеннєву базу і його починають використовувати для характеристики ширшого кола явищ дійсності [Лукаш 2017, с. 3–4].

Мета пропонованої розвідки спрямована на те, щоб розкрити важливість впливу зовнішніх чинників (потужних революційних та воєнних подій) на кардинальні зміни українського суспільства у ставленні до постаті Степана Бандери і його соратників; продемонструвати специфіку мовного «осягнення» цих змін через активні словотвірні та семантичні процеси.

«Шлях» Степана Бандери й бандерівців: від ворогів народу до національних героїв

Під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну (24 лютого 2022 р.) у відповідь на заклики російських окупантів та їхніх лідерів «денацифікувати» та «демілітаризувати» населення України активного вжитку в мові набули похідні слова, пов'язані з іменем **Степана Бандери**¹. Передусім

¹ Степан Бандера (1 січня 1909 – 15 жовтня 1959) – ідеолог українського націоналізму, член ОУН та голова Проводу ОУН-Б, Герой України. Ім'я Степана Бандери асоціативно пов'язане з національно-визвольним рухом українців. За спостереженнями Миколи Посівнича та інших дослідників-істориків, «[...] особі цього діяча присвячено багато праць, але зробити належний аналіз його діяльності та визначити його місце в історії українська історична наука ще не спромоглася. Сучасним дослідникам належить дати ґрунтовну оцінку Степанові Бандері як людині, видатному теоретикові, творцю й інтерпретатору націоналістичної ідеології, талановитому організаторові й лідерові ОУН 1930–1950 рр., політикові, стратегу й полемісту» [Посівнич 2008].

Потреба по-новому осмислити теоретичні й практичні напрацювання Степана Бандери набула особливого значення під час Революції гідності. 1 лютого 2014 р. недержавний аналітичний центр «Українські студії стратегічних досліджень» запровадив щорічне проведення науково-практичної конференції «Бандерівські читання» з публікацією

у різних контекстах почали вживати саме прізвище **Бандери** як одного з чільних ідеологів і теоретиків українського націоналістичного руху ХХ століття. Степан Бандера постав як символ національної ідентичності, його ім'я значно більше українців почали вимовляти з гордістю.

Утім, у радянські часи, коли Україна входила до СРСР, а пізніше, й у післярадянський період, ім'я Степана Бандери або замовчувалося, або ж його вживали з негативним значенням. Сучасна українська соціолінгвістка Лариса Масенко називає мову радянської доби *мовою радянського тоталітаризму*. У 2017 р. дослідниця опублікувала важливу для історії української мови працю «*Мова радянського тоталітаризму*». Потреба в такому дослідженні була очевидною, адже, за словами самої Л. Масенко, феномен тоталітарної мови в українській лінгвістиці ще не отримав належного опрацювання [Масенко 2017, с. 16].

Мову радянського тоталітаризму розглянуто у двох аспектах: як мову великого ошуканства, що створювала світ словесних фікцій, призначених приховувати огидну дійсність, і як мову державного тероризму, антилюдську суть якої розкрито на основі аналізу текстів комуністичних вождів і документів каральних органів. З-поміж особливостей мови радянського тоталітаризму, що їх виокремлює Л. Масенко, варто назвати такі: 1) радянський тоталітарний дискурс був сформований на базі російської мови, що виконувала в СРСР, як і в колишній самодержавній Росії, інтегральну роль мови загальноімперської комунікації [Масенко 2017, с. 13]. Зокрема, безліч слів, вживаних насамперед у надрах репресивних органів (ЧК, НКВД, КГБ), мають лише російськомовні форми [там само, с. 14–15]. Щодо ідентифікації лексичних одиниць новомови в її українській версії використовують два паралельні терміни – «радянізми» і «совєтизми» [там само, с. 18]. Лариса Масенко підтримує думку польського лінгвіста Міхала Гловінського про те, що «новомова» окупує всі рівні, всі аспекти мови: від інтонації до правил побудови висловлювання, від фонетики до риторики, проте, найповніше її дія проявляється на рівні лексики і фразеології [там само, с. 12]; 2) це штучно сформована мова, призначена для створення вербального фіктивного світу, для ритуального обслуговування тоталітарної влади [там само, с. 14]; 3) ця мова надзвичайно одноманітна, уніфікована і стереотипна: словник мови радянського тоталітаризму складав-

матеріалів доповідей. У лютому 2024 р. таке наукове зібрання відбулося вже в одинадцятий раз [Детально див.: Вікіпедія Бандерівські читання; Бойко, Сиротюк 2015].

Важливий поступ у справі належного дослідження правдивої історії про цього видатного діяча засвідчує поява біобібліографічного покажчика «*Степан Бандера (1 січня 1909 – 15 жовтня 1959)*», підготовленого до 110-річчя від дня народження Провідника ОУН. Праця містить бібліографію творів Степана Бандери, дослідження, які висвітлюють його життєвий шлях і діяльність; факти, що їх радянська (а потім російська) історіографія умисно перекручувала або ж замовчувала [Детально див: Рішаві 2019].

ся з блоку ідеологем, які постійно повторювалися у радянській пропаганді. Це сприяло тому, що в суспільну свідомість і міжлюдські стосунки ефективно упроваджувалися потрібні міфи, які мали глибоко руйнівний характер [там само, с. 22–25]; 4) тоталітарна мова була призначена для дезінформації, тому виконувала антикомунікативну функцію [там само, с. 43]; 5) дискурс радянського тоталітаризму – це дискурс ненависті, у якому завжди робився акцент на класовій боротьбі [там само, с. 50].

У мові радянського тоталітаризму поступово сформувалася велика група лексичних одиниць на позначення **ворогів радянського народу**. Дослідниця вперше в українському мовознавстві хронологічно описала появу таких номінацій, виокремивши назви класових ворогів періоду утвердження комуністичного режиму (зокрема, йдеться про *куркулів*) і номінації ворогів під час терористичних «чисток сталінської доби» (це, наприклад, поява понять «зрадник батьківщини», «ворог народу», «антирадянські елементи»; ворожі угруповання *троцькістів, бухарінців, зінов'євців*; «неблагонадійні елементи» тощо). До цієї групи Лариса Масенко включає також назви, призначені для дискримінації українських патріотів.

Після Другої світової війни ворогів народу позначали ще й словами «**бандерівець**», «**бандерівці**»: «Назва „бандерівці” ввійшла до того самого ряду, що й історично попередні номінації „мазепинці” та „петлюрівці”» [Масенко 2017, с. 88]. Л. Масенко пояснює, що «[...] особлива ненависть Російської імперії до імен Мазепи, Петлюри та Бандери закономірна. Саме ці діячі були переконаними державниками, ідеологами самостійної Української держави, і їхня боротьба за незалежність країни від Москви становила найбільшу загрозу для збереження України у складі Російської імперії» [там само, с. 89].

У своєму дослідженні Л. Масенко чи не вперше в українському мовознавстві робить висновок, що номінація «**бандерівець**» (у множині «**бандерівці**») «[...] увійшла до тоталітарного дискурсу з вербальним виявом найвищого градусу ненависті». Це слово стало синонімом до «український буржуазний націоналіст» і його вживали «лише в супроводі найбрутальніших лайок» [там само, с. 90]. «Постійне інтенсивне огидження бандерівців у засобах масової інформації, у літературі й масовій культурі зробило свою справу. [...] Воно спричинило ментальне відчуження населення інших областей, особливо південних і східних, від земляків із Західної України». Отже, у мові радянського тоталітаризму назву «**бандерівці**» зі «спотвореними семантичними конотаціями» асоціативно використовували для позначення всієї «західноукраїнської людності» [там само, с. 91–92].

Події російсько-української війни 2022 р. суттєво примножили й пришвидшили суспільно-політичні зміни довкола сприйняття постаті Степана Бандери. Від часу ухвалення Акту проголошення незалежності України

(1991 р.) правдиве висвітлення історії та здобутків Організації українських націоналістів (ОУН), Української повстанської Армії (УПА) та діяльності їхніх представників поступово змінювало переважно негативне ставлення українського суспільства до тих історичних постатей, яких радянська влада завжди дискримінувала й описувала лише в негативних контекстах. Святослав Липовецький, український історик, публіцист, журналіст, вважає, що в «незалежній Україні поняття „бандерівець” пройшло певну еволюцію». На його думку, «[...] масова „бандеризація” України відбулася вже після Помаранчевої революції 2004 року. У той час ім'я Бандери почало набирати символічного значення і було пов'язано не так з конкретним політичним рухом, як з ідеєю власної державності та боротьби з російським неоколоніальним впливом» [Липовецький 2022].

Готовність українського суспільства по-новому оцінювати свою національну історію та її видатних лідерів засвідчили результати голосування в телепроєкті «Великі українці» (2007–2008 рр.). Степан Бандера з-поміж відомих українських діячів напередодні фінального етапу отримав найбільше голосів, але в результаті посів третю позицію після Ярослава Мудрого та Миколи Амосова² [Детально див.: Вікіпедія Великі українці 2007–2008].

Події Революції гідності (листопад 2013 – лютий 2014 р.) переконливо засвідчили позитивні зміни у ставленні до постаті Степана Бандери та до його соратників і послідовників: слово *бандерівець*, «[...] практично втратило свою негативну конотацію (насамперед через частий вжиток у російських мас-медіа у викривлених формах *бандерлог*, *бендеровец*, *жидобендеровец* та ін.)», цю лексему почали сприймати як синонім до поняття **патріот** [Трач 2015, с. 61]. Такий помітний перехід у зміні сенсів від 'ворога народу' до 'українського патріота, героя' стосовно Степана Бандери в переломні для українців історичні періоди є закономірним. Як зазначає С. Липовецький, Революція гідності та російська агресія 2014 року давали ще сильніші імпульси «бандеризації»: «[...] суспільство гостро потребувало символів, які б найточніше виражали почуття воюючої нації, і постать Степана Бандери та його соратників пасували до моменту якнайкраще. Жертовність, віра у свою ідею, героїчний спротив російському (у тогочасній більшовицькій обгортці) експансіонізму – усе те, чим колись жив і дихав бандерівський рух, стало знову актуальним» [Липовецький 2022]. Отож зовсім не випадково обличчя Степана Бандери було «обличчям Євромайдану». Під час подій Революції Гідності «[...] біля головної трибуни на Хрещатику було поставлено великий банер із відомою фотографією моло-

² Несподівану «перемогу» князя Ярослава Мудрого в телепроєкті С. Липовецький пов'язує з тим, що такий варіант «[...] лобіювали у проросійському політичному таборі, сприймаючи постать давньоруського князя як таку, що не суперечить наративу про „братерство українського та російського народів”. Керівники проєкту були змушені заявити про можливу фальсифікацію голосування, але Бандера все одно опинився на третій позиції – і такі суспільні настрої були цілком зрозумілі» [Липовецький 2022].

дого Бандери в zenіті свого активного життя»; учасники масового протесту вийшли з червоно-чорними прапорами із символікою революційної ОУН; урочисте вітання ОУН–УПА: «Слава Україні! – Слава Героям!» набуло офіційного державного звучання, – усе це, на думку журналіста газети «Шлях перемоги» Андроніка Кармелюка, затвердило «[...] історичний перехід українців з етнічної на модерну політичну націю, основою якої стали українці і кримськотатарський народ» [Кармелюк 2018].

У цьому аспекті важливо звернути увагу на те, що від 2014 р. й дотепер активна зовнішня загроза з боку РФ спричинила національне згуртування українців довкола такого військово-політичного державницького символу України – Степана Бандери, бандерівців, – який, за спостереженнями Олександра Тараненка, є актуальним «[...] саме в сучасних вимірах (у вимірах ХХ століття), бо символіки української середньовічної козащини виявляється тут уже замало. Особливо показово це простежуємо насамперед на прикладі перейменування Московського проспекту в Києві на проспект імені Степана Бандери» [Тараненко 2024, с. 41].

У 2022 р., за результатами опитування соціологічної групи «Рейтинг» у межах проєкту «Народний ТОП», Степан Бандера увійшов до п'ятірки найвидатніших українців, посівши п'яту позицію і набравши 12,8 % голосів опитованих³ [Соціологічна група «Рейтинг». Народний ТОП 2022]. Значні зміни соціологи простежують й у ставленні суспільства до постаті самого Степана Бандери: схвальна оцінка його діяльності зросла від 22 % у 2012 році до 74 % у 2022 році, «[...] позитивне ставлення до ідеолога українського націоналізму переважає сьогодні і в південно-східних регіонах, та серед тих, хто в побуті спілкується виключно російською мовою» [Соціологічна група «Рейтинг». Десяте загальнонаціональне 2022]. Відтак українці по-іншому сприймають роль ОУН–УПА в боротьбі за державну незалежність України: діяльності цих угруповань отримала 81 % суспільної підтримки [Там само 2022].

Отже, вагомі зовнішні чинники – воєнні події на території України й загроза державній незалежності – засвідчили здатність українського суспільства згуртовуватися довкола справжніх національних цінностей та символів, які їх втілюють.

Семантичний діапазон прикметника бандерівський: лексикографічне опрацювання і мовленнєва практика

Поряд з популярністю імені Степана Бандери в мові українських ЗМК та в соціальних мережах активізувалося вживання лексем **бандерівець**,

³ Лідером рейтингу «Народний ТОП» вчергове став Тарас Шевченко (63,9%). До першої п'ятірки найвидатніших українців також увійшли Володимир Зеленський (29,8%), Леся Українка (19,6%), Богдан Хмельницький (17,3%) та Степан Бандера (12,8%) [Соціологічна група «Рейтинг». Народний ТОП 2022].

бандерівці, бандерівський з позитивними оцінними конотаціями та новими семантичними відтінками⁴. Натомість у російському інформаційному просторі ці слова й надалі наділені негативним забарвленням і позначають «ворогів». Саме росіяни в лютому 2022 р. показали свою необізнаність з тим, що Степана Бандери вже немає серед нас і що він не становить реальної фізичної загрози для них.

Варто зазначити, що в академічному тлумачному «Словнику української мови» [СУМ] в 11-ти томах (1970–1980) лексем, утворених від основи прізвища **Бандера**, не фіксували. Утім, сучасний 20-ти томний «Словник української мови» [СУМ-20] подає гніздо таких похідних одиниць – **бандерівець, бандерівка, бандерівський, бандерівщина**:

бандерівці (одн. **бандерівець, бандерівка**) ‘Члени військово-політичних формувань контрольованої ОУН(р) Української повстанської армії у Західній Україні в 40–50-х роках ХХ ст. на чолі зі С. Бандерою. // Прихильники національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. у Західній Україні’;

бандерівський ‘Прикм. до бандерівці і бандерівщина’;

бандерівщина ‘розм. Назва національного руху в Західній Україні на чолі зі Степаном Бандерою у 30–50-х рр. ХХ ст.’ [СУМ-20].

Дефініції наведених лексичних значень засвідчують притаманний для сучасної лексикографічної практики процес деідеологізації суспільно-політичних лексем, тобто, як це пояснює Інна Ренчка, «[...] звільнення значень від ідеологічних сем радянської доби», очищення дефініцій від «[...] ідеологічних зворотів, слів-експресивів, оцінних прикметників та інших словникарських прийомів ідеологізації» [Ренчка 2018, с. 147].

Попри те не варто відкидати доцільності включити до словникових статей наведених вище лексем ще й ті значення, що закріпилися в радянський час під впливом російської пропагандистської ідеології і які відображають негативне сприйняття будь-яких проявів національної свідомості та позначення їх словами **бандерівський, бандерівці** незалежно від зв’язку з націоналістичним рухом, очолюваним С. Бандерою. У такому разі доречно використати стилістичну ремарку *совєтизм* чи *радянїзм*⁵. В українському словникарстві така практика вже відома й відображена, зокрема, у «Практичному словнику синонімів української мови» Святослава Караванського (перше видання

⁴ Сучасна українська дослідниця Інна Ренчка вважає, що звільнення значень номінативних одиниць від схвальних або несхвальних конотацій пов’язане зі стиранням на сучасному етапі оцінних опозицій, що відігравали провідну роль у радянській тоталітарній картині світу [Ренчка 2018, с. 145].

⁵ У своїх дослідженнях Оксана Калиновська зараховує до радянїзмів слова, що позначали основні поняття радянського політичного дискурсу [Калиновська 2008, с. 36]. Інформацію про радянїзми включено й до матеріалів «Вікіпедії» (<https://uk.wikipedia.org/wiki/>).

вийшло в Києві 1993 р.)⁶. Автор застосував позначку «совєтизм» для маркування слів, «успадкованих від часів російсько-радянської політики лінгвоциду» [подаємо за: Ренчка 2018, с. 134]. До «совєтизмів», як це узагальнює І. Ренчка, С. Караванський включав слова на позначення реалій, сформованих у радянську добу, «[...] невластиві українській мові слова-покручі, що були нав'язані владою відповідно до вимог уніфікації і заступали традиційно вмотивовану українську лексику»; прямі запозичення російських форм (лексичні й морфологічні росіянізми), слова та словосполучення, утворені калькуванням; запозичення правописних норм та російських моделей наголошення [там само 2018, с. 134–135]. До цього переліку потрібно додати ще й лексеми, для яких у радянський час спеціально й штучно створювали негативні оцінні конотації та певне ідеологічне забарвлення. Це виразно засвідчує використання в мові радянського тоталітаризму спільнокореневих слів, утворених від основи прізвища Степана Бандери, – *бандерівець*, *бандерівський*, *бандерівщина*.

У час подій повномасштабної російсько-української війни простежуємо інноваційні процеси, спрямовані на розширення сполучуваності прикметника **бандерівський**. Відтак оновлення і збагачення його семантичного діапазону та стильового функціонування засвідчує реалізацію національно й культурно зумовлених мотиваційних моделей творення неосемантизмів. Основний механізм появи прикметників-неосемантизмів розкриває у своїх працях Є. Карпіловська, звертаючи увагу на те, що «[...] формуванню їхніх нових значень сприяє зміна функції в сполуках з предметними іменами, наприклад, функції ідентифікувальної, або функції вказівки на відношення одного об'єкта до іншого, на функцію характеризувальну, або функцію виділення такого об'єкта з-поміж інших, підкреслення його іншої якості». У новітній лінгводинаміці це явище знайшло відображення в активному формуванні у відносних прикметників якісно-оцінних та образних значень [Карпіловська 2017, с. 11].

Наприкінці лютого 2022 р. фіксуємо появу номінацій **бандерівський узвар**, **бандерівське смузі** – ‘сучасна українська назва запалювальної гранати «коктейль Молотова»’. Творці таких найменувань (за матеріалами соціальної мережі «Фейсбук»), пояснюють, що ці вислови створені з метою відійти від зв'язку з російською мовою, адже назва зброї проти ворогів має включати такі компоненти, що відображають український патріотичний дух. Наприклад: *Зокрема, є приклад цивільних людей – добровольців, які подекуди голими руками чи в кращому разі «бандерівським узваром» зупиняли рух армії рф, що по суті є нічим іншим як волонтерство й самопожертва* (Онлайн-ЗМІ «LB.ua» 2022) [Корпус-ГРАК]; *Вже понад два тижні кожен із нас бореться на різних фронтах: хтось – відвідує блокпости, хтось – волон-*

⁶ В Україні цю лексикографічну працю перевидавали п'ять разів (у 2000, 2008, 2012 та 2014 рр.) з доповненнями і змінами, які ретельно вносив до словника С. Караванський.

терить, [...] хтось – розливає **бандерівське смузі**, – розповідає художній керівник «Пікардійської Терції» Володимир Якимець (Інтернет-газета «День» 2022) [Корпус-ГРАК].

Паралельно з використанням у назві саморобного боєприпасу прикметникового означення, набули поширення іменниковий та прислівниковий варіанти вербалізації ознаки, пов'язаної з іменем С. Бандери: **бандера-смузі, узвар Бандери, узвар по-бандерівськи**:

Замість квітів і слави росіян тут зустрічають коктейлі Молотова, або як зараз про них кажуть в Україні, – «**Бандера-смузі**» (Онлайн-ЗМІ «LB.ua» 2022) [Корпус-ГРАК].

У продажу навіть з'явилися наліпки з написом «**Бандера смузі**» і рекламним текстом про призначення цього «смузі»: Аналог фінського коктейлю ДЛЯ молотова, він же **Узвар Бандери**, чи **Узвар по-бандерівськи**. Улюблена зброя українського революціонера та бійця опору. Фіни то підтверджують і з ностальгією згадують, як палали мордорські танки взимку 39-го [Смузі].

Популярними стали повідомлення про те, «Як приготувати коктейль Молотова (**узвар Бандери**)» [Узвар_Б]; «**Узвар по-бандерівськи**»: українцям пропонують відеоінструкцію [Узвар].

За матеріалами лінгвістичного корпусу ГРАК простежуємо фіксування лексеми **по-бандерівськи** (усього 6 разів) у публіцистичних джерелах, починаючи від 1966 року, з різним семантичним наповненням: '1) назва непроцесуальної ознаки на позначення характерних проявів у чому-небудь ідеології Степана Бандери та його соратників': *Бандерівці можуть поводитися по-бандерівськи. [...] В боротьбі між філософією бандерівців і філософією мельниківців, наприклад, велику роль грають і гравці т. зв. нейтральні, ті, що стояли і далі стоять збоку* (Денис Квітковський, журнал «Самостійна Україна», 1966, № 11) [Корпус-ГРАК]; '2) те саме, що по-українськи': *У березні 1965 під час шевченківських святкувань в одному київському заводі, голова заводського комітету Глазурін крикнув до одного промовця: «Перекладіть це на людську мову, ми не розуміємо по-бандерівськи»* (Мирослав Прокоп. Становище на Україні, 1968) [Корпус-ГРАК].

До важливих мовних фактів російсько-української війни 2022 р. потрібно включити активне залучення прикметника **бандерівський** для називання українських страв, напоїв, кондитерських виробів; різних патріотичних угруповань; топонімічних об'єктів тощо. На думку О. Тараненка, український ономастикон набуває дедалі ширшої українізації «[...] з надаванням назв, пов'язаних з українською історією, зокрема національно-визвольним рухом, географією, культурою», і воєнні події та «гібридна війна» російської федерації проти України лише стрімко активізували цей процес [Тараненко 2024, с. 37–38]. Увагу майже всіх дослідників

мовних змін привернуло перейменування певних сортів ковбас, зокрема, «Московської» на **«Бандерівську»** (розм. **«Бандерівка»**) [Детально див.: Космеда 2024, с. 492; Тараненко 2024, с. 46]. Наприклад: На Сумщині зробили шикарний хід: тепер у крамницях можна придбати «Антиросійський» сир та «Антиостанкінську» ковбасу, а «московська» ковбаса дивовижним чином перетворилася на **«Бандерівську»**, так само, як московський проспект став проспектом Степана Бандери (Київ) [Савва 2022].

Поряд з неофіційними власними назвами типу **бандерівський борщ**, **бандерівський** пляцок, **пиріг**⁷ простежуємо закріплення цього прикметника й у власних назвах, які є на етикетках товарів та в рекламних оголошеннях: аджика «Бандерівська», булка «Бандерівська», горілка «Бандерівська западенка», кава «Бандерівська», «Мед Бандерівський», «Бандерівське пиво», цукерки «Грильяж Бандерівський», чай «Бандерівський». У рекламних текстах виробники часто акцентують на тому, що товари мають націоналістичну назву й призначені підняти бойовий дух українців та наблизити перемогу:

Аджика «Бандерівська»⁸ ТМ «ЛюксуС»: ідеальне поєднання спецій і пряних трав, яке підкреслює тонку рівновагу ароматів [Аджика]; Ковбаса «Смерть москалям», **«Булка Бандерівська»**, лимонад «Чорнобаївка» – черкаські виробники підіймають бойовий дух українців через продукти з патріотичними назвами [Булка]; В Західній Україні з'явилася мода на **горілку** з приємною для вуха місцевих назвою **«Бандерівська западенка»**. Горілка з націоналістичною назвою розходиться «на ура» в магазинах і барах Галичини, а туристи купують її як сувенір. Етикетка – у червоно-чорних кольорах прапора УПА [Андрощук 25.05.2016]; **Кава «Бандерівська»** – обсмажена спеціально для Криївки. [...] Спеціально для цього закладу каву сильно обсмажують. Щоб була міцна, наче перемога! Гірка, як поразка ворога! [Кава]; Бандера не знав, що на його честь назвуть мед, але сьогодні культовий мед підтримує військових на передовій. Минулого року активно ширилась новина про **«Бандерівський» мед**, який, як еліксир, дає воїнам

⁷ Такі номінації стали популярними в повідомленнях та рекламних оголошення різних інтернет-видань уже після 2014 р. Їхній запис як власних чи то як загальних назв ще не набув остаточного закріплення і свідчить про поступове входження таких номінацій до українського ономастикону. Наприклад: Ми зробили висновок, що реакція на бандерівський борщ – це простий і доступний тест на патріотизм [Борщ по-бандерівськи... 07.07.2016]; Сьогодні у приміщенні резиденції св. Миколая, що знаходиться на території Лановецького зооботсаду, відбувся майстер-клас з виготовлення **«Бандерівського» сухого борщу** для військовослужбовців Збройних сил України [Бандер_борщ 11.04.2022]; **Пляцок «Бандерівський»** – це любов із першого шматочка! Рецепт Лілії Цвіт (<https://simya.com.ua>); [...] вони [Миколаївські гімназисти] запропонували гостям свята приготовлені власними руками печиво «Танки на Москву», [...] **пиріг «Бандерівський»** і тістечка «Синьо-жовті зірки на Кремлі» [Українські діти... 07.12.2024].

⁸ У написанні власних назв подекуди вносимо зміни, беручи потрібні слова в лапки відповідно до правил орфографії. Такий запис може відрізнятися від того, що його подано в інтернет-ресурсах.

могутню силу [Мед]; У продажу з'явилося **пиво «Бандерівське»** виробництва калуських browарів. Новий сорт доповнив «бандерівську» лінійку виробництва. Ажже калушани випускають і «Banderbeer» [Пиво]; «**Грильяз Бандерівський**» – це нестандартне поєднання насіння соняшника, вівсяних пластівців з сумішшю перців. Впевнені, що ця **цукерка** знайде свого поціновувача [Цукерки]; Подарунковий **чай «Бандерівський»** [Чай].

У рамках проєкту «Бандерівський» волонтери виготовляють енергетичні батончики для ЗСУ «Бойовий батончик „Бандерівський“»: **Бойовий батончик «Бандерівський»** та тонни вареників: на Прикарпатті відкрили «гастрономічний фронт» [Прокопчук 27.03.2022].

Виробники названих товарів – це в основному підприємці Західної України, тому, припускаємо, що в таких назвах актуалізовано зв'язок з територіальною ознакою виготовлення певної продукції, а також відображено ідею національного відродження.

Подібний підхід простежуємо у використанні прикметника **бандерівський** у заголовках інформаційних матеріалів. Наприклад, авторка статті «„**Бандерівська**” **кухня**» за допомогою такої назви імпліцитно передає смислові відтінки ‘галицька’, ‘національна’, ‘автентична’ кухня. У матеріалі йдеться про гастрономічний фестиваль «Галицька дефіляда», організований у Тернополі членами Гільдії рестораторів Тернопільщини, які «[...] поставили за мету популяризувати водночас автентичну національну кухню і здорову органічну їжу, що готується без різних штучних добавок» [Мичко 25.06.2014].

Лексичний компонент **бандерівський** творці номінацій використовують і для називання громадських організацій. Наприклад, Центр для учасників АТО «**Бандерівський схрон**»: «**Бандерівський схрон**» – таку назву має центр для учасників АТО та їхніх сімей на Прикарпатті. Центр заснував учасник Революції гідності Ігор Чернецький [Костюк 03.03.2019].

Отже, прикметник **бандерівський** набув особливої популярності у сфері творення різних розрядів онімів. Припускаємо, що динаміка появи таких номінацій надзвичайно потужна й не вичерпується наведеними групами та прикладами. Використання прикметника, утвореного від основи прізвища С. Бандери з актуальними для нашого часу (від 2014 р. й дотепер) смисловими відтінками – ‘національний’, ‘питомий, український’, ‘який наповнює почуттями національної гідності’, ‘який надихає на рішучі дії’, ‘галицький, пов'язаний із Західною Україною’ тощо, – надало власним назвам не тільки самотності, ринкової привабливості, але й «зарядило» емоційними конотаціями, що викликають у мовців національні почуття.

У контексті таких позитивних змін стосовно суспільного й мовного сприйняття постаті С. Бандери, потрібно звернути увагу й на те, що від по-

чатку української незалежності й до теперішнього часу прикметник **бандерівський** не втрачав закріплених радянською пропагандою негативних конотацій і відображав зв'язок із Західною Україною як націоналістично налаштованою частиною України. Зокрема, це добре ілюструють контексти зі стенограм засідань Верховної Ради України 90-х років, розміщених у лінгвістичному корпусі української мови ГРАК, та інші матеріали ЗМК. Порівняймо вживання означення **бандерівський** зі смисловим навантаженням 'націоналістичний, характерний для Західної України' в різночасових текстах:

Україна зараз має великі шанси для того, щоб примиритися. [...] Тому мене дивує депутат Козаренко, який, дійсно, розпалює міжнаціональну ворожнечу, прагнучи протиставити **одну частину України другій, яка, за його словами, є бандерівською** (Стенограми засідань ВР України, 1992 р.) [Корпус-ГРАК]; Необхідно підвести ризик під розбратами минулого, розподілом України на «червоний» **схід** і «**бандерівський**» **захід** («День», 1999 р.) [Корпус-ГРАК];

[...] у під'їзді хтось вивісив оголошення-відозвув: мовляв, у нашому селі є біженці зі сходу, давайте скооперуємося і їм допоможемо. Перша моя реакція. [...] А то спочатку голосували за народні республіки, а тепер, як припекло, **біжать до бандерівців**, і вже **бандерівський хліб** їм не давкий (Україна молода, 2014) [Корпус-ГРАК].

Поступово асоціативно-образне використання прикметника **бандерівський** набуває ширших предметно-поняттєвих зв'язків і, окрім асоціацій із Західною Україною, позначає все українське загалом з негативним забарвленням. Зокрема, **бандерівською** називають українську мову, українську владу, українську державу та все інше, що в певний спосіб пов'язане з Україною (**бандерівські автори, бандерівський генерал, бандерівська їжа, бандерівські бджоли, бандерівський Ленін** тощо). Це засвідчують синтагматичні зв'язки цього прикметника в таких контекстах: Для українофобів навіть **мова українська зробилася «бандерівською»** (Євген Наконечний, 2001 р.) [Корпус-ГРАК];

Натомість коли народився онук, і вони нетерпляче ждали їх уже втрюх, і Надія Іванівна готова була простити невістці її **бандерівську мову**, навіть тоді до них у відпустку приїхав лише Вілен (Анатолій Дімаров, 2009 р.) [Корпус-ГРАК];

Я не знайшов у собі сили взяти трубку, бо цей друг – завзятий русофіл та українофоб із часів сивої давнини, якому торік стало тісно в «**бандерівській**» **Україні** і тому він виїхав до Криму (Богдан Стасюк, 2016 р.) [Корпус-ГРАК];

Як наочний образ ворога, окрім братів Ілленків, він завжди тримав перед очима усю **бандерівську грядку українських авторів**, представни-

ків так **званого** «**укрсучліту**». [...] Усі ці Рябчуки-Винничуки, Андруховичі та інші Іздрики-Ірванці-Єшкілеви, а також Ульяновки, Забужки, Прохаськи та інші конкуренти у написанні «сценарію століття» з кожним його влучним рядком [...] отримували своє по заслугах (Антін Мухарський, 2013 р.) [Корпус-ГРАК];

[...] нас заблокували біля в'їзду в Ялтинській загін морської охорони. [...] Коли мою машину зупинили, перші слова, які я почув: «**Де цей бандерівський генерал?**» [...] Я вийшов із машини, і буквально через секунду від дядька в сталевому радянському шоломі отримав удар по корпусу й слова: «Нехай знає бандерівець, як б'є старшина ВДВ» (Тарас Березовець, 2015 р.) [Корпус-ГРАК];

«**Бандерівська їжа**» в Криму різко подорожчала: найбільше зросли ціни на м'ясо, овочі та молочні продукти. Ще за кілька днів до початку блокади окупованого півострова мешканці Криму масово атакували КПП «Чонгар», де ще можна буде отоварити дешевими **українськими продуктами** (Україна молода, 2015 р.) [Корпус-ГРАК];

Бандерівські бджоли – неправильний мед. Державні інспектори Россільгоспнагляду не пропустили на територію анексованого Криму партії бджолиного меду з України. [...] На продукти відсутні ветеринарно-супровідні документи (Україна молода, 2015 р.) [Корпус-ГРАК];

Нагадаємо, раніше Скаб'єєва скипіла через «**бандерівського**» Леніна – величезну статую, яку пофарбували в блакитний колір й одягли в жовту бандану. Тоді вона написала, що «братський народ таким чином розважається» (Україна молода, 2019 р.) [Корпус-ГРАК].

На особливу увагу заслуговує аналіз асоціативно-образного вживання прикметника **бандерівський** для позначення української абетки з національно-патріотичним спрямуванням текстів та зображень. Вислів «**Бандерівська абетка**» використаний у заголовку до статті про вихід у світ «**Повстанської абетки**» Олега Вітвіцького, надрукованої у 2014 р. [Див.: Вітвіцький 2014]. Такий заголовок містить позитивні оцінні конотації, оскільки в абетці йдеться про маленького воїна з незвичним ім'ям Алярмик (від слова «алярм», що його використовували колись бійці Української повстанської армії як заклик до готовності діяти в разі небезпеки). Цей герой «[...] вийшов із-під пера відомого тернопільського історика і громадського діяча Олега Вітвіцького, який вирішив створити для дітей саме українського патріотичного героя на противагу різним Бетменам і йому подібним персонажам» [Мичко 04.03.2015].

Утім, у матеріалі для української мережі ВВС простежуємо й наявність негативного сприйняття «**Бандерівської абетки**». Зокрема, це пов'язано з реакцією російських телеканалів на появу книги, а саме «[...] повідомленнями в стилі „**в українських школах вчать дітей по бандерівській абетці**”».

Що не дивно, адже майже всі вірші в ній закінчуються закликом: «Ми всі вступаємо в УПА». «Повстанська абетка» користується великим попитом насамперед у Західній Україні, де видавалася вже двічі⁹ [Матюхіна, Кондртьєв 23.02.2016].

Отже, у сучасній мові особливості вживання прикметника **бандерівський** відображають різнопланове (позитивне й негативне) ставлення мовців до різних способів прояву національних ознак. Під впливом важливих суспільно-політичних, а надто воєнних подій, семантичний діапазон цієї лексеми завдяки номінативній діяльності мовців та їхній мовленнєвій практиці зазнав суттєвих змін. Передусім на задній план відійшли ідеологічні нашарування, вони ще не зникли зовсім, але їхній потенціал щоразу меншає. Головне місце посіли соціально важливі, актуальні смислові відтінки, які мають глибоке закорінення в українську національну історію та культуру, що її тривалий час замовчували й перекручували.

Словотвірні інновації як мовна реакція на переломні події новітньої історії України

Новітні процеси розвитку словникового складу української мови засвідчують появу й функціонування **мовних інновацій**, зокрема **словотвірних інновацій**, утворених від основи іменника – **Бандера**. Фіксування й аналіз нових слів такого типу є важливим з огляду на те, що вони засвідчують характер взаємодії «[...] динаміки сучасного українського суспільства (соціодинаміки) і динаміки сучасної української мови (її лінгводинаміки) як невіддільного складника життя суспільства в цілому й кожного його члена» [Карпіловська 2013, с. 12].

У 2017 р. Анатолій Нелюба та Євген Редько до свого словника «Словотворчість незалежної України. 2012–2016» включили 16 новотворів¹⁰ з основою **Бандера** [Нелюба, Редько 2017]. У пропонованому матеріалі маємо на меті розлого проаналізувати ті словотвірні інновації, що актуалізувалися чи з'явилися в час повномасштабної російсько-української війни 2022 року.

У зазначений період в мовленні ЗМК, соціальних мереж, у публіцистичних текстах особливої актуальності набуло використання словотвірної інновації – **бандерофобія**. Саме ця лексема найточніше відтворює страх

⁹ Подаємо приклад вірша, який ілюструє в «Повстанській абетці» літеру **Я**: **Я**рема – писар при старшині, / Погрозу-лист з Кремля читав, / І по-козацьки, з **Я**ворини, / Він окупанту відписав: / «Знай, **я**ничаре-ліліпуте, / Нам не страшні московські пута, / Ми не потерпимо **я**рма. Затам це, **я**нусе облудний, / Що українці – вільні люди, / Ми всі вступаємо в УПА» [Вітвіцький 2014].

¹⁰ Бандерб'ясець, бандеренята, бандеризований, бандеризувати, бандерик¹, бандерик², бандерленд, бандеролов, бандерометр, бандеромобіль, бандерофашист, бандерофашистський, бандерофил, бандерофобія, бандерошпигун, бандерштатівець [Детально див.: Нелюба, Редько 2017, с. 39–40].

перед бандерівцями й паніку стосовно їхнього нападу (разом з «міфічним» Степаном Бандерою) на росію (таку інформацію активно поширювали в російських ЗМІ). Наприклад: *І сучасні рашисти, виховані на комуно-імперській ідеології – спадкоємниці самодержавного шовінізму, отруєні путінською пропагандою **бандерофобії**, заохочують злочини своїх вояків. [...] Це і заявлені діти, яких навчають ненавидіти інші народи [...]* (Інтернет-газета «Україна молода», 2022) [Корпус-ГРАК].

[...] такі тези мають на меті закарбувати у свідомості аудиторії думку, що українці – це етнографічна група росіян, Україна – це штучне державне утворення, а українська мова – регіональний діалект. [...] Також досліджуються такі явища як **бандерофобія** та українофобія, що забезпечують роль «страшилок» для читачів російськомовного контенту (Онлайн-ЗМІ «Укрінформ», 2022) [Корпус-ГРАК].

Появу словотвірної інновації **бандерофобія**, як це засвідчують матеріали лінгвістичного корпусу «ГРАК», простежуємо від 2001 року. Зокрема, про **бандерофобію** йдеться у статті відомого журналіста газети «День», культуролога Ігоря Лосєва. Він зазначає, що «[...] явище **бандерофобії** належить до числа фундаментальних, базових конструкцій російської ментальності в її ставленні до України та українців, що має мало спільного з бандерівщиною як реальним феноменом української історії». «Явище „**бандерофобії**” є не лише в російській свідомості, – як пише Ігор Лосєв, – але й у свідомості українській, особливо на Сході України. Таку зміну не може змінити вказівка Президента, Верховна Рада має прийняти закон про реабілітацію УПА як сили в Другій світовій війні» (День, 2001 р.) [Корпус-ГРАК].

Пізніше на використання цієї лексеми натрапляємо в мовленні відомих політичних діячів і мовознавців. Олег Тягнибок¹¹ зосереджує увагу на тому, що ідей Степана Бандери бояться й досі: «**Бандерофобія** – це не просто боязнь тіней минулого. Суть в іншому. Декого тяжко жахає те, що дух Бандери матеріалізується сьогодні» (Тягнибок, 16. 12. 2012).

Відома українська мовознавиця Лариса Масенко використовує цю лексичну одиницю в заголовку статті «**Бандерофобія** в російській пропаганді: історія і сучасність», розміщеній на сайті «Радіо Свобода» [Масенко 31.12.2016].

Лексема **бандерофобія** ще не отримала закріплення в нормативних лексикографічних працях, проте її фіксує словник «Словотворчість незалежної України. 2012–2016» (Харків, 2017) А. Нелюба та Є. Редька. Як пояснюють укладачі, слово **бандерофобія** утворилося від основи іменника Бандера з додаванням основи (суфіксоїда) грецького походження **фобія** (у перекладі

¹¹ Олег Ярославович Тягнибок – український політик, націоналіст, голова політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода». Народний депутат України III, IV та VII скликань (1998–2006, з 2012) (Подаємо за: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>).

‘страх’): ‘боязнь (фобія) Степана Бандери’. **Бандерофобія** виявилася потужним двигуном анексії Криму, ініційованої Кремлем (Шлях Перемоги, 13/14, с. 5) [Нелюба, Редько 2017, с. 40].

У свідомості радянського й пострадянського суспільства під впливом антиукраїнської пропаганди завжди переважали стереотипні уявлення про С. Бандеру як про зрадника та «фашиста» й меншою мірою він поставав символом боротьби за національні ідеї та незалежність України. Героїчний образ, як це пояснює Богдан Теміров, виник у проукраїнському середовищі соратників С. Бандери, а «[...] штамп зрадника радянські ідеологи-пропагандисти формували в контексті кампанії зі створення радянської версії війни та повоєнної історії» [Теміров 2019]. І власне поняття **бандерофобії**, що його застосовують «[...] для позначення потенційної загрози від виявів національних рис українського народу», стало ключовим для переходу від історичного міфу про Степана Бандеру до зрощення міфу політичного [Теміров 2019].

У травні 2022 р. в інтернет-ресурсі «Вікіпедія» була відредагована сторінка, що містить більш детальну інформацію про **бандерофобію** як термінологічне поняття. Це «форма українофобії; філософський і політологічний термін, застосований в українській політологічній школі для позначення ірраціонального сприйняття ознак національної самодостатності українського народу як агресії чи потенційної загрози. При цьому через різкий і непоступливий прояв свого українства, в уяві бандерофоба «бандерівщина» і «бандерівці» постають моделлю найгірших рис українців, антиідеалом України на протигагу позитивному образу доброї України-Малоросії чи Малопольщі» [Бандерофобія].

У теперішній час слово **бандерофобія** належить до таких, що надзвичайно влучно відображають настрої росіян і деяких українців. Відтак у цьому аспекті натрапляємо на появу лексичної (словотвірної) інновації **бандерофоб**, що позначає особу, яка має страх, якщо буквально, то перед Степаном Бандерою, а узагальнено – то перед виявом патріотичних, національних рис українців. Вживання цієї лексеми фіксуємо в мовленні соціальних мереж, зокрема в тіток. Нарек Сагакян у відповідь дописувачеві зазначає: *Людина мені пише: якщо я скажу, що я – українець, але я – бандерофоб. Що тоді? Через таку бандерофобію в 2014 році в Україну прийшов ворог і розпочалася війна. Цим розколом в середині суспільства скористався ворог. Немає такої нації – бандерівці. Є нація – українці* [Сагакян 24.05.2022].

На протигагу **бандерофобам** з’явилося нове слово **бандерофіл**, утворене від основ *Бандер(а)* та *філо* – ‘любити’: особа, яка (буквально) «любить» С. Бандеру, прихильна до його поглядів. Наприклад: *Шарм і ореол дійового радикалізму повністю перебрали на себе «Правий сектор» та інші утворення,*

які свого часу відкололися від «Свободи» на знак протесту проти **бізнесюків-бандерофілів** («Дзеркало тижня», 5 / 14) [Нелюба, Редько 2017, с. 40].

У польських ЗМІ натрапляємо на вживання лексеми **бандерофіл** стосовно Віталія Кличка, Київського міського голови, лідера партії УДАР (з 2010 р.). Польський журналіст Аркадіуш Мікса у своїй статті «Бандера – пророк, українці – обраний народ. Польські націоналісти є перешкодою для польсько-українських відносин» [Мікса 16.02.2023] розмірковує над проблемою бандерівщини в сучасній Україні. На його думку, ця проблема не зовсім належить до маргінальних, як це кажуть полякам. Журналіст аналізує допис Вікторії Сюмар, колишньої депутатки Верховної Ради України, нині – журналістки, яка поділилася з читачами враженнями від перегляду виступу Президента України в Європарламенті, що відбувся 2023 року. Відтак А. Мікса робить припущення, що в Україні Степана Бандеру прославляють не лише вкрай націоналістичні групи, а й консервативно-ліберальні сили, до яких належить Вікторія Сюмар і яка «[...] вихваляє Бандеру і каже, що українці – обраний народ». Група УДАР Віталія Кличка свого часу теж «захищала прославлення Бандери в Києві», тому польський журналіст називає В. Кличка **бандерофілом**: «*Przypomnijmy, że **banderofil Kliczko**, dzięki władzom Warszawy z Trzaskowskim na czele, został honorowym obywatelem Warszawy*» [Мікса 16.02.2023].

На окремий аналіз заслуговує значна кількість інших лексичних (словотвірних) інновацій, утворених від основи прізвища Бандера.

У час воєнних подій в Україні ще від 2014 року й до тепер у мовленні ЗМК, соціальних мереж та військовиків простежуємо вживання лексеми **бандеромобіль**, утвореної від основи *Бандера* за допомогою малопродуктивного суфіксоїда -мобіль зі значенням 'техн. моторизований пересувний засіб' (порівняймо: *автомобіль, веломобіль, електромобіль, папамобіль, реаніомобіль* тощо) [Детально див.: Селігей 2014, с. 197]. **Бандеромобіль** – це 'бойовий автомобіль ЗСУ, що має підвищену прохідність, оснащений великокаліберним стрілецьким озброєнням і мінометами': *Мова йде про так звані «Бандеромобілі» – броньовані автомобілі, оснащені гранатометами* («УНІАН.НЕТ», 2022) [Корпус-ГРАК];

З початку повномасштабного вторгнення російських окупантів команда гумористичного проекту «Наші без раші» (Kolegi Studio) почала створювати бойові броньовані, оснащені зброєю, автомобілі для ЗСУ. [...] Їх назвали «**Бандеромобілями**», на кожній з авто є відповідна наліпка («Zaxid.net», 2022) [Корпус-ГРАК].

Розширює гніздо похідних одиниць від іменника Бандера парадигма новоутворених дериватів:

Бандера → **бандер-изува́-ти** → **бандер-из-а́ці-я**;
бандер-изува-ти (Бандера) → **бандер-изо́ва-н-ий**.

Вживання лексеми **бандеризува́ти**¹² простежуємо від 2014 р., про це свідчать матеріали вже згаданого словника А. Нелюби та Є. Редька: **бандеризувати** 'дія (процес), пов'язана зі С. Бандерою (надавати ознак С. Бандери, робити С. Бандерою)'. *Віг сьогодні Леніна вирішили бандеризувати* (spalitra.com.ua, 19.10.14) [Нелюба, Редько 2017, с. 39].

Інші контексти використання деривата **бандеризувати** відображають реалізацію більш точної семантики, аніж це подано в названій лексикографічній праці – 'українізувати, надати українських ознак, засвідчити приналежність до української нації': **Бандеризувати** *недобандеризоване. Обезмосковити змосковлене. Про що це я? Про проспект. 2004 року проспект Червоних козаків перейменували на проспект Московський. Погано перейменували. [...] Вігтепер проспект носить ім'я Степана Бандери* [Мандзюк 2016]; [...] *чи не стала занадто нав'язливою мода все в Україні «бандеризувати»?* [Франківська газета 29.07.2021];

Роснявий контент наздоганяє українців не тільки на вкладинці запропонованого в YouTube, але і в пошуковику. Редакторка Interpretation у блозі HOSTiQ Ганна Чала розповідає, як бандеризувати свій пошуковик («Твіттер», 12.02.2022) [Корпус-PAWUK].

Похідний іменник **бандеризація** позначає абстрактне поняття – 'суспільне явище, яке пов'язане з реалізацією дії *бандеризувати*, тобто це впровадження в суспільно-політичне життя держави та її громадян усього того, що виявляє, репрезентує ознаки української нації'. Як засвідчують матеріали лінгвістичного корпусу «ГРАК», слово **бандеризація** належить до суспільно-політичної лексики й зафіксоване в стенограмах засідань Верховної Ради України від 1992 року, тобто від часу проголошення незалежності України і створення самостійної української держави 24 серпня 1991 року. Ця лексема не втрачає актуальності й у наш час, проте в різні періоди вона наділена різними семантичними відтінками. У перші роки становлення незалежної України й пізніше семантична структура лексеми **бандеризація** містила негативні оцінні компоненти, що відображали несприйняття тих суспільно-політичних процесів, що були спрямовані на відновлення або й формування національної ідентичності українців через зміни, що передусім торкалися проблем функціонування української мови, відродження культурної та історичної спадщини. Наприклад: *Донецький міський робітничий страйковий комітет, [...] неоднозначно сприйняли святкування та трансляцію, що відбулася в ті дні по Українському телебаченню. [...] Вони впевнені, що бандеризація України, яка зараз відбувається, нічим не відрізняється від більшовізації 1917 року. [...] Шахтарі*

¹² В українській мові численну групу дієслівних інновацій становлять відіменникові дієслова з суфіксом **-ува-** (**-юва-**). Твірними основами часто можуть бути, за спостереженнями Л. Кислюк, «[...] назви осіб, різні за походженням та словотвірною структурою» [Кислюк 2017 с. 89–90].

заявляють, що так, як кажуть у Західній Україні, не буде (Стенограми засідань Верховної Ради, 1992 р.) [Корпус-ГРАК];

Депутат Козаренко у своєму виступі заявив, що Україна загрожує «**бандеризацією**». Це новий термін, придуманий паном Козаренком. Україна загрожує нацизмом, націоналізмом, закликав вжити заходи, але невідомо до чого. [...] Жодного факту він не назвав, усе в загальному (Стенограми засідань Верховної Ради, 1992 р.) [Корпус-ГРАК];

Нові смислові відтінки з'являються в семантичному діапазоні лексеми **бандеризація** після 2014 р. – це позначення явищ:

‘вияву національної ідентичності, відстоювання державної незалежності’: Розв’язана путінською Росією війна на повернення України в імперське колоніальне стійло викликала справжнє революційне пробудження української нації. [...] Відродилась приспана українська пасіонарність, виник масовий волонтерський рух, відродилась народна дипломатія. [...] Така тотальна «**бандеризація**» в усій Україні викликала незадоволення і страх у московських правителів («Україна молода», 2017) [Корпус-ГРАК];

‘захоплення ідеями Степана Бандери та їх популяризація’: [...] розповідає В’ятрович. Чому Бандера – загальнонаціональний, а не галицький герой, чи був би провідник ОУН настільки популярним без радянської та російської пропаганди та чи можна порівнювати поняття декомунізації та **бандеризації** (Журнал «НВ», 2022) [Корпус-ГРАК];

‘використання імені Степана Бандери в ономастичній сфері’: «**Бандеризація**» української урбанонімії стрімко активізувалася [...] [Тараненко 2024, с. 41].

Поряд зі словотвірними інноваціями, що належать до суспільно-політичної лексики, з’явилися й оригінальні новотвори на позначення предметної сфери, наприклад, – **бандерпётки**.

Лексему **бандерпетки** утворено шляхом контамінації частин слів *Бандера* і *шкарпетки* спеціально для називання жовто-блакитних шкарпеток з таким написом та іншими словами, пов’язаними з напрямом «русского корабля». Автори рекламного оголошення називають цей виріб патріотичним: *Шкарпетки «Бандерпетки»*. Дорогі українці, у нас тут для вас занадто кльовий аксесуар, який прям обов’язковий у вашому гардеробі. Це ж дуже круті патріотичні шкарпетки, які завжди тримають твої ніжки в теплі та прекрасно поєднуються з будь-яким стилем, адже все патріотичне актуально завжди та скрізь [Бандерпетки].

Поява такого слова відображає дотепність, передбачливість номінаторів, ключову роль мовної гри у формуванні цієї та багатьох інших інновацій, що з’явилися в українській мові під час повномасштабної війни 2022 року [Детально див.: Гуцуляк 2023].

Тісний взаємозв'язок мовних і суспільних змін відображає той факт, що активне використання основи власної назви **Бандера** у словотворчих процесах, актуалізацію спільнокореневих слів *бандерівці*, *бандерівський* у певний спосіб підсилюють звукові та візуальні образи. Зокрема, знову затребуваною стала пісня «Батько наш – Бандера, Україна – мати». Її заспівали захисники «Азовсталі», і в повідомленнях ЗМК це відразу відобразилося: *Оборонці Маріуполя під ворожими бомбардуваннями «Азовсталі» заспівали «Батько наш Бандера»*.

Інформація про цю українську патріотичну повстанську пісню вже з'явилася в популярному джерелі – «Вікіпедії». Українська фольклористка Ярина Закальська зазначає, що це варіант пісні УПА «Ой у лісі, лісі, під дубом зеленим, там лежить повстанець тяженько ранений». За мелодією оригінальний твір і новий майже однакові, проте їхні тексти дещо відрізняються. Пісня «Батько наш – Бандера...» виникає «[...] десь разом із проголошенням незалежності України, коли стало можливим відкриття широкого пласту такого фольклору, коли ім'я Степана Бандери вже не було цензуроване радянською владою і коли відбулося загальнонаціональне піднесення», – зазначає Я. Закальська [New Voice. Батько наш... 2022]. У жовтні 2021 р. пісня набула популярності, стала трендом тіктоку в Україні та в інших країнах (в Італії, Канаді) відбувався так званий *бандерівський флешмоб*.

Ще одне культурне дійство, яке було пов'язане з популяризацією імені Степана Бандери, відбулося 2022 р. у Міжнародний день вишиванки. Вишиту сорочку Степана Бандери відтворила львівська майстриня. Ця сорочка стала експонатом Чернівецького музею вишиванки: «Вишиванку відтворили по світлині видатного українця. Вона виглядає дуже просто: сорочка з малюнком одного кольору, який вишито хрестиком. Саме таку сорочку носив Бандера» [Орлова 2022].

Висновки

Узагальнюючи інформацію про актуалізацію спільнокореневих слів, утворених від основи власної назви **Бандера**, варто підкреслити, що ці мовні процеси відбувалися й відбуваються під впливом переломних і глобальних для України воєнних подій. Нав'язаний радянською пропагандою стереотип ворожого, негативного сприйняття образу Степана Бандери в сучасному українському суспільстві (думаю, що й у світовій спільноті) зазнає кардинального переосмислення. Українці відчули потребу згуртуватися довкола справжніх національних цінностей та символів, що їх втілюють. Мовне «осягнення» такої соціодинаміки реалізувалося через пошуки й активне використання *національно конотованої лексики* та залучення її основ у семантичні й словотвірні процеси.

Морфемна структура похідних одиниць з основою іменника Бандера імпліцитно спрямована пробуджувати й утверджувати національний характер, надихати на перемогу. Відтак довкола цієї твірної бази формується гніздо спільнокореневих слів, семантичне наповнення яких відображає конотації позитивної оцінки, піднесеного емоційного сприйняття, асоціативні зв'язки з виявом патріотизму та національної гордості.

У перспективі потрібно розширити можливості лексикографічного опрацювання похідних слів, утворених від основи прізвища Степана Бандери, – увести до тлумачних словників деривати, що закріпилися для позначення суспільно-політичних явищ, та доповнити смислові відтінки прикметника *бандерівський* з огляду на сучасну мовленнєву практику.

Список використаних джерел

- Аджика** – BizOrg. *Аджика Бандерівська ТМ «ЛюксуС»*. Взято 03 грудня 2024 з <https://ua.bizorg.su/adzhika-r/p19103087-adzhika-banderivska>.
- Андрощук, Г.** (2016, 25 травня). *«Бандерівська»: від символу до торгової марки*. Юридична газета online. <https://yur-gazeta.com/publications>.
- Бандер_борщ** – *«Бандерівський» борщ для армійців*. <https://lanmisto.gov.ua>.
- Бандерофобія** – Вікіпедія. *Бандерофобія*. Взято 05 грудня 2024 з <https://surl.li/zuvkba>.
- Бандерпетки** – *Шкарпетки «Бандерпетки»*. Взято 03 грудня 2024 з <https://superpupers.com/ua/noski-«banderpetki»>.
- Борщ по-бандерівськи** – *Борщ по-бандерівськи, або Хто впливає на роботу маркетолога*. <https://konkurent.ua/publication/5313/borsch-pobanderivski-abo-hto-vplivaye-na-robotu-marketologa>.
- Булка** – Черкаський портал новин «CityNews». (2022, 07 листопада). *«Булка Бандерівська»*. <https://city-news.ck.ua/2022/11/07/u-cherkasakh-pidnimaiut-boyovyy-duk-patriotychnymy-kharchamy-bulka-banderivska>.
- Кава** – Just Lviv It. *Кава «Бандерівська»*. Взято 03 грудня 2024 з <https://justlviv.it/product/kava-banderivska>.
- Костюк, Б.** (2019, 03 березня). *Ігор Чернецький: «Якщо „Бандерівський схрон” позбудеться фінансових проблем, то й усі інші будуть вирішені»*. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/banderivskyj-sxron-centr-veteraniv-ato/29793865.html>.
- Корпус-ГРАК** – Шведова, М., Вальденфельс, Р. фон, Яригін, С., Рисін, А., Старко, В. & Ніколаєнко, Т. та ін. (2017–2024). *Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК)*. <https://uacorporus.org/Kyiv/ua>.
- Корпус-PAWUK** – Kieraś, W., Kobyliński, Ł., Komosińska, D., Nitoń, B., Rudolf, M., Shvedova, M. & Zwierzchowska, A. (2023). *PAWUK: Polish Automatic Web corpus of UKrainian language*. Instytut Podstaw Informatyki PAN,

Warszawa. URL: <https://pawuk.ipipan.waw.pl>.

Масенко, Л. (2016, 31 грудня). *Бандерофобія в російській пропаганді: історія і сучасність*. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/28206392.html>.

Матюхіна, Н. & Кондратьєв, А. (2016, 23 лютого). *Нові дитячі казки: «ввічливі люди» проти «повстанців»*. BBC News Україна. https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/02/160223_ukraine_magazine.

Мичко, С. (2014, 25 червня). *«Бандерівська» кухня*. Україна молода, 090. <https://umoloda.kyiv.ua/number/2482/237/88053/>.

Мичко, С. (2015, 04 березня). *Бандерівська абетка*. Україна молода, 031. <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2618/116/92103/>.

Мікса – Miksa, A. (2023, 16 lutego). *Bandera to prorok, Ukraińcy to naród wybrany. Polscy nacjonaliści przeszkodą w relacjach polsko-ukraińskich*. Prawy.pl. <https://prawy.pl/124114-Bandera-to-prorok-Ukraincy-to-narod-wybrany-Polscy-nacjonalisci-przeszkoda-w-relacjach-polsko-ukrainskich..>

Мед – Brain Tank. *Бандерівський мед*. Взято 03 грудня 2024 з <https://braintank.ua/cases/banderivskyi-med>.

Нелюба, Редько – А. Нелюба (Ред.). (2017). *Словотворчість незалежної України. 2012–2016. Словник* (А. Нелюба & Є. Редько, Уклад.). Харківське історико-філологічне товариство.

Пиво – Інтернет-сайт «Вікна». (2015, 06 квітня). *Поціновувачі пива смакують калуським «Бандерівським»*. <https://vikna.if.ua/news>.

Прокопчук, І. (2022, 27 березня). *Бойовий батончик «Бандерівський» та тонни вареників: на Прикарпатті відкрили «гастрономічний фронт»*. VERSII.IF.UA. <https://versii.if.ua>.

Савва, Ю. (2022, 31 березня). *«Антиросійський» сир та «Бандерівська» ковбаса: посмакуємо?* Гард. City. <https://thegard.city/blogs/202413/antirosijskij-sir-banderivska-kovbasa>.

Сагакян, Н. (2022, 24 травня). *Бандерофобія*. ТікТок. https://www.tiktok.com/@gorec_na_kukhne/video/7101279143853133062?is_from_webapp=v1&item_id=7101279143853133062.

Смузі – Стікер «Бандера смузі». Взято 03 грудня 2024 з <http://surl.li/zvecev>.

СУМ – Білодід, І. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1–11). Наукова думка.

СУМ-20 – *Тлумачний словник української мови: у 20 т.* (електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України). <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>.

Тягнибок – Тягнибок, О. (2008, 29 грудня). *Століття Бандери*. Українська правда. https://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/4958a36503a78/page_2.

- Узвар** – Зінченко, Т. (2022, 27 лютого). «Узвар по-бандерівськи»: українцям пропонують відеоінструкцію. Телеграфъ. <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10102774-uzvar-po-banderivski-ukrajincjam-proponujut-videoinstrukciju.html>.
- Узвар_Б** – Офіційний сайт Медведівської сільської ТГ (2022, 28 лютого). Як приготувати коктейль Молотова (узвар Бандери). <https://medvedivskagromada.gov.ua/news/1646052536/>.
- Українські діти** – UkrMedia інтернет-газета. (2014, 07 грудня). Українські діти спекли пиріг «Бандерівський». <https://ukr.media/incidents/218160/>.
- Франківська газета** – Франківська газета. (2021, 29 липня). <https://www.facebook.com/>.
- Цукерки** – Подарункова компанія «Унікальна цукерка». «Грильяж Бандерівський». Взято 03 грудня 2024 з <https://xn--80ajob3apu.com.ua/lvivski-cukerki-zhuravel-zi-lvova-zhako-balu-ametist>.
- Чай** – Подарунковий чай «Бандерівський». Взято 03 грудня 2024 з <https://komoratravnyka.com.ua/product/podarunkovyj-chaj-banderivskyj>.

Література

- Ажнюк, Б.** (Ред.) (2024a). *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика*. Видавничий дім Дмитра Бураго. <https://doi.org/10.61913/burago-publishing-house-23.6>.
- Бойко, Т. & Сиротюк, Ю.** (Ред.) (2015). *Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань*. Лілея-НВ..
- Вікіпедія.** *Бандерівські читання*. Взято 5 грудня 2024 з <http://surl.li/eoryzs>.
- Вікіпедія.** *Великі українці*. (2007–2008). Взято 17 листопада 2024 з <http://surl.li/acvkig>.
- Вітвіцький, О.** (2014). *Повстанська абетка*. Українська видавнича справа..
- Вусик, Г. & Павлик, Н.** (2022). Неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року. *Закарпатські філологічні студії*, 23, 1, 52–57. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.1.9>.
- Гладченко, А. & Комарова, О.** (2023). Неологізація лексики у період російсько-української війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 34 (73), 1 (Ч. 1), 7–13. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.1/02>.
- Городиловська, Г.** (2024). Метафоризація як лексико-семантичний спосіб творення воєнних неологізмів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, 207, 54–61. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-8>.
- Гриценко, С.** (2022). Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 32, 2, 9–13. <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.02>.

- Гуцуляк, Т.** (2023). Лексичні інновації в контексті воєнних подій 2022 року. *Змінність дидактичних та соціокультурних аспектів в українській філології: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації*. Видавничий дім «Гельветика», 37–40. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8337>.
- Довбня, Л. & Товкайло, Т.** (2022). Неологізми та їх відтворення в інтернет-них засобах масової комунікації. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Історичні науки*, 14, 209–232. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-14-209-232>.
- Забужко, О.** (2005). *Let my people go*. Факт. http://ukrbooks.com/ua/Let_my_people_go.
- Калиновська, О.** (2008). Проблеми лексикографічного опису ідеологічно забарвлених лексичних одиниць. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*, 85, 35–39.
- Кармелюк, А.** (2018, 07 лютого). *Бангера на Євромайдані*. Шлях перемоги, 6. Націоналістичний портал. <https://ukrnationalism.com/way-of-victory/2010-2018-roky/2018-rik.html>.
- Карпіловська, Є.** (Ред.) (2013). *Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики*. ТОВ «КММ»..
- Карпіловська, Є.** (Ред.). (2017). *Вплив суспільних змін на розвиток української мови: Монографія*. Видавничий дім Дмитра Бураго..
- Карпіловська, Є.** (2022, 18 травня). *Лекція «Українська мова у вирі суспільних подій кінця XX – початку XXI століття: нові ресурси мовомислення»*. [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=686bziSGHmc>.
- Кирилюк, О.** (2023). *Дискурс інформаційної війни: лінгвокогнітивний та психолінгвістичний аспекти*. [Дис. док. філол. наук, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка]. Наука в ДДПУ імені І. Франка. <http://surl.li/potqhj>.
- Кислюк, Л.** (2017). *Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: Монографія*. Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Кислюк, Л.** (2023, 02 березня). *Лекція «Вплив війни на мовну діяльність української спільноти та систему української мови»*. [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=pRzVrsOjqB0>.
- Козинець, І.** (2023). Відображення війни у мові кризь призму неологізмів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 61, 2, 135–140. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-2-22>.
- Космеда, Т.** (2024). Тенденції в перейменуванні товарних знаків у період російсько-української війни: мовний «смак» епохи і її «несмак». У Б. Ажнюк (Ред.). *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика*

- (с. 476–508). Видавничий дім Дмитра Бурого. <https://doi.org/10.61913/burago-publishing-house-23.6>.
- Липовецький, С.** (2022, 16 травня). *Батько наш Бандера. Як лідер ОУН став символом українського спротиву*. Інтернет-журнал «Український тиждень». <https://tyzhden.ua/batko-nash-bandera-iak-lider-oun-stav-symvolom-ukrainskoho-sprotyvu>.
- Лукаш, Г.** (2017). *Словник конотативних власних назв*. (2-ге вид.). ДонНУ імені Василя Стуса.
- Масенко, Л.** (2017). *Мова радянського тоталітаризму*. ТОВ «Видавництво „Кліо”».
- New voice.** (2022, 01 січня). *Батько наш – Бандера. Як з'явилася популярна пісня про найбільш обговорюваного історичного діяча України*. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zvidki-z-yavivsyia-hit-batko-nash-bandera-video-50192284.html>.
- Орлова, В.** (2022, 20 травня). *Майстриня зі Львова відтворила вишиту сорочку Бандери*. Інформаційне агентство УНІАН. <https://www.unian.ua/society/maystrinya-zi-lvova-vidtvorila-vishitu-sorochku-banderi-yak-vona-viglyadaye-video-novini-lvova-11833575.html>.
- Посівнич, М.** (Ред.). (2008). *Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали*. Астон.
- Ренчка, І.** (2018). *Лексикон тоталітаризму*. ТОВ «Видавництво „Кліо”».
- Рішаві, Н.** (Ред.). (2019). *Степан Бандера (1 січня 1909 – 15 жовтня 1959): біобібліографічний покажчик* (Р. Кивацька, Уклад.). РВВ ДДПУ імені Івана Франка.
- Селігей, П.** (2014). *Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові*. Академперіодика.
- Соціологічна група «Рейтинг».** (2022, 03 травня). *Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни*. (27 квітня 2022). https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html.
- Соціологічна група «Рейтинг».** (2022, 14 жовтня). *Народний ТОП: найвидатніші українці усіх часів (8–9 жовтня 2022)*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/narodnyy_top_vydayuschiesya_ukraincy_vseh_vremen_8-9_oktyabrya_2022.html.
- Тараненко, О.** (2023a). Російсько-українська війна і українська мова (попередні спостереження). I. *Мовознавство*, 3, 3–29. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-330-2023-3-001>.
- Тараненко, О.** (2023b). Російсько-українська війна і українська мова (попередні спостереження). II. *Мовознавство*, 4, 3–25. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-331-2023-4-001>.

- Тараненко, О.** (2024). Російсько-українська війна і українська мова. У Б. Ажнюк (Ред.). *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика* (с. 12–88). Видавничий дім Дмитра Бураго. <https://doi.org/10.61913/burago-publishing-house-23.6>.
- Теміров, Б.** (2019). Ключові стереотипи сприйняття постаті Степана Бандери. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка*. 2 / 44. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184680>.
- Трач, Н.** (2015). «Разом – сила!»: Риторика українського спротиву. *Соціолінгвістичні есеї*. ТОВ «Видавництво „Кліо”».
- Шевчук, Л.** (2022). Словотвірна контамінація як вияв лінгвокреативності на феномен війни (на матеріалі медіатекстів). *Записки з українського мовознавства*. 172–185. <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262402>.
- Wierzbicka, A.** (1997). *Understanding cultures through their Keywords: English, Russian, Polish, German and Japanese*. Oxford University Press.
- Wierzbicka, A.** (1999). Language, Culture and Meaning: Cross-cultural linguistics. In R. Dirven & M. Verspoor. (Ed.). *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*, 1 (с. 137–159). John Benjamins Publishing Company.

LANGUAGE CHANGES DURING THE WAR: ACTUALIZATION OF NATIONALLY CONNOTATED VOCABULARY

Summary. During the full-scale Russian-Ukrainian war, which began in 2022, we are observing dynamic changes in the lexical-semantic system of the Ukrainian language. In response to the attempt to de-Nazify and demilitarize the population of Ukraine, the words associated with the name of *Stepan Bandera* started being actively used in the language. Firstly, the last name of *Stepan Bandera* began to be used in various contexts because he is one of the leading ideologues and theoreticians of the Ukrainian nationalist movement of the 20th century.

The stereotype of a hostile, negative perception of Stepan Bandera imposed in modern Ukrainian society (we assume that in the world community as well) by Soviet propaganda is undergoing a radical rethinking.

The linguistic reflection of such sociodynamics was realised through the search for and active use of nationally connoted vocabulary and the involvement of its bases in semantic and word-formation processes.

During the events of the full-scale Russian-Ukrainian war, we trace innovative processes aimed at expanding the compatibility of the *adjective Bandera*. The renewal and enrichment of its semantic range and stylistic functioning testify to the implementation of nationally and culturally determined motivational models of neosemantisms. We can trace the use of the *adjective Bandera* with semantic connotations relevant to our time: 'national', 'specific, Ukrainian', 'filling with feelings of national dignity', 'inspiring decisive action', 'Galician, associated with Western Ukraine', etc.

Important linguistic facts of the Russian-Ukrainian war in 2022 include the active use of the *adjective Bandera* to describe Ukrainian dishes, drinks, confectionery, various patriotic groups, place names, etc. In advertising texts, manufacturers often emphasise that the products have nationalist names and are intended to raise the morale of Ukrainians and bring victory closer.

The morphemic structure of derivative units based on the noun *Bandera* is implicitly aimed at awakening and asserting national character, inspiring victory. Therefore, a nest of cognates is formed around this base, the semantic content of which reflects the connotations of positive evaluation, elevated emotional perception, associative links with the manifestation of patriotism and national pride.

Keywords: nationally connotated vocabulary, evaluative connotations, Stepan Bandera, neosemantisms, de-ideologisation of meanings, word-formation innovations, word-formation nest, onymes.

ABOUT THE AUTHOR

Tetiana Hutsuliak,

PhD in Philology, Doctor of Philology,
Associate Professor of the Department
of Modern Ukrainian Language,
Faculty of Philology,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University (Ukraine)

ПРО АВТОРКУ

Тетяна Гуцуляк,

кандидат філологічних наук, доктор
філологічних наук, доцент кафедри су-
часної української мови філологічного
факультету Чернівецького національ-
ного університету імені Юрія Федько-
вича (Україна)

АГРЕСІЯ ТА НАСИЛЬСТВО У СИТУАЦІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Олександра Орос*

Ужгородський національний університет; вул. Університетська, 14, Ужгород, 88000, Україна
Uzhhorod National University; 14 Universytetska St., Uzhhorod, 88000, Ukraine

Анотація. У дослідженні висвітлено специфіку та механізми проявів насильства у ситуаціях соціальної взаємодії в умовах війни. Проаналізовано структуру та механізми соціальної взаємодії у ситуаціях спільної взаємодії батьків та дітей під час навчання в умовах війни. Також окреслено специфіку проявів агресії та насильства у соціальній взаємодії підлітків. Ключова теза полягає в тому, що соціальна взаємодія має власну організаційну логіку, яка трансформується в умовах конфлікту. Неузгодженість очікувань учасників може призводити до деструктивних стратегій – від уникнення до відвертої агресії.

Звернено увагу на те, що соціальна взаємодія в умовах війни зазнає трансформацій. Прояви агресії та насильства, руйнуючи бар'єр конфронтаційної напруги, змінюють двосторонню векторність соціальної взаємодії. Дослідження розкриває складну природу насильства у соціальних взаємодіях під час війни, фокусуючись на механізмах агресії в різних контекстах.

Зроблено висновок про те, що як у ситуаціях підліткових конфліктів, так і в контексті сімейного навчання, агресія є наслідком руйнування очікувань учасників взаємодії, домінування та жорсткого підпорядкування.

Ключові слова: агресія, насильство, мікросоціологія насильства, соціологія насильства, ситуації насильства, соціальна взаємодія.

Вступ

Виклики сучасності, з якими зіштовхнулися українці через розпочату росією війну, є вкрай складними. Війна – значний виклик для суспільства, створення умов для спалахів агресії та насильства, адже супроводжується високим рівнем стресу та напруги у суспільстві, руйнуванням всіх схем та моделей звичного способу життя, невизначеним горизонтом планування та втратами. Соціальна взаємодія в умовах сучасної війни трансформується і потребує вивчення. Підвищений рівень агресії та насильства у соціальній взаємодії є чітким індикатором соціального неблагополуччя та аномії, які можуть супроводжувати суспільство в умовах війни.

Ситуації соціальної взаємодії, окреслені хронологічними межами, визначені певним контекстом у певних умовах середовища, створені учасниками за допомогою відібраних засобів, що можуть реалізувати мету, оцінюються згідно з нормами. Агресія та насильство як елементи ситуацій соціальної взаємодії є складними та визначальними як за своєю формою, так і за наслідками. Агресія у ситуаціях визначається як мотивований акт

* © Олександра Орос, 2025

ORCID: 0000-0001-8029-4210, ✉ oleksandra.oros@uzhnu.edu.ua

нанесення шкоди. Поняття насильства пов'язане із застосуванням сили, яка може проявлятися у фізичній дії, примусі, обмеженні волі чи агресивному домінуванні. Агресія та насильство переважно збігаються за своїми операційними та функціональними характеристиками, проте ці поняття не є тотожними.

Насильство на мікрорівні проявляється у формі свідомого впливу на особу шляхом застосування сили поза її волею та бажанням, що зрештою призводить до обмеження чи втрати нею (особою) можливостей для власного розвитку. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає насильство як навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе або проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якої є тілесні пошкодження чи високий ступінь їх вірогідності, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збитки. Причому насильство в медичному аспекті класифікується за трьома типами: спрямоване проти самого себе, колективне і міжособистісне [North & Wallis & Weingast 2009].

Теорія та методологія дослідження

Соціальну взаємодію Дж. Тернер визначає як найважливіший вид поведінки. У фокусі уваги дослідника аналіз природи зовнішніх контекстів впливу на соціальну інтеракцію. Дж. Тернер виділяє п'ять контекстів соціальної інтеракції, які обмежують чи сприяють інтеракції певного типу: по-перше, культура (визначає, яка поведінка є правильною); по-друге, соціальна структура (позиції, статуси, ролі); по-третє, організація простору, у якому відбувається інтеракція; по-четверте, мотивації дії (трансакційні потреби); по-п'яте, емоції акторів (емоційна енергія соціальної взаємодії) [Turner 2004]. Структура інтеракційного ритуалу включає: учасників інтеракції, які у спільному просторі впливають один на одного; відокремлюючі межі, які дають учасникам відчуття перебування всередині ритуалу; людей, що зосереджують увагу на спільному об'єкті; емоційний настрій інтеракції [Collins 2004]. Соціальна взаємодія має свою певну організаційну логіку, яка визначається контекстами взаємодії і реалізовується через ритуали взаємодії. Незадоволення очікувань від соціальної інтеракції може призвести до реалізації альтернативних інтеракційних стратегій, спектр яких може варіюватися від уникнення до агресії та насильства. В умовах війни майже кожен із контекстів соціальної взаємодії модифікується. Неузгодженість очікувань інтеракції може призвести до ескалації агресії та насильства.

Агресію та насильство з точки зору еволюційної концепції розглядають як природну поведінку, притаманну всім живим істотам. Насильство є специфічною формою взаємодії для реалізації чи захисту своїх потреб.

К. Лоренц у своїй концепції вказує на універсальність агресії та представляє гідравлічну модель агресії. Людина проявляє агресію через її поступове неминуче накопичення та негативну емоційну напругу. Гідравлічна модель агресії К. Лоренца зазнала нищівної критики та спростування, проте, на жаль, сьогодні її все ще використовують для розробки профілактичних та корекційних заходів [Lorenz 2002]. Одним із найнебезпечніших тверджень, покладених в основу «Гідравлічної моделі» розуміння агресії та насильства, є уявлення про те, що агресія має здатність самовиснажуватися. Насправді багато досліджень агресії та насильства доводять протилежну тенденцію – агресія має здатність до самопосилення.

У межах концепції соціального навчання, насильницькі сценарії поведінки засвоюються у процесі соціалізації через наслідування та навчання за принципом інструментальної зумовленості. Навчатися насильницьких моделей поведінки актор може не тільки через безпосередній контакт із їх носієм, але й засвоюючи відповідні зразки зі ЗМІ, кіно та соціальних мереж [Bandura & Walters 1959]. У процесі соціалізації засвоюються різні сценарії поведінки (скрипти), і при нагоді актори намагаються їх реалізувати. Ті скрипти, які виявилися успішними, тобто призвели до бажаних результатів, скоріше за все буде включено до поведінкового репертуару і відтворено за певних сприятливих ситуативних умов [Huesmann & Moise 1996]. Інколи насильство – це тільки імітація поведінки, наслідування поведінкової форми, особливо у дитячому віці. Відтворення агресії та насильства у ситуації соціальної взаємодії через нездатність задоволення своїх цілеспрямованих прагнень пояснює фрустраційна модель [Berkowitz 1989]. Агресивна та насильницька поведінка може бути наслідком інтерпретації ситуації як загрозливої. За таких умов насильство може проявлятися внаслідок індивідуальної обробки соціальної інформації. Концепцією опрацювання соціальної інформації Н. Кріка та К. Доджа передбачено поетапне розуміння соціальної інформації: введення соціальних стимулів; інтерпретація та розуміння цих стимулів; вибір цілі; пошук поведінкових реакцій або ж їх моделювання; прийняття рішення про поведінку [Crick & Dodge 1996].

Мікросоціологічний підхід Р. Коллінза демонструє, що насильство потребує певних ситуаційних умов, за яких воно може реалізуватися. Прихильники цієї теорії розуміння насильства дотримуються думки, що прояви насильства під час інтеракції є надзвичайно складними для людини. Ми звикли до стереотипів легкості та невідкладності застосування насильства у конфліктних ситуаціях, сформованих ЗМІ, кіно та соціальними мережами. Насправді ж доведено, що акти насильства часто є некомпетентними, некерованими, їх динаміку складно прогнозувати. Ре-

алізація насильства передбачає специфічний режим емоційної напруги та подолання бар'єру конфронтаційної напруги [Collins 2008]. Важливим елементом ситуацій насильства є емоції, які можуть спровокувати агресію та насильство, визначають динаміку насильства та можуть мати пролонгований ефект після часових рамок насильницької інтеракції [Oros 2023]. У рамках мікросоціологічної концепції Р. Коллінза насильство є складним і потребує спеціальних ситуаційних умов для успішної реалізації. Емоційний стан є дуже важливим для суб'єктів соціальної взаємодії. Ритуали інтеракції та специфіка емоційного захоплення є ключовими механізмами ситуацій конфронтації та насильства. Учасники соціальної інтеракції налаштовані на взаємодію та солідарність [Collins 2004]. Соціологічний аналіз емоцій насильства не зводиться до розуміння сильної емоції як причини насильства. Дослідження емоційних реакцій в контексті ситуацій з проявами насильства можливе у двох основних позиціях щодо самої ситуації насильства: по-перше, емоції як ключові детермінанти насильства; по-друге, емоції як ключовий компонент динаміки насильницької ситуації. Злість – одна з найбільш активних емоцій, тобто у більшості випадків особа, яка відчуває гнів, активно проявляє його певними діями стосовно іншої особи (що виливається у психологічне та фізичне насильство) або ж спрямовується на інші предмети (символічне насильство). Злість є природним індикатором неблагополуччя, що потребує реакції у формі усунення об'єкта, який є перешкодою на шляху до благополуччя. У процесі соціальної інтеракції емоційну напругу може викликати будь-який ситуативний фактор, а негативні характеристики та незадоволення взаємодією приписуються партнеру інтеракції. Переважно злість у соціальній взаємодії проявляється вербальною агресією. Актори скоріше за все схильні розпізнавати злість у самих себе за поведінковими проявами, тобто постфактум [Oros 2022].

Сильна емоційна реакція злості є недостатнім пусковим гачком для застосування фізичного насильства в умовах соціальної інтеракції. Моментів, коли люди відчувають сильну злість, набагато більше, ніж ситуацій з проявами насильства. Актори наштовхуються на потужну перепону – бар'єр конфронтаційної напруги і страху. Р. Коллінз виділяє кілька тактик подолання таких бар'єрів: встановлення просторової дистанції; орієнтація своїх дій на спостерігачів; маскування своїх намірів та приховування дій до останнього моменту; пошук слабкої жертви [Collins 2013]. Пошук слабкої ланки є однією з найбільш ефективних і часто вживаних тактик подолання бар'єру конфронтаційної напруги. Її реалізація часто призводить до так званого «перенесеного насильства», коли жертвою стає слабший партнер соціальної інтеракції, а не об'єкт напруги.

Агресія та насильство у ситуації дитячо-батьківської взаємодії під час спільного навчання

Виклики війни провокують необхідність змін соціальних практик у сфері освіти та функціонування сім'ї: зміни рольового репертуару батьків, зміни умов та хронологічних характеристик спілкування з дітьми, виховання та навчання дітей. Традиційно в Україні сім'я відігравала ключову роль у створенні умов для успішного функціонування освітніх інституцій. Варто також наголосити на ключовій ролі жінки у турботі про забезпечення освітніх потреб дитини, особливо якщо це діти молодшого шкільного віку. Переважно на матір покладено функціональну роль репетитора, вихователя, медіатора. Жінка найчастіше комунікує із агентами освітньої соціалізації і виконує домашнє завдання з дитиною, причому часто поєднує це із професійною кар'єрою [Oros 2021a]. Війна в Україні стала потужним рушієм змін у сім'ях і додатковим фактором ризику насильства над дітьми, особливо вразливою стала категорія дітей молодшого шкільного віку. Для батьків молодших школярів ситуації спільного навчання стали справжнім випробуванням в умовах соціальних змін: по-перше, діти цього віку не здатні самотійно виконувати домашні завдання; по-друге, у батьків виникла необхідність забезпечити дітям постійний нагляд на час перебування на роботі (це дуже складно забезпечити під час повітряних тривог); по-третє, на фоні збільшення обов'язків та необхідності залучення до волонтерської діяльності в умовах воєнного стану, постійна щоденна взаємодія виснажених батьків та дітей для розв'язання нових важливих навчальних завдань часто має ризик наростання наступальної паніки [Oros, 2021b].

Дослідження домашнього насильства, зокрема насильства над дітьми, є важливим кроком у пошуку відповідей на питання: «Що лежить в основі формування схильності до насильницьких проявів?», «Як соціальна солідарна взаємодія перетворюється на насильницьке протистояння?», «Як формується сприйняття соціальної взаємодії як ворожої?». Сім'я є агентом первинної соціалізації, що демонструє базові зразки поведінки: схеми сприйняття та реакцій на соціальні ситуації, поведінкові сценарії та вербальні зразки соціальної взаємодії.

Існує стереотип більшої жорстокості та вищого рівня проявів насильства у вихованні дітей з боку батька. Насправді насильство частіше застосовують жінки. В основному це насильство щодо дітей дошкільного віку, оскільки жінки проводять з малими дітьми набагато більше часу, ніж чоловіки. Чоловіки частіше проявляють насильство до дітей старшого віку – підлітків [Dietz 2000].

Батьківське насильство над дітьми – це дуже чутлива тема, що має чи не найвищий рівень латентності. Батьківське насильство не є відірваним

від сімейної динаміки загалом та її особливостей внаслідок впливу соціальних змін. Важливо обережно шукати шляхи до найбільш точного вивчення цього явища і обрати правильну оптику, щоб наблизитися до точного розуміння проблеми. На нашу думку, таким інструментом може бути вивчення найбільш вразливих і емоційно насичених моментів, які здатні показати, що відбувається насправді. Таким важливим інструментом може бути конкретна ситуація, яка точно передбачає активне спілкування батьків та дітей. Ситуація може ускладнюватися через необхідність вирішення важливих для обох сторін завдань. Такою ситуацією, яка здатна проявити справжній стан справ щодо батьківського насильства над дітьми, є саме ситуація спільного навчання.

Проблему домашнього насильства над дітьми в умовах воєнного стану вивчали через опитування батьків. Дослідження проведено у два етапи: I етап – воєнний стан в Україні березень – квітень 2023 р., II етап – воєнний стан в Україні листопад – грудень 2023 р. Цільова група нашого опитування – батьки дітей початкових класів, які проживають на території Закарпатської області. Загальна кількість батьків, що взяли участь у дослідженні – 689: 209 – перший етап: 201 – жінка та 8 чоловіків; 480 – другий етап: 410 жінок та 70 чоловіків. Метод вибірки - вибірка, керована респондентами (RDS). Основні рекрутери – це вчителі початкової школи (перша хвиля 7 осіб; друга хвиля – 9 осіб;) та батьки учнів початкової школи (перша хвиля – 7 осіб; друга хвиля – 10) – голови батьківських комітетів, які відповідали на запитання анкети та залучали до дослідження інших батьків (одночасно виступали респондентами та рекрутерами). Відбір респондентів рекрутерами проводився випадково – через групи у Viber та Facebook.

Мікросоціологічний аналіз домашнього насильства над дітьми під час дії воєнного стану дозволив виявити підвищення рівня насильства та проаналізувати динаміку змін конкретних проявів насильства батьків та дітей у конкретних ситуаціях навчання (Таблиця 1).

Таблиця 1. Динаміка змін рівня насильства над дітьми в умовах воєнного стану

Чи доводилося Вам застосовувати до дитини критику та крики під час навчання (виконання завдань)	Воєнний час (березень 2023, очна форма навчання) %		Воєнний час (листопад-грудень 2023, очна форма навчання) %	
	крики і критика дітей	фізичне насильство	крики і критика дітей	фізичне насильство
Так, постійно	1	0	1,3	1,7
Так, кілька разів на тиждень	6,2	0	10,2	2,1

Дуже рідко (всього кілька разів)	54,1	3,8	34,4	6,7
Один раз	3,8	2,4	6,5	7,7
Ніколи	34,9	93,8	47,7	81,9
Всього	100	100	100	100

Ситуації спільного навчання батьків та дітей в умовах війни дещо трансформувалися. Результати дослідження показали, що батьки та діти частіше демонструють прояви насильства по відношенню один до одного у ситуаціях навчання, переважно потенційні насильницькі дії включають сувору тональність спілкування (27,3 %), крики (7,1 %) та постійну критику та зауваження (18,8%). Цікаво, що ситуації спільного навчання батьків та дітей зазнають значних змін залежно від сприйняття важливості формального навчання. Сприйняття ситуацій навчання залежить від важливості забезпечення освітнього процесу у спектрі виховних завдань батьків. Опозиційні диспозиції та емоційна напруга батьків і дітей створюють можливості для реалізації проявів насильства та агресії. Емоційна напруга та безкомпромісність акторів у вирішенні навчальних завдань пов'язана із ефективністю та функціональною визначеністю ролі батьків. Функціональний діапазон ролі батьків значно змінився із початком повномасштабного вторгнення. Дослідження показало зміни оцінки процесу та результатів навчання, зміну часових характеристик ситуацій навчання. Контекст ситуації навчання в цьому випадку переважно визначається формою навчання та значенням навчальної діяльності для сім'ї загалом. Важливими обов'язками батьків є забезпечення потреб дитини у теперішньому та формування здатності дитини забезпечити свої потреби у майбутньому. Аналіз даних, отриманих під час першої хвилі дослідження, підтвердив значне зниження батьківського насильства [Oros & Afanasiev 2024]. Основним батьківським завданням стали безпека дітей та забезпечення фізичного виживання. Повномасштабне вторгнення спричинило зміни у ціннісній сфері, сприйнятті батьків та поведінкових сценаріях щодо дітей. Успіхи дітей у школі більше не визначали успішності реалізації ролі батьків. Ситуації навчання перестали бути найважливішою точкою опори у реалізації батьківських обов'язків. 83,7% батьків зазначили, що у складних ситуаціях, пов'язаних із навчанням, підтримують дитину. Батьки свої враження від ситуацій навчання з початку війни переважно визначали словами: «Спокій», «Оптимізм», «Підтримка», «Задовільно», «Позитивно».

Дані, отримані під час другої хвилі дослідження, засвідчили зміну насильницького потенціалу ситуацій навчання. Ризики та небезпеки у повсякденному житті людей можуть впливати на їх сприйняття та очікування від партнерів по інтеракції у конкретних ситуаціях. 76,6 % батьків вказали, що

у складні моменти ситуацій спільного навчання підтримують дітей, що на 7,1% менше, ніж раніше. Враження батьків ілюструють слова: «Терпіння», «Складно», «Напруга», «Виснаження». Щоденне надмірне емоційне навантаження, тривога, невизначений горизонт планування та інші виклики війни негативно позначаються на сімейних стосунках. У багатьох сім'ях батько мобілізований на захист Батьківщини або ж має досвід участі у бойових діях. Окрім побутових обов'язків та турботи про дітей, жінки в таких родинах зазвичай активно займаються волонтерською діяльністю. Дефіцит часового та особистісного ресурсу провокує категоричну позицію у спілкуванні з дітьми, що неминуче призводить до опозиції та наростання конфронтаційної напруги. Ситуації спільного навчання стали більш напруженими, поведінкові реакції більш емоційними, насильницький потенціал ситуацій зріс.

Аналіз поведінкових проявів дітей відносно батьків у складних ситуаціях, пов'язаних із навчанням, свідчать про скорочення традиційної соціальної дистанції між батьками та дітьми. Зокрема, індикатором можуть бути така поведінка дітей: крики (7,3%), кидання зошитів, ручок та інших предметів (4,6 %), замахування на батьків (2,9 %), завдання ударів (1,3 %). Поведінка дітей є наслідком поведінкових стратегій батьків. Порушення традиційної ієрархії у сім'ї можуть спричинити локальні ситуативні прояви боротьби за домінування між батьками та дітьми. У конкретній ситуації навчання випадкові помилки батьків чи нерозуміння матеріалу дитиною здатне слугувати соціальною та емоційною диспозицією для прояву насильства.

Насильство над дітьми може використовуватися як інструмент виховання. У цьому випадку насильство досить легко легітимізується індивідом та спільнотою, адже має досить потужні культурні та соціальні підстави для виправдання. Насильство «як останній аргумент» застосовується батьками у випадках попереднього використання ненасильницьких виховних засобів, які не дали бажаного ефекту. Небезпека дієвості такого насильницького сценарію у позитивному підкріпленні ефективності. Батькам вдається отримати бажану поведінку дитини за допомогою насильства, тоді такий насильницький травматичний для дитини сценарій включається у рольовий репертуар батьків. Насильство «як останній аргумент» виправдовується низкою смислових утворень через звинувачення дитини і часто формулюється так: «Вони не вміють нормально», «З ними інакше не можна», «Інакше вони не розуміють» [Oros 2024].

За інтенсивністю та ступенем завданої шкоди батьківське насильство можна класифікувати на жорстоке та обмежене насильство. У ситуаціях спільного навчання переважно йдеться про обмежене батьківське насильство. Характерною рисою цього насильства є спонтанність та сильні емоції. Батьки не планують застосовувати насильство проти дітей – вони так само,

як і діти, нажахані подією. Батьківське насильство у такому випадку можна кваліфікувати як імпульсивне. Симбіоз напруги злості та страху переважають у моменти найбільшого протистояння між батьками та дітьми. Діти опираються, демонструючи вербальну агресію. Гучність вербального протистояння поступово наростає, у випадку фізичного протистояння – дистанція скорочується, м'язова напруга зростає. Щоб уникнути насильства, залучені особи повинні знайти шлях обходу конфронтаційної напруги. Батьки значно сильніші за дітей фізично – тому батьківське насильство у ситуаціях навчання часто є наслідком наступальної паніки.

Обмежене батьківське насильство легко вписується у концепцію соціалізаційного насильства, яке має шляхетну мету – хибне уявлення про те, що випадки застосування насильства у ситуації навчання можуть бути у віддаленій перспективі скоріше позитивними, ніж негативними. Насправді ж прояви агресії та насильства у ситуації навчання щодо дітей здатні сформувати негативне ставлення до процесу навчання, ворожі установки щодо опанування нового. Можуть також сприяти виникненню негативних очікувань щодо будь-якої допомоги з боку батьків та зіпсувати дитячо-батьківські відносини.

Агресія та насильство у ситуаціях соціальної взаємодії дітей підліткового віку

Агресія та насильство серед підлітків завжди викликають інтерес науковців та занепокоєння суспільства. Війна росії проти України вкрай негативно вплинула на всі категорії населення України. Одна із найбільш вразливих категорій суспільства – діти, особливо підліткового віку. Значні виклики, з якими має справу дитина у підлітковому віці, спровоковані фізіологічними, психічними та соціальними змінами. Роль батьків як головного патронату, що супроводжує все життя дитини, заміщується вимогами щодо самостійності та успішності. Основним полем соціальної взаємодії стає середовище однолітків. Проте у сучасному суспільстві соціальна взаємодія підлітків зазнала значних змін через процеси диджиталізації, популяризації соціальних мереж та онлайн-навчання. Звичні практики соціальної взаємодії трансформуються – сьогодні вони все частіше опосередковані екраном гаджета. Можна навіть говорити про анонімність акторів соціальної інтеракції, що полегшує прояви вербальної агресії та психічного насильства. «Тролінг» як форма агресії та насильства став звичним інструментом соціальних відносин, що може і не корелювати із бажанням нашкодити партнеру.

Випадки насильницької віктимізації дітей та пов'язаної з насильством поведінки сучасної молоді зумовлені різними факторами. Насильство вдо-

ма, у школі, в соціумі, у відеоіграх та інших розвагах значно впливає на агресивну поведінку дітей та підлітків. Інші провісники насильства в дитинстві включають вживання алкоголю та наркотиків, стать і низьку самооцінку. Індикатори ризику насильства в дитинстві впливають на програми запобігання та втручання насильства серед дітей і підлітків [Daane 2003].

Вивчення специфіки агресивної та насильницької поведінки у підлітковому віці доводить, що зміст такої поведінки зазвичай є досить суперечливим. У першу чергу це виявляється у бажанні заявити про себе як про дорослого, зайняти певне місце у соціальній системі, з одного боку, та в дефіциті необхідних ресурсів (як психічних, так і соціальних) для його реалізації, з іншого боку. Мотив порушення табу в міфі виникає в тісному зв'язку з мотивом ініціації. Для дитини порушення будь-якого соціального табу перетворюється на феномен демонстрації набутої, внаслідок ініціації, зрілості, свого нового соціального статусу [Oros 2018]. Саме у підлітковому віці насильство та агресія стають елементами соціальної взаємодії найчастіше. У підлітковому віці навіть антисоціальне насильство не завжди є свідченням психічного розладу чи делінквентної спрямованості особистості.

У процесі соціалізації підлітки засвоюють різні сценарії поведінки (скрипти) і при нагоді намагаються їх реалізувати. Ті, які виявилися успішними, тобто призвели до бажаних результатів, скоріше за все буде включено до поведінкового репертуару підлітка [Huesmann&Moise 1996].

Ключовим аспектом вивчення насильства та агресії у соціальній взаємодії підлітків є визначення їх рівня та динаміки змін внаслідок соціальних перетворень. З метою уточнення специфіки агресії та насильства у ситуаціях соціальної взаємодії дітей підліткового віку проведено соціологічне дослідження у листопаді 2023 р. з використанням Google Forms. Для формування вибірки анкету було розміщено на сторінках соціальної мережі «Facebook» та в групах учнів старших класів Viber із зверненням від дослідника. У дослідженні використано метод вибірки, керованої респондентами (RDS). Первинні респонденти, рекрутинг яких здійснювався представниками закладів освіти – вчителями старших класів (10 ос.) і студентами перших курсів та учні старших класів (30 ос.), які самі відповідали на запитання і зверталися до друзів з проханням відповідати на запитання анкети, тобто одночасно виступали і респондентами, і рекрутерами. Вторинні респонденти – діти підліткового віку 12–17 р. Анкета складалася з трьох блоків: соціально-демографічний блок та проблемні блоки, орієнтовані на виявлення складових ситуацій насильства та агресії серед підлітків. Дані оброблено за допомогою програми SPSS 22. Загальний розмір вибірки склав 1374 підлітків 12–17 років. 56,9 % респондентів проживають у селі, 42,7% у місті. Серед опитаних 40,5 % хлопців та 59,5 % дівчат. Віковий розподіл респондентів такий: 17 р. – 16,3

%; 16 р. – 15,7 %; 15 р. – 21,3 %; 14 р. – 31,8 %; 13 р. – 9,4 %; 12 р. – 5,5 %.

Важливим елементом для розуміння ситуацій насильства та агресії серед підлітків є рольова диспозиція учасників. Помилковим є уявлення, що ролі у ситуації насильства та агресії всього дві: агресор (транслятор насильства) та жертва. Більшість підлітків залучено у такі ситуації в ролі спостерігачів. Саме спостерігачі можуть опосередковано чи безпосередньо здійснювати вплив на спалахи та тривалість проявів насильства та агресії (Таблиця 2).

Таблиця 2. Аналіз рольової структури соціальної взаємодії за участі підлітків у ситуаціях насильства

Роль підлітка у бійках	Участь підлітків у бійках				
	Щодня	Кілька разів на тиждень	Кілька разів на місяць	Один чи два рази на рік	Ніколи
Активний учасник	27	8	38	93	7
Спостерігач	4	5	29	222	93
Жертва	4	2	10	38	7
Не брав участі	2	1	7	113	664
Всього	37	16	84	466	771

4,4 % опитаних учнів зазначили, що під час бійок вони переважно перебувають у ролі жертви, 12,6% вказали, що займають роль активного учасника, 25,7 % визначили свою роль у ситуації бійки як спостерігача. Спостерігачі створюють певну мікросоціальну атмосферу насильницьких ситуації і можуть бути як активними (кричати, рухатися, стукати, аплодувати), так і пасивними (вдавати, що не звертають на прояви насильства увагу). Пасивних спостерігачів значно більше в загальній кількості свідків. Варто зауважити, що конкретні ситуації насильства серед підлітків часто також передбачають наявність кількох пасивних свідків, адже переважна більшість відтворюється у вельми людних місцях. Чому ж вони дають мовчазну згоду на прояви насильства? Найімовірніше пояснення – це страх та тривога за свою безпеку у справді загрозливих ситуаціях, наприклад, із застосуванням специфічних знарядь (кастет, палиці, біти, газ, пляшка) або навіть вогнепальної зброї. Проте такі ситуації зустрічаються сьогодні не так вже і часто. Серед підлітків переважають бійки голіруч, а більшість спостерігачів все одно пасивно спостерігають і воліють стояти осторонь. Прояви агресії та насильства у підлітковому віці дуже часто винагороджуються статусом. Здатність до насильства та відкрита демонстрація агресії у підлітковому віці сприймається

опонентом як сила. Саме тому булінг як групове систематичне насильство є одним із найрозповсюдженіших форм насильства у підлітковому віці. В основі пояснення булінгу та мобінгу закладена класична дилема соціальних наук – ситуація чи індивід.

За даними дослідження, підлітки частіше стикаються із психологічним насильством та вербальною агресією. 14,6 % стикаються із психологічним насильством кілька разів на місяць, 8,4 % – кілька разів на тиждень, 4,4 % – кожного дня, 30,9 % – рідко, кілька разів на рік. Цікавим є питанням «Хто партнери по інтеракції, у якій проявляється психологічне насильство щодо підлітка?». 43,7 % підлітків вказали відповідь «Ніхто», 24,1 % обрали варіант «Інші люди», 10,1 % – вказали на однокласників, 10,3 % – на вчителів, 7,6% – на батьків.

Важливим показником при аналізі проявів фізичного насильства є питання організації простору соціальної інтеракції. Аналіз простору здатен вказати на чинники, що спрямовують чи підсилюють динаміку ситуацій насильства. Результати дослідження показали, що найбільш ймовірним місцем для бійки 28,4 % підлітків вказали вулицю, 16,1 % – школу, 2,3% – дім, 12,1% – інші місця. Інформація про те, яким заняттям присвячує вільний час дитина підліткового віку, може зорієнтувати у розумінні джерела інформації, зразків поведінки, поведінкових моделей. Вподобання та майже весь вільний час сучасних підлітків займають гаджети. Для дітей це є не тільки швидким і доступним способом розважитися, але і комунікативним простором. На питання «Як проводиш свій вільний час?» (після занять у школі) 81,4 % відповіли «Сиджу в інтернеті»; 40,4 % уточнили, що грають в інтернет-ігри; 68,5 % підлітків зустрічаються із друзями, 42,2% займаються спортом, 25,5 % дивляться телевізор.

Сьогодні вже доведений факт впливу медіанасильства на агресію та насильницьку поведінку дітей. Насильство у медіа швидко привертає увагу та утримує увагу підлітків. Насильницькі сценарії, продемонстровані у фільмах, роликах, різних соціальних мережах створюють ілюзію звичності, прийнятності, дієвості та легкості застосування насильства. Підліткам дуже легко ототожнювати себе із агресивними, сильними героями, яких бояться та поважають. Ще небезпечнішою формою засвоєння медіанасильства є відеоігри. В основі відеоігри із насильницьким сценарієм – класичне та оперантне навчання. Досвід гри у насильство здатен нівелювати конфронтаційний бар'єр напруги та страху, який є природним соціальним запобіжником насильства. Очікувано одним із ключових питань у процесі з'ясування специфіки проявів фізичного насильства є самовизначення підлітками його причини. 49,9% підлітків вказали, що ніколи не застосовували фізичне насильство. 28,2 % дітей підліткового віку пояснили застосування фізичного

насильства причиною необхідністю самозахисту, обравши відповідь «Коли на мене нападають». 5% відповідей – «Коли мені погрожують», 4,6 % пояснюють прояви насильства сильними емоціями злості, 3,4% дітей обрали варіант «Щоб не думали, що я лох», 3,1% вказали причиною застосування фізичного насильства стан алкогольного та наркотичного сп'яніння. 2,5 % підлітків застосовують фізичне насильство «по дурості».

Принципи, цінності та соціальні норми, які домінують у суспільстві та транслюються соціальними інститутами, відіграють ключову роль у демонстрації насильства щодо однолітків. Особистість потенційного кривдника, що включає комплекс характеристик, постає в системі координат, заданих суспільством. Соціальні норми та зразки заломлюються у його свідомості. У соціальній системі, в якій домінування і владу проголошено найбільш вагомими соціальними цінностями, негласно дозволено застосовувати насильство. У найскладнішій ситуації опиняються діти, які не мають власного соціального статусу, а тільки проектують статус батьків. У них недостатньо ресурсу для реалізації основних соціальних задач. Найдоступнішими способами зайняти бажаний щабель в ієрархії групи є такі: покращити свої власні соціальні показники за рахунок праці (покращити успішність, спортивні досягнення, унікальні навички та вміння) або знецінити показники когось в групі (жертви). Інший шлях – простіший, найбільш доступний і очевидний. Причому саме мобінг, як групове знущення, виявляється універсальним інструментом самоствердження та покращення свого становища в групі. Значущою характеристикою жертви завжди виступає її відмінність від решти групи. Ця відмінність не обов'язково буде негативною (дивна зовнішність, бідність, дефекти когнітивної сфери...) – вона може виділяти жертву за рахунок її переваг над іншими (багатство, успіхи у навчанні, зовнішня привабливість). За таких умов мобінг триватиме довше і буде інтенсивнішим, якщо жертва не опиратиметься цьому процесу. Процес мобінгу передбачає масове цькування, тобто переслідувачів зазвичай 2-3. За даними досліджень, саме ця кількість кривдників зустрічається найчастіше, адже це запускає процес знеособлення кривдника і колективної відповідальності, з одного боку, а також не позбавляє ореолу привілейованої, ексклюзивної позиції лідера, з іншого боку (Oros, 2020a).

Втягнення у роль жертви відбувається через провокацію. Сценарій майже кожного акту мобінгу схожий: здійснення певної соціальної дії щодо потенційної жертви з метою спонукання реактивної дії у відповідь. Будь-яку реакцію агресори використовують проти жертви через звинувачення, висміювання недоліків, глузування, тролінг. Кожна ситуація соціальної взаємодії із жертвою закінчується агресією, насильством та утвердженням емоційного та соціального домінування.

Легітимізація мобінгу – це виправдання своїх тривалих девіантних дій цькування та виправдання себе. Легітимізація мобінгу – шляхи нормалізації актів насильства і своєї ролі в процесі мобінгу, надання своїм діям ознак «законності». Можна виділити такі стратегії легітимізації мобінгу: «жертва обставин»; мінімізація завданої шкоди; звинувачення жертви; звинувачення свідків; осуд тих, хто засуджує; покладання на вищі цінності; «героїзація мобера», дистанціювання; перекладання провини. Вони виконують певні функції: є взірцем насильницької поведінки, спонукою до насильства, виправданням насильства та посиленням насильства. Легітимізація мобінгу є потужним детермінантом відтворення цього явища, при цьому специфічна структура мобінгу передбачає в своїй конфігурації певні легітимізаційні механізми. Розуміння цього процесу може частково або повністю нівелювати його ефективність. Легітимізація девіантної агресії та насильства, мобінгу зокрема, призводить до вкрай негативних наслідків переформатування соціальної норми щодо цих явищ як на індивідуальному, так і на мікросоціальному рівні. Розуміння процесів та механізмів легітимізації мобінгу сприятиме попередженню та недопущенню сприйняття його як варіанту норми, що унеможливить «легальне» відтворення мобінгу в подальшому (Oros, 2020b).

Страх, паніка та злість у процесі соціальної взаємодії сигналізують про порушення ритуалу солідарності. Ситуації, у яких застосовують агресію та насильство, спершу проектувалися учасниками як ситуації соціальної взаємодії. Поки не встановлено домінування через агресію та насильство, у соціальній інтеракції переважають процеси взаємного сильного фокусу уваги, але ритми, задані акторами, не задовільняють їх партерів. Структура соціальної взаємодії серед підлітків значно відрізняється від структури сімейних, зокрема дитячо-батьківських інтеракцій. Головна відмінність – хронологія та визначеність соціальних диспозицій учасників взаємодії. На відміну від ситуації соціальної взаємодії батьків та дітей, диспозиція акторів не визначена наперед, а встановлюється безпосередньо у процесі взаємодії. Встановлення переваг та домінування часто є однією із основних цілей взаємодії. Постановка таких амбітних задач передбачає потужну емоційну напругу. У цьому разі партнери по інтеракції швидко переходять у категорію опонентів.

Висновки

Кожна соціальна взаємодія передбачає орієнтацію на задоволення інтеракційних потреб акторів. Успішно реалізована соціальна інтеракція передбачає дотримання інтеракційних ритуалів та умов взаємної соціальної солідарності. Умовами соціальної взаємодії є взаємне фокусування на діях та емоціях одне одного, включення учасників у соціальні координати взаємодії. У ситуаціях чіткого дотримання ритуалів взаємодії, вони здатні забез-

печити потреби та очікування акторів. Окреслені ситуації взаємодії, елементами яких є агресія та насильство, різні за своєю структурою та визначеними ритуальними актами. Як ситуації бійки серед підлітків, так і ситуації спільного навчання батьків та дітей, вимагають дотримання норм та правил солідарної взаємодії. Проте в обох випадках агресія та насильство є наслідком руйнування очікувань акторів інтеракції, захоплення емоцій партнера через домінування та жорстке підпорядкування. Під час бійки один підліток приймає роль жертви через недостатню соціальну суб'єктну силу. У ситуаціях спільного навчання потреби та очікування дитини підпорядковуються через фізичну слабкість. Ситуації соціальної взаємодії батьків та дітей передбачають чітку ієрархічну структуру. Проте часткова втрата батьками авторитету у питаннях навчання перетворила ситуації спільного виконання завдань із соціально упорядкованих, злагоджених на ситуації боротьби та протистояння. Навчання та забезпечення майбутнього соціального статусу дитини визначалося батьками як найважливіша функція батьківства. Такий контекст ситуацій навчання також створював додаткову напругу через завищені неадекватні очікування батьків від навчальної інтеракції з дитиною. В умовах війни відбулася зміна контексту навчання, що знизило напругу інтеракції та прояви насильства щодо дітей. Головною функцією батьків у цей час є турбота про їх безпеку. Після більш як двох років повномасштабного вторгнення на територію України ворожих військ і постійних повітряних тривог, воєнні реалії також вплинули на емоційний режим дитячо-батьківської взаємодії. Ситуації спільного навчання стали більш напруженими, поведінкові реакції більш емоційними, насильницький потенціал ситуацій зріс.

Соціальна взаємодія серед підлітків характеризується високим рівнем інтенсивності намірів, очікувань, проявів, емоційних реакцій. Прояви агресії та насильства у підлітковому віці – спосіб самоствердження, емоційної розрядки, інформування однолітків про межі допустимої поведінки. Насильство та агресія у підлітковому віці – спосіб встановлення ситуативної соціальної диспозиції, яка здатна проектуватися на ставлення однолітків у майбутньому.

Прояви агресії та насильства, руйнуючи бар'єр конфронтаційної напруги, змінюють двосторонню векторність соціальної взаємодії. Проявляючи насильство та агресію, агресор не демонструє солідарності. Агресор захоплює ініціативу задавати емоційний ритм соціальної взаємодії, підпорядковує потреби та очікування жертви своїм потребам домінування. Жертва може сприйматися агресором як фізична перешкода на шляху до досягнення цілей. Важливим для аналізу насильства та агресії є емоційний вимір. Емоційна динаміка та інтенсивність емоцій мають дуже виражений характер. Поєднання і взаємопідсилення емоцій страху та злості у ситуаціях

насильства, уможливорює його вияв як наслідок наступальної паніки. Емоційна розрядка наступальної паніки, спровокованої протистоянням, відбувається через нанесення фізичної шкоди партнеру або ж посягань знищити його образ «Я».

Література

- Bandura A., Walters R. H.** (1959). Adolescent aggression; A study of the influence of child-training practices and family interrelationships. Ronald Press.
- Berkowitz, L.** (1989). Frustration-aggression hypothesis: Examination and Reformulation. *Psychological Bulletin*, 106(1), 59-73.
- Collins R.** (2013). Entering and leaving the tunnel of violence: Microsociological dynamics of emotional entrainment in violent interactions. *Current sociology*. 61(2), 132-151.
- Collins, R.** (2004). Interaction ritual chains. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400851744>.
- Collins R.** (2008). *Violence: A micro-sociological theory*. Princeton University Press.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A.** (1996). Social Information-Processing Mechanisms in Reactive and Proactive Aggression. *Child Development*, 67(3), 993-1002. <https://doi.org/10.2307/1131875>.
- Daane D.M.** (2003). Child and adolescent violence. *Orthop Nurs*. 22(1), 9-23.
- Dietz, T. L.** (2000). Disciplining children: Characteristics associated with corporal punishment. *Child Abuse & Neglect*. 24(12), 1529-1542. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(00\)00213-1](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(00)00213-1).
- Huesmann, L.R., Moise, J.** (1996). Media violence; A demonstrated public threat to children. *Harvard Mental Health Letter*, 12.
- Lorenz, K.** (2002). *On Aggression*. London: Routledge.
- North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R.** (2009). *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oros, O.B.** (2022). Anger as an emotional component of violent situations. *Habitus*, 33, 28-33. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.33.4>
- Oros O.B.** (2018). Aggressive and violent behavior among children of adolescence. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*. 2(38), 90-96. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2018.2\(38\).152925](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2018.2(38).152925).
- Oros, O.B.** (2023). Emotions as key elements of violent situations. *Habitus*, 46, 31-35. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.3>
- Oros, O.B.** (2021a). The interaction problem of primary school children with their parents in distance learning during the COVID-19 pandemic. *Grani*. 24(5),

- 46–53. <https://doi.org/10.15421/172146>.
- Oros, O.B.** (2021b). Study of parents' experiences of junior students related to distance learning during the COVID-19 pandemic. *Habitus*, 21, 40–43. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.6>.
- Oros, O.B.** (2024). Microsociology of domestic violence against children under conditions of martial law. *Current Problems of Philosophy and Sociology*. 47, 93–97. <https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.17>.
- Oros, O.B.** (2020a). Mobbing in the educational environment. *Habitus*, 11, 27–31. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.13>.
- Oros, O.B.** (2020b). Legitimization of mobbing among children: an attempt to analyze the problem. *Habitus*, 13 (1), 93–97. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-1.14>.
- Oros, O., & Afanasiev, D.** (2024). Violence Against Children: The Dynamics of Changes in the Relationship of Parents and Children in the Learning Situation During Quarantine and War Conditions. *International Journal of Educational Reform*. 33(4), 522–540. <https://doi.org/10.1177/10567879241255315>.
- Turner, J.H.** (2002). *Face to face: Toward a sociological theory of interpersonal behavior*. Stanford University Press.

AGGRESSION AND VIOLENCE IN SITUATIONS OF SOCIAL INTERACTION IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. The study reflects the specificity and mechanisms of violence in social interaction situations in war conditions. Analyzed are the structure and mechanisms of social interaction in communication between parents and their children during the educational process conducted in war conditions. The specifics of manifestations of aggression and violence in the social interaction of adolescents are outlined. Social interaction has its own organizational logic, determined by the contexts of interaction and implemented through interaction rituals. Misaligned expectations of social interaction can lead to implementing alternative interaction strategies, which can vary from avoidance to aggression and violence. Social interaction in the conditions of war transforms. Manifestations of aggression and violence destroy the barrier of confrontational tension, changing the bilateral vector of social interaction. The aggressor does not show solidarity by showing violence. He seizes the initiative to set the emotional rhythm of social interaction and subordinates the needs and expectations of the victim to his needs for dominance. The aggressor may perceive the victim as a physical obstacle to achieving goals. The emotional dimension is essential for the analysis of violence and aggression.

Teenagers may assume the victim role during a fight due to insufficient social subjective power. In situations of joint learning, the child's needs and expectations are subordinated due to their physical weakness. The designated interaction situations, the elements of aggression and violence, are different in their structure and certain ritual acts. Both fights among teenagers and situations of joint learning with parents and children require compliance with the norms and rules of solidarity interaction. However, in both cases, aggression and violence are a consequence of the destruction of the expectations of

the actors of the interaction and the capture of the partner's emotions through dominance and rigid submission.

Keywords: aggression, violence, micro-sociology, sociology of violence, violent situations, social interaction.

ABOUT THE AUTHOR

Oleksandra Oros,
PhD in Sociology,
Associate professor at the Department
of Sociology and Social Work;
Head of the Scientific Research Center
for the Study of Violence, Uzhhorod
National University (Ukraine)

ПРО АВТОРКУ

Олександра Орос,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології
та соціальної роботи;
керівник НДЦ вивчення насильства
Ужгородського національного
університету (Україна)

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Леся Рубашова*

Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов НАНУ; вул. Трохосвятительська, 4, Київ, 01001, Україна

Research and Educational Centre of Foreign Languages, National Academy of Sciences of Ukraine; 4 Tryokhsviatitelska St., Kyiv 01001, Ukraine

Анотація. Стаття присвячена дослідженню новітніх тенденцій в розвитку військової терміносистеми в Україні в контексті російсько-української війни, починаючи з 2014 року і в період повномасштабного вторгнення. Розглядаються лінгвістичні особливості формування військової термінології під впливом збройного конфлікту, зокрема поява неологізмів, пов'язаних з озброєнням, військовими операціями, технологіями та стандартами НАТО. Особливу увагу приділено виникненню термінів, що відображають соціальні та екологічні наслідки війни. Дослідження ґрунтується на аналізі термінологічних трансформацій, спричинених військовими подіями XX та початку XXI ст., з акцентом на унікальних лінгвістичних зрушеннях у військовій термінології в умовах сучасного збройного конфлікту.

Ключові слова: українська військова терміносистема, стандарти НАТО, дрони, національна безпека, Сили оборони України.

Вступ

XXI століття характеризується великою кількістю локальних та гібридних військових дій. З 2022 р. Україна протистоїть широкомасштабній агресії Росії. В цьому контексті багато дослідників вважає, що питання української військової термінології стало питанням національної безпеки.

З'являться серйозні аналітичні роботи про особливості безпілотної авіації, нові назви дронів, як-от: дрони турецького виробництва «Байрактар», дрони-«шахеда» іранського та російського виробництва, українські морські дрони Sea Baby, морські дрони-камікадзе, морські надводні дрони тощо, а також про вдосконалення підготовки та використання піхоти в умовах широкого застосування безпілотної авіації, важливість авіації.

Почесний професор військових досліджень Королівського коледжу Лондона Девід Фрідман, один з провідних фахівців та всесвітніх авторитетів у галузі стратегії, підготував книгу на тему висновків щодо великої війни України і Московії. У ній наведено контраст між двома способами ведення війни – **класичним** (Україна) і **тотальним** (Московія). Також чітко показано, як після 24 лютого 2022 р. «еволюціонував баланс ends, ways and means кожної зі сторін» [Bielieskov 2023]. Тож маємо оновлене вживання класичних військових термінів.

* © Леся Рубашова, 2025

ORCID: 0000-0001-7303-1850, ✉ lrubashova@yahoo.com

Теперішню війну інколи порівнюють з Першою світовою війною, а не з Другою світовою війною, насамперед через особливості ведення боїв. Використання й застосування авіації, ракет-дронів та високих технологій, «окопний» характер протистояння, повільний рух та відсутність масштабних авіаційних, танкових або піхотних зіткнень, інші аналогії – не на користь Другої світової [Лаптічук 2023].

З моменту здобуття Україною незалежності актуальними були терміни, пов'язані з різними аспектами процесу відмови України від володіння ядерною зброєю та від великої кількості одиниць стратегічних озброєнь: «ядерні боєприпаси», «боєголовки», «міжконтинентальні балістичні ракети», «рідкопаливні СС-19», «ШПУ» (шахтні пускові установки)», «стратегічні бомбардувальники Ту-95МС та Ту-160», «ядерні боєзаряди стратегічної зброї», «тактичні ядерні боєзаряди», «Програма Нанна – Лугара», «Лісабонський протокол», «Будапештський меморандум», «Договір про нерозповсюдження ядерної зброї» тощо. Ще 1991 р. перший Міністр оборони відродженої держави Україна генерал-полковник Костянтин Морозов ініціював переклад українською мовою загальновійськових статутів Збройних сил України. У результаті, Українська Правнича Фундація (Сергій Головатий та Христина Фріланд¹) підготувала «Українсько-російський словник для військовиків» (див. про це [Якимович 2018]). Словник завдяки зусиллям начальника управління психологічно-виховної роботи генерала Володимира Муляви був затверджений як нормативний на колегії Міністерства оборони України, проте за змінених обставин і після того, як свої посади полишили К. Морозов та В. Мулява, робота в цьому напрямку сповільнилася, а потім припинилася.

Пізніше робота над словником для військовиків продовжувалася в розширеному форматі, і в результаті був створений словник за авторства А. Бурячка, М. Демського, Б. Якимовича [Бурячок, Демський, Якимович 1995].

В Україні велику роботу щодо створення словників військової термінології здійснює, наприклад, Військовий інститут Київського національного університету ім. Тараса Шевченка [Військовий інститут]. У цьому контексті варто зазначити деякі лексикографічні розвідки, які наочно демонструють обсяг та діапазон військової терміносистеми, наприклад:

Англійсько-українсько-французький словник зовнішніх зв'язків, стратегії та безпеки. Словник визначає та представляє основні поняття таких галузей: оборона, політика, міжнародне право, право війни, національна військова структура, військова стратегія, концепція оборони та технологічної політики, гуманітарна діяльність та операції з підтримки миру [Безасьє, Науменко 2006].

¹ Чинний міністр закордонних справ Канади

Нанотехнології. Українсько-англійський словник-довідник концептуальних понять. У словнику подані основні поняття та визначення, прийняті в сфері нанотехнологій – сучасній міждисциплінарній сфері науково-технічної діяльності [Комарова, Залеський & Балабін 2011].

Українсько-французько-англійський міжвидовий словник з тактики та логістики. Словник містить технічні, тактичні та логістичні терміни зі сфер командування, планування, проведення операцій й спільних навчань, операцій з підтримки миру, врегулювання криз, тактичного та тилового забезпечення тощо (Балабін, Гардер, 2007).

Французько-український, українсько-французький словник основних термінів ВПС країн НАТО. Французько-український, українсько-французький словник основних термінів військово-повітряних сил [Ольховой, Білан 2007].

Електронні словники, наприклад, «Англо-український словник військової термінології, скорочень та аббревіатур» [milword.net].

Військова терміносистема є великою за обсягом і багатоаспектною за змістом. Її можна вивчати в контексті різноманітних галузей, з огляду на різне смислове та функціональне навантаження. Така різноаспектність військової терміносистеми відбиває зміни, які сталися в методах ведення війни внаслідок технічного поступу. Недарма в назві словника військової термінології *Dictionary of Military and Associated Terms*, яким опікується Міністерство оборони США, поряд із словом «військовий» (military) вживається слово «пов'язаний» (associated) [DoD 2018], тому що в наш час до військової діяльності, а відповідно і термінології, мають дотичність такі технічні сфери, як радіоелектроніка, кібернетика, автоматизовані системи зв'язку, робототехніка та ряд інших, а також економіка, право, медицина, психологія тощо.

Як відомо, залежно від спеціалізації значення, терміни поділяються на загальнонаукові, сферою вживання яких є майже всі галузеві термінології (наприклад: *напруга, потенціал, військ. оборона, десант, рейд* тощо); міжгалузеві, тобто терміни, які зустрічаються або в споріднених, або у віддалених галузях (наприклад: *військо, військовий призов*, більшість військових звань, різні види радіолокаційних станцій тощо); та вузькогалузеві (вузькоспеціальні), тобто терміни, які вживаються лише в одній галузі науки (наприклад: *прикладне програмне забезпечення, військ. важке піхотне озброєння*).

У контексті військової допомоги інших країн, починаючи з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, в мову увійшли назви нових видів зброї, які вживаються в їх англійському варіанті, або ж в еквіваленті країни постачання, або ж в транслітерації українською мовою: хаймарси, петріоти, джавеліни, цезарі тощо.

Дослідники наголошують на тому, що українська армія – складний державний організм: вона була і є своєрідним індикатором політичної історії України. Об'єктивно узалежненою від складної історії національного війська є й історія становлення української військової термінології (УВТ) [Яценко 2007; 2009]. Українська військова термінологія переживала періоди розквіту в часи державної незалежності та визвольних змагань і періоди занепаду внаслідок штучної русифікації, колонізації та германізації військової лексики української мови з паралельним вилученням з обігу термінів, створених на власній мовній основі [Яценко 2007].

У зв'язку з набуттям Україною незалежності, створенням власних збройних сил, наданням українській мові статусу державної та впровадженням її у військову галузь виникла нагальна потреба розбудови власне української військової термінології як важливого засобу усного та писемного спілкування в сучасній українській армії.

Із 90-х років ХХ ст. на принципово новій основі проводяться різноаспектні наукові дослідження УВТ. В українському мовознавстві відомо декілька спроб дослідити військову термінологію: Г.І. Халимоненко (1993), Т.Д. Михайленко (1996), Л.В. Туровська (Мурашко) (1997, 2005), Я.П. Яремко (2012; 2014) та ін.

Періодизація розвитку української військової термінології проводиться, як правило, з урахуванням як соціально-політичних подій, так і фіксації її в мовних матеріалах, таких як пам'ятки, документи, лексикографічні джерела.

ХХ ст. ознаменувало нову епоху в розвитку військової термінології. Час 1920-х – початку 1930-х рр. називають нерідко добою українізації [Туровська 2005, с. 30; Яценко 2009, с. 22–23; Яремко 2014, с. 227–232]; термінологічним вибухом [Яремко 2014, с. 227–232]; термінологічним проривом 20-х рр. [Іващенко 2015]. У цей час було створено приблизно 70 словників.

На жаль, з політичних мотивів, наступний етап тривалістю майже в 50 років (1939–1990 рр.), який отримав назву етапу русифікації, фактично став часом призупинення роботи з опрацювання, кодифікації УВТ, зникнення реальних умов функціонування УВТ в професійній сфері [Іващенко 2015; Туровська 2005, с. 31; Яценко 2009, с. 23–24; Яремко 2014, с. 331–333]. Водночас варто згадати, що в діаспорі дослідження продовжувалися.

Етап, що розпочався з проголошення незалежності України, позначений «термінологічним бумом» [Яремко 2014, с. 333]. Основними тенденціями розвитку УВТ стають дерусифікація з використанням ретротермінології [Іващенко 2015; Туровська 2005, с. 22, 32; Яценко 2009, с. 24–25; Яремко 2014, с. 331–346].

У цьому контексті варто відзначити статтю Б. Якимовича (2018), у якій йдеться про «роль питомого українського слова», а відтак – про українську

військову терміносистему як важливий елемент національної безпеки держави. Автор констатує, що в 1992–1993 рр. була добра нагода запровадити практично зразкові з мовної точки зору українські загальновійськові статuti, військово-технічні та військово-розпорядчі документи [Бурячок та ін. 1995]. Автор наводить приклади низки «мовних покручів», які побутували у військовій термінології та потрапили до законодавчої бази (наприклад, термін – військовослужбовець замість військовик) та закликає тодішнього Верховного Головнокомандувача – Президента України поновити працю фахових військових термінологів та навести лад в українській військовій терміносистемі. На жаль, уживання в армії російської мови призвело до того, що і в побут увійшли російські терміни, як ось: *патронташ* (укр. *набійниця*), *плащ-палатка* (укр. *плащ-намет, плащ-накидка*), *разводящий* (укр. *розвідний*), *срочна служба* (укр. *строкова служба*), *стать в строй* (укр. *стати в ряд*), *стройова підготовка* (укр. *вишкільна злагодженисть*). Вони зафіксовані в «Словнику військових термінів» [укл. М. Демський Б. Якимович, А. Бурячок 1995].

Б. Якимович, розповідаючи про тодішні суперечки, наполягає на поверненні і збереженні національних традицій: «Муштровий статут» названо «Стройовий статут», а «Статут залогової і вартової служби» – «Статут гарнізонної і вартової служби». Скальковано з російської основну термінологію: замість лад – стрій; крило – фланг; чоло – фронт; дволава, трилава – трьохшеренговий стрій *sic!*; вежа – вишка, набій – патрон, пошивка – наволочка, військовик – військовослужбовець тощо. Сплутано відмінність значень слів «звання» і «ранг». Але найгірше, що до статутів, замість питомих українських військових команд, які виробилися в ХХ ст., запроваджено кальки з російських, що змінило їх смислове навантаження (замість «Ходом руш!» – «Кроком руш!»; «До стопи!» – «До ноги!»; «Правим заходь!» – «Праве плече вперед!»; «Право – скіс!» – «Півоберта праворуч!» (хоча, за математичною логікою, йдеться лише про восьму частину кола – 45 градусів) і т. ін. Все ж, вважаючи запровадження україномовних статутів ЗСУ великою історичною подією, українські мовознавці мусять домогтися, щоб майбутні постійні статuti не мали мовних недоречностей, враховували наші національні військові традиції» [Якимович 2018].

До речі, цікавим є факт епохи Гетьманату, коли за наказом Гетьмана П. Скоропадського почали створювати українські збройні сили. Тоді в україномовних статутах у деякі команди було уведено німецькі слова, наприклад, «Ахтунг! Струнко направо!» [Как атаман Краснов].

Наразі можемо говорити про новий етап становлення української військової терміносистеми. Він розпочався з початком військової агресії Росії проти України в 2014 р. і посилився з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну. На практиці було з'ясовано, що, наприклад, якщо

йдеться про перехоплені противником слова і команди, за якими треба приймати негайні рішення, українські військові та силові структури мали певну перевагу перед супротивником. Російські військовослужбовці на загал не розуміли українських команд і термінів. Натомість, українські вояки знали та розуміли всі російські військові команди та терміни і могли негайно вживати потрібних заходів. Це підтверджувало переконання, що використання української мови є питанням національної безпеки.

Нині проводиться велика робота з українізації статутів. Наприклад, у 2018 р. було внесено зміни до статті 84 військового статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, які замінили радянське привітання «Здрастуйте, товариші», «Бажаємо (бажаю) здоров'я» на «Слава Україні!», «Героям слава!», яке прозвучало в День незалежності України 24 серпня 2018 р.

Використання військової термінології козацької держави відоме і раніше. Так, у 1913–1914 рр. було утворене парамілітарне об'єднання Українські Січові Стрільці. Назви Січ, січовий, січовик пов'язані з традиціями України XVI–XVII ст. Звернення до термінології козацької доби було зумовлене передусім бажанням створити цілком національну термінологію. Велика кількість із названих термінів має тюркське походження, проте спрацьовувала традиція їх уживання в період української державності.

Розповсюдженням було переконання, що на початках формування української військової термінології як системи літературної мови вона може бути міцно пов'язана з народною мовою й тими лексемами, що були узвичаєні в українському самостійному війську. Пізніше військова термінологіка закономірно вийде за первісні межі, засвоїть іншомовні елементи, які допоможуть їй здобути власну рушійну силу розвитку.

Знаходимо україномовну військову літературу і в діаспорі. Сьогодні здобутки вчених із діаспори стають відомими широкому колу фахівців. Так, в поле зору мовознавців потрапила праця О. Горбача «Арго українських вояків» [Горбач 1963], яка на сьогодні має передусім історичну цінність, оскільки описує лексику, вживану майже 70–100 років тому. У науковій літературі України ця частина лексики практично не вивчалася і навіть словничок, представлений у публікації О. Горбача, не був проаналізований фахівцями. Був також видрукований Російсько-український словник військової термінології [Якубські 1928].

Українську військову термінологію вивчали головним чином через аналіз різних семантичних і тематичних груп. Поділ на групи може відбуватися за різними критеріями. Серед них вирізняються терміногрупи, що означають зброю, одяг, назви операцій, команди тощо.

Із досліджень історико-етнографічного характеру заслуговує на увагу монографія Д.І. Яворницького «Історія запорізьких козаків», у якій автор по-

біжно описав одяг козаків, запозичений ними переважно від татар і турків: *шуби, каптани, шаровари, сорочки, шапки, чоботи, чекмені, сукні, пояси* та ін. [Яворницький 2015].

Н.О. Яценко досліджує особливості назв військової форми одягу в українській мові: праця присвячена діяхронному та семантичному дослідженню тематичних груп назв військової форми одягу [Яценко 2007, 2009]. Серед них: загальні назви спорядження, загальні назви одягу, видові назви захисного спорядження, назви натільного одягу та верхніх сорочок, назви поясного одягу, назви знаків розрізнення та оздоб, назви військових головних уборів і назви взуття.

Аналізуючи сучасні назви одягу для захисту, можна казати, що з'являються нові терміни, пов'язані із виготовленням нових матеріалів для захисту або з модифікацією форм одягу для захисту: *бронежилет, кевлар (кевларова каска)*. Дуже часто замість назви одягу може вживатися назва моделі/модифікації: наприклад, замість назви *бронежилет Корсар 4* може вживатися назва моделі *Корсар 4, або четвертий корсар*.

Цікавою є доля термінів *жупан, черкеска, шлик*. Як відомо, «чорні запорожці» або «чорножупанники/чорношличники» – це військове формування кавалерії армії Української Народної Республіки в 1918–1920 рр. Цей дивізіон мав особливий однострій, завдяки якому бійці кінного дивізіону 2-го полку ввійшли в історію як «чорні запорожці», було пошито у Кременчуці наприкінці січня 1919 р. У своїх мемуарах командир підрозділу Петро Дяченко [Дяченко 2010] згадує, що сукно для пошиву було здобуто у грудні 1918 в боях з махновцями біля Лозової. Однострій складали: чорні шапки (у старшин – каракулеві, у козаків – смушкові) з чорними шликами, чорні жупани (кітелі), чорні штани, світло-сірі черкески (замість шинелей), чорні чоботи. Окремого шику «чорним запорожцям» надавало те, що всі вони мали старовинну козацьку зачіску – «оселедець» (довге пасмо волосся на поголеній голові).

В контексті російсько-української війни, у серпні 2017 р. одній з українських бригад була присвоєна почесна назва на честь військового формування часів УНР – Чорних запорожців. Тепер – це 72-га окрема механізована бригада імені Чорних Запорожців (72 ОМБр, в/ч А2167) – військове формування механізованих військ Збройних сил України.

Часто терміни можуть взагалі виходити з ужитку. Наприклад, Н.О. Яценко визначає такі назви натільного одягу та верхніх сорочок: *сорочка, фланелівка, тільник, гімнастерка, форменка, матроска*. Практично всі вони перестали вживатися, оскільки вже повністю змінилася ця категорія одягу. Замість *фланелі* використовується *фліс*, а смугастий *тільник*, що був типовий для військовиків радянських повітряно-десантних військ (ПДВ),

вийшов з ужитку. Крім того, усі види взуття, представлені номінаціями *ботинки, черевики, башмаки, сапоги, чоботи, штиблети, краги, ботфорти*, вибір яких був зумовлений пристосованістю до потреб, змінилися на *берці* [Яценко 2007].

Великою є тематична група “Назви знаків розрізнення та оздоб військового одягу”. Автор називає такі лексеми: *петлиця, лампас, аксельбант, комір, позумент, еполети, галуни, лички, погони, шеврон, облямівка, лампас, кант, аксельбант, кокарда, емблема* тощо. Важливою також є і тематична група “Військові головні убори”, до якої належать лексеми *шолом, забра-ло, картуз, башлик, мазепинка, шлик, кабардинка, кубанка, папах, шапка, вушанка, безкозирка* та ін., що існували протягом довго часу. У зв’язку з уніфікацією одягу, який відбувся протягом останніх років, особлива роль стала відводитися знакам розрізнення, оздоби військового одягу, військового головного убору як важливим компонентам одностроїв, оскільки саме вони розрізняють роди військ та інформують про функції військових формувань.

Відомо, що у Збройних Силах України в не такому й далекому минулому використовували систему емблем, назв та видів одягу, започатковану в армії СРСР. У контексті військової агресії з боку Росії набрала сили тенденція щодо тотальної заміни форм одностроїв на такі, які б відповідали українській військовій традиції.

У зв’язку із гострою воєнною ситуацією на сході та півдні України, спостерігаємо популяризацію військової термінології, появу якої пов’язують зі становленням держави. Це проявляється у деяких (парадних) видах зброї, меншою мірою в назвах одягу, військових командах та вітаннях. Наразі ми бачимо тенденцію повернення до витоків, головним чином до епохи становлення української національної держави початку 20 сторіччя – часів Гетьманату, Директорії, інших періодів визвольних змагань.

Двозуб Святослава і вовкулака для ССО (Сил спеціальних операцій), лицарська рукавичка для танкових військ, едельвейси і карпатські бартки для гірської піхоти – нова символіка та однострій Збройних Сил України вже офіційно затверджені. Зміна найменувань військових частин триває, так само як і відмова від радянських військових свят. Кампанія з ребрендингу армії найбільших масштабів набрала в 2018 р. Мова йде про присвоєння почесних найменувань підрозділам, про зміну символіки і форми [Скороход 2018].

Вибір найменувань відбувався за кількома принципами: за територіальним, тобто за місцем, де певна частина дислокується, наприклад, Київський зенітний ракетний полк; полк «Азов», що базується в Маріуполі на березі Азовського моря. Це давній спосіб, відомий з часів Богдана Хмельницького (пор. Полтавський, Харківський, Черкаський полки); або коли військова частина отримує свого патрона, наприклад, 24 механізована брига-

да ім. короля Данила. Або ж має назву за історичним регіоном, до якого прив'язана військова частина, наприклад, 1-а Сіверська танкова бригада. Або ж назву на честь військової частини, що відзначилася у певний історичний період – 72 окрема механізована бригада ім. Чорних Запорозжців. Або ж на честь вікопомної події/битви – Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації ім. Героїв Крут.

Справжня робота зі зміни символіки почалася в 2015 р., її проводила група волонтерів-ентузіастів на чолі з журналістом Віталієм Гайдукевичем [Нове військо]. Суть змін полягала в тому, щоби сучасний український військовий однострій, з одного боку, не був архаїчним, з іншого, щоб мав питомо українські елементи. Так, на погонах офіцерського складу є зубчатка Галицького війська. Якщо раніше на погонах в офіцерів були п'ятипроменеві радянські зірки, то на тепер це ромбічна гетьманська зоря, що веде свій початок від війська гетьмана Павла Скоропадського. На рукаві кожного українського воєнка є стилізований тризуб, який використовувався в армії УНР. Такі елементи прив'язують українську армію до періоду 1917–1921 рр., а там, де це можливо, до періоду козацтва або навіть до доби Великого Князівства Литовського. Наприклад, знак танкових військ – це латна рукавиця з пірначем, що символізує спадковість українських танкових підрозділів від важкої кавалерії часів Костянтина Острозького. Так само багато елементів узято зі світових традицій. Наприклад, новий берет десанту кольору марун – це символіка, пов'язана з Архистратигом Михаїлом. В усіх країнах він є небесним покровителем парашутно-десантних частин. В радянській армії такі берети мали небесно-блакитний колір, підібраний до вторгнення військ Варшавського договору до Чехословаччини в 1968 р. Це було зроблено навмисно, щоби замаскувати справжні цілі вторгнення – блакитний колір є візитівкою миротворчих сил ООН, отже, це також була операція з дезінформації суспільства.

Для гірської піхоти обрано квітку едельвейса і карпатські бартки. На рукавах міністра оборони, начальника Генштабу з'явилися дві перехрещені булави як символи вищої військової влади (відповідно до Наказу Міністерства оборони України від 20 листопада 2017 р. №606).

Поряд із поверненням до українських традицій відбувається інтеграція Збройних сил України у світові військові традиції. Зокрема це стосується зміни військових звань. Улітку 2015 р. було проголошено, що має з'явитися перше офіцерське звання хорунжого і військове звання бригадного генерала – між полковником та генерал-майором. У контексті переходу Збройних сил України на стандарти НАТО йдеться про нову систему звань та рангів як започаткування євроатлантичної трансформації чинної системи кадрового менеджменту на управління кар'єрою військовослужбовців за військовими званнями.

Ще 1 жовтня 2020 р. вступив в дію новий перелік військових звань рядового, сержантського і старшинського складу:

Рядовий склад:

<i>Рекрут</i>	<i>R-1</i>
<i>Солдат, матрос</i>	<i>R-2</i>
<i>Старший солдат, старший матрос</i>	<i>R-3</i>

Сержантський склад:

<i>Молодший сержант, старшина 2 статті</i>	<i>R-4</i>
<i>Старший сержант, головний старшина</i>	<i>R-5</i>
<i>Головний сержант, головний корабельний старшина</i>	<i>R-6</i>
<i>Штаб-сержант, штаб-старшина</i>	<i>R-7</i>
<i>Майстер-сержант, майстер-старшина</i>	<i>R-8</i>
<i>Старший майстер-сержант, старший майстер-старшина</i>	<i>R-9</i>

Також у контексті переходу до стандартів НАТО з'явилися терміни, пов'язані з плануванням та організацією військових операцій. Наприклад, Армії держав-членів НАТО, насамперед США, представляють собою науково обґрунтовану та практично апробовану модель збройних сил, що постійно удосконалюється і розвивається відповідно до нових викликів і загроз. Елементи методології будівництва структури збройних сил, планування, підготовки та управління військами у ході військових операцій прийнято називати *оперативними стандартами* НАТО. Система способів документообігу в штабах, символіка, форми та зразки документації, належить до *адміністративних стандартів*. *Матеріально-технічні стандарти* передбачають, перш за все, створення єдиної структури логістичного забезпечення військ та операцій, приведення технічних характеристик озброєння та техніки, боєприпасів тощо, до єдиних вимог, що забезпечить єдину систему постачання та ремонту. Цей процес є постійним та залежить від боєздатності наявного у військах озброєння та фінансово-економічних можливостей держави щодо закупівлі новітніх зразків озброєння. Головним доктринальним документом США, у якому визначено основи національної безпеки, є Стратегія національної безпеки США, що затверджується Президентом держави. Основи оборони держави визначені у Стратегії національної оборони США, що її затверджує Міністр оборони США. На підставі вимог Стратегії національної безпеки та Стратегії оборони США Об'єднаний Комітет Начальників штабів Збройних сил США розробляє Воєнну стратегію Збройних сил США.

Концептуальним документом Збройних сил США є міжвидові узгоджувальні доктрини, у яких визначено головні міжвидові вимоги до планування, підготовки, військового управління та всебічного забезпечення угруповань військ (сил) видів Збройних сил США.

Наступний рівень доктринальних документів – Field Manuals. Переклад найменування документів має свої особливості. В Україні Field Manuals перекладають як “Бойові статuti” або “Польові статuti”.

Польові посібники СВ США за їх призначенням поділяють на 6 груп:

Група 1 – “Вирішальні дії”, Група 2 – “Функції ведення бойових дій”, Група 3 – “Довідкові видання”, Група 4 – “Служби”, Група 5 – “Інші ешелони”, Група 6 – “Типи операцій, заходів” [Рекомендації з планування...].

Повертаючись до символів, зауважимо, що деякі символи відображають ідеологічну боротьбу сенсів [Скороход 2018]. Наприклад, дуже болісною була реакція в РФ на нову символіку Воєнної розвідки України – сова, що тримає меч, який пробиває мапу РФ. На емблемі є й географічні «огріхи», а може, це зроблено зумисно – там Сахалін показаний територією Японії. Ця символіка цілком розроблена у Головному управлінні розвідки. Символіка сподобалася і розвідникам, і суспільству. Чому взяли сову? Тому що символом воєнної розвідки Росії є кажан, а кажан – це одна з ланок у харчуванні сови. Девіз російської розвідки «Вище нас – тільки зорі», девіз української – «Мудрий пануватиме над зірками». Це і є ідеологічна боротьба сенсів.

Військовим підрозділам присвоюють значущі назви, пов’язані з визначними історичними подіями. Наприклад, 93-ій Окремій механізованій бригаді (ОМБр) було присвоєно назву «Холодний Яр» на честь видатних історичних подій, пов’язаних з урочищем Холодний Яр – руху гайдамаків та Холодноярської республіки.

Окрім назв, пов’язаних з одягом, були проведені дослідження тенденцій використання військової термінології, яка стосується назв озброєнь, що входять до складу лексико-семантичної групи «назви зброї та її частин». Таким є дослідження Я.П. Яремка, представлене в його кандидатській дисертації «Формування української військової термінології» (1997), в якій аналізувалися такі лексико-тематичні групи, як назви зброї та її компонентів; назви амуніції; назви бойових припасів, період вивчення яких сягає від княжої доби до наших часів.

С.П. Гриценко досліджує тенденції розвитку лексико-семантичної групи «назви зброї та її частин» на матеріалі українських писемних пам’яток XVI – XVII ст. Авторка докладно аналізує праці, присвячені розвитку ВТ в східнослов’янських мовах, з посиланнями на відповідну літературу [Гриценко 2012, с. 345–347]. Вона вважає, що військова лексика як невід’ємний компонент словникового складу мови активно розвивалася, що було зумовлено суспільно-політичною ситуацією в Україні на різних етапах історії. Вогнепальна та холодна зброя, акумулюючи найновіші досягнення тогочасної світової техніки військового спрямування, всебічно представлена питомими та запозиченими номінаціями в староукраїнських писемних пам’ятках. Історія

цих лексем – це історія становлення, унормування української літературної мови, це історія розвитку українського військового ремесла і виробництва. Детально розробленою є класифікація інших лексико-семантичних груп, пов'язаних з військовою справою, що фіксуються пам'ятками XVI–XVII ст. [Гриценко 2012, с. 349, 350].

Значною частиною української лексики є військово-морська термінологія, що тісно пов'язана з розвитком військово-морської справи, науки, освіти, зумовлена загальним соціально-історичним розвитком та підпорядкована фонетичним, словотвірним, лексико-семантичним і граматичним закономірностям української мови. Військово-морська термінологія – це сукупність моногалузевих і полігалузевих спеціальних найменувань, співвідносних з конкретними поняттями й реаліями військово-морської сфери, що утворюють відповідну терміносистему [Андріянова 2011]. Військово-морська термінологія є значним сегментом військової терміносистеми. І ця тема стала особливо актуальною в контексті захоплення російськими військовими українських моряків в Азовському морі 25 листопада 2018 р. У розмовне мовлення увійшли й активно вживаються різні типи найменувань: *малий броньований артилерійський катер (МБАК) «Бердянськ», МБАК «Нікополь», рейдовий буксир «Яна Капу»*. У контексті успіхів Сил оборони України в українській мові з'явилися і назви російських видів озброєнь: *крейсер «Москва», ВДК «Мінськ»*.

Джерелом військових термінів є, насамперед, Статути Збройних Сил України (розм. військові статuti) [Статути 2017], Статути НАТО та інструкції Міністерства оборони. Наприклад, класифікація озброєнь Сухопутних військ Збройних сил України передбачає такі категорії: «танки», «бойові машини піхоти», «бронетранспортери», «артилерію» різної потужності та призначення, «протитанкові ракетні комплекси», «зенітні ракетні комплекси», «засоби управління», «автоматичну стрілецьку зброю».

Можна виділити такі терміногрупи:

бронетехніка: танки, бронетранспортери, броньовані машини піхоти, розвідувальні машини, командирські машини;

артилерія: гармати, міномети, самохідні артилерійські установки, реактивні системи залпового вогню;

авіація: гелікоптери, безпілотні апарати; радіолокаційні станції; системи протиповітряної оборони.

озброєння: стрілецька зброя; важке піхотне озброєння; переносні системи ППО; ручні гранати; міни [The International Institute for Strategic Studies 2018].

Відповідного роду класифікації існують і для інших родів військ. Усі ці терміни є технічними фаховими військовими термінами, які у наш час часто стають загальновживаними, оскільки ними користуються не лише військові,

а й волонтери, журналісти, аналітики, представники неурядових організацій, небайдужі громадяни.

Створюються «функціонально-прагматичні» тлумачні словники, які містять терміни (та їх роз'яснення), необхідні для виконання та розуміння військовослужбовцями своїх фахових обов'язків. Наприклад, «Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України» [Вовк та ін. 2016] пропонує міжгалузеві та вузькогалузеві терміни з різних галузей – військової, медичної, юридичної тощо, як от: адаптація, психологічна адаптація, актив бойовий, блокпост, демонстративні дії, резонансні масові заходи. Цей тлумачний словник є водночас посадовою інструкцією, правилами поведінки та етичним кодексом військовиків, які апелюють до повноважень, розуму, довіри та спрямовані на нейтралізацію емоцій.

Цікавим є вивчення військової терміносистеми в лінгвокраїнознавчому аспекті. Захопливою темою, наприклад, є назви військових операцій [10 Greatest Military Operation Names]:

Операція «Оверлорд» (англ. *Operation Overlord*) – стратегічна операція військ Антигітлерівської коаліції з метою вторгнення на окуповану німецькими військами територію північно-західної Франції під час Другої світової війни 6 червня 1944 року, у «День Д», операція, якою відкрився Другий фронт. Головну роль у проведенні операції відіграли війська Сполучених Штатів, Великої Британії та Канади. Після висадки військові контингенти зі складу Вільної Франції та Війська Польського брали участь у бойових діях разом з невеликими підрозділами Чехословаччини, Королівств Греції, Бельгії, Нідерландів та Норвегії.

Операція «Берлінський повітряний міст» (нім. *Berliner Luftbrücke*/англ. *Berlin Airlift*) – назва операції західних союзників щодо авіапостачання Західного Берліну продовольством під час блокади міста з боку СРСР (24 червня 1948 р. – 12 травня 1949 р.). Британці називали цю операцію «Operation Vittles» (продовольство), а американці модифікували це слово і стали називати операцію Vittles, і саме ця назва закріпилася в історії.

Операція «Динамо» – Дюнкерська евакуація, кодова назва Операція «Динамо» – військова операція з евакуації формувань британських та французьких військ, що опинилися притиснутими Вермахтом до атлантичного узбережжя в ході битви за Дюнкерк на північному сході Франції (6 червня 1940 р.). Найбільша військово-рятувальна операція у світовій історії.

Всі ці та інші назви стали джерелом створення художніх творів різних жанрів, використовувалися як символи в різних ситуаціях.

Інколи деякі назви, наприклад, назви озброєнь, обладнання тощо, можуть лягати в основу художніх творів. Наприклад, в основі фільму «Енігма» («Код «Енігма»») (фільм 2001 р. режисера Майкла Ептіда за однойменним

романом Роберта Гарріса) – історія навколо криптоаналізу німецької шифрувальної машини «Енігма». На цю ж саму тему був знятий фільм «Гра в імітацію» – американський історичний трилер 2014 р. про британського математика, логіка, криптоаналітика та батька сучасної інформатики Алана Тюрінга, який був ключовою фігурою в розшифруванні нацистського коду Енігми, що допомогло Антигітлерівській коаліції перемогти у Другій світовій війні. Фільм створений на основі біографії «Алан Тюрінг: Енігма» авторства британського математика та письменника Ендрю Годжеса [Hodges 2014].

Назви військових операцій в Україні розповідають про перемоги та поразки, про історію та сучасність, наприклад, Перші визвольні змагання: Битва під Крутами, Бій під Мотовилівкою, Перший зимовий похід, Взяття Перекопу, Другий зимовий похід; Друга світова війна та Другі визвольні змагання: Битва за Київ, Битва за Дніпро, Дніпровсько-Карпатська операція. Російсько-українська війна (2014 – теперішній час) вже активувала назви, які мають широкий і драматичний контекст: Аеропорт, Дебальцеве, Іловайськ, Волноваха, Слов'янськ, Азов, Маріуполь, Бахмут, Авдіївка, Піски, Мар'їнка, Кременна, Покровськ, Вовчанськ, Селідове, Торецьк.

Такі назви створюють своєрідний ландшафт найменувань. А деякі найменування, які асоціюються з понятійними категоріями з інших галузей, як – от «кіборги», стають поняттями, що набувають особливого значення та характеризуються трагедійним контекстом.

Термін «*кіборг*» (скорочення від «кібернетичний організм») у медицині означає «біологічний організм, що містить механічні або електронні компоненти»; у науковій фантастиці – фантастична істота, напівлюдина-напівмашина, андроїд. З вересня 2014 р. в українських засобах масової інформації та соціальних мережах поширюється вживання терміна «кіборги» як назви українських вояків – захисників донецького аеропорту під час війни на сході України. Автором цього переосмислення став проросійський бойовик, уражений незламністю наших захисників. «Кіборги» у значенні «захисники донецького аеропорту» введене в лексикографічний обіг 2014 р. – з'явилося у словникові сучасної української мови та сленгу «Мислово»², створеному 2012 р. з метою фіксації неологізмів, сленгізмів та інших лексичних одиниць. Слова та визначення до них надсилають звичайні користувачі.

Термін «*привид Києва*» – збірний образ – міська легенда про учасника російсько-української війни, українського пілота-аса; збірний образ пілотів 40-ї бригади тактичної авіації. Його описують як пілота МіГ-29, який за перші 30 годин російського вторгнення в Україну здобув 6 повітряних перемог у небі над Києвом: збив 2 літаки Су-35, 2 літаки Су-25, по 1 літаку Су-27 і МіГ-29.

² **Мислово** – онлайн-словник неологізмів та сленгу сучасної української мови. Слова та визначення до словника додаються інтернет-спільнотою.

Словник сучасної української мови та сленгу “Мислово” обрав слово «мобілізація» словом 2023 року³. Термін був у центрі суспільної дискусії протягом тривалого часу. Термін «мобілізація» потіснив іншого кандидата – «контрнаступ», який, на жаль, отримав значно більше медійної підтримки, аніж матеріально-технічного забезпечення, і, як наслідок, приніс більше фрустрації, аніж видимих результатів.

Характерною рисою військової термінології є аббревіатури. Це явище відповідає потребам мови у військових цілях, а саме – тенденції до уникнення надлишкової інформації, економії мовної енергії, уникнення повторів, упорядкованості та регламентації.

У бойових (та інших) документах, в розмовній мові вживається велика кількість аббревіатур (Військова термінологія), наприклад:

механізована бригада, полк, батальйон	мб, мр, мв, мвіг
танкова бригада, полк, батальйон, рота	тп, тб, тр, тв
аеромобільна бригада, полк, батальйон	аемп, аемб, аемр, аемв, аемвіг
командний (запасний командний) пункт	ЗКП
бойова машина десантна	БМД
бойова машина (піхоти)	БМП
бойова розвідувальна дозорна машина	БРМ (БРДМ)
бронетранспортер (десантний)	БТР (БТР-Д)
диверсійно-розвідувальна група	ДРГ
зенітна керована ракета	ЗКР
контрольно-перепускний пункт	КПП
протиповітряна (протитанкова) оборона	ППО (ПТО)
протитанкова керована ракета	ПТКР (ПТРК)
північний, південний, східний, західний,	півн., півд., сх., зах.
північно-західний, північно-східний,	півн.-зах., півн.-сх.,
радіоактивні речовини	РагР
розмежувальна лінія	Розмежлінія

Ну і звичайно ж АТО (антитерористична операція), ООС (операція об'єднаних сил), ООУ (окремі області України), ОРДЛО (Окремі райони Донецької та Луганської областей).

Використовуються великі та малі літери, комбінації великих та малих літер, частини слів, літери.

Що стосується англomовних / франкомовних тощо скорочень НАТО, варто поглянути на словник скорочень НАТО – NATO Glossary of Abbreviations Used in NATO Documents and Publications / OTAN Glos-

³ Див. https://myslovo.com/?page_id=4634

saire des abréviations utilisées dans les documents et publications OTAN AAR-15(2013) [NATO Glossary]. Електронна версія щороку оновлюється.

Військову термінологію можна вивчати і з позицій комбінаторної лексикології. Наприклад, виявилось, що запровадження воєнного стану мало також і лінгвістичний наслідок – багато людей дізналося, що прикметники «**ВОЄННИЙ**» та «**ВІЙСЬКОВИЙ**» мають різні значення у складі субстантивних сполук, наприклад:

Військовий	Воєнний
аеродром	конфлікт
кореспондент	вторгнення
бюджет	провокація
рапорт	злочин
шпиталь	стан
організація	історія
підготовка	вторгнення
спорядження	доктрина
призов	авантюра
хитрість	здобич

Можливе паралельне вживання «**військовий**» і «**воєнний**» з такими словами: *блок, союз, суд, трибунал, диктатура, допомога, історія, машина, наука, промисловість, стратегія, тактика, теорія, зіткнення, мистецтво, витрати, потреби, умови, цілі.*

У контексті російсько-української війни питання політкоректності є актуальними і для

українського суспільства. Наприклад, 20 травня 2016 р. в київському Будинку офіцерів ГО «Побратими» провела лекцію на тему «Висвітлення питань ветеранів АТО». Ресурс MediaSapiens [Як писати про військових, 2016] вже писав про те, який образ ветерана формується в ЗМІ, яких помилок можуть припускатися журналісти і як коректно проводити інтерв'ю з ветеранами. В результаті був створений глосарій термінології, пов'язаної з психосоціальною адаптацією військових із коментарями військового психолога Андрія Козінчука [Ресурсний центр «Гурт»].

Свого часу в США внаслідок В'єтнамської війни більше військових загинуло від самогубств, аніж від участі в бойових діях. І тоді пороушили питання, як зробити так, щоби військові зверталися до психологів. Замість показувати проблему, там вирішили продемонстрували рішення: вони показали сильних командирів, котрі мають авторитет в армії, які сказали: «Я проходив через те, що проходиш ти. Я такий, як і ти. Ти маєш повне право на свій процес. Я проходжу його, і ти можеш його пройти. Звернися по підтримку».

Така робота з термінами є дуже важливою. Вона сприяє створенню позитивного образу ветерана, а також допомагає ветеранам та їх сім'ям подолати наслідки війни й адаптуватися до мирного життя. У цьому контексті є цікавою діяльність канадсько-українського проекту “Center for Civilians in Conflict” (CIVIC).

Нинішній час характеризується надзвичайним поширенням та широким застосуванням соціальних мереж. В Україні Facebook став особливо

популярним під час подій Майдану в листопаді 2013 р.: українці самоорганізувались через соціальні мережі для протесту проти дій тодішньої влади. Facebook використовують учасники подій, волонтерами, добровольцями, військовими для координації зусиль та обміну інформацією, для збору коштів, для пропаганди та контрпропаганди.

Українська військова терміносистема, можливо, була б неповною без так званого «бойового суржика». Про бойовий суржик на порталі мовної політики пише, зокрема, Тетяна Юла [Юла 2018].

«Бойовий суржик» – явище достатньо нове й неоднозначне. Він виник серед українських фейсбук-блогерів у період Майдану й до цього часу продовжує існувати на просторах інтернету. Творцем нового терміна вважають так званого Свирида Опанасовича (справжнє ім'я – Іван Довганич) – колишнього дипломата і блогера, блискавичний підйом популярності якого просто вражає. Сам його автор зазначає: «Під час війни і соціальних потрясінь освічені люди починають говорити жорсткою мовою. Я називаю це бойовим суржи́ком» [Свирид Опанасович]. Розмірковуючи над причинами його появи, блогер (Дід Свирид) виокремлює дві головні. По-перше, в екстремальних умовах людям притаманна екстремальна манера висловлювати думки, тож у воєнний час і суржик стає «бойовим». По-друге, це найпростіший спосіб вставляти палки в колеса своїм ворогам, адже, зважаючи на мінімальну машинну перекладність постів, написаних суржи́ком, ці тексти легкі для українців, однак для опонентів є справжнім покаранням [Юла 2018]. Свирид Опанасович в одному з інтерв'ю відверто говорить про те, що в житті він набагато скромніший, ніж на просторах інтернету: «У житті близькі від мене ніколи не чули міцного слова, я завжди розмовляю чемно літературною мовою. Зараз країна веде війну, і доводиться інколи говорити на такі теми, що соловіною мовою цього не висловиш» [Там само].

Починаючи писати, Свирид Опанасович мав за мету знизити градус панічного настрою серед українців: «Під час війни завжди є воєнний психоз. Люди переживають і часто неправильно сприймають те, що відбувається. Потрібно, щоб хтось гасив паніку, роз'яснював. Дід Свирид не занурює читача в теплу ванну. Не говорить, що «всьо харашо». Дід спокійно, простими словами в контексті «сільської аналітики» «аналізує події», і люди бачать, що підстав панікувати нема» [Там само]. Через значну кількість вдячних коментарів можемо зробити висновок про те, що йому вдалося досягнути поставленої мети. Підхід до боротьби зі злом Дід Свирид та деякі інші блогери обрали доволі неординарний і назвали його «бойовим суржи́ком». Про серйозність намірів свідчить існування «Маніфесту українського бойового суржи́ку», прикінцевим положенням якого є така фраза: «Для того, щоб володіти українським бойовим суржи́ком, треба досконало володіти україн-

ською літературною мовою, а бажано не лише нею однією». Для тих, хто не до кінця розуміє значення терміну «бойовий суржик» можна навести фрагмент аудіорозмови, що відбулася на першому каналі Українського радіо (програма «Український вимір») між її ведучим та запрошеними блогерами Татусею Бо й Мурзіком Васильовичем. Як пояснив останній із них, «Бойовий суржик – це не є суржик в чистому вигляді... це є штучно створена мова, це фразеологічні звороти, взяті з української, російської мови, так само йде транслітерація ...російських слів. Все це здобрене українським гумором та народними мудростями...» [Рєпка Клюб].

Дід Свирид, окрім іншого, ще й великий знавець історії України. Підтвердження цьому можна знайти у його постах, дуже часто доповнених прикладами з історії України. Підписники Діда швидко відреагували на характерну рису текстів свого морального натхненника й запропонували блогеру написати свою історію України. Так у Свирида Опанасовича й зародилася ідея «Історії України» у 5 книгах. Наразі у світ вийшли перші 3 томи, й захоплені відгуки читачів говорять самі за себе. Цікаві ілюстрації, яскравий авторський підхід до викладу матеріалу, невимушений, дружельюбний тон й доцільні гумористичні вставки уже змусили полюбити історію України не одного затятого скептика. До того ж, книги, на відміну від постів на «Фейсбуці», Свирид Опанасович пише стриманіше й українською літературною мовою, «...хоча й з авторськими особливостями. Бо одна справа – гумор і сатира, де суржик є художнім прийомом, а інша – популяризація науки, де суржик – перепона засвоєнню наукової інформації» [Дід Свирид 2016, 2017].

Свирид Опанасович пішов воювати з початком повномасштабного вторгнення, був поранений і комісований. Наразі він працює над аудіоверсією «Історії України» [Аудіоверсія].

Солдатський сленг існує, він весь час поповнюється новими термінами, тож виникла потреба їх систематизувати. З'явилася категорія «ветеранська література», написана військовими, які брали/беруть безпосередню участь у військових діях на сході України. Наприклад, в 2019 р. був опублікований «Словник солдатського сленгу своїми словами» Василя Піддубного. Як пише сам автор, «Ідея цієї книжки народилася тоді, коли всоте пролунало питання: “А що це таке?”... Втомившись давати відповіді, а інколи тих відповідей і не знаєш (буває й таке), автор вирішив розібратись у сучасній військовій термінології та створити такий собі кишеньковий словничок, що має стати тлумачем в світі слів, словосполучень та всього іншого, що трапляється нам на очі, потрапляє у вуха чи мозолить відчуття безпорадності та непорозуміння у випадках, коли ми не можемо назвати себе ерудитом-всезнайкою» [Піддубний 2019].

Ось деякі приклади такого солдатського сленгу:

АВАНПОСТ – передовий пост. Застаріле поняття. Тепер кажуть *передок*.

АГІК – це не агітатор. Хоча активну агітацію за допомогою цього гранатомету можна проводити (див. гранатомет АГС-17).

АМЕРИКАНКА – військова форма зразка військ США.

БАЛАЛАЙКА – одна з назв автомату АК-47.

БАРС – сімейство колісних бронемашин української корпорації «Богдан».

БОБРИ – інженерний підрозділ. Бобри весь час або будують, або руйнують. Загати, переправи, оборонні споруди...Дамби. Одним словом, роботяги.

ГАН-ТРАК – саморобний броньовик, бойовий транспорт, в основному, це грузова автівка, укріплена бронею (металевими листами. Перші ган-траки з'явилися на війні у В'єтнамі.

КОМПОТ – москальське «командир полку».

РУБАЄ – хилить до сну [Піддубний 2019].

Як бачимо, військова терміносистема дає багато матеріалу для лінгвальних та екстралінгвальних розвідок. Військова терміносистема є джерелом створення великої кількості термінологічних словників у різних військових галузях різними мовами, а також джерелом мультидисциплінарних досліджень. Військова терміносистема є динамічною: вона розвивається та змінюється, віддзеркалюючи рівень науково-технічного та соціального прогресу людства.

Оскільки війна в Україні триває, українська військова терміносистема, на жаль, поповнюватиметься новими термінами та професіоналізмами. З іншого боку, українська армія міцнішає, отримує нові досконалі види озброєнь. Українська армія є членом міжнародної військової спільноти і буде членом потужного міжнародного військового блоку. І нові військові терміни означатимуть новий рівень військового і технічного розвитку України та її військових сил та повноправне місце в глобальній військовій системі. Українська мова як державна мова забезпечує тяглість української військової традиції.

Звісно, розгляд військової термінології був би неповним, аби в умовах глобалізованого світу не розглядався досвід інших країн. Це стосується досвіду тих з них, що постійно беруть участь у військових конфліктах. До них належить США, досвід якої заслуговує на увагу.

По-перше, вартим наслідування є словник військової термінології, що регулярно оновлюється з включенням нових термінів та вилученням неуживаних і є у вільному доступі в он-лайн (DoD) (Department of Defence Dictionary of Military and Associated Terms (United States Department of Defence). Зрозуміло, що він містить терміни, які не належать до термінології, що має гриф секретності. Чіткі дефініції сприяють міжнаціональній стандартизації термінології. Можна навести також низку інших словників/госаріїв військової термінології, друкованих та онлайнних, наприклад Military Lexicon [Military Lexicon], Glossary of Military Terms, Lexicon, and

Abbreviations [Glossary of Military Terms, Lexicon], Glossary of Military Terms and Slang [Glossary of Military Terms and Slang], Англо-український військовий словник [Англо-український військовий].

Другим важливим моментом є визнання ролі окремих особистостей у творенні військової термінології та впровадження її в суспільне життя в ХХ ст., зокрема в контексті програм міжнародного розвитку. Прикладом цього є діяльність Роберта Макнамари, який зробив суттєвий внесок у процеси переосмислення та вживання військової термінології в нових контекстах. Будучи міністром оборони США при президентах Джонові Кеннеді та Ліндоні Джонсоні, Р. Макнамара впровадив системний аналіз у державну політику, що пізніше розвинулося в політичний аналіз. Вже звичні для бізнесу та проектного аналізу такі терміни та поняття, як «система планування, програмування та бюджетування» (planning, programming and budgeting system), «довгострокове планування бюджету» (long-term budget planning), «складання бюджету за програмно-цільовим методом» (program budgeting), «аналіз витрат (cost analysis)», «співвідношення потреб та витрат» (needs and costs ratio), «програма скорочення видатків» (cost reduction program), «логіко-структурна схема» (logframe) тощо, були запозичені з галузі військового аналізу [Maddux 1981].

Для України діяльність Р. Макнамари, зокрема і в темінотворчому аспекті, може бути корисною в сучасних умовах. По-перше, в контексті економічного розвитку і членства України в міжнародних фінансових організаціях, зокрема у Світовому банку і Міжнародному валютному фонді, а по-друге, – нинішньої російсько-української війни.

Російсько-українська війна загострила ще одну проблему – стану довкілля в умовах глобальної зміни клімату, про що офіційно було оголошено ООН. «Наш світ потерпає від ідеального шторму на багатьох фронтах», – заявив Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш у промові, в якій закликав до термінових дій щодо низки взаємопов'язаних викликів, включаючи глобальну економічну кризу, зміну клімату, нерівність доходів і гендерну нерівність, відносини між США і Китаєм, вторгнення Росії в Україну і тривалі наслідки пандемії COVID-19 [Guterres, World Economic Forum 2023].

Підриг мостів та дамб в Україні, екологічна катастрофа, яка виникла в зв'язку з підригом Каховської дамби, в результаті чого була затоплена величезна територія, змусили говорити про «екоцид», який здійснює Росія в Україні та про порушення міжнародного законодавства, а отже, в українській мові стали вживатися терміни міжнародного екологічного права.

Звіти Державної служби з надзвичайних ситуацій – це цілий пласт термінів, пов'язаних з загрозами довкіллю. Наприклад, повідомляючи про стан забруднення повітря, вживають терміни, які стали звичними для повсякден-

ної мови: домішки, завислі речовини, діоксид сірки, оксид вуглецю, діоксид азоту, формальдегід [Державна служба з надзвичайних ситуацій].

Заслугує на увагу також підхід до ретельного аналізу та вибору термінів, особливо в час ведення інформаційних війн. Ми знову повертаємося до поняття політкоректності, яке стало невід'ємним компонентом ідеології і обов'язковою частиною мовної практики американської культури (вперше цей феномен з'явився у 70-х роках XX століття в США) та культур західноєвропейських країн.

Ставши інструментом мовної політики західних країн, політкоректність допомагає уникнути соціальних загострень і досягти безконфліктної атмосфери в суспільстві, полегшує комунікацію між різними соціальними групами. Політична коректність або політкоректність – це політика толерантного ставлення до суперечливих явищ у суспільстві з метою стримування розростання руйнівних образ чи прихованих суперечок. Водночас, як це показано в дослідженні [Michaels 2010], взаємозв'язок між уживанням чи уникненням уживання певної військової термінології, табу на деякі терміни та реальними подіями є набагато складнішим, ніж це може видаватися. Так, напр., американська військова та політична бюрократія змушені були визнати, що недостатня ефективність виконання військових операцій в Іраку в 2004 р. та особливо після падіння режиму Хусейна частково пов'язана з табуванням ними термінів *guerilla war*, *insurgency* [Michaels 2010, с. 45, 47], що фактично означало небажання політиків бачити складну та неприємну реальність, і замість зміни стратегії проведення військових дій відбувалося маніпулювання мовою.

В контексті нинішньої фази російсько-української війни про проблеми політкоректності можна говорити стосовно деяких іноземних ЗМІ. Добре про це питання пише американський історик Тімоті Снайдер: «У російсько-українській війні стратегія Росії полягала в тому, щоб приголомшити нас своїми намірами. Просто змусити їх продовжувати говорити про те, що вони намагаються знищити український народ або що його не існує. Постійно на російському телебаченні мільйонам глядачів розповідають, що українці – це паразити, зомбі, що їх так чи інакше не існує. Вони насправді не люди, вони не люди, вони тварини... Сам Путін дуже часто дозволяє собі говорити про неіснуючу Україну, що є мовою геноциду» [Тімоті Снайдер 2023].

Висновки

Вивчення військової термінології (і української (УВТ), і зарубіжної (ЗВТ), і військової терміносистеми загалом) потребуватиме опрацювання цілого комплексу питань, серед яких перспективними видаються такі: 1) функціонування стандартизованої загальновійськової УВТ на сучасному етапі;

2) функціонування ВТ в окремих підмовах, що обслуговують різні роди військ; 3) джерела військового сленгу, його використання поза межами професійної сфери; 4) формування бази сучасного використання та розвитку ВТ, яка не обмежується статутами, а й включає поточні публікації з військової тематики; 5) розробка принципів стандартизації, унормування УВТ (вирішення дилеми орієнтації на міжнародні стандарти чи на власну лексичну базу, історичні аргументи); 6) створення онлайн-ого тлумачного словника на зразок DoD з постійним осучасненням його реєстру (вже йде процес створення такого словника); 7) дослідження історичного плану, які не обмежуються вивченням окремих вузьких тематичних груп (напр., назви одягу, частин зброї, посад тощо), а враховували б формування понять та їх термінологізацію, що стосуються таких загально-теоретичних аспектів військової справи, як доктрина, політика, стратегія, тактика, як більш концептуальних; 8) порівняльний аналіз військових термінологій, зокрема англомовних та україномовних, особливо через глобалізаційні процеси; 9) переосмислення термінів попередніх війн.

Література

- Англо-український** словник військової термінології, скорочень та аббревіатур. EN.Milword@2023. <https://www.milword.net>.
- Англо-український** військовий словник. <https://english-military-dictionary.org.ua>.
- Андріянова, О.Я.** (2011). *Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика* (Автореф. дис. канд. філ. наук). Запоріжжя.
- Аудіоверсія** книги другої «Історії України від діда Свирида». <https://didsvyryd-history.com.ua/product/audioversiya-knygy-drugoyi-istoriyi-ukrayiny-vid-dida-svyryda>.
- Балабін, В.В.,** Гардер, Р. (2007). *Українсько-французько-англійський міжвидовий словник з тактики та логістики* [в 2-х т.]. Київ: Військовий інститут Київського національного університету ім. Т.Г Шевченка, 651 с.
- Безасьє, Ж.,** Науменко, М.І. (2006). *Англійсько-українсько-французький словник зовнішніх зв'язків, стратегії та безпеки*. К.: Військовий інститут Київського національного університету ім. Т.Г Шевченка, 239 с.
- Беринда, П.** (1961). *Лексикон словеноросійський*. Київ: Вид-во АН УРСР, 271 с.
- Бурячок, А.,** Демський, М., Якимович, Б. (1995). *Російсько-український словник для військовиків*. К., Л.: Варта, 388 с.
- Військова термінологія:** основні скорочення. *Ukrainian Military Pages*. https://www.ukrmilitary.com/2015/03/blog-post_23.html.
- Військовий інститут** Київського національного університету імені Тараса Шевченка. <http://mil.univ.kiev.ua>.

- Військові статuti** Збройних сил України. (2017). Київ: Центр навчальної літератури, 352 с.
- Військові звання** ЗСУ приведені до стандарту НАТО STANAG 2116. <https://mil.in.ua/uk/news/vijskovi-zvannya-zsu-pryvedeni-do-standartu-nato-stanag-2116>.
- Вовк, М.П.**, Троцький, Р.С., Молдавчук, В.С., Чуприна, О.В., Блінов, О.А., Шепель, С.І., & Пожидаєв, А.О. (ред.). (2016). *Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України*. Київ: НАВС України, 156 с.
- Гарвардська** гуманітарна ініціатива «Сигнальний код: правозахисний підхід до інформації під час кризи», 2017.
- Голубовська, І.О.**, Жалай, В.Я., Биховець, Н.М., Линник, Т. Г., Пархоменко, А.Ф., Рахманова, І.І., & Рубашова, Л.М. (2012). Укладання термінологічних словників: концептуальність реєстрових слів-термінів, дискурс словникової статті та напрямки майбутніх досліджень. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*, 3–20.
- Роль цивільно-військового** співробітництва у захисті цивільного населення: досвід України. *Civiliansinconflict.org*.
- Голубовська, І.О.**, Жалай, В.Я., Биховець, Н.М., Кругликова, О.В., Линник, Т. Г., Пархоменко, А.Ф., Рахманова, І.І., Рубашова, Л.М., & Бобошко, Т.М. (2015). Термінографія, мультилінгвізм, мультидисциплінарність: напрямки майбутніх досліджень. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*, 3–23.
- Горбач, О.** (1963). Арго українських вояків. *Наукові Записки Українського Вільного Університету*, 7, 73–138.
- Гринчишин, Д.Г.**, Гумецька, Л.Л., Керницький, І. М. (1977). *Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. (Т. 1)*. Київ: Наукова думка, 632 с.
- Гриценко, С.П.** (2012). Тенденції розвитку лексико-семантичної групи «Назви зброї та її частин» (на матеріалі писемних пам'яток XVI-XVII ст.). *Studia Linguistica*, 6.
- Грінченко, Б.Д.** (1958–1959). *Словарь української мови* (у 4 томах). Київ: Видавництво АН УРСР.
- Дід Свирид.** (2016). *Історія України від Діда Свирида*. Книга перша. Київ: Юстиніан, 269 с.
- Дід Свирид.** (2017). *Історія України від Діда Свирида*. Книга друга. Київ: Сілаєва, 378 с.
- Державна служба** з надзвичайних ситуацій України. <https://dsns.gov.ua/en>
- Дневник** генерального хорунжего Николая Ханенко. <http://litopys.org.ua/khanenko/khan.htm>.
- Дяченко, П.** *Чорні запорожці*. Київ: Стікс, 448 с.

- Євтимович, В.** (1918). *Московсько-український словник для військових*. Київ: Друкарня Головної Шкільної Управи.
- Жалай, В.Я.,** Линник, Т. Г., Миронюк Т.М., Пархоменко, А.Ф., & Рубашова, Л.М. (2018). Новітні тенденції функціонування української військової терміносистеми. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*, 5–43.
- Жалай, В.Я.,** Биховець, Н.М., Линник, Т.Г., Пархоменко, А.Ф., Рахманова, І.І., & Рубашова Л.М. (2011). Сучасна лінгвотермінографія і принципи створення нового словника-довідника української лінгвістичної термінології. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 3–27.
- Закон України** від 25 березня 1992 р. “Про загальний військовий обов’язок і військову службу”, Документ 2232-XII, чинний, поточна редакція від 04.11.2018, підстава – 2581-VIII. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
- Закон України** від 6 грудня 1991 р. “Про оборону України”, Документ 1932-XII, чинний, поточна редакція від 04.11.2018, підстава – 2581-VIII. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
- Іващенко, В.Л.** (2015) Періодизації історичного розвитку галузевих термінологій в українському термінознавстві. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*, 38, 150–157.
- Как атаман** Краснов Казакию создавал. Часть 6. <https://ilya-prosto.livejournal.com/82972.html>.
- Канцелярук, Б.,** Панібудьласка, А. (1993). *Історія української зброї: Словник військових термінів*. К.: Фотовідеосервіс, 128 с.
- Комарова, Л.О.,** Залеський, Є.М., Балабін, В.В. (2011). *Нанотехнології. Українсько-англійський словник-довідник концептуальних понять*. Київ: Військовий інститут Київського національного університету ім. Т.Г Шевченка, 419 с.
- Лазаревский, А.** (1895). *Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717-1767 гг.): [в 3 ч.]*. Київ: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 342 с. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004488>.
- Лаптіїчук, В.** Перша світова й російсько-українська. Деякі паралелі. <https://surma.com.ua/1025-persha-svitova-i-rosiisko-ukrainska-deiaki-paraleli.html>.
- Літопис** гадяцького полковника Григорія Грабянки. (1992). Київ: Знання України, 192 с. <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>.
- Літопис** С. Величка. <https://ukrlit.net/lib/velichko/1srxq.html>.
- Літопис** Самовидця (1971). Київ: Наукова думка, 204 с.
- Мартин Брест.** <https://www.facebook.com/profile.php?id=100006448650648>
- Мислово.** <http://myslovo.com>.

- Михайленко, Т.Д.** (1996). *Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах (на матеріалі російської, німецької та української мов)*. (Автореф. дис... д-ра філол. наук). Київ: НАН України, Інститут української мови.
- Мурашко, Л.В.** (1997) *Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади)*. (Автореф. дис. канд. філ. наук). Київ: НАН України, Інститут української мови.
- Наказ** Міністерства оборони України №606 від 20 листопада 2017 р. «Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України та ліцеїстами військових ліцеїв». http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE31370.html.
- Нове військо.** <https://www.facebook.com/groups/1023337221030214>.
- Ольховой, І.О., Білан, М.Б.** (2007). *Французько-український, українсько-французький словник основних термінів військово-повітряних сил країн НАТО*. Київ: Логос, 110 с.
- Панько, Т.І., Кочан, І.М., & Мацюк, Г.П.** (1994). *Українське термінознавство*. Львів: Світ, 216 с.
- Піддубний, В.** (2019). *Словник солдатського сленгу своїми словами*. Житомир. Видавець О.О. Євенок, 183 с.
- Постанова Кабінету Міністрів України** від 22 липня 1998 р. №1135 «Про забезпечення військовослужбовців Збройних Сил речовим майном у мирний час». <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/10245176>.
- Правильник піхотинців.** (1914, 1918). <http://legion-ucc.milua.org/pravylnik.html>.
- Рекомендації** з планування та організації бою за стандартами НАТО. <https://sprotyvg7.com.ua/lesson/rekomendacii-planuvanya-boyu-nato>.
- Ресурсний центр «Гурт».** <https://gurt.org.ua/articles/32262>.
- Рєпка Клюб.** <https://www.facebook.com/groups/repkaclub>.
- Рибалка, Я.І.** (1998). *Структура тематичної групи „Військова лексика козацтва» в українській мові XVII-XVIII століття* (Дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Дніпропетровський держ. ун-т, 193 с.
- Русанівський, В.М.** (відп. ред.) (1983). *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ: Наукова думка, 743 с.
- Свирид Опанасович.** <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych>.
- Скороход, О.** (2018). *Наші воїни можуть бути ситими і добре спорядженими, але без ідеології це досі Радянська армія, – історик Василь Павлов про ребрендинг ЗСУ*. https://censor.net.ua/resonance/3061504/nash_voni_mojut_buti_sitimi_dobre_sporядjenimi_ale_bez_deolog_tse_dos_radyanska_armya_storik_vasil.
- Словник української мови**, т. I–XI (1970–1980). Київ: Наукова думка.
- Снайдер, Т.** (2023). *Тімоті Снайдер: Війна Росії проти України – це колоні-*

альна війна. <https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2128428/timoti-snaider-viina-rosiyi-proti-ukrayini-tse-kolonial-na-viina>.

Тимченко, Є., Волошин, Є., Лазаревська, К., Петренко, Г. (1930-1932). *Історичний словник українського язика* (Т. 1). К.-Х., 948 с.

Туровська, Л.В. (2005) *Військові звання та посади на Україні: Історико генетичний аспект вивчення української військової термінології*. Київ, Ірпінь: Перун, 158 с.

Туровська, Л.В. (2018) *Російсько-український та українсько-російський словник військової справи*. Відп. ред. Л.О.Симоненко. К., Ірпінь: Перун, 327 с.

Указ Президента України № 128/94 "Про військову форму одягу військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань України". http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U128_94.html

Український мілітарний портал. <https://mil.in.ua>.

Халимоненко, Г.І. (1993). *Тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва*. (Автореф. дис. канд. філол. Наук). Київ.

Що Україна отримала. <https://tsn.ua/ato/yaku-zbroyu-zsu-otrimali-vid-kra-yin-zahodu-perelik-2074318.html>.

Юла, Т. Бойовий суржик. <http://language-policy.info/2018/07/bojovyy-surzhyk>.

Яворницький, Д. (2015). *Історія запозичених козаків*. К.: Стебляк О.М., 1072 с.

Якимович, Б. (2018) *То чи мають Збройні сили України свою українську військову терміносистему*. http://nashedilo.blogspot.com/2018/01/blog-post_21.html?view=magazine.

Як писати про військових. (2016). https://ms.detector.media/ethics/standards/yak_pisati_pro_viyskovikh_terminologiya_dlya_zmi.

Якубські, С. та О. (1928). *Російсько-Український словник військової термінології*. К.: Державне видавництво України.

Яремко, Я.П. (1997). *Формування української військової термінології*: (Автореф. дис. канд. філ. наук). Львівський державний університет.

Яремко, Я.П. (2012). *Нариси з історії української військової термінології*. Дрогобич : Посвіт, 403 с.

Яремко, Я.П. (2014). *Нариси з історії української військової термінології*. Видання друге, виправлене і доповнене. Дрогобич: ДПУ, 411 с.

Яценко, Н.О. (2007). *Назви військової форми одягу в українській мові*. (Дис. канд. філ. наук). Київ: НАНУ, Інститут української мови, 218 с.

Яценко, Н.О. (2009). *Формування назв військового одягу в українській мові*. Київ: Видавн. Дім Бурого, 179 с.

Barnes, J.A. (1954). Class and Committees in a Norwegian Island Parish. Human Relations. *The Tavistock Institute*, 7(1), 39-58.

Bielieskov, M. Retrieved from <https://www.facebook.com/profile.php?id=100010617637517>.

- Gillian D. Brown**, Sally Rice. (2017). *Professional English in Use. Law*. Cambridge University Press.
- Department of Defence (DOD)** Dictionary of Military and Associated Terms, as of November 2018. Retrieved from www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf.
- Global Security**. Retrieved from <https://www.globalsecurity.org/security/index.html>.
- Glossary of Military Terms, Lexicon and Abbreviations**. Retrieved from <https://www.ats-group.net/glossaries/glossary-lexicon-military.html>.
- Glossary of Military Terms and Slang**. Retrieved from <https://www.military.com/join-armed-forces/military-terms-and-jargon.html>.
- Guterres, António**. Retrieved from <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2023>.
- Guterres, António**. Retrieved from @antonioguterres at #WEF23.
- Hodges, A.** (2014). *Alan Turing: The Enigma*. London: Vintage, Random House, 768 p.
- Maddux, John L.** (1981). *The Development of Philosophy of Robert S. McNamara*. Washington DC: World Bank, 52 p.
- Michaels, J.H.** (2010). Conflict characterization and the US military: the discourse trap in post-Saddam Iraq. *The Character of War in the 21st Century*. By Caroline Holmqvist-Jonsäterand, Christopher Coker (eds.), Routledge: L. and NY, 42-56. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?isbn=113518355>.
- Military Lexicon**. GlobalSecurity.org. Retrieved from <https://www.globalsecurity.org/military/intro/reference/lexicon/lexicon.htm>.
- NATO Glossary** of Abbreviations Used in NATO Documents and Publications / OTAN Glossaire des abréviations utilisées dans les documents et publications OTAN AAP-15(2013). Retrieved from https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/Other_Pubs/aap15.pdf.
- The International Institute for Strategic Studies** (2018). *The Military Balance*. London Office; 504 p. Retrieved from <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2018>.
- 10 Greatest Military Operation Names**. Retrieved from <https://www.military.com/undertheradar/2018/03/15/10-greatest-military-operation-names.html>.

THE LATEST TRENDS IN DEVELOPMENT OF THE MILITARY TERMINOLOGY SYSTEM IN UKRAINE

Abstract. This article focuses on the latest trends in the development of military terminology in Ukraine, particularly in the context of the Russian-Ukrainian war that began

in 2014 and during the ongoing full-scale invasion. It examines the linguistic features involved in the formation of military terminology that has emerged due to the armed conflict, especially the neologisms related to weapons, military operations, technologies, and NATO standards. The article also highlights the emergence of terms that reflect the social and ecological consequences of the war. The study is grounded in an analysis of the terminological transformations caused by military events in the 20th and early 21st centuries, placing special emphasis on the unique linguistic shifts in military terminology that occur under contemporary armed conflict conditions.

Keywords: Ukrainian military terminology system, NATO standards, drones, national security, Forces of Defence of Ukraine.

ABOUT THE AUTHOR

Lesia Rubashova,
PhD in Philology, Associate Professor
Associate Professor at the Research
and Educational Centre of Foreign
Languages, National Academy
of Sciences of Ukraine

ПРО АВТОРКУ

Леся Рубашова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент Центру наукових досліджень
та викладання іноземних мов НАНУ
Національної академії наук
України

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА РЕГІОНАЛЬНУ СОЦІОКУЛЬТУРНУ МОЗАЇКУ УКРАЇНИ: ПРИКЛАД БАГАТОКУЛЬТУРНОГО ЗАКАРПАТТЯ

Маріан Токар*

Ужгородський національний університет; вул. Університетська, 14/227, м. Ужгород, 88000, Україна
Uzhhorod National University; 14 University St., r. 227, Uzhhorod, 88000, Ukraine

Анотація. У розділі досліджено соціокультурні чинники, які впливають на розвиток багатокультурності українського суспільства, з огляду на його історію, культуру і традиції. порушено основні проблеми, які впливають на сприйняття багатокультурності в сучасній Україні. Виконано аналіз регіональних особливостей змін соціокультурного портрета сучасної Закарпатської області внаслідок руху суб'єктів внутрішньої міграції до Закарпаття з регіонів, які потенційно стали зоною агресії з боку Російської Федерації в умовах її війни проти України. Вказано, що для цього регіону завжди був характерний перебіг специфічних соціальних і політичних подій, явищ і процесів, передусім пов'язаних із динамічною мозаїкою соціальних, етнонаціональних і конфесійних відносин, унікальними географічними й кліматичними умовами, прикордонним територіальним статусом, соціокультурними аспектами формування регіональної культури й поведінки та загалом складною й динамічною історією на перехресті економічних, торгових, національних і культурних шляхів у Центральній Європі.

Акцентовано увагу на тому, що з початком повномасштабної російської агресії проти України кількість населення регіону зросла на третину за рахунок внутрішньо переміщених осіб, що в умовах російсько-української війни впливає на подальші соціокультурні зміни. Наголошено, що основний критерій, який впливає на соціокультурну характеристику, – це людський чинник, тобто населення, яке в конкретний момент населяє регіон. Актуалізовано проблеми зіткнення й адаптації регіональних ментальних культур через вимушене внутрішнє переселення жителів Сходу й Півдня України на Закарпаття. Подано умови й наслідки соціокультурної адаптації переселенців у новому для них регіональному середовищі. Визначено характерні особливості неоднорідності процесів регіональної соціалізації та соціокультурної адаптації.

Ключові слова: соціокультурний портрет, регіональні особливості, багатокультурність, війна, соціокультурна адаптація, Україна, Закарпаття.

Вступ

Для розуміння соціокультурних процесів в Україні та їх трансформації в умовах російсько-української війни необхідно знати чинники, які традиційно впливають на розвиток багатокультурності українського суспільства, беручи до уваги його історію і традиції. Враховуючи тисячолітню історію українського державотворення, слід наголосити й на тому, що традиції багатокультурності на історично визнаних українських землях мають багатовікову історію. Ця територія завжди перебувала на перетині культурних шляхів між Європою та Азією, була свідком руху народів, етносів, релігій і культурних традицій, які тут співіснували століттями. Багато в чому така обставина

* © Маріан Токар, 2025

ORCID: 0000-0001-8426-4481, ✉ carpatia.doslid@gmail.com

й зумовила формування на цій території багатокультурної спільноти, яка в умовах різних суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, значною мірою і під впливом глобальних змін та процесів націєтворення, час від часу реалізовувала можливість державного будівництва.

В епоху демократизації суспільного простору й поширення переваг для людської життєдіяльності умов цього суспільно-політичного режиму, соціо- та людиноцентричні ідеї якого прихильно сприймаються частиною людства, деякими державами було успішно взято на озброєння політику рівноправ'я кожного громадянина незалежно від його етнонаціональної чи релігійної приналежності. Таку політику вибудовує і сучасна Україна, яка витримує демократичний та євроатлантичний курс, намагається відстояти його у ході російсько-української війни (з 2014 року) та досить активно працює над тим, щоб підтримувати та зміцнювати багатокультурність як феноменальну частину своєї національної ідентичності. Однак сприйняття багатокультурності в сучасній Україні часто стикається з низкою проблем, які відображають реальний стан міжетнічних відносин, інтеграції національних меншин і громадського публічного ставлення до цього питання в суспільстві, регіональної багатокультурної мозаїки, виховання толерантного соціуму через пропаганду культури ненасилля в громадянському соціумі тощо.

Загалом серед основних акцентів цієї проблеми видається можливим і потрібним виділити такі:

- Наявність історичних і соціополітичних конфліктів (через складну політичну ситуацію) та феномену історичної пам'яті (сприйняття окремих етнонаціональних спільнот крізь стереотипи й маніпуляції з минулим).
- Проблеми мовної політики через процес українізації та здійснення мовної політики, дискусії щодо шляхів та інструментів збереження мов етнонаціональних спільнот, їх законодавчих гарантій.
- Тенденції соціальної дискримінації та маргіналізації представників окремих етнонаціональних спільнот через складності їх інтеграції в суспільство.
- Відсутність системної просвітньо-культурної та інформаційно-просвітницької підтримки з боку держави (низький рівень обізнаності, відсутність міжкультурної освіти і виховання).
- Наявність соціальних проблем і соціоекономічних розривів (нерівність у доступі до ресурсів і послуг, вплив міграції тощо).
- Застосування політичних маніпуляцій міжетнічними відносинами через використання багатокультурності у політичних цілях.
- Слабкий розвиток громадянського суспільства та його інституцій, що відображається на відсутності тісної комунікації представників

етнонаціональних спільнот і місцевою владою, замкнутість етнонаціонального середовища тощо.

Наявні вищенаведені акценти є не одномоментними ситуативними, а системними назрілими проблемами в Україні й потребують участі в їх розв'язанні всіх державних і недержавних суб'єктів українського державотворення. Російсько-українська війна з 2014 року та її гаряча фаза, що розпочалася з повномасштабного вторгнення російських військ в Україну в лютому 2022 року, підняли згадувані проблеми на новий акцентований рівень, що змушує українське суспільство і державу врахувати досвід та уроки минулого для повноцінного національного й демократичного відродження України в повоєнні часи. Адже мусимо розуміти, що за соціальною природою війна ускладнює і посилює напруженість у відносинах між етносами і націями, що відображається на сприйнятті громадянами «інших», «не своїх» культур і мов, може викликати недовіру або неоднозначні емоції, навіть прояви насилля тощо. Але треба усвідомлювати й те, що початок війни й повномасштабної агресії були штучно спровоковані саме на соціокультурному ґрунті. І ці об'єктивні обставини слід доносити всьому світу і майбутнім поколінням, водночас шукаючи свого роду «вакцини» (запобіжні заходи) проти такого повторення в майбутньому. Це вказує і на те, що чимало історичних подій (далеких і сучасних) можуть навіювати стереотипне уявлення про етнонаціональні спільноти, спонукати до їх ізоляції, викликати недовіру, уникнення від співпраці, взагалі формувати негативне суспільне ставлення, що матиме надзвичайні наслідки для подальшої інтеграції спільнот у багатокультурному просторі.

Зазначимо, що в Україні останніми роками цілком логічно і справедливо активізувалася політика просування української мови в освіті та публічному просторі, що сприяє зміцненню державної ідентичності. Водночас за відсутності системності в напрямку взаємодії з цього питання з усіма зацікавленими державними і недержавними суб'єктами процесу державотворення така політика викликає не тільки дискусії, а й суперечки (конфлікти) в соціумі, зокрема й з участю представників етнонаціональних спільнот. Частина з них вважає, що їхні мовні права недостатньо враховано, відчувається страх втрати культурних, мовних та інших традицій тощо. Через недостатню просвітньо-інформаційну кампанію здійснені законодавчі й освітні ініціативи, реформи, які посилюють позиції української мови, іноді сприймаються як загроза для мов цих груп.

Крім того, невирішеними залишаються питання соціальної дискримінації та маргіналізації в багатокультурному просторі. Наприклад, це стосується труднощів інтеграції ромів, які часто зазнають дискримінації та маргіналізації, мають проблеми в доступі до освіти, медицини й працевлаштування. Вони також перебувають в епіцентрі стереотипів, що ускладнює

їх соціумну інтеграцію. Певну соціокультурну дискримінацію відчують і русини на Закарпатті, які стереотипно сприймаються в українському середовищі як прихильники російського, що є алогічним і помилковим, а на практиці не підкріплюється масово доказовими фактами. Насправді ж переважна більшість тих, хто себе ідентифікує русином (карпатським русином), підтримують і свою українську громадянську ідентичність, дотримуються сучасного мовного законодавства, бачать свій розвиток виключно у складі демократичної України, беруть участь у захисті її державної незалежності й територіальної цілісності на війні, сприяють євроінтеграції, шануючи ті цінності, які продукує євроспільнота. А категоріальна плутанина з ідентифікаторами «руський» і «російський», на жаль, має глибокий маніпулятивний корінь в недостатньо зрілому громадянському суспільстві. Набагато кращі умови створені в Україні для кримських татар та інших етноспільнот.

Звісно, до традиційних останнім часом додалися й нові проблеми, зокрема, пов'язані зі сприйняттям та соціокультурною адаптацією переселенців і біженців під час війни. Внутрішньо переміщені особи з Донбасу та Криму, інших східних та південних регіонів України також стикаються з викликами інтеграції в нових регіонах, що може призводити до соціальних та культурних конфліктів і розриву між різними групами населення, шкодити соціопсихологічному стану людей різних статі й віку [Токар 2020, pp. 60–61].

У роки війни Українська держава стикнулася і з новими викликами культурно-просвітницького ґатунку. Став відчутним брак освітніх і культурних програм, спрямованих на інтеграцію етнонаціональних спільнот до багатокультурного українського простору. Відтак суспільство не завжди добре поінформоване про етнонаціональні відносини та культурну взаємодію, їх місце і суб'єктність у сучасних умовах розвитку держави, а тим більше про їхню історію та культурну спадщину, що й може призводити до появи й поширення стереотипів, ксенофобії, ненависті та інших негативних явищ [Токар 2013, с. 172–174]. Це проблема й системи освіти, де її толерантно-міжкультурний аспект (за деяким винятком) практично відсутній, що неприпустимо в сучасній багатокультурній Україні [Червеняк 2018, с. 20–25].

Деякі етнонаціональні спільноти, зокрема кримські татари, роми та інші етногрупи, стикаються також із економічними труднощами, які перешкоджають їхньому соціальному розвитку. Це може підживлювати соціальну напругу та сприяти негативному сприйняттю цих етноспільнот. Міграційні процеси і трудова міграція також впливають на багатокультурність України. Відтік населення в інші країни іноді породжує почуття нестабільності та невпевненості, особливо у територіальних громадах, які складаються з національних меншин (наприклад, у Закарпатській області серед угорського, румунського населення, яке проживає компактно).

На жаль, сучасні етнонаціональні спільноти є політично вразливими феноменами, які можуть піддаватися й політичним маніпуляціям. Політика легко може використовувати багатоманітність міжетнічних відносин у своїх корисливих цілях. Так, іноді національні питання використовуються для політичної маніпуляції або для посилення впливу окремих політичних лідерів та партій, що може призводити до розколу в соціумі або ж загострювати напруження між етнічними й національними (так само й конфесійними) спільнотами. Політичні маніпуляції в сучасному світі досягли вже глобалізаційних масштабів, коли ними оперують навіть лідери держав (наприклад, у Росії та ін.), що призводить і до міжнародного напруження, міжнародних конфліктів і воєн (яскравий приклад – початок сучасної російсько-української війни).

Потрібно звернути увагу на ще одну особливість – достатньо слабкий розвиток громадянського суспільства і його громадських інституцій. В умовах децентралізації місцева влада отримала неабиякі можливості поглиблення комунікації з населенням і, зокрема, в середовищі етнонаціональних спільнот [Токар 2021с, с. 52–53]. На жаль, не завжди органи місцевої влади підтримують потреби цих груп, що посилює відчуття ізольованості та недооцінки серед їхніх представників. Щоправда, зазначимо, що таке переважно відчуття в територіальних громадах, де частка етнонаціональної спільноти є незначною. Водночас там, де національні меншини складають більшість або ж бодай значну частину (половину) від загальної кількості мешканців громади, увага до них кардинально інша (це відбувається і за рахунок того, що в центрах управління чи в депутатському корпусі громади також переважають обрані ними представники громад).

Попри наявність цих проблем, Україна поступово розвиває міжкультурні ініціативи, які покликані сприяти соціумній інтеграції, підвищенню толерантності та соціальної згуртованості, особливо в складний період російської агресії. Можемо виділити декілька ключових аспектів сучасного стану багатокультурності в Україні. Перш за все, слід розуміти, що етнонаціональне співжиття є важливим аспектом багатокультурної України. Історично держава була і залишається перехрестям різних культур та народів, що сприяло формуванню багатого етнічного складу. Статистика свідчить, що Україна є рідною домівкою для великої кількості етнонаціональних спільнот, зокрема українців, поляків, румунів, угорців, словаків, болгар, євреїв та інших [Інформаційно-аналітичні матеріали 2010]. І хоча українці складають значну більшість населення, інші етнонаціональні групи відіграють значну роль у культурному та соціальному житті України. У роки російсько-української війни особливою стала підтримка кримських татар, які після анексії Криму Росією опинилися в геноцидно-загрозливому становищі на своїй історичній батьківщині.

Проблеми етнонаціональної розмаїтості в багатокультурній Україні залишаються актуальними через значний культурний, мовний і релігійний спектри, що формуються завдяки різноманітності етнонаціональних спільнот. Вплив політичних проблем на них не знімуть їх із порядку денного українського сьогодення. У такому середовищі важливо комплексно і системно забезпечувати рівноправність, взаємоповагу та соціальну інтеграцію попри те, що в реальності можуть існувати виклики й загрози, які очевидно спричинятимуть соціальні, політичні та культурні конфлікти. Тому державна політика повинна звернути особливу увагу на яскраву родзинку сучасної України – її багатокультурність, етнонаціональне різноманіття. Цим самим є можливість довести всьому світові ментально-історичну рису українського народу – його толерантність і готовність до мирного співіснування попри людську трагедію, в яку його втягнула путінська Росія. А виважена й толерантна політика держави одночасно сприяла б збереженню кожної етнічної ідентичності та активній участі представників різних культур у суспільному житті.

Однак існує й *соціокультурна бар'єрність*, яку необхідно нівелювати в контексті євроінтеграційної ходи України, незважаючи на складності воєнного та повоєнного режимів. Найперше, серед основних проблем такої соціокультурної бар'єрності в контексті етнонаціональної розмаїтості в Україні, на які необхідно звернути пріоритетну увагу, перебувають:

1. *Соціально-економічна нерівність між етнонаціональними спільнотами*. Такі соціальні групи іноді стикаються з економічними обмеженнями, що може ускладнювати їх доступ до ринку праці, житла та медичних та освітніх послуг (наприклад, роми). Як результат – соціальна ізоляція, нерівність, поширення стереотипів як публічна соціокультурна бар'єрність.

2. *Мовна бар'єрність та напруга*. Незважаючи на мовну політику, що спрямована на підтримку української мови як державної, частина представників етнонаціональних спільнот іноді сприймає мовні закони як обмеження їхніх національних та інших прав (наприклад, російськомовне, угорськомовне, румуномовне) населення. Як результат – напруга між носіями різних мов, конфліктність на мовному ґрунті, соціальна дезінтеграція як публічна соціокультурна бар'єрність.

3. *Міжетнонаціональні та міжконфесійні конфлікти*. Відсутність інформації та толерантного вишколу в суспільстві щодо етнонаціонального та релігійно-церковного розмаїття в Україні відкриває широкі можливості до маніпуляцій та штучного впливу на соціальні відносини (вразливими у цьому контексті є релігійні меншини, зокрема мусульмани, іудеї та різні християнські конфесії, а також етноспільноти – кримські татари, роми, карпатські русини, угорці тощо). Як результат – напруга через різні релігійні переконання або культурні звичаї, непорозуміння та стереотипи щодо представників

інших культур, прямі конфлікти, стереотипи, дискримінація як публічна соціокультурна бар'єрність.

4. *Інтеграція етнонаціональних меншин в українське суспільство.* Багато етнонаціональних спільнот мають сильно синерговану культурну та релігійну ідентичність, що важливо для збереження їхньої культури (наприклад, кримські татари, менше роми). Як результат – ускладнення їх інтеграції в українське суспільство як публічна соціокультурна бар'єрність.

5. *Нестача фінансування програм для підтримки культурної ідентичності етнонаціональних спільнот.* В Україні часто бракує ресурсів для реалізації програм, спрямованих на збереження культурної етнонаціональної ідентичності. Як результат – обмежена здатність спільнот підтримувати свої традиції, проводити культурні заходи, мати доступ до рідномовного навчання та зберігати й поширювати в своєму середовищі культурну спадщину, що теж слід розглядати як публічну соціокультурну бар'єрність.

6. *Дискримінація та стереотипи.* В українському суспільстві досі існують упередження щодо певних етнічних груп, які часто стикаються з дискримінацією через різноманітні стереотипи (роми) та упередження (карпатські русини). Як результат – гальмування інтеграції в суспільство, самоізоляція, закритість у публічному середовищі як публічна соціокультурна бар'єрність.

7. *Правові проблеми у захисті етнонаціональних спільнот.* В Україні прийняті й функціонують закони, які захищають права етнонаціональних спільнот і корінних народів. Однак іноді виникають проблеми з їхнім виконанням, з дотриманням та недостатнім контролем за виконанням відповідних норм, а також відповідальності за їх порушення у напрямку саме етнонаціональних спільнот. Як результат – представники етнонаціональних спільнот можуть не отримувати належної підтримки або захисту, що може спричиняти соціальне напруження, а в соціумі – створювати показове враження про безкарність, неповагу до представників етнонаціональних груп, що спричинює і публічну соціокультурну бар'єрність.

8. *Освітньо-виховні бар'єри.* Етнонаціональні спільноти не завжди мають належні можливості для вивчення української мови як державної, часто й через небажання самих спільнот (наприклад, угорці). Загалом недопрацювання в організації системи освіти може призводити до дезінтеграційних тенденцій. Як результат – шлях до відчуження та відокремлення спільноти від соціуму, що негативно впливає на соціальну згуртованість і позиціонує публічну соціокультурну бар'єрність.

9. *Вплив зовнішніх політичних факторів.* Іноді зовнішні політичні сили використовують етнонаціональні спільноти для впливу на внутрішню політику України, що робить багатокультурність більш вразливою для політичної маніпуляції та експлуатації. Як результат – реальний приклад: регулярне

втручання в національні справи українців з боку Росії, яка не тільки маніпулює питанням прав російськомовного (так само й православного) населення, що створює постійну напругу й соціальний неспокій всередині країни, а й спровокувала найбільшу європейську війну в XXI столітті, агресивно напавши на незалежну Україну в 2014 році.

Російсько-українська війна оголила проблеми багатокультурної України і на регіональному рівні. Особливу увагу в цьому контексті необхідно приділяти потенційно вразливим регіонам, де простежується висока ймовірність конфліктів на етнонаціональному чи релігійному ґрунті, що спричинена історичними, соціокультурними, геополітичними передумовами. Трагічний досвід Донбасу й Автономної Республіки Крим спонукає до прискіпливої уваги експертів, науковців і політиків до таких багатокультурних і поліконфесійних регіонів України, як Північна Буковина і Закарпаття (географічні та історичні території, що є найменшими областями в Україні) [Токар 2014, с. 45].

Щодо останнього, то, беручи до уваги історико-географічне визначення території, у відповідному лексиконі Закарпатську область називають саме сучасним регіональним іменем – Закарпаття. Це географічно-історична територія, геополітичне положення якої вважають унікальним через її розташування на перехресті економічних, торгових, національних і культурних шляхів, що знаходяться практично в Центрі Європи. Регіон розташований на крайньому заході України. На північному сході, сході та південному сході Закарпаття межує зі Львівською та Івано-Франківською областями, а на північному заході, заході та півдні межі Закарпатської області проходить Державний кордон України загальною протяжністю 467,3 км, який включає суміжність із Польщею – 33,4 км, Словаччиною – 98,5 км, Угорщиною – 130,0 км та Румунією – 205,4 км. Із огляду на це у Закарпатській області функціонують близько 30 пунктів пропуску через кордони держав Європейського Союзу. Площа Закарпаття з центром в Ужгороді становить 12,8 тис. км², або 2,1% території України. Чисельність фактичного населення Закарпатської області (за даними Державної служби статистики) станом на 1 січня 2019 р. – 1 253 969 жителів (міських – 460 992 (36,8%), сільських – 792 977 (63,2%)) (Котигорошко, 2020). Із початком повномасштабної агресії Російської Федерації (РФ) проти України кількість населення регіону зросла на третину за рахунок внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [Когутич 2023]. Географічне розташування Закарпатської області також зумовлює наявність серед її населення досить великої кількості етнічних спільнот і національних меншин. У Закарпатській області проживають громадяни близько ста національностей та етнічних спільнот, у тому числі 80,5% – українці, 12,1% – угорці, 2,6% – румуни та ін. (дані відштовхуються від останнього офіційного перепису 2001

р.) [Закарпаття: регіон 2016, с. 5]. До того ж Закарпаття вважається одним із найпопулярніших туристичних напрямків в Україні, де є унікальні пам'ятки культури, природні краєвиди й можливість познайомитися з різноманітними соціальними та культурними традиціями.

Хотілося б згадати про ще один важливий момент багатокультурності – її інституціоналізацію у вигляді різноманітних неурядових організацій. Чимало етнонаціональних спільнот користуються послугами створених форм громадянського представництва, які діють відповідно до нормативно-правової бази України, тобто підпорядковуються основним засадам загальноприйнятих у державі норм функціонування об'єднань громадян. Серед основних слід назвати Конституцію України (1996 р.) [Конституція України 1996], Закон України «Про об'єднання громадян» (1992 р.) [Про об'єднання громадян 1992] і Закон України «Про громадські об'єднання» (2012 р.) [Про громадські об'єднання 2013] із численними поправками та доповненнями різних років. Вважаємо, що такі громадські інституції є найкращою практичною формою представлення багатоманітності інтересів етнонаціональних спільнот, їхньої репутаційності. Тому спонукальною дією до громадянської суб'єктизації етнонаціональної спільноти є сам факт бажання себе репрезентувати в загальносуспільному просторі [Токар 2021с, с. 58–59]. Слід наголосити, що неурядові організації як осередки консолідації етнонаціональних спільнот в Україні користуються більш тісними синергетичними зв'язками, що дозволяють простежити ефективну взаємодію між собою в певному замкнутому середовищі (у цьому випадку в межах однієї етнонаціональної групи). Головними факторами такої консолідації виступають мова, культура, традиції, побут, певні кодифіковані цінності, інші етнонаціональні особливості. Це й особливий вид публічної репутаційності, який працює всередині етнонаціонального середовища і синтезує інтереси, потреби спільноти й формує її цілісний публічний імідж [Токар 2021а, с. 333].

Етнонаціональні спільноти України мають не тільки можливість використовувати свої неурядові організації як інструмент ефективного захисту своїх прав і свобод, що є їхньою ключовою ціллю діяльності, а й застосовувати потенціал активного соціального провайдера міжсуб'єктних відносин. Одночасно вони мають бути дієвими й публічними майданчиками комунікації з органами влади, іншими формами організації суспільства з метою самопрезентації етнонаціональної спільноти як повноцінної частини українського суспільства. Натомість держава разом із гарантуванням багатоманітного розвитку етносів і національностей повинна стояти на сторожі загальнонаціональних інтересів і в цьому контексті проводити ефективну й виважену політику консолідації українського суспільства з метою повноцінної інтеграції представників етнонаціональних спільнот України до грома-

дянського суспільства. Адже розпочата Росією війна проти України засвідчила серйозну небезпеку політичних спекуляцій в площині національного питання з усіма її підвидами (мовні конфлікти, прояви міжнаціональної неприязні, ксенофобії тощо). Українська ж історія і традиції доводять, що тут є хороші можливості для формування якісного й ефективного громадянського суспільства з активною участю таких його інституцій як неурядові організації, у тому числі в середовищі етнонаціональних спільнот.

Зауважимо, що у ширшому значенні внутрішній актуальний виклик неурядової організації реалізує соціальну, культурну, громадсько-політичну консолідацію етнонаціональної спільноти. Для цього задіяні як природні етнонаціональні чинники (мова, історія, культура, традиції, в деяких випадках і релігія), так і штучні мотиватори етнонаціональної єдності (політизація етнонаціональної спільноти шляхом відстоювання громадянських і політичних прав, вимоги територіальної автономії тощо) [Токар 2021b, с. 312]. Показовим прикладом цього може слугувати мережа найбільш активних неурядових організацій етнонаціональних груп Закарпаття, які відіграють значну роль у самоутвердженні їхніх національно-культурних прав і свобод. А станом на січень 2019 року в регіоні було зафіксовано близько 400 національно-культурних осередків різного організаційного статусу [Токар 2011, с. 31]. Тут необхідно наголосити, що характер функціонування неурядових організацій етнонаціональних спільнот має давню історію на Закарпатті. Саме історія доводить, що у минулому на рівноправних засадах функціонували чисельні мережі громадських об'єднань етнонаціональних спільнот у регіонах, які в силу певних обставин входили до складу іноземних держав (наприклад, у Чехословаччині міжвоєнного періоду) [Токар 2013, с. 190–194]. На 2022–2024 роки у Закарпатській області в реєстрі перебувають неурядові організації місцевих ромів (22), угорців (18), карпатських русинів (11), румунів (7), словаків (5), євреїв (3), німців (2) та інших етнонаціональних груп регіону [Токар 2021b, с. 309–310]. Більшість неурядових організацій названих спільнот у роки війни активно залучені до волонтерської діяльності, підтримують морально і матеріально воїнів Збройних сил України, серед яких є чимало представників етнонаціональних груп, які захищають на фронті державну незалежність і територіальну цілісність України.

Звернемо увагу, що Закарпаття має цікаве історико-культурне підґрунтя для відображення багатокультурності сучасної України й збереження толерантного середовища й простору міжкультурної взаємодії. Так, лише у XX ст. регіон мав різні офіційні назви власної політико-географічної території (Руська Крайна, Подкарпатська Русь, Карпатська Україна, Подкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область), що тою чи іншою мірою відображало специфіку розвитку регіону в складі різних державних і напів-

державних утворень (Австро-Угорська монархія, Угорська Республіка, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР/СРСР, Україна) [Токар 2022, р. 2]. Відповідно на цій території за останнє століття створилися передумови для формування нового типу мислення місцевого населення та особливих ознак його регіональної свідомості й культури. Закарпатці різних етносів і національностей регулярно спільно брали участь у державотворчих та інших політичних процесах, специфічно впливаючи на їх динаміку завдяки особливим регіональним і національним традиціям, історичним, культурним, ментальним ознакам, характерним змістом боротьби й відстоювання суспільно-політичних, цивілізаційно-гуманістичних цінностей, що щоразу доповнювало соціокультурну мозаїку регіону. Завдяки входженню до складу різних держав цей унікальний регіон зростав як багатонаціональний, багатокультурний історично. І попри все тут збереглося толерантне міжкультурне спілкування, що стало ментальною особливістю закарпатців [Токар 2018b, с. 9–20]. Відтак необхідно запобігати дезінформації, різного роду провокаціям, маніпуляції свідомістю на етнічному ґрунті, яку намагаються задіяти як ззовні, так і зсередини, та всьому подібному, що шкодить позитивному іміджу Закарпаття як мирного і толерантного українського регіону.

Загалом проблемам розвитку міжнаціональних відносин українського регіонального соціуму традиційно приділяють значну увагу, оскільки це спонукає до необхідності уникнення стереотипних і дезінформаційних помилок у вихованні нових генерацій. Особливого значення це набуває у процесі недопущення провокацій на національному, етнічному ґрунті, що останнім часом спостерігається в світі, зокрема і в Україні. Важливим аргументом у доведенні тези про традиції етнотолерантності в багатокультурному суспільстві є історія, зокрема споконвічного співжиття представників різних національних меншин, етнічних груп в окремо взятому регіоні. На прикладі Закарпаття можна навести докази успішної інкультурації, тобто процесу освоєння індивідом норм суспільного життя та входження в сталу регіональну культуру й адаптацію до етнокультурного регіонального середовища. Саме історія Закарпаття є своєрідною і певною мірою показовою для реалій міжнаціональної та етнічної толерантності. Свідчення цьому слід шукати в суспільно-політичних змінах упродовж історичного минулого, внаслідок чого у традиційного «закарпатця» виробився, з одного боку, ліберально-демократичний менталітет, сприйняття гуманності як базового правила життя, готовності до мирного співіснування представників різних національних та етнічних груп, толерантності, поваги й поцінування понад усе цінностей громадянського суспільства.

Отже, для того, щоб повною мірою розуміти масштаби й результати впливу на соціокультурну мозаїку регіону, а також із метою розуміння клю-

чових акцентів дослідження в напрямку будь-яких змін регіонального портрета під тиском різноманітних суспільних обставин, необхідно добре знати специфіку розвитку соціально-історичних і сучасних аспектів. Адже саме в такому контексті з'являється об'єктивна можливість отримати повну картину й змін регіонального соціокультурного ландшафту.

Звичайно, у наш час на розвиток Закарпаття, як і всіх інших українських регіонів, визначальний вплив має російсько-українська війна, особливо її гаряча фаза – широкомасштабна агресія РФ, яка розпочалася в лютому 2022 року. Опускаючи перебіг основних подій, що відбувалися з початку війни і до сьогодні, зосередимо увагу на декількох важливих, на нашу думку, моментах, що сприятимуть не тільки розкриттю анонсованої теми про вплив широкомасштабної російської агресії на соціокультурний портрет українського регіону – Закарпаття, а й слугуватимуть орієнтиром для подальших досліджень у внутрішньо-регіональному та міжрегіональних масштабах [Токар 2024, с. 28].

Вважаємо, що основний критерій, який впливає на соціокультурну характеристику, – це людський фактор, тобто населення, яке в конкретний момент населяє регіон. Відтак мова передусім іде про динаміку внутрішньої міграції до Закарпаття з регіонів, які потенційно стали зоною агресії з боку РФ. Події перших років війни в Україні безпосередньо пов'язані з активністю російських окупаційних військ, які спільно із сепаратистами Сходу України виконували чітко сплановану офіційною московською владою деструктивну й дестабілізуючу роль в українському середовищі. Внаслідок цього війна спричинила масову міграцію населення в інші частини держави, менш вразливі для небезпечних конфліктних проявів. Згідно зі статистичними даними, станом на 1 березня 2015 року з тоді тимчасово окупованої території України та районів, де проводилася антитерористична спецоперація, до інших регіонів держави переселено 766 578 осіб. Із них 138 638 дітей і 346 157 інвалідів. Із Донецької й Луганської областей – 746 293 особи, з яких 133 028 дітей і 344 605 інвалідів. А громадян, які переселені з Автономної Республіки Крим і міста Севастополь, було 20 285 осіб, з яких 5 610 дітей та 1 552 інваліди [Закарпаття не є лідером... 2015]. За логікою територіального перебування більше внутрішньо переміщених осіб було розміщено в Харківській, Луганській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській областях і в м. Київ [Закарпаття не є лідером... 2015]. Закарпаття в цьому переліку тоді перебувало серед тих регіонів, які готувалися зустріти найменшу кількість внутрішньо переселених осіб. Це було викликане переконанням, що далі російські війська не підуть – навпаки, виведуть свої частини з території України. Лише з 2022 року Закарпаття, що знаходиться якнайдалі від зони боїв російсько-української війни, стало епіцентром масштабної міграції.

Тоді вперше за довгий час в історії Закарпаття постала ціла низка питань. Наприклад, чи важливі умови та наслідки адаптації переселенців у новому для них регіональному середовищі? Чи варто говорити про характерні особливості неоднорідності процесів регіональної соціалізації та соціокультурної адаптації, а також імовірних загроз зіткнення ментальних і соціополітичних культур для стабільного розвитку громадянського суспільства? Історія, на наш погляд, дає однозначну ствердну відповідь на ці запитання. Тож можемо констатувати, що поруч із адаптацією побутовою, трудовою й психологічною, важливою постала й соціокультурна, просвітницька адаптація, яка містить у собі ознайомлення переселенців із культурою й історією нового для них регіону. Таким чином зростає вірогідність уникнення багатьох негативних наслідків зіткнення ментальних культур громадян Сходу й Заходу України, адже культурно-історичний аспект стабільного співжиття носіїв різних регіональних культур є надзвичайно важливим. Зауважимо, що структура населення неоднорідна за соціальними й демографічними ознаками, тому існують деякі традиційні розходження в ментальності різних соціально-демографічних і соціокультурних спільнот. Проте важливою умовою наслідування традицій регіону залишається регіональна соціокультурна адаптація, яка забезпечує сталий розвиток регіональної громадянської культури, сприяє ідентифікації населення з регіоном і формуванню відчуття єдності з місцевою громадою [Судин 2012, с. 120]. Регіональна свідомість, що формується завдяки соціалізації та соціокультурній адаптації, є запорукою відтворення урбаністичного способу життя та мислення.

Після початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року на Закарпаття емігрували тисячі українців зі Сходу й Центру України (за офіційними даними, лише за перший тиждень агресії їх було понад 50 тисяч осіб [Закарпаття вже прийняло 2022], а через місяць їх стало вже понад 300 тисяч осіб [Закарпаття прийняло 2022]). На лютий 2023 року, за повідомленнями Закарпатської ОВА, на території області офіційно було зареєстровано та внесено до бази даних 156 тис. внутрішньо переміщених осіб. Водночас, згідно з даними мобільних операторів, загальна кількість ВПО на території Закарпатської області фіксувалася в кількості близько 400 тисяч осіб [Нові мешканці 2023]. Остання цифра, очевидно, є об'єктивнішою. Основне навантаження прибуття людського ресурсу на Закарпатті припало на період із кінця лютого до квітня 2022 року. Регіон обирали через відносний спокій порівняно з фронтовими і прифронтовими зонами, а також близькість до кордонів Європейського Союзу, добрі природно-екологічні умови для проживання тощо. Тобто відносна гарантія стабільного та мирного життя стали ключовою перевагою у виборі для міграції на Закарпаття населення та релокації виробничих підприємств зі Сходу та Півдня України. Така ситуація не

могла не вплинути на соціокультурну мозаїку регіону.

Загалом прийнято вважати, що соціокультурний портрет регіону формується з різноманітних складових, основними (постійно впливовими) серед яких виступають історія, мова, традиції, релігія, мистецтво, архітектура, спосіб життя, господарство, навіть кухня та багато інших аспектів. Ці складові узагальнено й визначають унікальність (специфіку) та характер соціокультурного середовища конкретного регіону. Ми б відзначили насамперед такі комплексні маркери, як: *історичні особливості, мовне різноманіття, культурні традиції та господарсько-економічні аспекти*.

Життя регіону, який лише за останні більш ніж 100 років входив до складу щонайменше восьми різних за своєю суттю державних і напівдержавних утворень, відображає специфіку його політичного розвитку і свідчить про складності соціокультурної адаптації до вимог тієї чи іншої політичної системи, політичного режиму, до різних політичних інституцій та політико-правових норм [Токар 2018b, с. 9–20]. Ці обставини ініціювали створення нових адміністративно-територіальних одиниць відповідно до тогочасних обставин і вимог, а також вибудовували щоразу нові принципи владних відносин регіону з «центром» відповідно до його державно-ідеологічних і національно-культурних традицій.

XX ст. дало можливість багатьом сучасним українським регіонам реалізувати декілька різних варіантів політичних відносин у контексті функціонування різних політичних режимів. Але ця можливість була надана в результаті глобальних і специфічно трансформаційних процесів, подекуди надзвичайно трагічних. Привнесені фундаментальні зміни змусили регіональний соціум гнучко реагувати на них, адаптувати чи, навпаки, не сприймати зміст інституційних проявів у кожному конкретному випадку. Безперечно, що дослідження змін під впливом тих чи інших чинників у контексті специфічного історичного й соціокультурного розвитку регіону визначає особливі індикатори, що впливають на маркери соціокультурного портрета. Одним із таких об'єктивних індикаторів, без сумніву, постає сучасна російсько-українська війна.

Закарпаття відоме своєю багатомовністю, і це значною мірою впливає на формування мовного культурного середовища й толерантного співіснування різних мовних груп. Повномасштабна агресія РФ очевидно впливає і змінює це середовище: чимала кількість ВПО є російськомовними, тож їх питома вага в регіоні зростає. За даними соціологічного опитування, проведеного Національним інститутом стратегічних досліджень за сприяння Міжнародної організації з міграції (МОМ) у листопаді 2022 року серед внутрішньо переміщених осіб та місцевого населення Закарпатської області, більшість ВПО прибули до регіону з «високоурбанізованих регіонів» (переважно Харківська,

Донецька, Запорізька, Київська області). Через це надмірне навантаження лягло на традиційно невеликі за світовими стандартами міста Закарпаття, але найбільші в регіоні – Ужгород і Мукачево з їхніми околицями. За даними згаданого опитування, тут осіло майже 52% від усіх опитаних ВПО, які прибули до Закарпаття [Нові мешканці 2023]. Відповідно, з одного боку, мовне розмаїття поповнилося й кількісно розширилося, з іншого – подекуди викликало невдоволення серед місцевого населення і україномовних ВПО. Причина цього більш ніж зрозуміла – російська мова останні роки в українців переважно асоціюється з агресорами. Натомість російськомовне населення залишається під позитивним враженням від ситуації з толерантною мовною межевістю й етнонаціональним співіснуванням. Відтак можна сміливо припустити, що вимушена міграція призвела до зміни мовного ландшафту регіону, а динаміку цього феномену можна буде простежити в наступних дослідженнях.

Водночас міграція зі Сходу й Півдня України привнесла на Закарпаття й нові міжетнічні взаємини. Наприклад, з'явилися спільноти (в основному російськомовні), які прийшли з Донбасу зі своїми традиціями та культурними особливостями, що також змінює місцеву культурну мозаїку. Іншими словами, сучасні міграційні процеси можуть призвести до певної зміни культурних практик, традицій і звичаїв у локальному середовищі, яке довгий час було сталим, незмінним.

Закарпатські традиції тісно переплетені з історією регіону, його історичним межуванням на перехресті західних і східних культурних впливів, соціальних каналів та регіональною міжетнічною спадщиною. Різні етноспільноти мають свої обряди, культурні цінності, етнонаціональні особливості, що виражаються у піснях, музичних творах і танцювальних постановках. Завдяки цьому регіон має багату традиційну культуру, яка тісно переплетена не тільки з його історією, а й освітою та вихованням місцевого населення [Червеньяк 2018, с. 21–23]. Наприклад, закарпатський фольклор є традиційно багатим і різноманітним, що включає в себе значний виховний пласт толерантності в народних піснях, казках, легендах, обрядах, які передаються з покоління в покоління вже століттями. Це багатство відображає історію та культурні впливи, що сформували регіон таким, яким він є. А згаданий вище феномен, пов'язаний із переселенням у регіон російськомовних, певною мірою не стільки поповнює місцеву культурну мозаїку традиційною російською культурою, скільки повертає елементи радянської субкультури з її традиціями масового відзначення «червоних днів календаря». Очевидно, прояв такого культурного впливу можна буде оцінити якісно через деякий час. Можемо припустити, що навряд чи будуть порушені усталені традиційні норми регіону через те, що більшість самотутніх місцевих культур є традиційно закритими, а їх рамки історично вимірними. Це й допомагає

зберегти культурну спадщину багатоманітного Закарпаття упродовж століть [Своя мелодія 2007], водночас роблячи його одним із важливих сучасних культурних центрів України.

Міграція має значний вплив і на господарсько-економічний розвиток Закарпаття, а це, своєю чергою, впливає і на загальну соціокультурну картину регіону. Лише за перший рік із початку повномасштабного вторгнення РФ до України (2022–2023) на Закарпаття релокувалися близько 370 підприємств, 332 з яких відразу почали працювати. Загалом вони були задіяні в сфері IT-послуг (майже 47%), інших сферах послуг – 27,6%, переробній промисловості – 19%, будівництві – трохи більше 4%, вантажному транспорті і сільському господарстві – по 0,5% та ін. [На Закарпаття 2023].

Із понад 800 релокованих по всій Україні підприємств станом на березень 2023 року на Закарпаття переїхало 14,5% із них. Це другий показник серед усіх областей України після Львівської (24%) [Закарпаття у списку 2023]. За даними Департаменту економічного розвитку Закарпатської ОВА, 54,2% переміщеного бізнесу на Закарпаття розташовано в містах (міських територіальних громадах). Це пов'язано з краще розвинутою інфраструктурою, кількістю населення й доступними робочими ресурсами. Як зазначають експерти, «особливо чітко це проявляється у переробній промисловості (76,8%), будівництві (75%), торгівлі (83,6%), сфері тимчасового розміщення (100%), фінансовій і страховій діяльності (100%), сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку (100%), інших видах послуг (61,8%)» [Бойко, Чубарь, Гапак 2023, с. 47–48].

Завдяки фінансовим можливостям релокованого «великого бізнесу» відбуваються зміни і в традиційній архітектурі – вони вже відчутні у містобудівництві Закарпаття. Нові архітектурні форми з її багатопверховими масштабами змінюють традиційне обличчя відносно малих європейських міст – Ужгорода, Мукачева та інших населених пунктів. Релокації сприяє і система індустріальних парків, яка останніми роками успішно розвивається на Закарпатті [Паращинець].

Отже, наведені сучасні тенденції розвитку ситуації мають свої переваги для Закарпаття, оскільки сприяють поживавленню логістики, покращенню природних і рекреаційних перспектив, розбудові інфраструктури, працевлаштуванню місцевого населення, більш тісній співпраці з іноземними та національними інвесторами через різноманітні програми та проєкти, використання пільгової системи для розвитку та ін. Завдяки активній співпраці у реалізації різних соціально орієнтованих проєктів відбувається соціальна і громадська інтеграція місцевого населення з мігрантами. У сфері публічного управління поряд із органами місцевої влади, до кадрового потенціалу яких почали активно залучатися і переселенці, все частіше бачимо й неуря-

дові (в тому числі благодійні, волонтерські) організації, які залучаються і до вже існуючих проєктів чи майбутніх процесів повоєнної відбудови України.

Оскільки війна триває, регіон залишається не лише прикінцевим, а й транзитним пунктом для людей, відтак рух мігрантів, переселенців і релокація підприємств відбувається й надалі. Тому дослідження має свою специфіку, динаміку й статистичну вивірку, його необхідно продовжувати, аналітично вдосконалювати, робити соціологічні внутрішньо- та міжрегіональні зрізи для розуміння подальшої й більш повної картини масштабів і змісту впливів війни на мозаїку регіонального соціокультурного ландшафту. В цілому вже можна сказати, що вимушена міграція українців унаслідок розпочатої широкомасштабної агресії РФ проти України вплинула на соціокультурний портрет Закарпаття, роблячи його більш різноманітним і таким, що змінює певні традиційні стандарти як за соціально-культурними, так і соціально-економічними виявами.

Що ж варто знати про Закарпаття мігрантам, переселенцям і яким чином слід знаходити ключі до регіональної соціалізації й соціокультурної адаптації в нових умовах? По-перше, що тут поколіннями вироблені особливі соціокультурні й ментальні риси місцевого населення, які є наслідком синтезу багатонаціонального, поліконфесійного мирного співжиття, адаптованого до суспільно-політичних змін, а внаслідок історичних обставин – приналежності до різних політичних систем і культур. Саме це стало головним чинником формування особливої регіональної культури закарпатця та його регіональної ідентифікації, що вибудувало системну сукупність соціокультурних цінностей, пов'язаних із поняттям «мала Батьківщина». Ідентифікація себе з регіоном є джерелом єдності спільноти і всіх ментально-генетичних її особливостей, які виступають природним феноменом поступового зростання рівня регіональної соціалізації та соціокультурної адаптації [Токар 2018а, с. 91].

Слід зауважити, що одним із ключових елементів регіональної ідентифікації є соціокультурна адаптація, під якою розуміємо прийняття і засвоєння норм, цінностей, звичаїв, прийнятих у місцевому співтоваристві. Особливо важливою регіональна соціалізація й соціокультурна адаптація є для мігрантів, переселенців, що оселилися в новому для них регіоні. Для місцевого населення соціалізація як поступове засвоєння регіональної ментальності з дитинства є процесом зазвичай стихійним, який самоорганізується. Для переселенців можливе розроблення нових соціальних технологій цього процесу з метою більш швидкого прийняття нових умов життя. У такій ситуації важливим є формування повноцінного члена регіональної громади, який засвоїв норми регіонального співжиття, ідентифікує себе з регіоном і відтворює соціокультурні цінності громади. Для цього й потрібна просвітницька

адаптація переселенців у новому регіональному середовищі й формування відносин, пов'язаних із соціальними ролями, притаманними для представника регіонального соціуму. Варто припустити, що основні принципи регіонального співжиття не приживуться, якщо вони цілеспрямовано не будуть передаватися наступним поколінням, адже в процесі соціалізації представники населення регіону з дитинства засвоюють комплекс цінностей і ролей, що забезпечує входження людини «ззовні» в соціальне середовище місцевої громади.

У регіоні реалізуються й механізми соціального контролю, що забезпечує дотримання в поведінці індивіда певних норм регіонального життя. Регіональна соціалізація і соціокультурна адаптація може розглядатися як складова частина такого процесу, під час якого відбувається відтворення й подальший розвиток суспільних якостей суб'єктів. Крім того, регіональна соціалізація охоплює процес становлення громадянина як суб'єкта соціальних відносин у регіоні й регіональній діяльності, насамперед шляхом оволодіння ним відповідними знаннями, цінностями, нормами, орієнтаціями, зразками регіональної поведінки [Регіональна ідентифікація 2015]. Однак регіональна соціалізація – це не лише засвоєння певних зразків відносин і знань, але й зміна їх на особисті орієнтири та настанови, унаслідок чого формується регіональна свідомість, позиція, зрілість, тобто певний рівень регіональної культури. Одним із її ключових напрямів є формування регіональної громадянської культури.

Отже, знайомство переселенців із новим регіоном породжує щонайменше три типи регіокультур. Вони реалізуються залежно від участі нових членів регіонального соціуму (переселенців) у соціально-політичному житті нового регіону. Перший тип характеризується наявністю в прибулого нерозвинutoї регіональної соціокультури, яка відзначається відсутністю в громадян-переселенців інтересу до «нового» регіонального життя [Регіональна ідентифікація 2015]. Позначається переважно байдужістю до нового середовища й відсутністю бажання до просвітницької адаптації. Другий тип характеризується пасивністю регіокультури, яка відображає характерну незацікавленість громадян-переселенців у регіональних процесах та їхню слабку участь у функціонуванні регіональної системи. Цей тип відзначається обмеженням вирішення побутових проблем, працевлаштуванням тощо. Третій тип – активна регіокультура, для якої притаманна зацікавленість громадян у справах регіону й активна участь у громадському житті [Регіональна ідентифікація 2015]. Цей тип рекрутує й регіональні еліти (громадських активістів, відомих людей, політиків) із середовища «не місцевих». Він властивий громадянським і політичним активістам, ученим, бізнесменам.

Досить поширеною є емоційна типологія. Характерно, що в регіоні на-

селення часто поділяє людей на «наших» і «не наших», «чужих». Свій регіон теж належить до категорії «наших», що є підставою для формування почуття жителя регіону не формально, а на емоційному рівні. Але ця типологія є найпростішою й сприймається як буденна. Регіональним ідентифікатором є й регіональна громадянськість. Його обґрунтування полягає в тому, що стрижнем регіональної соціалізації та соціокультурної адаптації є формування специфічних комунікативних потреб, зміст яких полягає в прагненні бути в контакті з місцевою громадою. Такі контакти свідомо регулюються індивідом залежно від особливостей рівня задоволення потреб, індивідуальної ідентичності.

Акцентуємо на тому, що індикатором успішності регіональної соціалізації та соціокультурної адаптації є сформована регіональна ідентичність, усвідомлення себе членом регіональної громади. Значна частина закарпатців глибоко ідентифікує себе з регіоном, любить його історію, пишається його особливостями. Проте в їхній свідомості поняття патріота регіону та члена громади різняться. Можна бути патріотом, але не почувати себе членом громади. Однією з причин цього є не тільки аморфність регіонального співтовариства, але й різниця в ментальності. Соціокультурна адаптація є засобом відтворення ментальних особливостей. Їх можна визначити як цілісні риси колективної свідомості й почуття громади, що виявляються в однотипних поведінкових реакціях і оцінках різних сторін життєдіяльності регіону [Токар 2018а, с. 92].

Оскільки структура населення регіону неоднорідна за соціокультурними й демографічними ознаками, то існують деякі розходження в ментальності різних соціально-демографічних і соціокультурних спільнот. Розуміння особливостей ментальності як у цілому населення регіону, так і окремих соціокультурних спільнот дозволить більш усвідомлено здійснювати соціальне управління, враховувати потреби населення регіону, адекватно діяти в різних ситуаціях регіонального життя з урахуванням очікуваних реакцій. У демократичному суспільстві соціально адекватний соціальний менеджмент є гуманістично орієнтованим і більш ефективним.

Одним із важливих компонентів ментальності населення регіону є їхнє особисте ставлення до регіону. Ідентифікувати себе як жителя конкретного регіону легше, якщо любиш його. Це також умова громадської активності, емоційна основа бажання взяти на себе відповідальність за долю регіону. У цілому долі регіону й людини переплітаються в позитивному аспекті цього взаємовпливу, якщо людина любить і поважає свій регіон. Тому багато в чому оцінка регіону залежить від особистого ставлення до нього. Той, хто любить регіон, готовий бачити в ньому більше позитивного, ніж ті, хто регіон не любить. Відповідно до синтезу понять любові й гордості за свою «малу Батьківщину», можна виділити типологію населення за характером регіональ-

ної ідентифікації. До першого типу належать громадяни, які люблять регіон і пишаються ним (повна позитивна ідентифікація). До другого типу – ті, хто любить регіон, але публічно не пишається ним (амбівалентна ідентифікація). До третього типу – ті, котрі не люблять регіон і не пишаються ним (негативна ідентичність). До четвертого типу – так названі нейтральні, тобто ті, котрі не визначилися, мають розмиту, нечітку ідентифікацію [Регіональна ідентифікація... 2015]. Переселенці можуть потрапляти в різні типові групи, і з ними слід працювати в напрямку соціокультурної і просвітницької адаптації.

Варто пам'ятати, що негативно на рівень регіональної ідентичності впливає й соціально-економічне становище регіону. Якщо регіон нездатний задовольняти потреби людини, то вичерпується ресурс ідентичності. Навіть якщо людина має високу регіональну ідентичність у результаті успішної соціалізації, може виникнути ситуація, коли за умови постійного незадоволення потреб відбувається криза ідентичності без втрати загального рівня соціалізації. У цьому контексті відповідь дає поняття «регіональна громадянськість». Воно означає активне й свідоме включення громадян у справи регіонального життя, прихильність до інтересів регіону, готовність відстоювати їх. Але формування регіональної громадянськості належить від рівня регіональної соціалізованості [Регіональна ідентифікація... 2015]. Незважаючи на це, регіональна громадянськість є елементом загальнодержавної громадянськості. Однак слід наголосити, що без регіональної громадянськості не може бути міцною й повноцінною загальна громадянськість. І навпаки, регіональна громадянськість не може сформуватися без міцного підґрунтя загальної громадянськості. Протилежністю громадянськості є байдужість. Ідеться про тих громадян, рівень регіональної соціалізації яких знижений, тобто в них слабо виражена така частина регіональної свідомості, як громадянськість. Рівень регіональної громадянськості певною мірою може бути емпірично представлений ступенем активності у справах регіонального самоврядування. Регіональна громадянськість також тісно пов'язана з місцевим патріотизмом або ж локалпатріотизмом, є його вищою формою [Регіональна ідентифікація... 2015].

Таким чином, внутрішньою умовою становлення регіональної громадянськості є розвинена особистість індивіда, яка сприймає новий регіон під впливом зовнішньої термінології («край», «батьківщина», «регіональність», «національність» тощо). Регіональна ідентичність і громадянськість є виявом регіональної суверенності. Проте ці поняття можуть неадекватно політизуватися й подаватися як посилення залежності від «центру», що подекуди розглядається пересічними громадянами регіону як обмеження їхнього права. Рівень почуття суверенності та регіонального патріотизму може перебувати в межах від активного відстоювання до пасивної позиції. Ця важлива

якість може не усвідомлюватися, але проявляється за умови надлишкової політичної загрози для регіонального суверенітету від «центру» чи від бізнес-груп інших регіонів [Токар 2015, с. 172–173].

Отже, бажаною моделлю й кінцевою метою процесу регіональної соціалізації та соціокультурної адаптації є людина з високим рівнем розуміння громадянського обов'язку, усвідомлення своїх прав і свобод, здатністю до прийняття змін. Це є гарантією громадських чеснот самого регіону й громадсько-суспільних відносин у ньому, зокрема в усвідомленні загальнодержавних, національних цінностей. У цьому процесі вимальовується й динамічний аспект регіональної свідомості, який є сприйняттям суб'єктом тієї частини реальності, що пов'язана з регіоном. Знання й уявлення про регіон не є продуктами індивідуальної свідомості. Особистість здобуває їх ззовні в ході регіональної соціалізації та соціокультурної адаптації, формуючи регіональну громадянську культуру, громадянську компетентність, сприяє ідентифікації населення із регіоном і відчуттю єдності зі спільнотою, громадою.

Разом із тим, наголосимо, що попри стереотипні соціумні погляди «східних українців» про «нетолерантні» та «радикально-націоналістичні» настрої в регіонах Західної України, реальний стан речей є об'єктивно іншим. Так склалося історично, що ментальний сегмент регіональної культури «західного українця» (і особливо закарпатця) сформований генетично в умовах мирного співжиття різних етнонаціональних спільнот і має цікаві регіональні соціокультурні особливості, що вкоренилися в регіональному просторі й вплинули на визрівання особливого ліберально-демократичного формату регіонального соціуму. При цьому повністю відкидати своєрідність та відмінні характеристики регіональних культур українського «східняка» й «західняка» не варто [Журженко 2003, с. 80–82]. Більше того, багатокультурний простір західноукраїнських регіонів – це симбіоз соціокультурного міксу з ментально-ліберальними рисами місцевого населення, представники якого, з одного боку, навчилися з повагою ставитися один до одного, а з іншого – нетерпимо до зневаги політичними елітами «центру» своїх традицій. Тому важливим компонентом мирного співіснування є знову ж таки виражена етнонаціональна політика правлячих політичних кіл держави стосовно регіональних соціокультур. Толерантне співжиття й визнана багатокультурність має бути якісним мірилом, індикатором людяності та гуманності українського співтовариства, а отже, умовою цивілізаційного й організаційного єднання зі справжніми світовими демократичними цінностями в перспективі. І внаслідок обставин, пов'язаних із російсько-українською війною України, переселенцям необхідно враховувати особливості неоднорідності процесів регіональної соціалізації та соціокультурної адаптації з метою уникнення негативних наслідків

ймовірних загроз зіткнення ментальних культур для стабільного розвитку держави і громадянського суспільства.

У підсумку можемо констатувати, що соціокультурна мозаїка сучасної України переживає надскладне випробування війною, спричиненою російською агресією з національно-ненависницьких, дискримінаційних, ксенофобських, геноцидних мотивів. Тому через це, а також завдяки специфічній багатонаціональній мозаїці соціумного простору України, проблемам розвитку міжнаціональних відносин та міжкультурних взаємин українського суспільства й надалі необхідно приділяти значну увагу, оскільки це несе в собі необхідність уникнення стереотипних помилок минулого і недопущення поширення дезінформації щодо реального стану речей у цій сфері. Загалом ця проблема час від часу негативно активізується популістами й провокаторами, відтак є динамічною й неабияк шкодить іміджеві українців у світі й вихованню молодих поколінь українців. Тому особливого значення набувають орієнтири й відповідні реакції держави у напрямку недопущення провокацій на національному, етнічному ґрунті, що останнім часом спостерігається у світі, і зокрема в Україні.

Ефективна етнонаціональна політика в Україні повинна бути спрямована на збереження культурної різноманітності суспільства та одночасно на створення умов для його соціальної єдності та інтеграції. Мирне співіснування багатьох етнонаціональних культур повинно зберігати й збагачувати унікальну культурну та соціальну структуру України, підживлювати громадянське суспільство та демократичну державу. Соціоцентрична інтеграція в умовах багатокультурної України є важливим процесом, який сприяє єдності суспільства та гармонійному співіснуванню різних етнічних, релігійних та національно-культурних груп. В умовах війни Україна стикається з низкою викликів у сфері збереження етнокультурного різноманіття, інтеграції внутрішньо переміщених осіб та підтримки культурної спадщини корінних народів, водночас втрати етнонаціональної ідентичності у переселенців та їх соціокультурної адаптації в нових життєвих обставинах. Тому слід працювати над тим, щоб інтеграція етнонаціональних спільнот і переселенців проходила успішно, а люди різного походження мали однакові можливості для реалізації в соціальному, економічному, політичному й культурному житті. За синергетичної підтримки держави, міжнародних партнерів та українського суспільства можна створити стабільне, толерантне середовище для всіх етнонаціональних спільнот. Збереження культурного різноманіття й забезпечення прав етнонаціональних груп стають основою для згуртованої нації, що об'єднана не лише спільними викликами, але й повагою до багатокультурної спадщини України та її незмінним орієнтиром на загальноєвропейський цивілізаційний простір.

Література

- Бойко, Я.М.,** Чубарь, О.Г., Гапак, Н.М. (2023). Вплив війни на економічний потенціал територіальних громад Закарпатської області: емпіричні дослідження та експертні висновки. *Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія: Економіка*, 2(62), 45–53.
- Журженко, Т.** (2003). Міф про дві України: (з приводу ст. М. Рябчука «Двоїстість чи двозначність? Україна як політична (де)конструкція»). *Сучасність*, 4, 78–83.
- Закарпаття** вже прийняло майже 50 тисяч біженців. *Укрінформ*. (28.02.2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3415474-zakarpatta-vze-prijnalo-majze-50-tisac-bizenciv.html>.
- Закарпаття** не є лідером за кількістю переселенців. (4.03.2015). *Заголовок*. <https://zaholovok.com.ua/zakarpattya-ne-je-liderom-za-kilkistyu-pereselentsiv>.
- Закарпаття** прийняло вже близько 300 000 вимушених переселенців (відео). (26.03.2022). *Голос Карпат*. <https://goloskarpat.info/society/623f01c167cc5>.
- Закарпаття** у списку регіонів, куди найбільше релоковано підприємств. (6.03.2023). *PMG.ua*. <https://pmg.ua/economy/114064-zakarpattya-u-spySKU-regioniv-kudy-naybilshe-relokovano-pidpryyemstv>.
- Закарпаття:** регіон Української держави. (2016). *Закарпаття в незалежній Україні (1991–2016): до 25-річчя проголошення незалежності України: науково-популярний нарис*; заг. ред. Маріана Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 3–5.
- Інформаційно-аналітичні** матеріали «Про стан задоволення національно-культурних, мовних, освітніх потреб національних меншин України». (2010). *Верховна Рада України*. https://kompravlud.rada.gov.ua/news/Zakhody_Komitetu*/Materialy_kruglykh_stoliv,_komitetskykh_ta_parlamentskykh_slukhan*/72746.html.
- Когутич, Т.** Віктор Микита, голова Закарпатської ОВА: запускаємо «сарафанне радіо» для бізнесу ЄС: хай заходять, заробляють і переказують іншим. (4.07.2023). *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3739740-viktor-mikita-golova-zakarpatskoi-ova.html>.
- Конституція** України. (1996). *Відомості Верховної Ради України*, 30, ст. 141. <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf>.
- Котигорошко, Д.** Політична карта Закарпатської області. 27.01.2020. *Опора*. <https://www.oporua.org/vybory/politichna-karta-zakarpatskoyi-oblasti-19636>.
- На Закарпаття** за останній рік переїхало понад 360 підприємств з інших регіонів. (28.01.2023). *Бізнес.Район*. <https://business.rayon.in.ua/>

news/569941-na-zakarpattya-za-ostanniy-rik-pereikhalo-ponad-360-pidpriemstv-z-inshikh-regioniv.

Нові мешканці Закарпаття: ситуація та потреби переміщеного населення. (25.05.2023). *Національний інститут стратегічних досліджень*. <https://niss.gov.ua/news/statti/novi-meshkantsi-zakarpattya-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naselennya>.

Парашинець, М. (6.04.2022). Релокація підприємств на Закарпаття. *SIP*. <https://www.solomonovindustrialpark.com/blog-3/blog-post-title-two-slh84>.

Про громадські об'єднання: Закон України. (2013). *Віомості Верховної Ради України*, 1, ст. 1. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992 року. № 2460-XII. (1992). *Віомості Верховної Ради України*, 34, ст. 504.

Регіональна ідентифікація та соціалізація: сутність та якості. (2015). <http://safari-perm.ru/osnovi-menedzhmentu/442-regionalna-identifikaciya-ta-socializaciya-sutnist-ta-yakosti.html>.

Своя мелодія в поліфонічному оркестрі (розмову вів Іван Гудзоватий). (27.05.2007). *Голос України*. <http://www.golos.com.ua/article/203842>.

Судин, Д. (2012). Українська національна ідентичність: змістовне наповнення в регіональному та віковому вимірі. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи*. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, 119–127.

Токар, М. (2021a). Актуальні виклики інституційного ребрендингу громадських організацій національних меншин України. *Діяльність громадських організацій національних меншин як чинник консолідації українського суспільства: колективна монографія / за заг. ред. Маріана Токаря і Петра Петровського; ЛРІДУ НАДУ; НДІ політичної регіоналістики УжНУ*. Львів, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 323–337.

Токар, М. (2021b). Важливість публічної ідентифікації та інтегрованості громадських організацій національних меншин в Україні. *Діяльність громадських організацій національних меншин як чинник консолідації українського суспільства: колективна монографія / за заг. ред. Маріана Токаря і Петра Петровського; ЛРІДУ НАДУ; НДІ політичної регіоналістики УжНУ*. Львів, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 285–322.

Токар, М. (2018a). Вимушена внутрішня міграція в Україні: проблеми зіткнення й адаптації регіональних ментальних культур. *Регіональні студії: наукове фахове видання*, 11, 90–94. Ужгород. <http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/index.php/11ua>.

Токар, М. (2021c). Громадські організації національних меншин як індикатор демократизації і консолідації українського суспільства. *Діяльність*

- громадських організацій національних меншин як чинник консолідації українського суспільства: колективна монографія / за заг. ред. М. Токаря і П. Петровського; ЛРІДУ НАДУ; НДІ політичної регіоналістики УжНУ. Львів, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 52–67.
- Токар, М.** (2011). Етнічна палітра громадських організацій Закарпаття. *Регіоналістика: інформаційно-аналітичний журнал НДІ політичної регіоналістики УжНУ*, 1, 31–34. Ужгород: Карпати.
- Токар, М.** (2018b). Закарпаття багатонаціональне: мирний регіон перевірений часом... *Пізнання змінює сприйняття: навчально-методичний посібник* / Під заг. ред. Маріана Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 9–20.
- Токар, М.** (2014). Політичний образ регіону: Закарпаття в історико-політичній площині. *Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: колективна монографія* / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колег.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 45–65.
- Токар, М.Ю.** (2024). Регіональні особливості змін соціокультурного портрета Закарпаття під впливом широкомасштабної агресії РФ проти України. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*, 61, 27–31. <http://habitus.od.ua/journals/2024/61-2024/6.pdf>
- Токар, М.** (2013). Розгалуження громадських організацій Закарпаття як прояв громадянського суспільства в Першій Чехословацькій Республіці. *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: науковий збірник*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 189–195.
- Токар, М.** (2015). Сучасні загрози регіоналізму для Західної України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*, 1(18), 172–174. Матеріали міжнародної наукової конференції «Політичні кризи в державах і регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у XX – на початку XXI століття». Ужгород.
- Червеняк, К.** (2018). Міжкультурний діалог і толерантність у поліетнічному Закарпатті. *Пізнання змінює сприйняття: навчально-методичний посібник* / під заг. ред. М. Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 20–25.
- Tokar, M.** (2022). Socio-political passport of Zakarpattia (Ukraine): a brief history of the region's survival in Central Europe, *Journal of Geography, Politics and Society*, 12(3), 1–13.
- Tokar, M.** (2020). Zmena sociálnych javov u detí, ktoré prežili vojnový konflikt na východe Ukrajiny a pomoc mimovládnych organizácií. *Zborník z odbornej konferencie s medzinárodnou účasťou «Trauma v detstve... Čo ďalej?» (Piešťany, 25–26 septembra 2019)*, 60–67. Warszawa. <https://>

detstvobeznasilia.gov.sk/web_data/content/upload/subsubsub/8/
zbornik-piestany-2020-1-b5obalka-1.pdf.

THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR ON THE REGIONAL SOCIO-CULTURAL MOSAIC OF UKRAINE: THE EXAMPLE OF MULTINATIONAL ZAKARPATTIA

Summary. Sociocultural factors that influence the development of multiculturalism in Ukrainian society are studied, considering its history, culture, and traditions. The main problems affecting the perception of multiculturalism in modern Ukraine are recorded. An analysis of the regional features of changes in the socio-cultural portrait of the modern Zakarpattia region due to the movement of subjects of internal migration to Zakarpattia from regions that potentially became a zone of aggression by the Russian Federation in the context of its war against Ukraine is made. It is indicated that this region has always been filled with the course of specific regional social and political events, phenomena, and processes, primarily related to the dynamic mosaic of social, ethno-national, and confessional relations, unique geographical and climatic conditions, border territorial status, socio-cultural aspects of the formation of regional culture and behavior and generally a complex and dynamic history at the crossroads of economic, trade, national and cultural paths in Central Europe.

Attention is focused on the fact that with the beginning of the full-scale Russian aggression against Ukraine, the population of the region increased by a third due to internally displaced persons, which in the conditions of the war affects further socio-cultural changes. It is emphasized that the main criterion affecting the socio-cultural characteristics is the human factor, the population inhabiting the region at a specific moment. The conditions and consequences of sociocultural adaptation of immigrants in a new regional environment for them are presented. Characteristic features of heterogeneity of processes of regional socialization and socio-cultural adaptation are determined.

Keywords: sociocultural portrait, regional features, multiculturalism, war, sociocultural adaptation, Ukraine, Zakarpattia.

ABOUT THE AUTHOR

Marian Tokar,
Doctor of Science in Public
Administration, Associate Professor,
Professor at the Department of Sociology
and Social Work, Director of the Institute
of Political Regionalism, Uzhhorod
National University (Ukraine)

ПРО АВТОРА

Маріан Токар,
доктор наук з державного управління,
доцент, професор кафедри соціології
та соціальної роботи, директор Інсти-
туту політичної регіоналістики
Ужгородського національного
університету (Україна)

ТИЛОВИЙ РЕГІОН У ВОЄННІЙ УКРАЇНІ – МОВНА ПОЛІТИКА ТА МОВНА СИТУАЦІЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Галина Шумицька*

Ужгородський національний університет; пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, Україна

Uzhhorod National University; Narodna Sq., 3, Uzhhorod, 88000, Ukraine

Анотація. У цьому розділі монографії висвітлено особливості мовнополітичної ситуації на Закарпатті – в тиловому прикордонному регіоні України під час російсько-української війни. Звернено увагу на факт гострих викликів і водночас нових можливостей для країни загалом і для кожного її регіону зокрема, особливо – для державної мовної політики й залучених до її реалізації інституцій. Наведено приклади успішної реалізації мовнополітичних проєктів, серед яких ухвалення регіональних програм сприяння і розвитку української мови як державної, інші ініціативи. Акцентовано увагу на зміні мовної ситуації в регіоні, зумовленій активним виїздом за кордон жителів Закарпаття, зокрема з числа представників національних меншин, водночас – поповненням складу населення області внутрішніми переселенцями. До головних причин такої ситуації віднесено, з одного боку, невисокий, як порівняти з країнами Європи, рівень соціально-економічного розвитку регіону до війни, з іншого – безпековий чинник, пов'язаний з війною на території України. Зауважено, що мовну проблематику в регіоні продовжують використовувати з маніпулятивною метою. Це засвідчує моніторинг загальноукраїнського й регіонального медіаконтенту під час війни та аналіз мовних біографій, укладених з представниками національних меншин на Закарпатті впродовж 2021–2023 рр. у межах міжнародного наукового проєкту «Дебати щодо мовного розмаїття – мовний менеджмент мов меншин в пострадянській Україні».

До важливих умов для повернення громадян України після війни віднесено ухвалення в Україні закону про множинне громадянство, а також створення в області умов для належного опанування української мови як державної, а також координації зусиль представників влади й громадських організацій для вивчення актуальних потреб етнічних спільнот і формування плану роботи з реалізації необхідних програм і заходів.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, національні меншини (спільноти), міграційні процеси, внутрішні переселенці.

Вступ

У мовнополітичній історії Закарпаття як найзахіднішого поліетнічного регіону України, який межує з чотирма європейськими державами, чітко виокремлюються періоди, упродовж яких тут функціонували різні державні мови й було різне співвідношення державної мови та мов національних меншин: до Першої світової війни край входив до Австро-Угорської монархії, за часів якої функцію державної виконувала угорська мова; протягом 1919–1939 рр., за часів Чехословаччини, офіційною мовою була чеська; у 1939 р. було проголошено незалежну Карпатську Україну з державною українською мовою; упродовж 1939–1945 рр., за часів Угорщини, державною знову стала

* © Галина Шумицька, 2025

ORCID: 0000-0001-7806-2963, ✉ halyna.shumytska@gmail.com

угорська; у складі УРСР з 1945 р. до ухвалення закону про мови в 1989 р. функцію офіційних виконували російська як мова «міжнаціонального спілкування» та українська; з 1991 р. у складі незалежної України державною є українська мова.

Мовнополітичні тенденції на Закарпатті впродовж 1991–2021 рр. з огляду на загальноукраїнський контекст відстежено в монографії «Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2021 роках: регіональний вимір мовної політики» [Шумицька 2024]. Тож моніторинг мовної ситуації та мовнополітичних регіональних заходів у воєнні часи є органічним продовженням соціолінгвістичного дослідження, яке провадимо тепер уже в рамках наукової теми науково-дослідницького центру соціології мови, що працює при кафедрі соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету з травня 2023 р.

Актуальність такої роботи в Україні, де мовне питання стало формальним приводом до повномасштабного вторгнення росії на територію держави, очевидна. Погоджуємося з міркуваннями М. Степаненка з цього приводу: *«Закарпаття, Одещина, Запоріжжя, Маріуполь, Миколаїв..., ще до-недавна Крим, Донецьк, Луганськ – це регіони, де мовне питання вирувало й вирує, а наслідком цього неспокою стали анексовані, агресивно збурені, розтерзані кровопролитною путінською війною українські території. Патріотичні сили били й б'ють на сполох, намагалися і намагаються гасити протистояння, шукати оптимальні способи виходу із ситуації. Усе це зазвичай нагадує не державну стратегію, а радше залатування дірок, яке лише на короткий часовий відтинок стишує амплітуду суспільної напруги. Тому треба не келійно, а всеукраїнськими спільними зусиллями навіть в умовах воєнного стану відстежувати мовну ситуацію, вибирати моделі розвитку мовної політики й вибазовувати відповідно до цивілізованих стандартів мовне законодавство»* [Степаненко 2024].

Окрему наукову розвідку про зміни в мовній ідентичності українців, зокрема на Закарпатті, під час російсько-української війни впродовж 2022 р. ми опублікували в журналі «Українська мова», який видає Інститут української мови НАН України [Шумицька 2022a]. У ній серед іншого наведені фрагменти транскриптів із соціолінгвістичного дослідження, проведеного на території Закарпатської області в межах проєкту «Дебати щодо мовного розмаїття – менеджмент мов національних меншин у пострадянській Україні» упродовж 2021–2023 рр. під керівництвом проф. Моніки Вінгендер (Інститут славістики Гіссенського університету ім. Юстуса Лібіха, Німеччина). Крім угорців та румунів як представників найчисленніших національних спільнот на Закарпатті, об'єктом дослідження методом автобіографічного наративу стали також внутрішньо переміщені особи, які проживають на території Закарпатської області після повномасштабного вторгнення.

За мету цієї частини дослідження ставимо собі з'ясувати особливості мовної ситуації в регіоні в часи російсько-української війни. Зауважимо при цьому, що мовнополітична ситуація в країні загалом кардинально змінилася саме 2022 р. Відтоді почало трансформуватися ставлення до державної мови України у світі. Українська вперше прозвучала на офіційній церемонії вручення Нобелівської премії миру в Осло. Її лауреатка – наша співвітчизниця Олександра Матвійчук – у своєму зверненні до світової спільноти наголошала: *«Ми, громадяни України всіх національностей, не маємо обговорювати своє право на суверенну та незалежну українську державу і розвиток української мови та культури»* [Промова 2022].

Виклад основного матеріалу

Повномасштабне вторгнення росії на територію України стало часом гострих викликів і водночас нових можливостей як для країни загалом, так для кожного її регіону зокрема, особливо – для державної мовної політики та залучених до її реалізації інституцій. Уперше за історію незалежності українське суспільство доволі таки одностайно підтримало потребу посилення позицій державної мови. Започаткована мовним омбудсменом Т. Кременем 2021 р. ініціатива щодо розробки регіональних програм сприяння і розвитку української мови як державної в контексті реалізації першого етапу Стратегії популяризації української мови до 2030 р. «Сильна мова – успішна держава» мала належний відгук у Закарпатській області. Першу регіональну мовну програму на Закарпатті схвалили в Хусті ще до повномасштабного вторгнення – у грудні 2021 р. Через рік, у грудні 2022 р., Закарпатська обласна рада легітимізувала рішення про затвердження «Програми розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя Закарпаття на 2023–2027 роки». У той час регіон став другим в Україні, де був розроблений комплекс заходів, спрямованих на забезпечення дотримання вимог Закону та створення необхідних умов для утвердження української мови.

Долучаючись до ухвалення таких рішень на регіональному рівні, ми зауважували тоді, базуючи свої висновки на результатах соціолінгвістичних досліджень: *«... населення краю, хай до якого конкретного етносу чи субетносу належить, має чітке усвідомлення статусу рідної та офіційної мов і важливості володіння ними у різних сферах життєдіяльності. А сам регіон має значний досвід у випрацюванні конструктивних моделей мовної поведінки в полікультурному соціумі. Тож сьогоднішнє рішення засвідчує, що на Закарпатті, яке перебувало в складі різних державних чи напівдержавних утворень, добре усвідомлюють роль офіційної мови як базового складника державотворення»* [Шумицька 2022].

А що за понад двадцять років офіційного перепису в Україні не проводили, то актуальний мовний і національний склад населення регіону достеменно не відомий. Водночас можна стверджувати, що ситуація в Україні загалом і на Закарпатті зокрема суттєво змінилася через міграційні процеси в умовах війни: експерти констатують найбільшу хвилю біженців після Другої світової війни. Дослідницька компанія «Gradus Research», що проаналізувала динаміку міграційних настроїв українців від перших днів повномасштабного вторгнення, оперує такими цифрами: *«Війна Росії проти України докорінно або сильно змінила життя переважної більшості населення – це декларують 82 % опитаних. І хоча 61 % українців залишилися на своєму постійному місці проживання, інші були змушені переїхати до безпечніших місць. З них 82 % мігрували в межах області чи України, тоді як 18 % переїхали за кордон. Переважна більшість мігрантів – мешканці східних областей»* [Кожен третій 2023].

Кількість населення на Закарпатті від початку повномасштабного вторгнення зросла майже на 30 % за рахунок внутрішніх переселенців – їх тут понад 400 тисяч, з них офіційно зареєстровані як ВПО понад 200 тис. осіб. Більшість внутрішньо переміщених осіб переїхала на Закарпаття з Харківської, Донецької, Запорізької, а також Луганської та Дніпропетровської областей. Про це свідчать результати соціологічного опитування на території області на запит Закарпатської обласної військової адміністрації [В Ужгороді 2023] та дані ЄІБД ВПО (єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб). При соціопитуванні до участі в моніторингу залучили понад 4 тис. мешканців міських і сільських місцевостей усіх шести районів Закарпаття. Його дані показали, що найвища частка проживання ВПО у приватному секторі – в Берегівському районі, тобто там, де донедавна компактно проживали закарпатські угорці. Водночас спостерігається активний виїзд за кордон мешканців Закарпаття, зокрема з числа представників національних меншин.

Зупинімося коротко на причинах і ймовірних наслідках такої ситуації для регіону.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., найбільше на Закарпатті українців – 80,5 % (1010,1 тис.), а також представників таких національних меншин, як угорська – 12,1 % (151,5 тис.) (від загальної кількості населення області), румунська – 2,6 % (32, 1 тис.), російська – 2,5 % (31 тис.), ромська – 1,1 % (14 тис.), словацька – 0,5 % (5,6 тис.), німецька – 0,3 % (3,5 тис.) та ін. [Всеукраїнський перепис 2001]. Полікультурність західного форпосту України завжди вважалася унікальною рисою регіону й запорукою добре налагоджених контактів з іншими європейськими країнами.

Угорці

Переважно трудова міграція етнічних угорців із Закарпаття була високою і до війни, але з її початком посилилася. Згідно з неофіційними, проте найбільш репрезентативними дослідженнями, які були проведені угорськими академічними інституціями Закарпаття й академії наук Угорщини, на 2017 р. на Закарпатті нараховували 125 тисяч етнічних угорців та 6 тисяч угорськомовних ромів, які ідентифікують себе також угорцями [Тужанський 2023]. Після повномасштабного вторгнення лідери угорської громади називають різні приблизні цифри, але йдеться про менш ніж 100 тисяч: Л. Зубанич, очільник Демократичної спілки угорців Закарпаття, у березні 2022 р. зазначав, що угорців на Закарпатті залишилося менше, ніж 100 тисяч [Наслідки війни 2022]; голова угорської громади Києва Т. Томпа наприкінці 2023 р. назвав ще нижчу кількість – менш ніж 50 тисяч [Питання угорської мови на Закарпатті 2023].

Припускаємо, що головними причинами такої ситуації є невисокий, як порівняти з країнами Європи, рівень соціально-економічного розвитку регіону до війни й безпековий чинник, пов'язаний з війною на території України. Зауважимо, що ще 2011 р. Угорщина запровадила закон про спрощене надання громадянства мешканцям сусідніх країн, предки яких народилися на території, що в певні періоди належала Угорщині. Цією можливістю, що, правда, не передбаченою українським законодавством, скористалися десятки тисяч жителів Закарпаття. Відповідно чимала кількість закарпатських угорців, маючи угорське громадянство, виїхали за кордон на початку великої війни, а місцеві заробітчани, які працюють на підприємствах у сусідній державі, забрали до себе сім'ї і не приїжджають додому навіть на свята, як було до цього. При цьому варто зазначити, що фактів про використання угорського паспорта у Єврозоні задля легального працевлаштування зафіксовано чимало й до війни: *«Як мадяр, я можу працювати в будь-якій країні Європи, без обмежень. Жити там можу хоч місяць, хоч рік. Зручно, вигідно»* [Хоменко 2018].

З того часу й особливо з 2017 р., коли в Україні вийшов новий закон «Про освіту», Закарпаття опинилося в епіцентрі дипломатичних скандалів і протистоянь Києва та Будапешта, а угорська меншина на Закарпатті стала об'єктом маніпуляцій і неоднозначних заяв. В угорських медіа та соцмережах час від часу з'являється інформація про начебто вороже ставлення до етнічних угорців на Закарпатті з боку України, побутують історії про «сепаратистські рухи» самих закарпатських угорців, насильницький їх призов на війну тощо. Водночас є чимало відомостей про те, як етнічні угорці Закарпаття йшли на фронт з власної волі, маючи для цього особисті резони

[Паллаг 2023]. Наприклад, етнічний угорець Ф. Шандор, який вступив до лав 101-ї бригади територіальної оборони в перші дні повномасштабного вторгнення росії в Україну, будучи професором Ужгородського університету, так коментує поширені наративи: *«В Угорщині агенти Росії поширюють неправдиву інформацію про закарпатських угорців. Подібну інформацію поширюють і в Україні. Мета зрозуміла – налаштувати закарпатських угорців і українців одних проти інших»* [Попп 2023].

Моніторинг загальноукраїнського й регіонального медіаконтенту під час війни засвідчує, що головним подразником у відносинах Угорщини з Україною є саме угорська громада на Закарпатті, права якої, з погляду офіційного Будапешта, нібито порушуються. Зокрема йдеться про освітній закон, за яким в угорських школах України після 5-го класу всі предмети мають викладатися українською як державною, а угорська мова стає лише окремим предметом. Насправді ж, як показують результати спостереження, питання мови угорської меншини на Закарпатті впродовж років ставало не причиною, а приводом перешкоджання інтеграції України з НАТО [Шумицька, Шаркань 2024]. Аналіз мовних біографій, укладених з представниками національних меншин на Закарпатті впродовж 2021–2023 рр. у межах міжнародного наукового проєкту «Дебати щодо мовного розмаїття – мовний менеджмент мов меншин у пострадянській Україні» теж показує, що мовна проблематика в регіоні є надуманою й використовується часто з маніпулятивною метою.

Здавалося б, що після 8 грудня 2023 р., коли Верховна Рада України прийняла за основу та в цілому законопроект №10288-1 «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів щодо прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах», мали зникнути аргументи про мовні утиски нацменшин Закарпаття, зокрема угорської. Хоч і до цього, як резонно зауважував директор Інституту центральноєвропейської стратегії Д. Тужанський, *«за всі роки існування мовного закону до профільного омбудсмена не звернувся ніхто з громадян України, зареєстрованих у місцях компактного проживання угорської нацменшини. Звідси не надійшло жодної скарги»* [Когутич 2023]. Оцінюючи пов'язані з ухваленням змін до законів процеси, начальник управління національностей та релігій при профільному департаменті Закарпатської ОВА О. Лях констатував: *«Закон дуже позитивно сприйнятий більшістю громадських об'єднань, приватними особами та політиками угорської меншини. В ньому бачать реалізацію своїх вимог – з прийняттям закону вони як нацспільнота можуть реалізувати себе в Україні повністю. У першу чергу позитив є через освітнє питання»* [Когутич 2023].

Проте вже за пів року з'явилися «11 вимог Орбана», якими офіційна Угорщина вимагає скасувати цілий комплекс змін у законодавстві, зокре-

ма мовному, що їх Україна провела після Революції Гідності. Серед принципів для Угорщини, наприклад, – Україна має скасувати законодавчу вимогу для всіх обраних посадовців знати державну мову і виступати нею на засіданнях рад, до яких ті обрані. Тобто передбачити можливість, щоб депутатом облради чи навіть Верховної Ради міг стати український угорець, який не володіє українською. Чи можливе таке в сучасній Угорщині? Питання риторичне: у заходах, які вживалися свого часу для підвищення статусу угорської мови, можна віднайти аналогії з тими, які застосовуються для підвищення статусу української мови в Україні за роки її незалежності, проте угорська влада провадила їх набагато рішучіше й послідовніше, сказати б навіть, жорсткіше, ніж українська. Тож наводимо тут зміст однієї з сучасних угорських вимог задля ілюстрації неприхованої політизації мовного питання з боку офіційного Будапешта.

Аналізуючи зміст цієї та інших вимог-«прохань» Угорщини, експерти підтверджують висловлену нами вище тезу про використання угорської спільноти на Закарпатті з маніпулятивною метою: *«Головна невідомо в цій історії – це питання про те, чи є в угорського уряду в принципі намір шукати компроміс. Чи всі тактичні кроки назустріч є лише прикриттям, а реальна його мета – заблокувати рух України до ЄС? Виключати останнього не можна. Зрештою, Орбан багато разів доводив діями, що насправді йому глибоко байдужа доля і права угорської меншини в Україні, це для нього лише інструмент у досягненні політичних цілей»* [Сидоренко 2024]. Припускаємо, що маніпулятивні прийоми, які активно застосовуються щодо представників угорської меншини на Закарпатті, теж до певної міри демотивують їх і можуть бути причиною зміни місця проживання. Водночас деякі з опитуваних респондентів з прикрістю визнають, що не почуваються «своїми» в Угорщині – саме Закарпаття, де проживають з діда-прадіда, є для них рідною землею.

«Ми не шукаємо скандалів. Ми не хотіли би бути на шпальтах газет щоденно», – відповідає міський голова Берегова З. Бабяк на запитання журналістки про те, як почуваються угорці Закарпаття, перебуваючи в контексті міжнародних новин переважно з коментарями прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана про те, що *«в Україні роками переслідують угорців, які живуть там, переслідують і утискають угорськомовні школи, практично хочуть їх всіх закрити або зробити з них українські школи»* [Угорщина чи Україна 2024]. Що важливо, на наш погляд, З. Бабяк теж наголошує на важливості присутності угорців, угорської культури в регіоні як історичного складника Закарпаття.

Коментуючи висновки Угорського аналітичного центру Political Capital, який на початку 2024 р. оприлюднив результати свого дослідження щодо впливу угорських медіа на закордонних угорців (в аналізі брали участь екс-

перти, які моніторили угорськомовні медіа в Румунії, Словаччині, Сербії та Україні), закарпатський письменник Б. Шолтес, що був учасником моніторингової групи від України, зауважив: *«Офіційних даних немає, але, якщо подивитися по угорськомовних селах, приблизно половина місцевих угорців [перебувають] за кордоном. Що б не публікували, що б не робили угорськомовні ЗМІ, їхній вплив упав. Бо кількість читачів упала»* [Бреза 2024].

«Що ж до тих етнічних угорців, хто все ж лишився у Закарпатті, то вони стали цільовою аудиторією медіаімперії Орбана, яка продовжує спроби дестабілізувати ситуацію у регіоні», – читаємо в аналітичній статті О. Монастирського, проєктного менеджера із медіаграмотності та протидії дезінформації ЦЕДЕМ, який наголошує на суголосності угорських та російських пропагандистських наративів [Монастирський 2024]. Покликаючись на результати дослідження від The Beacon Project та IRI [Borysov 2021], експерт виокремлює низку пропагандистських повідомлень, що стосуються передусім представників угорської національної спільноти на Закарпатті: влада України постійно перешкоджає розбудові угорської культури та ідентичності; угорський уряд піклується про угорські громади Закарпаття замість української та обласної влади Закарпаття; Україна – невдала, дисфункціональна держава, її територія має бути змінена, адже влада не може гарантувати достатньо прав для угорців тощо.

Тож висновок про те, що В. Орбан інструменталізує питання угорської нацменшини у власних геополітичних інтересах щодо України і Європи загалом, а також відповідно до російського порядку денного, є очевидним. Проте врегулювання прав нацменшин не має бути (погоджуємося з експертним висновком) *«засобом для шантажу і приводом для безвідповідальних геополітичних ігор, особливо зараз, коли Росія розпочала повномасштабну агресію проти України – найбільшу війну в Європі, використовуючи етнічну тему як привід для покриття спроб геноциду»* [Соколова-Стех 2024].

Цікаво, що один із політичних лідерів закарпатських угорців Л. Зубанич наполягає на тому, що слід розрізняти угорців з Угорщини та угорців з України: *«Хоча закарпатські угорці є частиною угорської нації, вони не є частиною угорської політики»*. На його думку, для повернення українських громадян з-за кордону після війни Україна має врегулювати й питання про множинні громадянства: *«Якщо Україна хоче повернути людей з-за кордону, які в тому числі під час повномасштабної війни отримали громадянство інших держав, вона має вирішувати це питання»* [Соколова-Стех 2024]. Можемо констатувати той факт, що, торуючи свій шлях до ЄС, зберігаючи демократичні цінності, Україна на шляху до вирішення цього питання: 22 січня цього року Президент В. Зеленський вніс на розгляд до Верховної Ради відповідний законопроект.

Румуни

На 2001 р. це трохи більше як 32 тисячі населення, що компактно проживало в моноетнічних селах (близько 15 населених пунктів): понад 90 % людей у них – етнічні румуни, які жили тут століттями, змінюючи покоління за поколінням. Про специфіку зміни епох у цих локаціях згадує етнічний румун І. Ботош: *«Мій гід народився в Австро-Угорщині. Два класи ходив в австро-угорську школу, два класи – в румунську. Дорослішав за Чехословаччині, одружувався в Карпатській Україні, вийшов на пенсію – в Радянському Союзі, а помер – в Україні. І за цей час жодного разу не змінював будинку»* [Слідами румунів]. Більшість із цих сіл була заснована ще в XIII столітті вихідцями з Північно-Західної Валахії та Південної Трансільванії, тому перших романомовних поселенців називали волохами, і тільки з XIX століття у документах починає фігурувати назва «румун» [Піпаш 2023].

«Румуни Закарпаття не поділяють кривавих амбіцій Кремля» – такий заголовок має один із дописів на сторінці Дубівської ТГ від 25 травня 2023 р., у якому, зокрема, зазначено: *«Серед наших румунів практично немає осіб, які займаються підривною діяльністю, нема таких, які б виступали в мас-медіа на підтримку агресора, хоча є немало людей, які десятиріччями працювали і заробляли значні статки у росії. Ще присутня ностальгія за старими часами, але виключно у людей похилого віку. Нам відомі наративи, «сфабриковані» кремлем, і повністю не згодні з твердженням, що начебто румунське населення Закарпаття «репресовані», перебувають під тиском українських націоналістів. Це чергова відверта брехня «московії», яка уже відчуває, що мрія путінців відтворити «російську імперію» рухнула»* [Румуни Закарпаття 2023]. Допис виглядає як спростування російських інформаційних вкидів, спрямованих на провокування міжнаціональної, міжетнічної ворожнечі в регіоні.

Варто зауважити, що в публікаціях медіа простежуємо різницю в риториці представників Румунії та Угорщини щодо змін до українського законодавства: президент та представники МЗС Румунії намагаються співпрацювати з українськими колегами конструктивно, на партнерських засадах [Шумицька, Шаркань 2024]. І хоч поодинокі політики Румунії, як і Угорщини, заявляють про наміри претендувати на українські території, зокрема Закарпатську область, висловлені, наприклад, головою націоналістичної румунської партії «Альянс за союз румунів» (AUR) К. Тирзіу, ці думки не відображають ані позиції політичної більшості у Румунії, ані настроїв серед населення – ідеться насправді про готування до президентських і парламентських виборів у Румунії, які відбудуться у листопаді-грудні цього року [Янковський, Бадюк 2024]. Як настрої угорських ультраправих політиків щодо повернення територій, втрачених Угорщиною внаслідок Тріанонського договору 1920 р.,

так використання риторики щодо відновлення Великої Румунії не є чимось новим. В американському Інституті вивчення війни зазначили, що за допомогою таких політиків Росія, ймовірно, розпалює і використовує націоналістичні настрої в Європі, щоб «вбити клин» між Україною і її західними сусідами. Такої ж думки про праворадикальних політиків дотримується експерт з міжнародної безпеки фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва Т. Жовтенко [Янковський, Бадюк 2024].

Аналіз мовних біографій закарпатських румунів підтверджує, що вони традиційно виїжджали на заробітки до росії, тому, крім рідної, старше покоління добре володіє російською мовою. На це була спрямована й освітня система впродовж радянського періоду. Молодші покоління румунів краще володіють українською. Від початку повномасштабного вторгнення значна частина населення з цих сіл виїхала за кордон – до Румунії та інших європейських країн. Точними кількісними даними не оперуємо, але припускаємо, що як мінімум на 1/3 кількість етнічних румунів на Закарпатті зменшилася – і це за рахунок дорослого працездатного населення.

У Звіті про діяльність Союзу українців Румунії щодо допомоги українським біженцям на території Румунії від початку російсько-української війни вказано, що *«починаючи з 24.02.2022 р. до сьогодні в Румунію вїхали 1 019 292 громадяни України (наприклад, 24.05.2022 р. протягом 24 годин вїхало 8 337 українців); близько 80 000 українців залишилося в Румунії»* [Звіт про діяльність]. Достеменно не відомо, скільки з них є мешканцями Закарпатської області.

Водночас викладач УжНУ Тарас Дацьо, етнічний румун, характеризуючи співвітчизників як дуже гідних, ґаздівних людей, зауважує: *«Румуни Закарпаття завжди мали і мають той хист знаходити вихід із ситуації. І, як почалася війна, вони дуже активно включилися в роботу, було створено багато благодійних організацій, а волонтери почали використовувати власний транспорт, їздити за кордон, перевозити допомогу»* [Тарас Дацьо 2024]. Пан Дацьо наголошує, що значна допомога з Румунії під час війни організована завдяки Союзу українців Румунії, тісно співпрацює з ними, бере участь у культурних, освітніх заходах, покликаних інформувати іноземців про війну, поширювати достовірні факти і закликати до більшої підтримки України.

«Закарпатські румуни люблять свою батьківщину. Вони часто роблять собі румунські паспорти, аби поїхати туди на заробітки, хоча практично завжди повертаються. Тут люди люблять Україну, але категорично не згодні жити на українську зарплату та пенсію», – такий провідний мотив журналістського сюжету, зробленого ще до повномасштабного вторгнення [Закарпатські румуни 2019]. У ньому, власне, й зацентовані головні причини виїзду закарпатських румунів за межі України – війна додала безпековий чинник.

Роми

Ще одна численна національна спільнота Закарпаття – роми. Відповідно до перепису населення 2001 р. їх налічувалося 14 тисяч, що становило майже третину ромського населення України. Проте, за даними влади та ромських організацій, кількість ромів у Закарпатській області сягала 40–50 тисяч іще до війни. Від початку російського вторгнення на Закарпаття тікають сотні ромських сімей із зони бойових дій, тож тепер тут близько 100 тис. українських ромів. На відміну від інших переселенців, вони рідко звертаються по безкоштовне житло до держави – селяться зазвичай у ромських громадах, домовляючись зі знайомими [Арунян 2022]. За словами М. Горвата, політичного лідера закарпатських ромів, *«близько ста ромів лише із Закарпаття воюють за Україну. Дехто вже загинув або був поранений. Але, на жаль, до цього народу, як і раніше, ставляться, як до людей другого сорту»* [Арунян 2022]. Також М. Горват зауважує динамічні міграційні процеси серед представників спільноти: *«Ромська робоча міграція просто шалена – близько 10 тисяч людей їздять по Україні на заробітках, за кордоном – близько 20 тисяч. Ідеться лише про наших закарпатських ромів»* [Тужанська 2019].

Попри віддаленість від зони бойових дій, чимало місцевих ромських родин також виїхали за кордон. За словами ромського громадського активіста Д. Богара, родини з громад ромів-келдерарів сіл Підвиноградова та Королева, які вважаються доволі замкнутими через дотримання вікових традицій і звичаїв, наразі проживають в одному з таборів для біженців у Німеччині: *«Тут вони отримують хороше харчування, в кімнатах є всі умови, вони отримують соціальну допомогу на дітей та дорослих. Це не великі суми, але їх вистачає. Німці вимогливо ставляться до того, аби ромські діти відвідували школу. У тому таборі, де я був, у «Мерседесі», поки не вимагають цього. А вже в сусідньому місті недалеко звідси, три ромські родини із Закарпаття розміщені по квартирах, і тут вже від них твердо вимагають віддавати дітей у садочок та школу. Якщо дитина не відвідує школу – ти не отримуєш соцвиплати»* [Як живуть 2024].

Варто зауважити, що ромська етнічна меншина, історично маргіналізована, ізольована та соціально незахищена, перебувала на задвірках суспільного життя як Угорщини, так і Чехословаччини, пережила чимало негараздів і трагічних подій протягом першої половини XX століття. Цей народ, як і єврейський, зазнав масових репресій у 40-х роках XX ст.: 1941р. із Закарпаття до Кам'янця-Подільського перевезли всіх євреїв, які не мали угорського громадянства, а разом із ними ще 1000 ромів. Це була перша масова спланована акція на території Закарпатської області, пов'язана з депортацією і дальшим убивством євреїв та ромів. У ніч із 2 на 3 серпня 1944 р.

у газових камерах концентраційного табору Аушвіц-Біркенау було знищено понад 4000 тис. ромів [Човка 2023; Маркович 2024]. Цього року на Закарпатті створили віртуальний музей «Пораймос на Закарпатті», в якому ромологиня Є. Навроцька разом із колегами зібрала матеріали та свідчення очевидців, що розповідають про історію геноциду ромської спільноти.

Роми з кожним роком все більше соціалізуються в українському суспільстві, проте питання їх паспортизації і досі залишається актуальним. Нині БФ «Регіон Карпат» НEEКА у співпраці з Офісом Уповноваженого з прав людини в рамках пілотного проєкту з документування допомагають представникам ромської громади вирішувати цю проблему, адже це є одним із критеріїв для вступу України до Європейського Союзу.

Словаки

На Закарпатті проживає також найбільша спільнота словаків в Україні. Представники цього етносу частково є автохтонним населенням, частково – нащадками колоністів, які переселилися сюди ще в період Австро-Угорщини. Історія етнічного закарпатського словака М. Пейтера подібна до історії етнічного румуна, яку ми наводили вище, тобто є типовою для Закарпаття: *«Мої батьки й діди пережили чотири влади, чотири паспорти в них, але жили на одному місці. Ну питається: австро-венгурський паспорт, чехословацький паспорт, совєтський паспорт і український паспорт»* [7 неймовірних відео 2020].

За переписом населення 2001 р., в Україні проживало 6397 словаків, зокрема в Закарпатській області – 5695 осіб (0,5 % загальної чисельності населення Закарпаття). Тепер чисельність спільноти становить приблизно 7 тисяч осіб. За неофіційними даними, які наводять активісти словацьких товариств та організацій, сьогодні в Україні живе від 15 до 17 тисяч словаків. Різні підрахунки, мовляв, зумовлені тим, що в післявоєнні роки багато словацьких сімей, особливо діти, були записані як українці чи росіяни [Толочко 2021].

«Упродовж радянського періоду аж до здобуття Україною незалежності вважалося, що словаків на Закарпатті немає. Традиції, мова зберігалися завдяки тому, що в поодиноких селах були костели, в яких молилися, відзначали релігійні свята. <...> Хоча в паспортах була вказана національність – словак, але багатьом змінювали прізвища», – розповідає голова Ужгородського товариства словаків, громадської організації «Клуб Т.Г. Масарика в Ужгороді» І. Латко [Толочко 2021]. У часи незалежності України етнічні словаки Закарпаття відродили свою культуру. Виникли й почали активно розвиватися громадські організації, товариства словаків, словацьку мову, яка зберігалася переважно в родинному колі й функціонувала у формі діалектів, почали вивчати в освітніх закладах.

Тож, з одного боку, словацька етнічна меншина на Закарпатті ніби зросла за рахунок тих, хто почав сміливо ідентифікуватися як словак. З іншого боку, чимало закарпатських словаків емігрувало у пошуках кращого життя до Словаччини та інших країн ЄС ще до повномасштабного вторгнення. 2014 р., на початку війни, видання SME.sk. повідомляло зокрема про те, що *«все більше людей звертаються до архівів з метою розшукати словацьких предків, аби уникнути мобілізації на війну з сепаратизмом»*. Це підтвердив І. Латко, представник Ужгородського товариства словаків: *«достатньо мати хоча б одного словацького предка у третьому поколінні, аби претендувати на статус «закордонного словака» та виїхати у Словаччину на тимчасове перебування (до 5 років)»* [Закарпатці шукають 2014].

Ті, хто залишився, під час війни проживає подібні до інших мешканців краю процеси. 2024 р. за сприяння Департаменту стратегічних комунікацій, національностей та релігій Закарпатської ОВА закарпатські словаки організували фотовиставку «Korenie» в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту, відзначивши у такий спосіб День закордонних словаків, що має неабияке значення для представників національної спільноти на Закарпатті.

Німці

До певної міри подібні процеси проживає й німецька спільнота. На Закарпатті її представників називають швабами, адже це етнічна група, яка походить із землі Баден-Вюртемберг й розмовляє своїм діалектом. В останні роки кількість німців в регіоні зросла. І цьому є, за словами представниці меншини, пояснення: *«До та після Другої світової війни всі національності у нас записували як «угорець» або «чех». І зараз багато сімей вишуковують архівні документи і змінюють вказану там національність. Сьогодні на Закарпатті живе близько 4 тисяч швабів»* [Тужанська 2019].

Про активні міграційні процеси серед представників цієї меншини ще до війни свідчить бодай такий коментар місцевої швабки: *«У мене є мрія, щоб молоді етнічні німці не виїжджали до Німеччини, а залишалися в Україні. Це наша Батьківщина – тут ми народилися. Всі мене питають «що ти тут робиш, та їжджай, в тебе там так багато можливостей!». Ні, в мене тут багато можливостей, бо тут навіть земля допомагає»* [7 неймовірних відео 2020].

Села, які за часів графа Шенборна населяли винятково німці, або шваби, а потім спорожніли, нині активно заселяються переселенцями з усієї України: *«Люди з Києва, Харкова, Запоріжжя та інших міст залюбки купують тут землю й нерухомість. На те є кілька причин. Це неповторна природа, чиста вода й повітря, а також лікувальні джерела, на яких побудовано санаторій»* [Андрусів 2024]. З іншого боку, є випадки, коли молоді люди, які вже виїхали за кордон, повертаються і планують жити й розвиватися дома, на Закарпатті.

Наприклад, юнак із с. Кучави (Мукачівський район), яке було майже повністю німецькомовним, а сьогодні налічує кілька родин етнічних німців, повернувся з Німеччини, де його добре прийняли, й рішуче налаштований продовжувати німецькі традиції на рідній для нього землі [Schwabens von Kutschawa 2024]. Тож, попри небезпеку зникнення цілого шару своєрідної культури німців Закарпаття, є надія на майбутнє місцевої громади швабів.

Євреї

На Закарпатті єврейська спільнота жила віками й була фактично винищена у часи Другої світової війни, коли Угорщина стала союзницею гітлерівської Німеччини. За різними оцінками, від 85 до 105 тисяч закарпатських євреїв було знищено у 40-х роках XX ст. Тепер біля колишньої ужгородської синагоги, а нині обласної філармонії з ініціативи Будапешта в 2016 р. встановлено пам'ятний знак про винищених євреїв, на якому написано: *«У пам'ять про жертв Голокосту, які були вивезені із Закарпаття. Встановлено урядом Угорщини за сприяння м. Ужгорода»*. Ідеться про один із найкривавіших геноцидів людства. Як зауважує закарпатський дослідник тих процесів П. Худіш, *«Безпосередніми вбивцями переважно були СС та підконтрольна нацистській Німеччині поліція, але в ширшому контексті масове насильство стало частиною щоденних суспільних процесів на локальному рівні, спричинивши соціальні розломи та тріщини. <...> Створення їетто у дев'яти населених пунктах сучасного Закарпаття як свідчення масового вбивства євреїв могло відбутися тільки за умов скоординованої взаємодії призвідників Голокосту на кожному з етапів організації процесу. Спільні дії німецьких та угорських вищих чиновників, місцевих адміністрацій, жандармерії, воєнізованої молодіжної організації «Левенте» та колабораціоністів (передусім частини етнічних німців Закарпаття) стали виразником угорського національного інтересу»* [Худіш 2021].

У 1959 р. на Закарпатті проживало понад 12 тисяч євреїв, більшість із яких прибула зі сходу разом із росіянами та східними українцями. Проте вони старалися чимдужче розчинитися серед «гоїв» (невірних), представляючи вже радянський тип євреїв. Згідно з переписом населення 2001 р., на Закарпатті було 565 євреїв, більшість – в Ужгороді та Мукачеві. Пізніше значна частина з них також виїхала за кордон. Утім на Закарпатті існує єврейська община, яка радо приймає земляків з різних територій, відзначає національні свята, дотримується релігійних обрядів і шанує своє коріння, хоч багато хто його просто не може знайти. *«В архівах майже неможливо знайти документів раніше 1900 року. У багатьох немає жодного фото предків. Моїх обох дідусів і бабусь вбили, коли батьки повернулися додому з концентраційного лагера, то знайшли порожній дім. Звичайно, без жодних*

документів. Майно же хоча б «розтягував» хтось, а от папери просто палили, для сусідів вони не становили жодної цінності. Одиниці з мукачівських євреїв змогли щось знайти», – розповідає керівник мукачівської єврейської релігійної громади А. Лейбович [Тужанська 2019].

Щодо ужгородської єврейської громади, то синагога «Ейхаль-Аарон» (єдина, що діє) слугує для її представників водночас і общинним центром. Члени громади активно її впорядковують. Крім того, ведуть багаторічну бюрократичну боротьбу за повернення у свою власність будівлі головної синагоги міста (обласна філармонія). На жаль, і тепер трапляються події антисемітського характеру. Наприклад, 2021 р. у річці Уж виявили менору, яку встановили до єврейського свята Хануки біля будівлі обласної філармонії, а через рік антисемітські написи на стіні будівлі навпроти філармонії. 2023 р. СБУ затримала російського агента-антисеміта за підозрою у погрозі очільнику єврейської громади. За версією слідчих, це саме той чоловік, який у грудні 2022 р. наніс на фасадах будівель у центрі Ужгорода написи із закликами до вбивства євреїв. Підозрюваний також надіслав лідеру єврейської громади псевдонаукову працю, у якій розповів про свою ненависть до них [Попп 2023]. Як бачимо, такі події найчастіше мають російський слід.

Щодо процесів, які проживає єврейська громада як одна з найбільших і найдавніших національних меншин в Україні загалом і на Закарпатті зокрема під час війни, то вони передбачувані: значна її частина мігрувала до Ізраїлю, Молдови, Польщі та Румунії та інших країн – на сьогодні точних кількісних даних немає, проте, за словами головного рабина України Моше Реувена Асманна, це близько половини [Високолян 2024]. Ще частина українських євреїв стала внутрішніми переселенцями, проживаючи те саме, що й українські родини: *«Хтось чекає на чоловіків, синів із війни, хтось втратив родину. Є сім'ї, де чоловіки залишилися, а жінки поїхали в Ізраїль. А хтось повернувся, тому що життя там теж нелегко дається»* [Високолян 2024]. Тож, попри зменшення спільноти, єврейські організації продовжують втілювати проекти в Україні, допомагають постраждалим від війни та все більше українізуються.

Росіяни

Щодо росіян на Закарпатті, то їх кількість зросла після Другої світової війни: якщо до війни це було близько 2 тисяч осіб, то до 2001 р. – майже 31 тис. Переважно це офіцери, викладачі, наукові кадри, інженерно-технічні працівники, представники сфери мистецтва, яких спрямовували сюди на працевлаштування. Вони давно інтегрувалися в закарпатському соціумі, переважно зберігаючи при цьому російську як мову повсякденного спілкування.

Стосовно статусу цієї меншини на сучасному етапі голова Верховної Ради Р. Стефанчук заявив, що *«з огляду на збройну агресію Російської*

Федерації, яка триває, жодних російських нацменшин в Україні наразі не може бути». Він також пояснив, що ухвалений у грудні 2022 р. закон «Про національні меншини (спільноти) України» не поширюється на нацспільноти, які представляють країну-агресора: «Ми не готові навіть вести дискусію з нашими колегами про будь-які винятки, тому що представники народу, який на сьогодні здійснює геноцид українського народу, чинить агресію, веде війну проти України, не можуть мати жодних привілеїв у нашій країні щодо будь-яких нюансів, пов'язаних із їхньою національною меншиною» [Жодних російських 2023]. Таким є політичне рішення в Україні на сьогодні. Очевидно, термін *національна меншина* може стосуватися етнічних росіян на Закарпатті тільки технічно.

Цікаво, що одне з місцевих онлайн-видань у межах міжредакційного челенджу «Міфологія українських міст» (#міжнамимістами) від VoxCheck вирішило спростувати один зі стереотипів про Ужгород, який, за їх словами, виявили під час опитування читачів у фейсбуку: «Виявилось, що одним з найбільш поширених стереотипів про Ужгород є те, що тут нібито мало української, всі говорять російською або угорською. Нібито це пов'язано з угорським впливом тут, а після початку повномасштабного – приїздом значної кількості вимушених переселенців з російськомовних регіонів» [Гичка 2023]. На адресоване нам питання журналістки «Чи став Ужгород російськомовним після переїзду сюди вимушених переселенців з російськомовних регіонів?» ми відповіли так: «Внутрішні переселенці, а їх в Ужгороді близько 70 тисяч, приїхали з різних регіонів, переважно східних та південних. І вони переважно російськомовні в побуті. Що я маю на увазі? Більшість із них знають українську і майже вільно нею спілкуються в офіційних комунікативних ситуаціях чи просто з малознайомими українськомовними. У своєму ж середовищі все одно надають перевагу російській. Ідеться переважно про мовну звичку, вироблену роками, а не якісь ідеологічні чи мовні упередження, якщо говоримо про дорослих. Діти й молодь вчать швидко й української, й англійської. Правда, трапляються випадки, коли навіть літні люди приймають рішення про цілковитий перехід на українську, навіть змінюють свої імена (щоб відмежуватися від старого життя і пов'язаного з ним травматичного досвіду). Такі висновки роблю на основі соціопитувань методом глибинних інтерв'ю, які разом з колегами записуємо, опитуючи охочих розповісти про свій мовний досвід. Що би я хотіла зауважити: ця ситуація певним чином вплинула на місцеве населення. Якщо до війни практично кожен закарпатець переходив на мову співрозмовника, якщо знав її, то тепер ця звичка ввічливості не поширюється на російську. Тобто навряд чи хтось зробить зауваження російськомовній людині, але говорити продовжить по-своєму» [Гичка 2023].

Наразі в області створені можливості для опанування української мови як державної. Триває також робота зі створення ініціативної групи національних меншин на Закарпатті, до складу якої мають увійти представники структурних підрозділів ОВА та всіх нацменшин, що нині компактно проживають в області. Разом вони мають намір вивчати актуальні потреби етнічних спільнот і формувати план роботи з реалізації необхідних програм і заходів. Ініціативну групу створюють у межах проєкту Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні». Представниця Офісу Ради Європи в Україні та менеджерка проєкту З. Кондур наголосила: *«Два роки тому ми розпочали цю ініціативу в 5 областях України – Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Одеській і Чернігівській. Ідея полягала в тому, щоб об'єднати представників національних спільнот та органів місцевої влади для спільного обговорення наявних потреб, заходів і проєктів. За підсумками пілоту виявилось, що насправді є багато чутливих питань, які потребують консолідації зусиль»* [Триває робота 2024].

Висновки

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати факт міграції частини населення Закарпатської області, зокрема з числа представників традиційних для краю національних меншин, особливо угорської та румунської, в умовах війни. Водночас зросла кількість ромського населення на території області, а також внутрішніх переселенців, які часто селяться в місцях компактного колись проживання представників національних спільнот краю. Переважно це українське населення з російською мовою спілкування, яке поступово вивчає українську мову та її діалектні варіанти у місцях мешкання.

Важливою умовою для повернення громадян України після війни вважається ухвалення закону про множинне громадянство. Проєкт такого документа Президент України вже виніс на розгляд парламенту України, тож є сподівання, що його ухвалення допоможе забезпечити умови для повернення громадян, які вимушено покинули Україну через війну, а також збереження ними громадянства України. Множинність громадянства не допускати-меться щодо людей, які є підданими Росії (тобто країни, визнаної Верховною Радою державою-агресором) або держави, яка не визнає територіальну цілісність і суверенітет України.

До важливих чинників відносимо також підтримання належних умов в області для опанування української мови як державної, а також координації зусиль представників влади й громадських організацій для вивчення актуальних потреб етнічних спільнот і формування плану роботи з реалізації необхідних програм і заходів.

Література

- 7 неймовірних** відео від Ukraïner про закарпатських угорців, словаків і румунів, німців та австрійців, волохів та ромів (11.09.2020). *Varosh*. <https://varosh.com.ua/noviny/na-zakarpatti-stvoryly-6-video-pro-zakarpatskyh-ugorciv-i-slovakiv-nimcziv-ta-avstrijcziv-volohiv-ta-romiv>.
- Андрусів, В.** (26.05.2024). Рай для переселенців. Село Синяк, Закарпаття. Колись тут жили шваби. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=ErbdwVAEcmU>.
- Арунян, О.** (16.06.2022). «Дивляться на обличчя і кажуть: у поїзд ви не проходите». Як роми втікають на Закарпаття від війни і страждають від дискримінації *Грати*. <https://graty.me/divlyatsya-na-oblichchya-i-kazhut-u-po%D1%97zd-vi-ne-prohodite-yak-romi-vtikayut-na-zakarpattya-vid-vijni-i-strazhdayut-vid-diskriminaczi%D1%97>.
- Белей, Л.Л.** (2018). Присутність національних меншин у соціальному просторі Закарпатської області від здобуття незалежності України і до сьогодні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*, 2(40), 73–76.
- Бреза, І.** (27.01.2024). Україна і Угорщина. Як Орбан впливає на угорську громаду на Закарпатті. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-uhorshchyna-viyna-rosiya/32778040.html>.
- В Ужгороді** підбили підсумки моніторингу. Закарпатська обласна державна адміністрація (09.05.2023). *Facebook*. <https://www.facebook.com/odazakarpattya/posts/pfbid0h1yN5n4wUqiZpF9eQcyYZ6LrQRjYKdXwy6g3c6T6kRDK4fidJcnkh4QVAW23cY2Ml>.
- Високолян, О.** (22.04.2024.) Українська мова і «російський слід». Як живе єврейська громада під час війни в Україні. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/yevreyska-hromada-pid-chas-viyny-v-ukrayini/32915971.html>.
- Всеукраїнський** перепис населення 2001. Державний комітет статистики України. <http://2001.ukrcensus.gov.ua>.
- Гичка, Г.** (26.10.2023). Спростовуємо стереотип: в Ужгороді всі говорять російською або угорською, української дуже мало. *Varosh*. <https://varosh.com.ua/life/sprostovuyemo-stereotyp-v-uzhgorodi-vsi-govoryat-rosijskoyu-abo-ugorskoyu-ukrayinskoyi-duzhe-malo>.
- Жодних** російських нацменшин в Україні немає і не може бути – Стефанчук (20.11.2023). *Interfax-Україна*. <https://interfax.com.ua/news/political/948813.html>.
- Закарпатські** румуни живуть заробітками, але завжди повертаються додому (20.04.2019). *Mukachevo.net*. <https://mukachevo.net/news/>

zakarpatski-rumuny-zyvut-zarobitkamy-ale-zavzdy-povertaiutsia-dodomu-video_493479.html.

Закарпатці шукають словацькі корені, аби виїхати за кордон (06.08.2014). *Mukachevo.net*. https://mukachevo.net/news/zakarpattsi-shukaiut-slovatski-koreni-aby-vyyikhaty-za-kordon_97303.html.

Звіт про діяльність Союзу українців Румунії щодо допомоги українським біженцям на території Румунії від початку російсько-української. <https://uur.ro/війна-в-україні/?lang=uk>.

Когутич, Т. (13.12.2023). Угорці Закарпаття про новий закон: Відчуваємо, що нас почули. *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3799533-ugorci-zakarpatta-pro-novij-zakon-vidcuvaemo-so-nas-poculi.html>

Кожен третій українець став мігрантом за 11 місяців війни, – дослідження Gradus Research (02.02.2023). *LB.ua*. https://lb.ua/society/2023/02/02/544550_kozhen_tretiy_ukrainets_stav.html.

Маркович, М. (08.04.2024). Останні кочівники Європи. Роми-ковалі у Карпатах 100 років тому. *Локальна історія*. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ostanni-kochivniki-ievropi-romi-kovali-u-karpatakh-100-rokiv-tomu>.

Монастирський, О. (29.05.2024). Як Закарпаття стало ціллю угорської медіапропаганди з російським акцентом. *Детектор медіа*. <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/35055/2024-05-29-yak-zakarpattya-stalo-tsillyu-ugorskoj-mediapropagandy-z-rosiyskym-aktsentom>.

Наслідки війни: На Закарпатті залишилося менше 100 тисяч угорців – Ласло Зубанич (26.03.2022). *Інфопост*. <https://infopost.media/naslidky-vijny-na-zakarpatti-zalyshylosya-menshe-100-tysyach-ugorcziv-laslo-zubanych>.

Паллаг, К. (16.06.2023). «Я – угорець і громадянин України». Як закарпатці воюють у ЗСУ й оцінюють суперечки Києва з Будапештом. *BBC. NEWS. Україна*. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-65930225>.

Питання угорської мови на Закарпатті – це політиканство з боку Орбана, – голова угорської громади Києва (01.12.2023). *Еспресо*. <https://zahid.espreso.tv/pitannya-ugorskoj-movi-na-zakarpatti-tse-politikanstvo-z-boku-orbana-golova-ugorskoj-gromadi-kieva-65697f3b42a18>.

Піпаш, В. (11.05.2023). Закарпатські румуни – хто вони є? *Закарпаття онлайн*. <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/227654-Zakarpatski-rumuny-%E2%80%93-khto-vony-ie>.

Попп, Г. (03.04.2023). На Закарпатті затримали ймовірного російського агента-антисеміта за підозрою у погрозі очільнику єврейської громади. *Суспільне. Ужгород*. <https://suspilne.media/uzhhorod/434115-na>

zakarpatti-zatrimala-rosijskogo-agenta-antisemita-za-pidozrou-u-pogrozi-ocilniku-evrejskoi-gromadi.

Попп, Г. (08.08.2023). Президентка Угорщини попередньо узгодила нового посла України Федора Шандора – ЗМІ. *Суспільне. Ужгород*. <https://suspilne.media/uzhhorod/546825-prezidentka-ugorsini-poperedno-uzgodila-novogo-posla-ukraini-fedora-sandora>.

Промова Олександри Матвійчук на врученні Нобелівської премії миру (12.12.2022). *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/12/12/162157>.

Румуни Закарпаття не поділяють кривавих амбіцій Кремля (25.05.2023). *Сайт Дубівської територіальної громади*. <https://dubove.gov.ua/news/52468-rumuni-zakarpattia-ne-podiliaiut-krivavix-ambicii-kremlia>.

Сидоренко, С. (27.06.2024). 11 вимог Орбана. Як Угорщина знову перетнула червоні лінії у шантажі України на шляху до ЄС. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/06/27/7188991/>

Слідами румунів на Закарпатті. <https://zaktour.gov.ua/tours/romanian-waypoint>.

Соколова-Стех, Г. (16.04.2024). «Сусід ближчий за родича». Як живуть угорці на Закарпатті. *DW*. <https://www.dw.com/uk/susid-blizcij-za-rodica-ak-zivut-ugorci-na-zakarpatti2-a-68832456/a-68832456>.

Степаненко, М. (2023). Мовнополітична ситуація на Закарпатті новітньої доби: рецепція регіонального конфлікту й консенсусу. *Культура слова*. № 99. С. 132–149.

Тарас Дацьо про румунів Закарпаття під час війни (28.06.2024). *Media Vista*. <https://mediavista.com.ua/archives/5776>.

Толочко, Н. (15.11.2021). Закарпатські словаки: етнічна спільнота, що відродила культуру після 40-річного забуття. *InfoPost*. <https://infopost.media/zakarpatski-slovaky-etnichna-spilnota-shho-vidrodyla-kulturu-pislya-40-richnogo-zabuttya>.

Триває робота зі створення ініціативної групи національних меншин у Закарпатській області (20.02.2024). *Район. Рахів*. <https://rakhiv.rayon.in.ua/news/680307-trivae-robota-zi-stvorenniya-initsiativnoi-grupi-natsionalnikh-menshin-u-zakarpatskiy-oblasti>.

Тужанська, Р. (2019). Різні, але рівні: як живуть шваби, євреї, румуни та роми Закарпаття. *Varosh*. <https://varosh.com.ua/projects/rizni-ale-rivni-yak-zhyvut-shvaby-yevreyi-rumuny-ta-romy-zakarpattya>.

Тужанський, Д. (27.06.2023). Розв'язання проблеми Орбана чи антиєвропейська ідея? Що не так з пропозицією Казанського щодо закарпатських угорців? *ZMINA*. <https://zmina.info/columns/vyrishennya-problemy-orbana-chy-antyyevropejska-ideya-shho-ne-tak-z-propozycziyeyu->

kazanskogo-po-zakarpatskyh-ugorczyah.

Угорщина чи Україна? Як живуть і говорять на Закарпатті | #ВУКРАЇНИ. (22.07.2024). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/v-ukrayini-uhorshchyna-chy-ukrayina-yak-zhyvut-i-hovoryat-na-zakarpatti/33044032.html>.

Хоменко, С. (04.10.2018). За кордон – і назад: як живуть на Закарпатті українці з угорськими паспортами. *BBC. NEWS. Україна*. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45744476>.

Худіш, П. (29.09.2021). Геттоізація та Голокост на Закарпатті у свідченнях жертв та очевидців. *Україна модерна*. <https://uamoderna.com/pdl-min/gettoizacziya-ta-golokost-na-zakarpatti-u-svidchennyax-zhertv-i-ochevidcziv>.

Човка В. (23.11.2023). Ромська громада на Закарпатті: з трагічною історією та відновленням пам'яті. *Закарпаття онлайн*. <https://zakarpattya.net.ua/News/231214-Romska-hromada-na-Zakarpatti-z-trahichnoiu-istoriieiuta-vidnovlenniam-pam'iati>.

Шумицька, Г. (15.12.2022). Закарпаття передає естафету Сходу та Півдню України. *Медіацентр УжНУ*. <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/zakarpattia-peredaie-estafetu-skhodu-ta-pivdniu-ukrainy/2022-12-15-53915>.

Шумицька, Г. (2024). Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2021 роках: регіональний вимір мовної політики: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 436 с.

Шумицька, Г.В. (2022). Зміни в мовній ідентичності українців під час російсько-української війни: 2022 рік. *Українська мова*, 4 (84), 3–10.

Шумицька, Г.В., Шаркань, В.В. (2024). Мови національних меншин на Закарпатті: аналіз медіаконтенту в умовах війни. *Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України: монографія* / відп. редактор С.О. Соколова, техн. редактор І.І. Брага. Київ: Інститут української мови НАН України, 2024. С. 211–227.

Як живуть закарпатські роми в Німеччині (18.01.2024). *RomaUA. Інформаційно-аналітичне агентство*. <https://romaua.org.ua/news/world/1705614847763>.

Янковський, О., Бадюк, О. (31.01.2024). Заяви з Румунії та Угорщина про «поділ України» та реакція в Україні. *РадіоСвобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-rumuniya-uhorshchyna-dilyat-ukrayinu-reaktsiyu-v-okupatsiyi/32798484.html>.

Borysov D. (09.11.2021). Hungarian Government Propaganda in Transcarpathia: Monitoring report May-June 2021. <https://www.iribeaconproject.org/our-work-analysis-and-insights/2021-11-09/hungarian-government-propaganda-transcarpathia-monitoring>.

Schwaben von Kutschawa. Wer sind sie? Шваби села Кучава на Закарпатті. Хто вони? (23.04.2024). Суспільне. Ужгород. <https://www.youtube.com/watch?v=zQYdGd-ekYE>.

THE REAR REGION IN WARTIME UKRAINE – LANGUAGE POLICY AND THE LANGUAGE SITUATION IN TRANS CARPATHIA

Abstract. The article highlights the peculiarities of the linguistic and political situation in Zakarpattia as a rear border region of Ukraine during the Russian-Ukrainian war. Attention is drawn to the fact of acute challenges and, at the same time, new opportunities for the country as a whole and for each of its regions in particular, especially for the state language policy and institutions involved in its implementation. Examples of successful implementation of projects in the field of language policy are given, including the adoption of regional programs for the establishment and development of the Ukrainian language as the state language and other initiatives. The author emphasizes the change in the language situation in the region due to the active emigration of local residents of Transcarpathia, in particular from among the representatives of national minorities, while the population is replenished by internal migrants. The main reasons for this situation are, on the one hand, the low level of socio-economic development of the region in the pre-war period, and on the other hand, the security factor associated with the war in Ukraine. It is noted that the language issue in the region continues to be used for manipulative purposes. This is evidenced by the monitoring of all-Ukrainian and regional media content during the war and the analysis of language biographies concluded with representatives of national minorities in Zakarpattia during 2021–2023 as part of the international research project “Debates on Linguistic Diversity - Managing Minority Languages in Post-Soviet Ukraine”.

Important conditions for the return of Ukrainian citizens after the war are the adoption of a law on multiple citizenship in Ukraine, as well as the creation of conditions in the region for the proper mastery of Ukrainian as the state language and the coordination of efforts by government officials and NGOs to study the current needs of ethnic communities and develop a work plan for the implementation of the necessary programs and activities.

Keywords: language policy, language situation, national minorities (communities), migration processes, internal migrants.

ABOUT THE AUTHOR

Halyna Sumytska,
Doctor of Philology,
Professor of the Department
of Sociology and Social Work,
coordinator of the Research
Center for Sociology of Language,
Uzhhorod National University (Ukraine)

ПРО АВТОРКУ

Галина Шумицька,
доктор філологічних наук,
професор кафедри соціології
та соціальної роботи,
координатор Науково-дослідного
центру соціології мови Ужгородського
національного університету (Україна)

SOVIET LANGUAGE POLICY IN GEORGIAN CULTURE¹

Irine Chachanidze*

Akaki Tsereteli State University; 59 Tamar Mepe str., Kutaisi 4600, Georgia

Державний університет ім. Акакія Церетелі; вул. Цариці Тамари, 59, Кутаїсі, 4600, Грузія

Abstract. In the 20th century, after Sovietization in 1921, an aggressive Russification language policy was carried out in Georgia, leading to the dominance of the Russian language (Lewis, 2019; Grenoble, 2003; Comrie, 1981).

Cultural pluralism, which influenced language policy, was divided into two main forces: a centripetal force urging people to assimilate the Russian language and culture, and a centrifugal force striving to preserve native languages and cultures and fighting for separation (Marshall, 1992; Young, 1976; Kreindler, 1985).

The political and public figures of the First Democratic Republic of Georgia, who were forced into exile, played a significant role in the preservation of the Georgian language and culture. They founded the Georgian press, which expressed strong Soviet protest against the Russian Soviet regime.

The present paper aims to study the problems of Soviet language policy in Georgian culture. The digital corpus of the Georgian émigré press from the period between the 1920s and 1930s is used as empirical data. The results of the study reveal the threats posed by the language policy, as documented in the Georgian émigré periodicals, and the pressure experienced by the Georgian language and cultural fields during the Soviet era.

Keywords: Georgian language, Soviet Union, korenizatsiia, culture.

Introduction

Language policy, as an integral part of state policy, reflects the government's attitude to language issues and the degree of autonomy granted to its people. The state, typically concerned with preserving the current language situation, can alter it in favor of promoting political stability and protecting the national identity of various population groups.

After the establishment of Soviet power, the new political elite attempted to create a unified Soviet people. In this regard, language policy played a decisive role in forming ideological and cultural identity. The policy of "korenizatsiia" (indigenization), which aimed at encouraging and developing local languages and cultures, had a dual nature: on one hand, it contributed to the preservation of national cultures, and on the other hand, its ultimate goal was to subordinate these cultures to a singular Soviet narrative.

The Russian term *korenizatsiia* ("indigenization", "nativization") aimed at integrating the non-Russian nationalities of various national republics of the So-

¹ This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [FR-22-21517]

* © Irine Chachanidze, 2025

ORCID: 0009-0007-4963-8995, ✉ ir.chachanidze@gmail.com

viet Union into the Soviet system, providing them with access to education in their native language, supporting and promoting local cultures and administrative structures [Suny 2022; Krouglov 2022; Martin 2011; Smith 1999; 1998; Liber 1991; Jones 1988; Kreindler 1982]. The policy of *korenizatsiia* began in the 1920s and continued until the end of the 1930s. It should be noted that the initiator and main ideologist of this policy was Joseph Stalin.

In his famous work *The National Question and Leninism*, Stalin's main task was to help the Communist Party revive national cultures, widely develop schools, theaters and other cultural institutions functioning in native languages, and at the same time to curb those who tried to hinder the party's policy [Stalin 1929, p. 21].

According to the American researcher Terry Martin [Martin 2011, p. 75], *korenizatsiia* consists of two major tasks: the creation of national elites and the promotion of local national languages to a dominant position in non-Russian territories (linguistic *korenizatsiia*). Nevertheless, the intensification of linguistic *korenizatsiia* in the Soviet Union yielded no significant results. This can be explained by the fact that the demands which Stalin and the party leaders considered to be the main principles of the national policy of the Soviet government often did not correspond to reality and were largely unmet.

In this regard, the American philosopher and historian Hans Kohn, in his 1933 monograph *Nationalism in the Soviet Union*, outlines the general principles of Soviet cultural policy, including the struggle against illiteracy, the introduction of compulsory education, the dissemination of socialist and scientific literature to the masses, the promotion of national languages and literature, the development of alphabets for several languages, etc. [Kohn 2022, p. 94].

Back in 1929, Joseph Stalin argued that the period of the victory of socialism in one country does not create the necessary conditions for the amalgamation of nations and national languages, that, on the contrary, this period creates favorable conditions for the renaissance and flowering of the nations that were formerly oppressed by tsarist imperialism. Stalin defined the development of languages of the peoples of the Soviet Union as an essential condition for the cultural revolution: "only in their native, their national languages can the mass millions learn to be proficient in the fields of cultural, political and economic advancement" [Stalin 1929, pp. 22–23].

The deliberate policy of *nativization* (*korenizatsiia*) was unenviable yet unavoidable. Ideologues invented this term to highlight their predicament. Having established a new state of national territorial units, the Bolsheviks now needed to legitimize Soviet rule through the definition, promotion, and management of native cadres and their formal attributes of language and custom. Once all of these structures and policies were in place, the greater historical process of the

“convergence” (*sblizhenie*) and “mergence” (*sliianie*) of nationalities would proceed toward one world proletarian culture [Smith 1998, p. 3].

Korenizatsiia in Georgia was part of a broader process initiated by the Soviet government in the 1920s, which aimed to integrate national minorities into the Soviet system and to strengthen their cultural and political identity in the socialist state. One of the most important aspects of korenizatsiia was the support and development of local cultures, languages and traditions. In Georgia this meant expanding the use of the Georgian language in education, administration and other public spheres. Korenizatsiia also aimed to balance the relations between different ethnic groups within Georgia, including Armenians, Azerbaijanis, Abkhazians, and Ossetians. At that time, emphasis was placed on the apparent expansion of the rights of ethnic minorities and the spheres of use of their languages. However, the area of Russian language use was actually growing, allowing the Soviet Empire to carry out the Russification process secretly [Gvantse-ladze, Tchaava, Khobelia 2024, p. 170].

We cannot support the perspective of the American historian Ronald Suny, who argues that during Stalin’s time, Georgia became more Georgian from a cultural standpoint. According to the author, this process was accompanied by the oppression of other nationalities [Suny 1994, p. 282]. On the contrary, objective researchers [Tabidze 2005, p. 98; Songulashvili 2018, p. 93; Dzidziguri 1990, p. 42] have long established that Stalin’s policy towards small nations was aimed solely at serving the Great-Russian imperialist interests of the USSR, not to mention the hatred that the leader harbored towards Georgia and the Georgian people [Mamulia 2002, p. 18].

In spite of everything, korenizatsiia in Georgia, as in other republics of the Soviet Union, faced difficulties and contradictions. Mass repressions began in the 1930s, and the leaders who supported the policy fell prey to the Great Purge. Therefore, korenizatsiia was gradually supplanted by the period of centralization and Russification.

Methodology

The present paper aims to provide an objective and factual review of the language policy in Georgia, highlighting the main stages and revealing the cause-and-effect relationships, using appropriate illustrative material from the periodical press of the Georgian emigrants in the 20s-30s of the 20th century. The method of analyzing sociolinguistic sources used in the article allows us to observe the details of the development of the Georgian language and national culture, as well as to answer the following questions: 1) What were the main characteristics of the Soviet language policy in Georgia? 2) How did Soviet language policy affect all areas of Georgian culture, and in what ways was the protection of the Georgian language provided?

The era of the Soviet regime was difficult for Georgian culture. Those working in the cultural sector had to confront the strictest censorship in their efforts to protect and preserve the Georgian language and culture. At a time when even the use of the word “Georgia” was forbidden and the assimilation and Russification of the Georgian nation was underway, the Georgian society firmly resisted the will of the occupier. Under the colonial and repressive regimes of the 1920s and 1930s, the central government of the Soviet Union actively tried to weaken the Georgian language and promote the Russian language in the cultural sphere.

The new approach chosen to address the research problems, along with the extensive use of periodicals, offers an opportunity to uncover and reveal previously unnoticed facts about the conditions under which the Georgian language and culture had to function during the period of Russification.

Language Policy in the Democratic Republic of Georgia

May 26, 1918, is a symbol of independence for modern Georgia. On this day, the Democratic Republic of Georgia was established and existed for a total of two and a half years. The newly formed Georgian state promoted a democratic environment, cultural pluralism, and media freedom. Therefore, the local Georgian periodical press of 1918-1921 was notable for its diversity. Newspapers and journals were published by political parties, self-government bodies, agencies, and trade unions. In addition to Georgian, newspapers were also published in Russian, Armenian, English, German, and French. Party-related, religious, military, artistic, linguistic, literary and pedagogical publications can be identified in various areas of the press [Janelidze, 2020, p. 125]. Within a short period, several important initiatives were successfully implemented in the country, including the declaration of Georgian as the official language.

The revival of the Georgian literary language in 1918 is linked to the establishment of the Georgian University, one of the main goals of which was to expand the functional scope of the Georgian language. According to the Georgian linguist Besarion Jorbenadze, the revolutionary life transformations in the 1910s-1920s, the establishment of the Georgian University, the revival of national consciousness, and the declaration of Georgian as the official language opened up a new horizon for the Georgian literary language. What was previously more or less chaotic began to take the form of a planned, scientifically thought-out language policy [Jorbenadze, 1989, p. 166].

The authorities of the Democratic Republic of Georgia began implementing a series of measures to ensure that the Georgian language would function as the official language. One of the key issues was transferring paperwork to Georgian, as well as its nationalization and Georgianization. According to the Law on the State Language of Georgia, “1. Georgian shall be the State Language of Georgia;

2. The paperwork and discussion at the National Council of Georgia shall be carried out in Georgian; 3. The representative of a national minority having no command in Georgian may deliver the speech in his native language” [Sakartvelos Respublika 1918, #59]. The law is dated October 1, 1918, and is signed by the Chairman of the National Council of Georgia, Nikoloz Chkheidze, and the Chairman of the Government of the Republic of Georgia, Noe Zhordania.

The Chairman of the Government of the Democratic Republic of Georgia Noe Zhordania placed special importance on national and cultural issues, stating that culture should be developed in the languages of each tribe of the Caucasus. In his view, all issues related to the native language are national-cultural issues, including education, justice, religion, literature, arts, science, etc. Noe Zhordania campaigned against Russification and its policies that incited national strife. He noted that the goal of the Georgians is to educate the youth in their native language, to prepare the ground for establishing a national higher education institution staffed by local professionals [Sidamonidze 1970, p. 183]. “The national language and culture, with the consent of all Transcaucasian nations and their mutual support, represent the current national self-determination of our people” [Zhordania 1922, p. 80].

The Georgian Government considered it expedient to start the nationalization policy with the Communications Agency, so that sending information in the form of letters or other types of correspondence would be carried out in the Georgian language. The newspaper *Sakartvelos Respublika* (Republic of Georgia) responds to this event with the following statement: “The government has already announced that postal and telegraph institutions in the Republic of Georgia are required to accept letters and all types of correspondence written in the Georgian language” [Sakartvelos Respublika 1918, #13]. According to the government’s decision, telegrams were to be sent using a special alphabet. Unique telegram symbols and characters were created to ensure they would be easily understood by foreigners.

The process of nationalization also began in the Ministry of War. In this regard, the newspaper *Ertoba* (Unity) reports: “The Minister of War has ordered that all clerical work in the Ministry of War be carried out in the Georgian language” [Ertoba 1918, #237]. Additionally, it is worth noting that the Minister of War issued an order to conduct army training in the Georgian language in the Republic of Georgia and to teach officers military terminology in Georgian [Ertoba 1918, #227].

Immediately after the declaration of Georgia’s independence, the development of Georgian terminology proved particularly fruitful, as terminological activities related to the preservation of the Georgian language, culture and national identity were crucial for the country. In this regard, a special terminology department was created at Tbilisi University, headed by the university founder, Acade-

mician Ivane Javakhishvili. Additionally, the whole society showed interest in this issue, including representatives of the authorities and government, scientists, writers, and the individuals involved in the periodical press. The correspondence of the Georgian scientist and publicist Vasil Kakabadze, published in the newspaper *Sakartvelo* (Georgia), deserves special mention. The author discusses the necessity and prospects of addressing terminological issues in the country. In the letter, he notes: "Our youth received their education in Russian, studied Russian science and literature, and learned about the life and history of the Russian people, rather than that of their own nation... We showed supreme indifference and apathy towards everything Georgian, including the Georgian language" [*Sakartvelo* 1918, #143]. Therefore, the author believed that the successful development and implementation of nationalization in the country would be achieved through the use of textbooks written in the Georgian language and the development of terminology in scientific and technical fields.

In the subsequent years, terminological activities intensified: The Educational Commission of the Ministry of Education, with the assistance of specially created committees, developed terms in the following areas: 1. General history; 2. History of Georgia; 3. Georgian language and literature; 4. Physics and Chemistry; 5. Geography; 6. Biology and Hygiene; 7. Philosophy, and 8. Special and technical disciplines [*Sakartvelos Respublika* 1920, #135].

The newspaper *Sakhalkho Sakme* (Public Affairs) dedicated a special article to nationalization under the headline "Nationalization", describing it as "the resurrection of the dead". The article reviews the state of the Georgian language, culture, and education system prior to independence, emphasizing that the cultural growth of the nation is possible only through its mother tongue. It is also noted that the Russians were attempting to deprive the Georgians of their native language [*Sakhalkho Sakme* 1919, #498].

Along with nationalization, the Georgian government also took care of other key issues related to the Georgian language, including the improvement of the Georgian font. To this end, a special commission for improving the Georgian font was formed in collaboration with the Society for the Spreading of Literacy. The commission reviewed two font projects presented by the artist Dimitri Shevardnadze [*Sakhalkho Sakme* 1920, #747].

Nationalization also took place in the provinces. For example, in Batumi signs had to be made in the Georgian language as soon as possible. In addition, according to the order of the Minister of Justice, paperwork in notary offices, stock exchanges and courts was required to be carried out in Georgian. However, in some cities of Georgia, particularly in Kutaisi, the Russian language still prevailed [*Ertoba* 1920, #17].

The issues of nationalization are highlighted in the newspaper article

“More about Nationalization”, which discusses various aspects of Russian language use. Georgians needed translators in many areas, including the ministries, which further harmed the interests of the Georgian language [Sakhalkho Sakme 1920, No. 931]. This was due to a segment of the Georgian population who had become accustomed to using the Russian language and resisted the widespread adoption of the Georgian language. This resistance caused tension and partially delayed the implementation of reforms.

The government newspaper *Sakartvelos Respublika* (Republic of Georgia) admits that nationalization was only partially completed and that clerical work remained complicated. In many cases, Russian continued to be the spoken language as observed in the army and other institutions. “The army has a cultural department. Its goal is to promote the native language and history. However, the effectiveness of the department’s activities could be undermined if Russicism re-emerges in the army. To strengthen the national spirit, the official language should be used not only during clerical work but also in casual conversations with soldiers. Although some military terminology may be difficult to translate, every effort should be made to comply with the order issued by the Minister of War to use the official language when performing clerical tasks” [Sakartvelos Respublika 1921, #15].

Issues of Self-determination of Nations under the Soviet Government

Language policy in a multinational socialist state is a complex of state-political, ideological, research, and public measures aimed at the development and functioning of a language or languages. It is based on Lenin’s national policies of the Communist Party of the Soviet Union, which ensure complete equality of rights for the development and prestige of all languages spoke by the socialist nations and ethnicities of the Soviet Union [Bilodid 2005, p. 278].

Soviet language policy in Georgia can be divided into several main periods, each reflecting different political and ideological priorities of the Soviet government. It began with the period of “linguistic pluralism” when the policy of Tsarist Russia was opposed by Lenin’s concept of “self-determination of nations”. During the same period, the policy of *korenizatsiia* was implemented by the Soviet government encouraging the use of the Georgian language in administration and education. The second period was characterized by the Stalinist era of the 1930s, which focused on centralization and Russification promoting Russian as the dominant language. During this period, the Stalin regime increasingly suppressed manifestations of nationalism, including the intentional interrelationship between language and culture [Bolkvadze 2005, p. 28].

The Bolshevik government was based on Russian imperial nationalism. For many years, Lenin and his comrades supported the principle of “self-determi-

nation of nations” and argued that every nation could secede from the Russian Empire and form an independent state. However, in practice, the declaration of the principle of self-determination of nations was merely a political maneuver, and the slogan was not taken seriously.

American researcher Stanley W. Page in his article *Lenin and Self-Determination* notes: “It was the will of the Russian dictatorship that Lenin had in mind when he spoke of self-determination by other nations. This explains the early military conquest of the Ukraine and of Georgia by Red forces. As most of Lenin’s ideas, that of self-determination, has lived on in the minds of Lenin’s successors” [Page 1950, p. 355].

According to Joseph Stalin: “The right of self-determination means that only the nation itself has the right to determine its destiny, that no one has the right forcibly to interfere in the life of the nation, to destroy its schools and other institutions, to violate its habits and customs, to repress its language, or curtail its rights” [Stalin 2021, p. 18].

Lenin’s concept of self-determination of nations is most clearly expressed in his work *The Right of Nations to Self-Determination* (1914). He argued that self-determination is a necessary condition for a socialist revolution, which includes the right to autonomy within the state. In his view, national minorities and peoples should be able to use their mother tongue to preserve their cultural integrity and autonomy.

“If we want to grasp the meaning of self-determination of nations, not by juggling with legal definitions, or “inventing” abstract definitions, but by examining the historico-economic conditions of the national movements, we must inevitably reach the conclusion that the self-determination of nations means the political separation of these nations from alien national bodies, and the formation of an independent national state” [Lenin 2022, p. 63].

Thus, Lenin’s approach to self-determination was more aligned with supporting revolutionary movements and the rights of oppressed nations, while Stalin’s interpretation focused more on consolidating Soviet power and maintaining centralized control at the expense of self-determination of various nationalities.

According to Michael Smith, an American researcher of Russian history, Soviet language policies granted Soviet “nations” linguistic autonomy and self-representation, while at the same time denying them political sovereignty and self-determination. The language factor and its linguistic markers helped Soviet nations seem legitimate, but only superficially. A whole set of other factors intervened: the protocols of the Communist Party and the pseudo-constitutional strictures of the Soviet state, all operating through the Russian language [Smith 2017, p. 141].

In relation to the aforementioned issue, the perspective of the Georgian politician and scientist Michel Mouskhély, who worked in France, is noteworthy.

His article titled *L'U.R.S.S. ou le mythe des nationalités heureuses* (The USSR or the Myth of Happy Nationalities) discusses the right of nations to self-determination within the Soviet Union. It was published in Paris in the scientific and literary journal "Le destin de la Georgie" (The Fate of Georgia) [Mouskhély 1954, p. 2]. According to the author's observations, the unification of different nationalities within a single state was a significant problem. By pursuing a harsh policy of centralization and forced Russification of non-Russian elements, the tsarist regime only exacerbated this issue. The development of non-Russian national cultures was hindered, with Russian being the language of instruction at all levels of education, and the use of the national language for all the people of the periphery was strictly limited. Ultimately, what was intended to benefit non-Russian peoples produced the opposite result. At the end of the article, the researcher concludes: "In the Soviet family, the Russian nation is viewed as "the elder sister" that, even today, seeks to assert its superiority and its role as a guide on the path to "victorious socialism" [Mouskhély 1954, p. 5].

Russification Policy in the Georgian Émigré Press

In 1921, Soviet power was established in Georgia, and in the early years, it supported officially recognized nationalities that shared a common language and territory. This led to the formation of an ethnonational identity within the population of the USSR. Local elites were tasked with helping to spread the ideas of communism in their native language. The process of creating national elites and intellectual circles controlled by Moscow began, eventually leading to the establishment of academies of sciences, universities, theaters, and other institutions. The indigenous cadre was given an institutionalized monopoly on the public expression of ethnic identity, defining the ethnic markers that distinguish the nationality [Roeder 1991, p. 205].

The British Sovietologist Walter Kolarz describes the language situation in Georgia in the 1930s based on statistical data. According to his assessment, the standard of education in Georgia was higher than in any other Soviet republic, including the R.S.F.S.R. In 1939, Georgia had 113.4 persons with secondary education and 12.2 persons with higher education for every 1,000 inhabitants. Georgia also introduced eleven-year secondary education, unlike the ten-year system existing everywhere else in the Soviet Union. This comparatively high educational level, combined with a good knowledge of Russian, enabled Georgians to play a significant role in the Soviet civil service [Kolarz 1952, p. 233].

The 1920s and 1930s marked a turning point for Georgia with the establishment of the Soviet regime. After the Sovietization of Georgia, the political elite and public figures of the First Democratic Republic were forced to emigrate, where they began to make active efforts to restore the lost independence. To

achieve this goal, they founded the Georgian press in France, Germany, Switzerland, and the USA. It was these Georgian émigré periodicals that systematically covered the problems and challenges faced by the Georgian language and culture within the framework of the language policy of the Soviet Union.

Moscow greatly desired for the Georgian intelligentsia to finally abandon the notion of Georgia's potential close ties with Europe and instead become advocates of strong, extensive relationships with Russia. The "upbringing" of a new intelligentsia began in Georgia. *Proletkult* (proletarian culture) was the organizational unit that opposed traditional cultural values. Together with pro-communist conformists from the older generation of intelligentsia, it began building a new Georgian Soviet culture. Ultimately, the reins of power were handed to the party bureaucracy and cultural workers who executed its will [Daushvili 2008, p. 436].

After the Soviet occupation of Georgia, the communists restricted all cultural events and abolished the Society for the Spreading of Literacy among Georgians founded in 1879. The Society had carried out various types of charitable activities, including systematically printing scientific, educational, literary, and historical books at affordable prices, providing scholarships to students, and founding a museum of manuscripts, which was one of the treasures of Georgian culture. It is in response to this event that the journal *Tavisupali Sakartvelo* (Free Georgia) states: "The Communists destroyed what the proponents of Nicholas's regime could not destroy in us" [Tavisupali Sakartvelo 1922, #17].

The review of important events related to the Soviet Russification policy in Georgia was considered an urgent issue in European and American periodicals. One of such periodicals is the popular French newspaper "Journal des débats" (Journal of Debates), which on May 13, 1922 published a letter titled *Soviets and Georgia* concerning the problems related to the language policy in Georgia. It should be noted that the Georgian translation of the letter was published in the journal "Tavisupali Sakartvelo". The widespread use of the Russian language in various spheres and clerical work diminished the significance of the Georgian language leading to its banishment from all administrative institutions of Georgia.

Telegrams, street names, and education in gymnasiums are all in Russian. Every responsible official is a purely Russophile element strictly following Moscow's directives. The thoughts and aspirations of Georgian national figures are suppressed in all spheres of creativity [Tavisupali Sakartvelo 1922, #24].

Based on the current political situation in Georgia, where everything national was restricted, Moscow intended to suppress Georgian culture and literature. According to the Georgian journal *Samshoblosatvis* (For the Homeland), "their assertion is straightforward: the nation and national culture are mere nonsense. The only reality and power of the future is the proletariat and its culture". National forces placed great hopes on writers, believing that their main duty was

to create the works that would contribute to strengthening national self-awareness. "Poets and writers such as Paolo Iashvili and Konstantine Gamsakhurdia marched together against this national threat" [Samshoblosatvis 1925, #3].

The journal *Sakhalkho Sakme* (Public Affairs) provides interesting information about the state of Georgian culture under the headline *Guarding National Culture*. After the Bolsheviks forcibly invaded Georgia with the aim of imposing the Russian language, rules, and thinking, the Soviet government set itself the goal of barbarically destroying the center of national culture – the Georgian University. The renowned publicist of Bolshevik ideology, Vagan Vaganyan, convened a meeting of the commissars of the People's Commissariat for Education of the Caucasus, during which he criticized the "inactivity" and the slow pace of Russification in schools. According to him, first of all, it was necessary to dismiss those professors and teachers who did not demonstrate sufficient loyalty to the Soviet government. After that, subjects such as logic, psychology, and philosophy were to be excluded. Instead of these subjects, Vaganyan recommended introducing classes in the history of the Communist Party of Russia, the history of the labor movement in Russia, the Soviet constitution, and other similar subjects that were deemed "very necessary" for the Georgian people. Having developed his "international" theory concerning culture and language, Vaganyan asserts:

In Transcaucasia there is no need for literacy in the native language not only for small nationalities such as the Assyrians and Kurds but also for Georgians and Armenians. The idea that the Russian language is "the language of the international proletarian revolution, Lenin, and October" is far more advantageous. The culture of small nations is an illusion; there is only the Russian culture, serving solely to the general prosperity of our Soviet Union [Sakhalkho Sakme 1926, #1].

After Sovietization, the promotion of a new socialist culture in Georgia began under the leadership of trade unions, which actively participated in cultural events. Georgian trade unions were under the strict control of the Soviet government whose primary goal was to implement governmental policy rather than to protect public interests. From this point of view, the visit of the delegation of British Trade Union to Georgia, chaired by Albert Arthur Purcell on December 4, 1924 is noteworthy. Similar to the approaches of the All-Union Central Council of Trade Unions, the British Trade Union was characterized by Soviet rhetoric and opposed the national values. The delegation devoted special attention to the issues related to the status of the Georgian culture and language, which were discussed in a 1925 publication of the Georgian émigré newspaper *Akhali Sakartvelo* (New Georgia) under the title *Trade Union Delegation on Georgia*. It states:

If the language of the Georgians dominates in the schools and in the administration, if books and papers in their mother tongue freely appear, if everything is done to promote the national culture of that nation, all talk of suppression of

the Georgian nation under the yoke of Moscow is nonsense and pure invention of the capitalist enemies of the Soviet Government [Akhali Sakartvelo 1925, #3].

Initially, the British Trade Union Congress was opposed to the principles of the Social Democrats. However, ideological differences and the increasingly autocratic Stalinist regime of the Soviet Union eventually led to a strained relationship between the two.

The second period begins in the 1930s, when linguistic pluralism gave way to a centralized approach. The key figure behind this change was Joseph Stalin, who played a major role in forming Soviet language policy. At the same time, Stalin initiated a policy of “convergence” (*sblizhenie*) of nations, which he believed should eventually lead to the “mergence” (*sliyanie*) of languages in the future [Bolkvadze 2018, p. 95].

In 1928, in his book *Marxism and the National-Colonial Question*, Stalin formulated his dual strategy for the transitional period of the proletarian dictatorship in a single sentence: “socialist in content and national in form” [Stalin 2021, p. 285]. According to the American sociologist Joseph Roucek, this phrase asserts that proletarian culture does not cancel native culture but pervades its content; national culture, on the other hand, does not cancel proletarian culture, but lends form to it. National culture is a bourgeois phenomenon only when the power lies in the hands of the bourgeoisie. Thus, as long as socialism is not yet formed, culture remains “national in form but is socialist in content” [Roucek 1960, p. 20].

As Terry Martin points out, Stalin’s famous definition of “culture” as “national in form and socialist in content” led to ambiguity in the concept. Soviet policy promoted “the distinctive national identity” through symbolic markers such as folklore, national museums, theaters, classic literary works, progressive historical events, etc. [Martin 2011, p. 13].

Stalin’s well-known formula, “national in form and socialist in content”, became a widely proclaimed slogan and the foundation for creating Soviet culture. According to him, “the development of the national culture of the peoples of the USSR” was to occur “on the basis of the Soviet Union”, ensuring that “the national culture of the peoples of the Soviet Union, their languages, schools, manner of life, etc.,” would be more strongly protected [Stalin 2021, p. 284].

The Bolsheviks sought to win the hearts of the conquered peoples, to gain their sympathy and trust. Therefore, they aimed to educate various nationalities in their native languages and promote their cultural advancement, provided that they remained obedient to Moscow and followed the Kremlin’s orders. The local intelligentsia was required to spread propaganda among the people in their native language to more easily win the broad masses over to the side of the Moscow government. In connection with this issue, the newspaper *Brdzolis Khma* (Echo of the Struggle) reports under the headline *Persecution in the National Republics*:

Meanwhile, the inept “President” of Soviet Russia, Kalinin, threatened that “the Soviet government will not allow anyone to claim themselves as the sole defenders of local culture. Distrust towards everything Russian has disappeared.” “Komsomolskaya Pravda” asserted that the Russian language is poorly studied and mastered in Georgia, Armenia, Azerbaijan, Ukraine, Belarus, Uzbekistan-Tajikistan. The enemy has a hand in everything and we must fight it fiercely right now [Brdzolis Khma 1937, #75].

From an ethnic perspective, Georgia has been a diverse state for centuries. Its territory was inhabited by various nationalities and ethnic groups, including Abkhazians, Ossetians, Azerbaijanis, Armenians, Ukrainians, Jews, Germans, Russians, Poles, Turks, Belarusians, and others, who lived alongside Georgians. The ethnic composition of Georgia’s population frequently changed due to political and social factors. This process was particularly noticeable during the Soviet occupation.

From the early 30s, clerical work among national minorities was carried out in Russian. During this period, Georgian was used only in conversations among Georgians, and if a non-Georgian did not speak Russian, a translator was hired. Consequently, in Georgia the so-called “Leninist national policy” primarily served to protect the interests of the Russian language [Songulashvili 2018, p. 304].

The ongoing Stalinist repressions in Georgia dealt a severe blow to Georgian culture, which was subjected to ideological and political pressure in all spheres. A strict genre and thematic hierarchy was established, publicly oriented towards the “orders” of the ruling elite. Writers, directors, and artists were compelled to create works that were less connected to reality and thus, had to be closely aligned with communist propaganda.

A letter titled *Shota Rustaveli’s 750th Anniversary in Georgia*, dedicated to the anniversary of the 12th-century Georgian poet Shota Rustaveli, was published in a Georgian journal in Paris. It states:

What commonalities exist between Shota Rustaveli’s “The Knight in the Panther’s Skin” and the worldview and actions of the Bolsheviks? What do Rustaveli and Stalin have in common, given that both are praised together?! Rustaveli extols love, while the Bolsheviks exalt hatred; Rustaveli glorifies friendship and brotherhood, whereas the Bolsheviks promote treachery, intolerance and espionage; Rustaveli preaches equality and social harmony, whereas the Bolsheviks have established a form of equality under the yoke of oppression and carried out the massacre of classes; Rustaveli fights for good, while the Bolsheviks have allowed evil to rule; Rustaveli promotes fraternity among nations, whereas the Bolsheviks have conquered them. And now they are conquering Shota Rustaveli! The Bolsheviks have claimed him as their own and placed him beside Stalin [Kartlosi 1938, #11–12].

As the letter reveals, the Bolshevik government aimed to exploit Shota Rustaveli's anniversary to advance its own interests. Although the Bolsheviks claimed to safeguard Georgian history and culture, "the anniversary was preceded by the shooting of Georgian writers, not to mention the suppression of Georgian literature. Furthermore, the anniversary was followed by an increase in the number of Russian lessons in schools" [Kartlosi 1938, #11–12].

Conclusions

Russification is a special case of cultural assimilation, when small nations fall under the influence of the Russian language and culture [Kappeler 2004; Miller 2008; Weinerman 1996]. In Georgia, this process intensified after Bolshevik forces invaded the country in 1921, leading to the loss of independence and the subsequent was Sovietization of the nation. The field of education was entirely subordinated to the Commissariat of Education of the Soviet Socialist Empire, and a number of measures for Russification were implemented: Russian and Georgian were given equal status in Georgian schools; clerical work was carried out in Russian; theatre performances were staged in Russian; and services in churches and monasteries were held in Russian.

The analysis of Soviet language policy in the context of Georgian culture reveals the complex and multifaceted dynamics of the interaction between national identity and state policy. Korenizatsiia, initiated in the 1920s, aimed to develop and support the Georgian language and culture within the Soviet system. However, its implementation was often contradictory and limited. Although the language policy of the Democratic Republic of Georgia was aimed at strengthening Georgian identity, it still had to adapt to Soviet standards.

The approach to the question of "self-determination of nations" adopted in Bolshevik Russia formally recognized the diversity of the peoples within the Soviet Union, including Georgia. However, it failed to consider the cultural and linguistic needs of ethnic groups. The disparity between official policy and actual experience led to tensions and conflicts, particularly as the Soviet government implemented a large-scale policy of Russification aimed at weakening the defining factors of Georgian identity.

The Russification policy resulted in restrictions on the use of the Georgian language in the media and public life, adversely affecting its development and preservation. The Soviet government exercised strict control over cultural and intellectual life. Many representatives of the Georgian intelligentsia who tried to develop national culture and language became victims of repression. This repression weakened the country's intellectual elite and diminished opportunities for the development of national culture. The language policy pursued by the Soviet Union, aimed at creating a "Soviet man", contributed to the erosion of national

identity. Georgian literature and art faced constant censorship and restrictions if they failed to conform to ideological norms.

After the Sovietization of Georgia, the government and political parties were forced into exile, where they began to actively work to restore the lost independence. To achieve this goal, they established the Georgian émigré press in exile. A strong negative attitude of the Soviet authorities towards the Georgian language, along with the efforts to suppress it, became one of the key issues covered by the Georgian émigré press.

Thus, the analysis of materials from the Georgian émigré press confirms that the Soviet authorities established complete control over Georgia, evident in the restriction placed on Georgian culture and language, alongside the promotion of the status of the Russian language as a “lingua franca”. All this points to the provocative effect of the language policy carried out by the communist regime, which deliberately contributed to the strengthening of the position of the Russian language. Such an approach to the problem allows us to view the threats posed by the Russification language policy from a historical perspective and understand the pressure under which the Georgian language had to function under Soviet rule.

Sources

- Akhali Sakartvelo.** (1925). “Delegation of Trade Unions about Georgia”, newspaper “Akhali Sakartvelo” (New Georgia). Berlin: Georgische Zeitschrift Das Neue Georgien, available at: <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/34671?locale=en> (accessed 3 February 2023).
- Brdzolis Khma.** (1937). “Persecution in National Republics”, newspaper “Brdzolis Khma” (Echo of the Struggle), Paris: L’Echo De La Lutte, available at: <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/37030?locale=en> (accessed 6 August 2023).
- Ertoba.** (1918). “Nationalization in the Ministry of War”, newspaper “Ertoba” (Unity), Tbilisi, available at: <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/210620?locale=en> (accessed 20 November 2022).
- Ertoba.** (1918). “Order of the Minister of War”, newspaper “Ertoba” (Unity), Tbilisi, available at: <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/243016?locale=en> (accessed 6 October 2023).
- Ertoba.** (1920). “Province”, newspaper “Ertoba” (Unity), Tbilisi, available at: <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/227048?locale=en> (accessed 10 October 2023).
- Kartlosi.** (1938). “750th Anniversary of Shota Rustaveli in Georgia”, journal “Kartlosi” (Kartlos), Paris: M. Durand, available at: <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/503476?locale=en> (accessed 24 May 2024).
- Sakartvelo.** (1918). “Georgian Language and Terminological Development”, news-

paper "Sakartvelo" (Georgia), Tbilisi, available at: <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/145042?locale=en> (accessed 25 July 2022).

Sakartvelos Respublika. (1918). "Law on the State Language of Georgia", newspaper "Sakartvelos Respublika" (Republic of Georgia), Tbilisi, available at: <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/152849?locale=en> (accessed 27 July 2022).

Sakartvelos Respublika. (1918). "Nationalization of Post and Telegraph", newspaper "Sakartvelos Respublika" (Republic of Georgia), Tbilisi, available at: <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/152585?locale=en> (accessed 19 July 2022).

Sakartvelos Respublika. (1920). "Activities of the Special Committee", newspaper "Sakartvelos Respublika" (Republic of Georgia), Tbilisi. available at: <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/161126?locale=en> (accessed 4 August 2022).

Sakartvelos Respublika. (1921). "Once Again about Nationalization", newspaper "Sakartvelos Respublika" (Republic of Georgia), Tbilisi. available at: <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/163364?locale=en> (accessed 10 August 2022).

Sakhalkho Sakme. (1919). "Nationalization", newspaper „Sakhalkho Sakme" (Public Affairs). #498. Tbilisi.

Sakhalkho Sakme. (1920). "Georgian font", newspaper "Sakhalkho Sakme" (Public Affairs). #747. Tbilisi.

Sakhalkho Sakme. (1920). "More about Nationalization", newspaper "Sakhalkho Sakme" (Public Affairs). #931. Tbilisi.

Sakhalkho Sakme. (1926). "Guarding National Culture", journal "Sakhalkho Sakme" (Public Affairs), #1, Paris. available at: <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/46339?locale=en> (accessed 29 June 2024).

Samshoblosatvis. (1925). "Georgia at Home and Abroad", journal "Samshoblosatvis" (For the Homeland). #3. Paris: journal Georgien Pour la patrie, available at: <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/212464?locale=en> (accessed 26 June 2023).

Tavisupali Sakartvelo. (1922). "Closing the Society for the Spreading of Literacy among Georgians", journal "Tavisupali Sakartvelo" (Free Georgia). #17, Istanbul: Paris. Pp. 18–19, available at: <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/321608?locale=en> (accessed 20 June 2024).

Tavisupali Sakartvelo. (1922). "Soviets and Georgia", journal "Tavisupali Sakartvelo" (Free Georgia), #24, Istanbul: Paris. Pp. 9–10. available at: <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/321615?locale=en> (accessed 17 July 10, 2024).

References

- Bilodid, I.** (2005). Language and the Ideological Struggle (fragments)]. In: *The Ukrainian Language in the 20th Century: the History of a Linguicide: Documents and Materials*. Ed. Masenko, Larysa. Kyiv: Vseukr. t-vo "Prosvita" im. Tarasa Shevchenka; Vydavnychyy dim "Kyyevo-Mohylyans'ka Akademiya", pp. 276–283 [In Ukrainian].
- Bolkvadze, T.** (2005). *Ideologized Values*. Publishing of Tbilisi State University. [In Georgian].
- Bolkvadze, T.** (2018). The Georgian Triangle of Soviet Linguistics: N. Marr, J. Stalin, Arn. Chikobava. Tbilisi: Universali. [In Georgian].
- Comrie, B. (1981). *The Languages of the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daushvili, A.** (2008). *Psycho-Social and Cultural Evolution of the Georgian Population, in Russian Colonization in Georgia*. Tbilisi: Universali. [In Georgian].
- Dzidziguri, Sh.** (1990). *The Adventure of the Georgian Language*. Tbilisi: Metsniereba [In Georgian].
- Grenoble, L. A.** (2003). *Language Policy in the Soviet Union*, Kluwer Academic Publishers.
- Gvantseladze, G.**, Gvantseladze, T., Tchaava, S., Khobelia, M. (2024). *Bolshevik Concept of Language Fusion and Language Policy in Abkhazia in 1930 s*. Tbilisi: Universali [In Georgian].
- Haarmann, H.** (1985). The Impact of Group Bilingualism in the SU. In *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages: Their Past, Present and Future*. Series: Contributions to the Sociology of Language [CSL]; 40. De Gruyter Mouton. pp.313-344.
- Janelidze, O.**, Khositashvili, M., Taktakishvili, L. (2020). Print media (1918-1921). Tbilisi: The National Parliamentary Library of Georgia. [In Georgian].
- Jones, S.** (1988). The Establishment of Soviet Power in Transcaucasia: The Case of Georgia 1921-1928. *Soviet Studies*. Vol. 40, No. 4. pp. 616-639. Taylor & Francis, Ltd.
- Kohn, H.** (2022). *Nationalism in the Soviet Union*. Routledge.
- Kolarz, W.** (1952). *Russia and Her Colonies*. London: George Philip and Son Limited.
- Kreindler, I. T.** (1985). The Non-Russian Languages and the Challenge of Russian: The Eastern versus the Western Tradition. In *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages: Their Past, Present and Future*. Series: Contributions to the Sociology of Language [CSL]; 40. De Gruyter Mouton. pp. 345-367.

- Krouglov, A.** (2022). Language planning and policies in Russia through a historical perspective. *Current Issues in Language Planning*, Vol. 23, #4, 412–434.
- Lenin, V.** (2022). *The Right of Nations to Self-Determination*. Paris: Foreign Languages Press.
- Lewis, E. Glynn.** (2019). *Multilingualism in the Soviet Union: Aspects of Language Policy and Its Implementation*, Contributions to the Sociology of Language, Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Liber, G.** (1991). Korenizatsiia: Restructuring Soviet nationality policy in the 1920s. *Ethnic and Racial Studies* 14 (1): 15–23.
- Mamulia, G.** (2002). *Stalin in History and Historians' Assessments*. Tbilisi: Dedaena [In Georgian].
- Marshall, D. F.** (1992). *The Role of Language in the Dissolution of the Soviet Union*, Work Papers of the Summer Institute of Linguistics, University of North Dakota Session: Vol. 36, Article 3, pp. 33–69.
- Martin, T.** (2011). *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Cornell University Press.
- Mouskhély, M.** (1954). *L'U.R.S.S. ou le mythe des nationalités heureuses* (About the Myth of the Happiness of the Nations of the USSR). "Le destin de la Georgie" (The Fate of Georgia) Historical, literary and scientific journal. Vol. 16. 1–5. Paris [In French].
- Page, W. S.** (1950). *Lenin and Self-Determination*. The Slavonic and East European Review. Vol. 28, No. 7, pp. 342–358. Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European Studies.
- Roeder P. G.** *Soviet Federalism and Ethnic Mobilization*. World Politics. 1991. Vol. 43, iss. 2. P. 196–232.
- Roucek, J. S.** (1960). *The Soviet Treatment of Minorities*. Phylon. Vol. 22, 1. Clark Atlanta University. pp. 15–23.
- Sidamonidze, U.** (1970). *Historiography of the Victory of the Bourgeois-Democratic Movement and Socialist Revolution in Georgia: 1917–1921*. Tbilisi: Metsniereba.
- Smith, M.** (1998). *Language and Power in the Creation of the USSR, 1917–1953*. Berlin/New York: Mouton De Gruyter.
- Smith, M.** (1999). *The Bolsheviks and the National Question, 1917–23*. Palgrave Macmillan UK.
- Smith, M.** (2017). An Empire of Substitutions: The Language Factor in the Russian Revolution. *Harvard Ukrainian Studies* 35, #1–4. 125–144.
- Songulashvili, A.** (2018). *Soviet Policy and National Minority of Georgia*. Tbilisi: Universali [In Georgian].

- Stalin, J.** (1929). *The National Question and Leninism*. International Publishers: New York.
- Stalin, J.** (2021). *Marxism and the National and Colonial Question*. Paris: Foreign Languages Press.
- Suny, R. G.** (1994). *The Making of the Georgian Nation*. Indiana University Press.
- Suny, R. G.** (2022). *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford University Press.
- Tabidze, M.** (2005). *The Language Situation in Georgia and Issues of Functioning of the Georgian Language*. Tbilisi: Kartuli Ena [In Georgian].
- Young, C.** (1976). *The Politics of Cultural Pluralism*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Zhordania, N.** (1922). A Collection of his Writings on National Issues. Publication of the Transcaucasian District Committee of the Communist Party of Russia, Tiflis [In Georgian].

РАДЯНСЬКА МОВНА ПОЛІТИКА В ГРУЗИНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Анотація. У розділі досліджено проблеми радянської мовної політики в грузинській культурі. Закцентовано на агресивному характері русифікації, що призвела до домінування російської мови в Грузії у XX ст. після радянізації 1921 року. Звернено увагу на розділеність культурного плюралізму, який впливав на мовну політику, на дві основні сили: доцентрову, яка заохочувала засвоєння російської мови та культури, та відцентрову, яка прагнула зберегти автентичні мови та культури й боролася за їхню самобутність.

За джерело емпіричних даних слугував цифровий корпус грузинської еміграційної преси 1920–1930-х років. Зроблено висновки про те, що значну роль у збереженні грузинської мови та культури відіграли політичні й громадські діячі Першої Демократичної Республіки Грузія, яких змусили емігрувати. Вони заснували грузинську пресу за кордоном, яка слугувала потужним інструментом спротиву радянському режимові та механізмам русифікації.

Результати дослідження розкривають загрози, спричинені мовною політикою, задокументовані в грузинських еміграційних періодичних виданнях, та тиск, якого зазнавали грузинська мова та культурні сфери в радянську епоху.

Ключові слова: грузинська мова, Радянський Союз, коренізація, культура.

ABOUT THE AUTHOR

Irine Chachanidze,
Doctor of Philology,
Associate Professor at the Department
of General Linguistics,
Akaki Tsereteli State University
(Georgia)

ПРО АВТОРКУ

Ірине Чачанідзе,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального
мовознавства Державного
університету ім. Акакія Церетелі
(Грузія)

EPISTEMIC STANCE IN UKRAINIAN NEWSPAPER DISCOURSE ON MIGRATION AND REFUGEES: UKRAINIAN VERSUS EUROPEAN PERSPECTIVES¹

Nataliya Chendei*

Uzhhorod National University; 14 Universytetska St., Uzhhorod, 80000, Ukraine

Ужгородський національний університет; вул. Університетська, 14, Ужгород, 80000, Україна

Abstract. The realization of epistemic stance in newspaper discourse coincides with the verbalization of modality through linguistic means, which together constitute the modal metatext that explicates the stance of the speaker (author, writer, observer, viewer) as a recipient-mediator between the represented reality and the reader /listener. The establishment of key discourse modals enables the revelation of the ideology behind the text, as well as the image of migrants constructed in Ukrainian media and imposed on the newspaper readership. The analysis has proven that migrants are stereotypically portrayed as “vulnerable outsiders” who can be used as hybrid weapons to cause instability and chaos. However, refugees from Ukraine are often viewed as an economic asset to EU states, enhancing productivity due to the gender and age structure of the influx population. On the contrary, an outflow of young people brings about a negative context in terms of nation identity and the demographic composition of Ukraine’s population.

Keywords: Ukrainian newspaper discourse, epistemic stance, modality, migration, refugees.

Introduction

The notion of **stance** is not new in linguistics. The analysis of theoretical literature reveals that it has been profoundly studied under various coinages and from different perspectives, focusing on certain aspects of its multifaceted nature. Thus, the concept of stance is closely linked to research of “*intensity*”, “*personal style*”, “*subjectivity*”, “*evaluation*”, “*appraisal*”, “*affect*”, “*evidentiality*”, “*footing*”, “*alignment*”, “*modality*”, “*identity*”, “*stand*”, “*position*”, “*stancetaking and dialogicality*,” et al. [Ushchyna 2012]. In Ukrainian linguistic tradition, “**stance**” is equivalent to “*propositional / mental / cognitive attitude*”, “*view-point*”, “*modus*”, “*opinion*”, “*position*”, etc. Following Biber and Finegan [1989, p. 92], we use the term “**stance**”, defining it as “the lexical and grammatical expression of attitude, feelings, judgements, or commitments concerning the proposition content of a message,” as well as the emotional and social perspectives of interaction [Marin-Arrese 2021, p. 137].

¹ The research is being conducted within the RACISMMAFF PROJECT “Stance strategies in immigration and racism-related discourse: analysis and application in affective learning practices”, funded by the Spanish Ministry of Science and Innovation and carried out in Complutense University of Madrid, Spain.

* © Nataliya Chendei, 2025

ORCID: 0000-0003-406555119, ✉ nataliia.chendei@uzhnu.edu.ua

Newspaper discourse, also called media discourse, as a kind of public discourse conveys political position and ideology, and influences its readers' opinions [Fairclough 1992; Van Dijk 2008; Wodak 2009]. A journalistic opinion article inevitably conveys its author's and country's ideology, which can be used to influence readers' attitude towards events of reality. Thus, the study of newspaper discourse is inseparably connected with the ideology it conveys. As Norman Fairclough [1992, p. 91] rightly points out, "newspaper texts can be seen as the implicit and unconscious materialization of ideologies," shaping readers' attitude towards events of reality.

The current migration crisis, caused by Russian-Ukrainian war, political and social turmoil in the Middle East and Africa, is widely viewed as the largest since World War II. The crisis has plunged Europe into permanent turbulence characterized by instability, insecurity, escalation of tension, and devastating destruction. As a consequence, millions of people have been forced to leave their homes for safety, becoming internally displaced persons, (il)legal immigrants, or refugees in foreign states, posing serious challenges to these countries' policies and economies. Recent research on media coverage of the refugee crisis has shown that the European press played a central role in framing the arrival of refugees and migrants to Europe *as a crisis*, often portraying refugees as either *vulnerable outsiders* or *dangerous outsiders* [Georgiou, Zaborowski 2017].

The aim of this article is to detect the interplay between modality and epistemic stance in Ukrainian newspaper migration discourse on refugees. In particular, it seeks to reveal the differences in language that manifest the author's modal epistemic stance towards population migration and refugees, along with disclosing the hidden ideologies and the image of refugees constructed in the articles by Ukrainian and European authors.

The theoretical background of research

The category of modality belongs to universal as long as it is not conditioned by occasional language facts. It means that modality is typical of most languages, although it can be expressed somewhat vaguely and blurry [Dotsenko 2006, p. 3]. Modality is a category that encompasses pragmatic, semantic, and syntactical planes of utterances. However, the prevalence of pragmatic aspect causes the necessity to define and analyse modality as a specific grammatical category within the framework of modal logics. In its turn, in logics modality is viewed as a feature of proposition that is based on the principle of ambivalence: a proposition can be either credible or unreliable, presenting the formulas "S is P" and "S is not P", the meaning of which can be reduced to an affirmation or negation of facts, events, situations of reality. However, to define the logical meaning

of modal propositions, such an approach seems to be insufficient. Therefore, modal logic introduces the principle of polysemy, according to which a proposition can have one of *n* meanings of veracity, where *n* is more than two and can be both a finite and an infinite number. Generally speaking, *S* has the characteristics of *P* with a further specification, pointing to the interplay between them as, for example, necessary or occasional, good or bad, credible or unreliable, etc. As a result, we obtain the modal propositions: *St* (*S* is *P*), *St* (*S* is *P*), where *S* and *P* – the subject and the predicative of a proposition, and *St* is a stance that may have various meanings (ibid, p. 32). In modal logics they distinguish alethic modality, epistemic modality, and deontic modality. Let us take a closer look at the epistemic stance and its modality.

Epistemic (from Greek *episteme* - knowledge), also *cognitive modality* operates the notions “know”, “believe”, “doubt”, etc. that can be placed on the extreme endpoint (or endregions) of the epistemic scale, covering the meanings from “knowledge” to “ignorance” with a range of intermediating notions, such as “sure”, “assume”, “feel”, etc. In epistemic logics the central notion of “knowledge” is always veracious, and “belief” can be both credible and unreliable.

It is common knowledge that epistemic modality is primarily subjective modality [Coates 1983, p. 33], which is also called “extrinsic” [Biber 2004, p. 491] and “epistemic moods” [Boyer 2012, p. 20]. Indeed, epistemic stance designates the subject modal meaning of an explicit utterance. The structural component of a stance is the subject, from the perspective of whom the meaning of the expression is estimated as reliable / unreliable, known / unknown, etc. Thus, the epistemic stance can be expressed by: 1) the predicates of perception; 2) the predicates of sensation; 3) the predicates of cognition (reasoning); 4) the predicates of knowledge; 5) the predicates of memory. In a broad sense epistemic stance refers to the discursive expression of the speaker’s opinions, feelings, attitudes, judgements, and appraisals, not merely in relation to the subject, but also to other participants of interaction [Biber 2004; Kiesling 2009; Arrese 2021]. The subject interacts with other participants either from the standpoint of one position or multiple positions simultaneously. These positions may correlate with the macro-level of social meaning (status position) or the micro-level (personal position).

Thus, epistemic stance deals with the speaker’s knowledge and beliefs about the validity of his proposition [Karkkainen 2003, p. 150], “defines the veracity of semantic proposition” [Lew 1997, p. 146], or expresses the speaker’s attitude towards the truth [Jacobsson 1994, p. 167], or “reveals the speaker’s evaluation of possibilities and identifies the degree of certainty about his assumptions” [Coates 1993, p. 18].

The invariant models of epistemic modality are based on various degrees

of certainty / veracity, and are represented in Ukrainian theoretical literature in the following way:

1. Veracity: $E_{\text{ver}} = I$ /we know (the information is veracious); $E_{\text{ver}} 1 = I$ /we feel (I know the information is true); $E_{\text{ver}} 2 = I$ / we perceive with my senses (therefore I know the information is true); $E_{\text{ver}} 3 = I$ / we remember (the information is true); $E_{\text{ver}} 4 = I$ / we understand; $E_{\text{ver}} 5 = I$ /we believe (the information is true).

2. Problematic veracity: $E_{\text{prob}} = I$ /we think that; $E_{\text{prob}} 1 = I$ It seems to me that; $E_{\text{prob}} 2 = I$ doubt that; $E_{\text{prob}} 3 = I$ am not sure that; $E_{\text{prob}} 4 = I$ am afraid that; $E_{\text{prob}} 5 = I$ /we wonder/ don't know.

3. Categorical veracity: $E_{\text{cat}} = I$ am sure; $E_{\text{cat}} 1 = I$ say (because I am sure) that... [Dotsenko 2006].

According to Kasper Boyer, the classification of meanings as epistemic modals is independent of whether they are situation dependent (pragmatic) or conventional (semantic), and whether they are conveyed by means of lexical expressions or by means of grammatical expressions [Boyer 2012, p. 21]. Thus, the realization of epistemic stance in newspaper discourse coincides with the verbalization of modality by linguistic means of modal verbs, introductory words, lexemes, and syntactical constructions, the totality of which constitutes *the modal metatext* that explicates the stance of the speaker (author, writer, observer, viewer) as a recipient-mediator between the presented reality and the reader /listener.

The methodology of research

The study utilizes Marín Arrese's epistemic stance theoretical framework (2013; 2021) along with traditional methods of discourse analysis [Fowler 1986; Van Dijk 1991; Fairclough 1995; Wodak 2009 et al.], comparing 10 analytical articles from "Український тиждень" by Ukrainian and European authors (5 samples each) from the perspectives of epistemic modality, representing the stance of the authors towards the population migration and Ukrainian refugees. Both qualitative and quantitative methods are adopted in the analysis to compare the opinion articles, written by Ukrainian and European authors. Searches were conducted on the newspaper website for articles including the search terms "біженець / refugee," "мігрант / migrant," "міграція населення / population migration," and "переміщення / replacement."

A total of 10 samples are included in the study with 584 cases of using modal epistemic stance.

It is common knowledge that modality is central in discourse. And epistemic modality is primarily subjective modality. Thus, we define epistemic stance as a discursive expression of the speaker's opinions, feelings, attitudes, judgements, and appraisal not merely in relation to the subject, but other participants of interaction as well.

Thus, the realization of epistemic stance in newspaper discourse coincides with the verbalization of modality by linguistic means, the totality of which constitutes the modal metatext that “explicates the stance of the speaker (author, writer, observer, viewer) as a recipient-mediator between the represented reality and the reader /listener”. “The epistemic stance pertains to speaker / writer’s striving for control of conceptions of reality, which involves the expression of their estimation of the veracity of the event designated and the likelihood of its realization, and / or the specification of the sources whereby they feel entitled to make an assertion” [Marin-Arrese 2013].

The epistemic stance consists of two essential categories: 1) epistemic modality (epistemic support) that embraces the expression of the estimation of the probability for a proposition to be or become true; 2) evidentiality (epistemic justification) that deals with the expression of the kind or source of information whereby the speaker/writer feels entitled to make a claim, and the mode of knowing.

The focus of this article is the epistemic modality that manifests the stance of the author with regard to population migration and refugees, highlighted in the Ukrainian newspaper discourse.

Epistemic modality is typically defined in terms of either of the notions of degree of certainty, degree of commitment, or degree of confidence, known as **epistemic support** [Boyer 2012, p. 21]. Three degrees of epistemic support are distinguished: 1) full support; 2) partial support; 3) neutral support [Caton 1969, Boyer 2012].

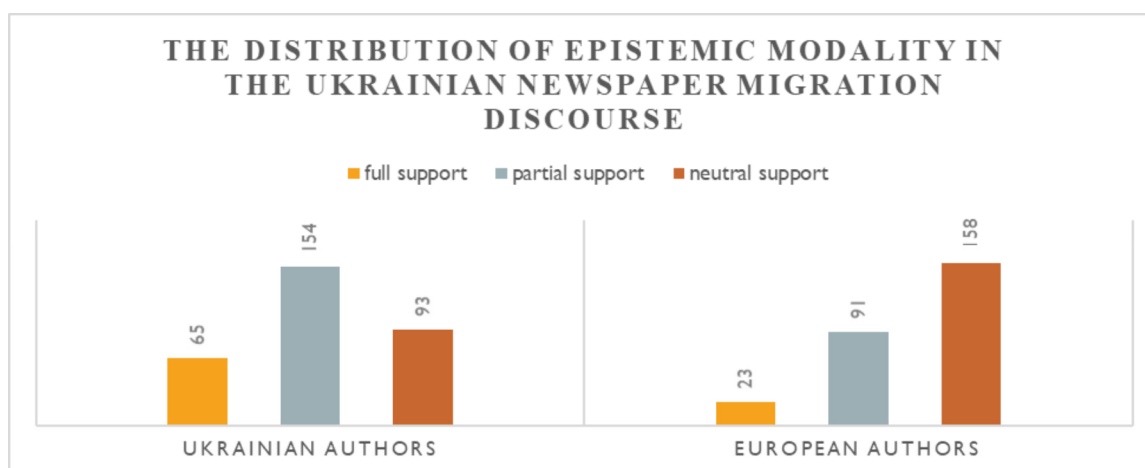
The notion of full support corresponds to Caton’s “K-group of epistemic qualifiers”, where “K” stands for “know”, and represents the strongest endpoint of the epistemic modal scale (the highest degree of certainty).

The notion of partial support corresponds to Caton’s “T-group of epistemic qualifiers”, where “T” stands for “think”, and represents intermediary positions between certainty and ignorance, defined as “probability”.

The notion of neutral support corresponds to Caton’s “P-group of epistemic qualifiers”, where “P” stands for “possibly”, and is defined as “epistemic possibility”, also representing meanings of complete ignorance, complete uncertainty, or complete lack of knowledge.

Results and discussion

The corpus of 584 cases of epistemic modality (312 examples taken from the articles by Ukrainian authors and 272 examples found in the articles by European experts) in the Ukrainian newspaper migration discourse serves as the data for the analysis and its further distribution:

Calculations of the data obtained with the help of AntCon (Version 3.5.8), a corpus analysis toolkit, reveal the following results for the use of the term “біженець” in the analyzed articles:

Ukrainian authors corpus

Entries: 3464

Frequency: 8078

Tokens: 8078

European authors corpus

Entries: 2718

Frequency: 5439

Tokens: 5439

Migration wording proves to be the following:

Word class	Ukrainian authors	European authors
Nouns	біженець/refugee; мігрант/ migrant; кожен сотий мешканець планети /every hundredth person on the planet; внутрішнє переміщення/ internal replacement; виїзд /outflow; хвиля/ wave; війна/ war; травма/ trauma	мігрант/migrant; біженець/refugee; притулок/asylum; вїзд/influx; загроза / threat; кордон/border; насилля /violence; економічна вигода / economic benefit; допомога/ help; гібридна зброя / hybrid weapon; втрати /losses; напруга /tension
Verbs	втікають /fleeing; покидають / leaving; втікають / escaping; змушені/ forced; переміщені / displaced	прибувають /arriving; вимагали / demanded; повертаються/returning; представляють проблему / posing a problem; несуть з собою / bringing about

Adjectives	величезний / huge; західні /western; бездомні /homeless	(не)легальний /(il)legal; здивовані /surprised; одинакові/similar; звинувачені / blamed; неконтрольовані / uncontrolled
------------	---	---

The comparative analysis of the semantic fields of epistemic stance in newspaper articles written by Ukrainian and European authors reveals that the issue of refugees is realized through:

Ukrainian authors

I / we → they opposition

Identity vs assimilation

Forced replacement / separation

Discrimination

European authors

I / we / you → they opposition

Change of a word “refugee” meaning

Russia’s hybrid weapon

Threat to democracy

In the article “National Identity, War, and Humanitarian Sciences” (“Національна ідентичність, війна й гуманітарні науки”), Oleksandr Pronkevych, a Ukrainian author, analyzes the influence of the Russian-Ukrainian war on Ukrainians’ identity and the role of humanitarian science and language on nationality, with a strong tendency to use subjective epistemic modality.

Partial epistemic support is realized in numerous cognitive attitude predicates, representing the manifestation of the author’s subjective epistemic stance with a strong sense of persuasion. The author intensifies his own position, leaning back on his experience, education, tautologically repeating the personal pronoun *I*:

Водночас на рівні суб’єктивних спостережень я бачу картину трагічну й загрозливу. At the same time at the level of subjective experience I see <EP, CGA, P> a tragic and threatening picture..

Я бачу на власні очі, що біженці вже асимілюються, і цей процес пришвидшується. I see with my own eyes <EP, CGA, P> that refugees have already assimilated and this process accelerates.

Ми бачимо колосальну хвилю українських біженців, які вже другий рік живуть у різних країнах Європи. We see <EP, CGA, P> a huge wave of Ukrainian refugees who have been living in European states for the second year.

Але я відчуваю, що наша держава досі неоднорідна й прірва між регіонами тільки збільшується. But I feel <EP, CGA, P> that our country is still not homogeneous and the gaps between regions widen.

Я особисто розумію цю ідею як вимогу розглядати українське минуле, теперішнє й майбутнє невідривно від глобальних процесів. Personally, I understand <EP, CGA, P> this idea as a requirement to consider Ukraine’s past, present and future inseparably from global processes [Пронкевич 2023].

Neutral epistemic support is expressed through personal aphonic or ignorative predicates, which indicate the author's position of uncertainty. This highlights the complexity of national identity formation and suggests a low possibility for Ukrainians to return to their homeland:

Я не заперечую, що згадані явища **насправді** відбуваються, але **маю підозру**, що картинка формування української національної ідентичності значно суперечливіша. **I do not deny** <EP, APH, P> here that the things I have mentioned do not happen **in fact** <EP, FV>, but **I suspect** <EP, CGA, P> that the process of Ukrainian identity formation is much more controversial.

Я так думаю з огляду на ті гуманітарні методології, з якими працюю. **Видається**, що жодний тип ідентичності (включно з національною) не з'являється сам собою навіть унаслідок травми, а є результатом серйозної цілеспрямованої духовної роботи, підтриманої культурними й мовними політиками, що реалізуються державами, суспільствами, індивідами. **I think** <EP, CGA, P> so, considering those humanitarian methodologies I am working with. **It seems to me** <EP, CGA, P> that any kind of identity (including national) does not appear by itself, even as a result of trauma, but it is the consequence of deliberate and purposeful spiritual work, supported by politicians working in the fields of culture and languages, and implemented by states, societies, and individuals.

Я не впевнений, що більшість з тих, хто рятувався від війни, **повернеться**. **I am not sure** <EP, APH, P> that most of those who fled the war **will return** <EP, EM> (ibid).

In the article by the Ukrainian author Olha Petrenko-Tseunova "Letters to the War. How People in Germany, Lebanon and Estonia Support Us" ("Листи на війну. Як вболівають за нас у Німеччині, Лівані та Естонії") epistemic stance of the speakers is realized by means of opposition. We will start our analysis with personal pronouns, frequently manifesting the stance of the speaker/writer. Let us consider the following fragment, presenting the main opposition **I / we → they** in the position of Ukrainians, affected by the war and forced to leave their homes:

Сьогодні **ми часто думаємо**, чи можуть зрозуміти нас в інших країнах – **ті**, що не пакували усе своє життя в один наплічник під звуки обстрілів, **хто не затуляв** собою немовля від вибуху, не народжував у підвалі, не тікав від війни, стоячи годинами в тамбурі евакуаційного потяга.

Today **we often wonder** <EP, APH, P> whether **we can be understood** in other countries **by those** who did not pack all their lives in one backpack under fire sounds, **by those** who did not cover their child by themselves from the explosion, **by those** who did not give birth in the basements, **by those** who did not run away from the war, standing for hours in the tambour of the evacuation train [Петренко-Цеунова 2022].

The classical opposition **I /we = positive → they = negative** is called ideological [T. van Dijk 1998]. Neutral epistemic support is realized in personal aphonic or ignorative predicate “**we often wonder**” and points to the feeling of uncertainty of the speaker, creating the image of Ukrainians as victims, not always understood by others.

In the position of Europeans, the opposition broadens **I /we (you) = positive → they = negative**, revealing the positive attitude of the speakers to Ukrainian refugees and negative to others (African, Asian). The first fragment represents the epistemic stance of a German speaker manifested by partial support in the cognitive attitude predicates with a high degree of veracity:

Головною темою в політиці Німеччини в останні роки була зміна клімату, і тепер багато хто з подивом побачив, що в житті є й інші жахливі речі. Західна Європа стурбована цією війною набагато більше, ніж, наприклад, близькосхідними війнами. Освічені та розумні люди мають більше співчуття, ніж нижчий соціальний клас. **Говорячи відверто, ми відчуваємо себе ближчими з вами, тому що ви в багатьох аспектах більше схожі на нас**, аніж вихідці з Азії чи Африки, хоча наші ЗМІ безперервно повчають нас, що це не правильно, і **ми, звісно**, повинні оцінювати всі людські життя однаково.

In recent years climate change has been the main topic in Germany's politics, and now **many of us are surprised to see** <EP, CGA, P> that **in reality** <EP, FV> there are other terrible things. Western Europe **is a lot more concerned about this war** than, say, Middle East wars. Educated and intelligent people have more compassion than a lower social class. To be honest, **we feel closer to you** <EP, CGA, P> because in many ways **you are very similar to us** than migrants from Asia or Africa, although our media is constantly telling us it is wrong, and, **of course** <EP, CGA>, we have to treat all lives equally (ibid).

The second fragment shows the epistemic stance of an Estonian speaker to Ukrainian refugees, manifesting the change of a word meaning and arising awareness about common past:

Слово «біженці» змінило своє значення, перш ніж ми встигли подумати, що ми не бажаємо їм цього. Біженець був для нас людиною на польському кордоні, що намагається знести паркан. **Тепер ми думаємо, що біженці приходять від війни, від небезпеки й не мають дому. Усі прагнуть допомогти українцям.** З вікна їдальні я бачу ратушу, там український прапор. Я закріпив перед церквами в Елві та Ринґу [місто і селище на південному сході Естонії. – Ред.] українські прапори та інформаційну табличку з кількома тезами про Київ, про Нестора Літописця, який вперше в історії написав про естонців (чудь) і Тарту (Юр'їв).

A word “refugee” had changed its meaning before we thought we did not want them to be such. For us a refugee used to be someone, trying to demolish

the fence on the Polish border. Now **we think** <EP, CGA, P> **that refugees are escaping war, violence, and they do not have homes any more. All strive to help Ukrainians.** From the canteen window I see the local city hall, and the Ukrainian flag over there. **Personally**, I hung up the Ukrainian flag and the information plate about Kyiv and Nestor Litopysets, who was the first to write about Estonians and Tartu, in front of the churches in Elva and Rannu [a city and a town in southeast of Estonia] (ibid).

Personal aphonic or ignorative predicate “**we do not know**” contributes to uncertainty this change can cause in labour market, realizing neutral epistemic support:

Ще одна проблема для Естонії полягає в тому, що раніше в нас працювало багато українських чоловіків, вони дуже працьовиті, без них не відбувалося жодне будівництво. А тепер **ми заклопотані тим, що чоловіки повертаються в Україну**, натомість приїжджають жінки, і поки незрозуміло, як розвиватиметься наш ринок праці. До Естонії приїздить більше українців, ніж до Фінляндії чи Латвії. **Думаємо, можливо, ми українцям подобаємося.**

One more problem in Estonia is that we used to have a lot of Ukrainian men working for us, they are very industrious, and any big construction was impossible without them. Now **we are concerned** about their returning to Ukraine, but instead women are coming, and we **do not know** <EP, APH, P> what impact it will have on our labour market. More Ukrainians are arriving to Estonia than Finland or Latvia. **We think** <EP, CGA, P> **perhaps** <EP, EM> **Ukrainians like us** (ibid).

In the article “Not Typical Destitute” (“Нетипові знедолені”) Alla Lazareva, a Ukrainian journalist in Paris, analyses how Europeans change their opinion about Ukrainians, and Ukrainians open Europe they have not known before:

Ти, може, думаєш, що бомби тільки бідним падають на голови. **Perhaps** <EP, EM>, you think that bombs only fall on the heads of the poor.

Я ніколи не уявляла, що стільки в світі залежить від України. Нова ситуація спричинилась до великих заздрощів з боку сотень тисяч нелегалів, **яким нічого погібного не світить. Очевидно**, це – расизм! У французькій школі деякі діти підходили та казали, ніби ми “забирали” допомогу, яка мала б надходити комусь іншому.

I could not even imagine how much in the world depends on Ukraine. A new situation caused a wave of envy from hundreds of thousands of illegal migrants **who cannot hope for the same opportunity** <EP, EM>. **Apparently**, it is racism! At French school some children approached me and said as if we “had taken” the aid that should have come to others.

Звичайно, не всі власники українських паспортів – взірці моральності. Вони дуже шкодять іміджу держави, **за них соромно**. Різні долі, різні мрії та спільний біль. Для європейців – усвідомлення того, що майже все, що вони

думали, буцімто знають про Україну, не відповідає дійсності. Для українців – новий досвід спілкування зі світом. **У сухому залишку** – нова реальність, що народжується з цієї війни в усій Європі.

Of course, <EP, CGA>, not all citizens of Ukraine are samples of morality. They harm the image of the state, **we feel ashamed of them <EP, CGA, P>**. Such different destinies, dreams, but pain is the same. For Europeans to realize that what they thought they knew about Ukraine does not correspond to reality. For Ukrainians it is a new experience of the world. In the dry balance, a new reality is being born from this war in the whole of Europe [Лазарева 2022].

The modal epistemic stance of the author is realized in the constructions that present partial support, reflecting the subjective position viewed through the prism of feelings.

The expert article by economist Natalia Reznikova, “What the Future Holds for Ukrainian Refugees?” (“Яке майбутнє очікує на українських біженців?”), views the population migration as an economic asset to the EU states, particularly Poland. The epistemic support is presumably neutral, based on the author’s predictions and expressed through personal epistemic modals:

”Війна може спричинити в Європі найбільший міграційний рух століття. Так-так, саме «рух», а не «кризу», оскільки попередні переміщення мігрантів і біженців до країн ЄС викликали неоднорідну реакцію. **The war can cause the largest migration movement <EP, EM>** of the century in Europe. **I mean <EP, CGA, P>** “the movement”, not “the crisis”, as the previous influx of migrants and refugees to Europe provoked a mixed reaction.

У Польщі приплив українських біженців **дасть змогу заповнити прогалини** у тих регіонах, де є нестача робочої сили. In Poland the flow of Ukrainian **refugees will enable to fill the gaps in the regions <EP, EM>** with a labour shortage.

Унікальною є вікова і гендерна структура біженців, адже за межі країни виїжджають переважно жінки, діти та чоловіки віком за 60 років. **З урахуванням загострення** в межах ЄС проблеми старіння населення та зниження мотивації до роботи на низькооплачуваних робочих місцях, такий приплив нової робочої сили **дасть змогу активізувати** економічну діяльність і внутрішнє споживання. Зростатиме попит на освітні послуги для дітей різної вікової структури.

Age and gender structure of refugees is also unique, as long as mostly women, children and men over 60 leave the country. **Considering the growing problems** of population ageing in the EU and reduced motivation for low-paid work, such an influx of workforce **will intensify <EP, EM> economic activities and domestic consumption**. As a result, demand for educational services for children of different age groups **will increase <EP, EM>**.

На вігміну від попередніх міграційних криз, що вдарили по ЄС, основний удар припав на нові держави-члени ЄС, зазвичай більш стримані у наданні притулку, а не на західноєвропейські, які мають досвід керування масштабними міграційними потоками. Адже якщо уявити, що кількість біженців до Польщі вже перевищує за чисельністю населення другого за величиною міста країни – Кракова, **стає зрозумілим**, що приплив людського капіталу **принесе вигоди економікам країн ЄС** лише за умови належного керування процесом переселення.

*In contrast to the previous migration crises that hit the EU, the main blow fell on the new EU states that had been more reserved in granting asylum to refugees than western European states, and, consequently, lacked the experience in managing large-scale migration flows. If **we consider** the fact that the number of refugees to Poland has already exceeded the population of the country's second largest city Krakow, **it becomes obvious** <EP, IIE> that the influx of human resources **will bring benefits** <EP, EM> to the economy of the state only in case the process of migration is managed appropriately [Резнікова 2022].*

The author's epistemic stance is expressed through a range of modal meanings, highlighting the potential consequences that large-scale migration flows may have on the European labor market and composition of the population.

However, refugees are not always beneficial to EU states. In the article "The External Threat" ("Загроза ззовні") by Polish analyst Yaroslav Chornohor, the writer's epistemic stance is conveyed with neutral support. This is realized through various modals (with differing degrees of certainty) and personal cognitive attitude predicates, suggesting the idea of refugees as Russia's hybrid weapon:

*Міграція населення – об'єктивний фактор як внутрішньодержавних, так і міжнародних процесів. **Але нерізно вона має й негативний контекст**, зокрема, коли мігрантів у корисливих цілях використовують терористичні угруповання й організована злочинність. Ще гірше, коли міграція стає гібридною зброєю.*

*Migration is an objective factor of both domestic and international processes. However, **it may bring about a negative context** <EP, EM>, for instance, when terrorist groups and organized crime use migrants for their selfish purpose. It is even worse when migration becomes a hybrid weapon.*

*Небезпека від неконтрольованих міграційних потоків **може бути дуже висока**: це і економічні збитки, і соціальна напруженість, і розмивання культурно-історичної єдності державної нації. У західних країнах **розуміють небезпеку**, але верховенство права та примат гуманізму часто позбавляють їх можливості застосовувати прості рішення. Досягнення демократичного устрою стають на заваді для уникнення небезпеки та збереження суспільного спокою. На прикладі трагедії в протоці Ла-Манш у*

листопаді 2021 року **можна побачити**, як загибель нелегальних мігрантів піднімає цілі пласти внутрішніх і зовнішніх проблем у ЄС та Великій Британії. Також видно ще більшу небезпеку від гібридних дій Російської Федерації через використання близькосхідних мігрантів під виглядом біженців на кордонах Білорусі з Литвою, Латвією, Польщею та, **ймовірно**, з Україною. Слід зазначити, що РФ використовує як самих мігрантів, так і тему міграції як інформаційний привід. Навіть не усвідомлюючи цього, біженці стають «гібридним тараном» демократичного лагу ЄС. Натомість Москва, активно використовуючи свої інформаційні й організаційні потужності, робить це, **прораховуючи варіанти та чітко усвідомлюючи наслідки**.

The threat of uncontrolled migration flows **can be extremely high** <EP, EM>, leading to economic losses, social tension, and violation of cultural and historical unity of the nation. In western states this threat is **plausible** <EP, CGA>, but the rule of law and the primacy of humanism often block the possibility to make simple decisions. The advancements of democracy impede the preservation of social order and peace. On the example of the tragedy in the English Channel in November, 2021 **we can see** <EP, CGA, P> how death of illegal migrants arises tons of internal and external problems in the EU and Great Britain. **A greater danger is obvious** <EP, IIE> **from Russian Federation** hybrid activity by using Middle East migrants as refugees on the borders between Belorussia and Lithuania, Latvia, Poland, and, **perhaps** <EP< EM>, Ukraine. It must be said that Russian Federation uses both migrants themselves and the issue of migration as an information occasion. Thus, even not realizing it, the refugees become “a hybrid tyrant” of the democracy in the EU. Instead, Moscow actively uses its information and organization potential, **assessing all the options and consequences** [Чорногор 2021].

In the article “Europe’s Problem is an Excessive Attractiveness” (“Проблема Європи – надмірна привабливість”) by British historian and journalist Timothy Garton Ash, the issue of population migration is examined from the perspectives of values and human rights. The author’s epistemic stance is expressed through modal meanings of neutral and partial support, with a tendency to personalize the author’s position when evaluating political consequences:

М’яка сила — це сила приваблювати. Нещодавнє міжнародне опитування вкотре підтвердило, що Європа має цю силу в надлишку. Події 2023-го дедалі більше нагадують 2015 рік. Міграційна криза, що розпочалася того року, **безсумнівно**, додала голосів німецькій партії «Альтернатива для Німеччини» (АдН) й австрійській «Партії свободи», що й казати про Brexit. Однак Європа **не може** викликати довіру як осередок цінностей, якщо сама їх порушує в точках дотику до решти світу, тобто передусім на кордонах, але й також у пунктах прийняття охочих отримати притулок, виявля-

ючи **вігверто** упереджене ставлення до людей із сімей мігрантів. Питання міграції в Європу, **без сумніву**, необхідно регулювати. Утім, регулювати міграцію **варто** безпечно, людяно й легально, інакше Європа зраджуватиме власним цінностям.

*Soft power is the power to attract. The recent international survey has proved that Europe possesses this power in abundance. The events of 2023 increasingly resemble 2015. Migration crisis, started that year, **undoubtedly** <EP, CGA> added votes to the German party “Alternative for Germany” and Austrian “Freedom Party”, let alone the Brexit. However, Europe cannot possess the confidence as the centre of values if Europe violates the values itself at the touch-points with the rest of the world, that is at the borders, not granting the asylum to those who need it, revealing openly biased attitude towards people from migrant families. **Without doubts** <EP, CGA>, the migration issue needs to be regulated. However, the regulation of migration should be safe, humane and legal, otherwise Europe **will betray** <EP, EM> **its own values** [Еш 2023].*

Conclusions. Thus, the Europeans presumably view problem of population migration as a threat to their national security due to the global dimensions and uncontrolled nature of the massive influx of refugees. However, the influence of migratory processes on the social, economic, and political life of EU states is ambiguous, as migration can have both positive and negative implications for the host countries. On the other hand, the outflow of young people from Ukraine, caused by Russian invasion in 2022 and onwards, has been a focal point in Ukrainian newspaper discourse due to its significant impact, resulting in demographic decline and humanitarian disaster.

The comparative analysis has revealed that the modal epistemic stance of Ukrainian authors is characterized by a higher degree of certainty, encompassing meanings where the author emphasizes that a position is true (personal / impersonal cognitive factives) or possibly true (cognitive attitude predicates, impersonal cognitive predicates). The prevalence of neutral support (personal epistemic modals, personal aphonic or ignorative predicates) in the modal epistemic stance of European authors indicates a balance. Neutral support “covers meanings that, on the one hand, do not represent any positive degree of epistemic support for a proposition, but, on the other hand, do not represent any degree of support for negative counterpart of the proposition either” [Boyer 2012, p. 25]. The modal epistemic stance of the author is presumably verbalized in the meanings of partial and neutral support, covering the midpoint or endpoint of a scale, as opposed to full support of the scale.

The analysis enables us to establish a positive image of Ukrainian refugees reconstructed through the linguistic means of modality in Ukrainian newspaper discourse (e.g., “we feel closer to you”, “you are very similar to us”, “such different

destinies, dreams, but pain is the same”). On the contrary, it reveals a negative image of refugees from Asia and Africa (e.g., “a wave of envy from hundreds of thousands of illegal migrants who cannot hope for the same opportunity,” “a greater danger is obvious from Russia Federation hybrid activity by using Middle East migrants as refugees on the borders,” etc.).

The issue of population migration requires a comprehensive study that would allow us to examine the problem from various perspectives, considering differences in the legislative framework, economic repercussions, social tensions, and the potential for refugees from different cultural and national backgrounds to reintegrate through access to labour, formal education, and healthcare. Special focus should be placed on attitudes to immigrants and refugees, expressed through affective stances, encompassing factors such as orientation towards self or others, degree of control on the realization of event, and agreement with social norms.

List of abbreviations

- <EP, PFV> (Personal Cognitive Factives)
- <EP, CGA> (Cognitive attitude predicates and adverbs)
- <EP, CGI> (Impersonal cognitive attitude predicates)
- <EP, EM, P> (Personal epistemic modals)
- <EP, EM> (Impersonal epistemic modals)
- <EP, IIE> (Indirect Inferential Evidentiality)
- <EP, IIR> (Interpretation or Reformulation of Information)
- <EP, APH, P> (Personal aphonic or Ignorative predicates)
- <EP, MEP> (Marked enunciational positioning)
- <EP, IRE> (Indirect reportative evidentiality)

References

- Biber, D.** (2004). *Historical patterns for grammatical marking of stance: A cross-register comparison*. *Journal of Historical Pragmatics*, 5, 107–135.
- Boye, K.** (2012). *Epistemic meaning: A crosslinguistic and functional-cognitive study*. (Empirical Approaches to Language Typology 43). Berlin: De Gruyter.
- Bybee, J.** (1995). *The semantic development of past tense modals in English*. *Modality in Grammar and Discourse* / Ed. by Joan Bybee and Suzanne Fleischman. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 503–517.
- Caton, Ch.** (1965). Epistemic Qualifiers and English Grammar. *Studies in Philosophical Linguistics*, 17–54.
- Coates, J.** (1983). *The Semantics of Modal Auxiliaries*. L.: Croom Helm. 259 p.
- Dijk, T. A. van.** (1998). *Ideology*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. 374 p.

- Domínguez Romero, E.,** Martín de la Rosa, V. (2023). *Epistemic stance in opinion newspaper articles and political speeches: an English/Spanish contrastive approach*. Subjectivity and identity in discourse. Frankfurt: Peter Lang, 75–99.
- Доценко, О.Л.** (2006). *Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності*: Монографія. Київ: Міленіум, 226 с.
- Du Bois, J.** (2007). *The stance triangle. Stancetaking in Discourse*. Ed. by R. Englebretson. Amsterdam: John Benjamins, 139–182.
- Fairclough, N.** (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press. 259 p.
- Frawley, W.** (2006). *The Expression of Modality*. Berlin – New York. Mouton de Gruyter. 280 p.
- Georgiou, M.,** Zaborowski, R. (2017). *Media coverage of the “refugee crisis”: A cross-European perspective*. Council of Europe report DG1. 24 p.
- Hunston, S.** (2000). *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse*. Oxford: Oxford University Press. 225 p.
- Jacobsson, B.** (1994). Recessive and emergent uses of modal auxiliaries in English. *English Studies*, 72, 166–182.
- Kärkkäinen, E.** (2003). *Epistemic Stance in English Conversation: A Description of Its Interactional Functions, with a Focus on I Think*. Amsterdam: John Benjamins. 209 p.
- Kiesling, S. F.** (2009). *Style as stance. Stance: Sociolinguistic Perspectives*. Ed. by A. Jaffe. Oxford: Oxford University Press, 171–194.
- Marín-Arrese, J. I.** (2021). Stance, emotion and persuasion: Terrorism and the Press. *Journal of Pragmatics*, 177, 135–148.
- Marín-Arrese, J. I.** (2021). *Winds of War: Epistemic and effective control in political discourse. Cultura, Lenguaje y Representación*, 26, 289–307.
- Ushchyna, V.** (2012). *Modal Means of Stancetaking in the English Media Discourse*.

Newspaper Sources

- Еш, Т. Г.** (2023, 28 листопада). Проблема Європи – надмірна привабливість. *Український тижень*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/timoti-gar-ton-esh-problema-ievropy-nadmirna-pryvablyvist>.
- Лазарева, А.** (2022, 4 серпня). Нетипові знедолені. *Український тижень*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/netypovi-znedoleni>.
- Петренко-Цеунова, О.** (2022, 29 березня). Листи на війну. Як вболівають за нас у Німеччині, Лівані та Естонії. *Український тижень*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/lysty-na-vijnu-iak-vbolivaiut-za-nas-u-nimechchyni-livani-ta-estonii>.

- Пронкевич, О.** (2024, 6 грудня). Національна ідентичність, війна й гуманітарні науки. *Український тиждень*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/natsionalna-identychnist-vijna-j-humanitarni-nauky>.
- Резнікова, А.** (2022, 17 березня). Яке майбутнє очікує на українських біженців? *Український тиждень*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/iake-majbutnie-ochikuie-na-ukrainskykh-bizhentsiv>.
- Чорногор, Я.** (2021, 16 грудня). Загроза ззовні. *Український тиждень*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/zahroza-zzovni>.

ЕПІСТЕМІЧНА ПОЗИЦІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ ПРО МІГРАЦІЮ ТА БІЖЕНЦІВ: УКРАЇНСЬКА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті йдеться про епістеміологічну модальність як спосіб вираження позиції автора в українському міграційному медійному дискурсі. Проведений аналіз підтвердив наявні дослідження міграційного медійного дискурсу як кризового, в якому мігранти визначаються як «уразливі прибульці», а слова «міграція», «біженець» вживаються в негативному контексті у сполученні з словами: «неконтрольований», «нелегальний», «бездомний», «змушений» тощо. Проте автори-аналітики розглядають українських біженців як економічну вигоду для багатьох країн Європейського Союзу, враховуючи вікову та гендерну структуру переміщеного населення, зокрема у таких галузях, як освіта, послуги, будівництво тощо. Проте відтік молоді може мати вкрай негативні наслідки для збереження національної ідентичності та демографічного складу населення України. Актуальність проведеного дослідження зумовлена, з одного боку, відсутністю праць з вивчення позиції автора як медіатора між реальними подіями і їх сприйняття читачами, а з іншого боку, необхідністю вивчення медійної ідеології стосовно міграційних процесів, які тісно пов'язані з порушенням прав людини і свободи пересування.

Ключові слова: український газетний дискурс, епістеміологічна позиція автора, модальність, міграція, біженці.

ABOUT THE AUTHOR

Nataliya Chendei,
PhD in Comparative Linguistics
Associate professor of English
Philology Department
(Uzhhorod National University
(Ukraine));
A member of the international
research group for the project
RACISMMAFF (Madrid, Spain)

ПРО АВТОРКУ

Наталія Чендей,
доктор філософії з порівняльного
мовознавства, доцент кафедри
англійської філології
Ужгородського національного
університету (Україна);
член міжнародної дослідницької
групи проєкту RACISMMAFF
(Мадрид, Іспанія)

STRUGGLING WITH WORDS AND WORLDS AFTER FEBRUARY 24: UKRAINIAN AND BELARUSIAN STUDENTS IN POLAND

Adam Głaz*

Maria Curie-Skłodowska University (UMCS) in Lublin; pl. Skłodowskiej 4a, 20-031 Lublin, Poland

Університет ім. Марії Кюрі-Скłodовської у Любліні; пл. Скłodовської, 4а, Люблін, 20-031, Польща

Abstract. This study reports on an online survey conducted among Ukrainian and Belarusian students of English at Maria Curie-Skłodowska University (UMCS) in Lublin, Poland. The aim of the survey was to inquire into the students' linguistic awareness, their linguistic identity, as well as their own and other people's linguistic behaviour after February 24, 2022. The date of the Russian full-scale invasion of Ukraine functions as a caesura, not only in the political or military sense, but also as something that exerted enormous influence on the Ukrainian language specifically, and generally on the use of language by the people affected. Therefore, for the survey results to be properly understood, a broader context must be drawn: this includes the influence of the full-scale invasion on the Ukrainian people as language speakers, as well as on the linguistic situation in Belarus, especially after the falsified presidential elections of 2020. Against this backdrop, the survey has provided information on how Belarusian and Ukrainian students feel about their native languages, how the war has changed their own and other people's attitudes to those languages, as well as what role in this configuration is played by Polish (the language of the country they are living in) and English (the language of their education and often professional careers). After providing a qualitative analysis of the survey results, the article proposes conclusions relating to the possible incorporation of Ukrainian and Belarusian elements in the English Studies classroom at UMCS.

Keywords: Ukrainian, Belarusian, language change, online survey, students.

Ключове поняття, про яке я думаю від першого дня вторгнення, – це мова війни. Що ми робимо з мовою? Що мова може зробити з нами?

Oleksandr Mykhed

They will write and sing a lot about this war. I suppose this will be in a very different language. The language that is being shaped today, every day, throughout the country. Now there's too much pain in it. But there's enough anger. And most importantly, there's enough faith and love.

Serhiy Zhadan

Introduction

A simple online search for the phrase “context is everything” yields a multitude of hits and... contexts. Although a cliché, the expression does convey an important truth: words and discourses acquire significance in relation to their background. For the purpose of this study, I will therefore assume that, in order

* © Adam Głaz, 2025

ORCID: 0000-0002-6143-3542, ✉ adam.glaz@mail.umcs.pl

to credibly inquire into the linguistic situation and linguistic identity of speakers, it is necessary to consider these issues within the larger context of the socio-political situation.

More specifically, this study attempts to unravel the linguistic identity, linguistic awareness, and, more broadly, the linguistic situation of Ukrainian and Belarusian students of English in Poland after February 24, 2022. It addresses their stance on the languages they speak, focusing on the changes observed in the Ukrainian language since the Russian full-scale invasion¹. The method used is an online questionnaire, sent out to Ukrainian and Belarusian BA, MA, and doctoral students of English at Maria Curie-Skłodowska University (UMCS) in Lublin, eastern Poland.

There are good reasons why the context for this kind of inquiry should include not only Ukraine but also Belarus: geopolitically, the Russian full-scale invasion and the crackdown on Belarusian society, especially after the falsified presidential elections of 2020, are communicating vessels. Although officially Belarus is not a party in that war, Lukashenko's regime is a *de facto* ally of Putin. Because the language situation in Ukraine is more accessible and more directly affected by the February 24 caesura, Belarus will be evoked here mainly as part of the broader context. This is not to downplay the importance of either the dynamics taking place in Belarusian society, or the Belarusian language. However, to do full justice to those problems, a separate study would be necessary.

In subsequent sections, I will first deal with how Ukrainians reacted and responded, in the linguistic sense, to the full-scale invasion. Rather than solely focusing on the Ukrainian language, attention will be paid to what happens or what may happen to any language when its speakers are brutalized by war. I will then provide a brief overview of the status of Belarusian after the 2020 elections. Next, I will present the results of the online questionnaire mentioned above. Finally, conclusions and general reflections on those results will be offered.

Ukraine: reclaiming a voice

Ten years of war and over two years of full-scale aggression is enough time for the language of the people directly affected to be impacted as well. On the one hand, language is quick in responding. Distress calls, special signals, military alphanumeric codes find their way into everyday use. Language helps people cope with their emotions and build a space for survival, including physical survival through the use of newly emerging jargon or slang known only to the initiated. It also "becomes a weapon, a reliable means of defence" [Михед 2023, p. 13], as

¹ Certainly, it must be remembered that the Russo-Ukrainian war began much earlier, in 2014 (for a scholarly reflection on Ukrainian discourse since that time, see [Кузнєцова 2024]). Nonetheless, February 24, 2022 does function as a major caesura in Ukrainian studies and will be taken as such here.

well as medication: “[p]oems are like tourniquets: they stop the outflow of stamina” [Pawłowa 2023, p. 176].² It is enough to recall the now famous response of the Snake Island officer to the Russian warship, a powerful message of hope for the defenders of Ukraine but also a real act of resistance.

A variety of perspectives on how the Russo-Ukrainian war has impacted the Ukrainian language is offered in Ажнюк [2024] or Ізотова & Потапенко [2024]. A more specific focus can be found in Kuznietsova [2024], which deals with the changes in the language behaviour and linguistic attitudes of the residents of the Black Sea coast of Ukraine. Martinek [2024], in turn, looks at the changes in the conceptualization of the fundamental distinction between “us” and “them” (свій – чужий).

In this section, however, we will focus on the personal experiences of people who work with and in language (writers, poets, translators, journalists). According to Sophia Andrukhovych, language is woefully inadequate to deal with that experience:

“A gaping chasm appeared between, on the one hand, language with all its possibilities [...] and on the other hand what happened and continues to happen, what is happening now, at this very moment, to actual living people...

Words are pale, weak, helpless, flat, useless. They only touch the surface, you can hardly convey anything with them. They are so far from this pain, this horror and fear...” [Андрухович 2022, n.p.].

And even if proper words are found, the feeling of impossibility returns in an exacerbated form as the experiences accumulate: “With each new horror, new levels of horror [...] are opened, for the description of which new words are needed” [Михед 2023, pp. 195–196]. Those new words may come dangerously close to lifeless euphemisms, as when Kateryna Babkina chooses to refer to her dramatic escape from Ukraine with the word *teleportation*, “so as not to use all those terrible words that are real names for this all” [Babkina 2023, p. 256]. Using language can even be an act of treason:

“To try and give form to the suffering of the dead and tortured is perhaps to betray them. To belittle their suffering in a pitiful, feeble way. And what does this word, “suffering”, mean in the face of every bottomless moment that in its wildness is unlike any other? There are no common denominators here” [Андрухович 2022, n.p.].

It is for this reason that Oleksandr Mykhed’s memoir of the first post-Feb 24 months bears the English title *The Language of War*,³ which does not do justice to its original title *Позивний для Йова. Хроніки вторгнення*. The word

² Unless otherwise indicated, all translations from Ukrainian or Polish into English are mine, A.G.

³ <https://www.penguin.co.uk/books/461801/the-language-of-war-by-mykhed-oleksandr/9780241690840> (accessed 15 April, 2024).

позивний activates the conceptual frame of combat, while the powerful Biblical figure of Job invokes all kinds of poignant questions (Why me? Why us? Why all this?) that do not easily resonate with a society living in peace.

But if there is a chasm between experience and language, what can one say about that between the aggressor and the defender? The evil of the aggressors evokes the temptation to place them beyond the scale of humanity: “No, those who do such things are not humans”, says Larysa Denysenko [2023, p. 110]. That temptation, points out Sophia Andrukhovych, arises out of the desire to “explain the unexplained” [Андрухович 2022]. But, Andrukhovych moves on, to portray the Russians as orcs, as many have done, opens up for the perpetrators a way out of responsibility into the realm of fantasy. This must not be done; instead, it must be recognised that people *are* indeed capable of negating their own humanity, as has been captured by Yuriy Andrukhovych:

“This morning I caught myself wanting them to be just looters. This would mean that they remain humans. Bad, heinous, but humans. But what we see shows that they are dehumanized. The Russian population efficiently dehumanizes itself. It’s an anti-world. It’s a section of humanity that willingly transforms into anti-humanity” [Andruchowycz 2023, p. 282].⁴

The language of war is also a language failed. It incorporates within itself a failure of normal channels of communication, as when the names and addresses of children are written on their bodies, so that they can be identified if lost or killed. It is a failure of presuppositions, inferences, and communicative patterns, of which the Mariupol theatre is the most tragic example: the word *гетти* written on the pavement for the pilot to see and not launch an attack had the opposite effect. Finally, the act of speaking as such fails, things are better left unsaid, speech is withheld. The cover of the English edition of Mykhed’s *The Language of War* bears a cliché phatic exchange:

‘Hi! How are you?’

‘I’m fine, thanks, how are you?’

In between, several lines of text are obliterated. Here is what hides beneath:

~~*“I am not ok because russia is bombing my home, russians are raping, torturing and killing civilians. I feel guilty for being safe. I am scared for my family. I am crying because of the pain my homeland is going through. I am being told that my nation shouldn’t exist”*~~ [from Mykhed 2022].

Those are the pale, weak, helpless, flat, and useless words that Sophia Andrukhovych talks about: they are better left unsaid because they are the antithesis of civil small talk.

⁴ The ghosts of WWII are back: the Polish writer Zofia Nałkowska famously said about the Holocaust in her book *Medallions*: “People dealt this fate to people”.

However, as long as people survive, language does too. The pessimistic picture sketched above is counterposed by language put into action even in the face of the inexpressible. In his preface to the book *Wojna 2022* (Rafiejenko, 2023), Zhenya Klimakin writes: “After Feb 24, 2022 [...], it seemed that words had ended, died. But they hadn’t. Through trauma and pain they disappeared for a while, only to come back – hurt but stronger and freer” [ibid., p. 13]. Words have changed because the context has changed – and they have found themselves in place in that new context, says Yuliya Musakovska in one of her poems:

Who said words now have no value?

Our words that write themselves in the air

with the hot iron of our breaths,

strike with bloody clots on pale lips,

dig into the ground under our feet,

settle on our clothes and shoes

as ash from the ruined homes [in Rafiejenko 2023, pp. 369-370].

That process also has a psychological aspect: those brutalized by war make every effort to escape, through language, the role of the victim. Since the victim has no voice, “the very act of speaking is already an act of resistance”, points out the psychologist Judith Herman [in Отріщенко 2022, n.p.]. And so, people seek refuge in art, film, and literature, even when they feel they have little control of the process:

“i have a complex relationship with my poems. at this specific time i don’t understand what these letters are for, what good they do, but they keep on writing themselves, practically every night, as soon as my hands stop working. they hit my skull like whales, demand a gasp of air, i let them out, that is i write them, just to save my head” [Michalicyna 2023, p. 54].

And even if language is reduced to the language of destruction:

The old language lost validity like a ticket,

only one word

survived: “kill”

[Kateryna Kalytko, from the poem *Catechism*, in Rafiejenko 2023, p. 311].

People also seek refuge in humour, dark and heavy but necessary for survival: “You can’t make it through war without humour” [Любка 2023, n.p.].⁵ They seek it in stories, personal histories, which give life to words. In this vein, Ostep Slyvynskyi’s “The Dictionary of War”, *СЛОВНИК ВІЙНИ* [СЛИВИНСЬКИЙ 2023] has been constructed on the basis of stories of internally displaced people in western Ukraine. The dictionary is an eye-opener: some words that we might expect to act as pivots for narratives, are not there. For example, the dictionary does not

⁵ A systematic approach to humour during the Russo-Ukrainian war can be found in Самохіна [2024].

contain the word for “peace”: it is “a weak word. A deceit. A Trojan horse full of invaders armed to teeth” [Slywynski 2023, p. 214].⁶ Another weak word is “refugee”: the people do not see themselves as running away but seeking rescue from the war out of necessity. Instead, the key word in the dictionary is “freedom” (*свобода*); other strong words include “happiness”, “love”, “silence”, “singing”, and “beauty”: “they are like rocks that we walk on to the other side of a murky river” [ibid., p. 214].

For Belarusians attached to their language, those rocks are very difficult to attain, as the next section will outline.

Belarus: a crackdown on its own people

For the reasons mentioned above, this section will be less detailed than the previous one on Ukraine. Nevertheless, including the Belarusian context is necessary for a better understanding of the student survey reported in this study.

The situation in Belarus after the falsified presidential elections of 2020 is characterised by a wave of persecutions, mass imprisonment, and forced migration. The harsh authoritarian line of Alexandr Lukashenko grew even more brutal after February 24, when the country’s self-proclaimed leader became more acquiescent to Putin: even if Belarusian troops do not take part in military operations in Ukraine, Belarus has been a de facto ally of the Russian Federation.

Coupled with this is a merciless hostile campaign against the Belarusian language.⁷ According to Wikipedia,⁸ there were about 5 million native speakers of Belarusian in the 2009 census, so it should show no signs of being endangered. However, Ethnologue⁹ describes it as endangered because it is used as the first language only by adults. As a matter of fact, it is being actively suppressed by the Moscow-controlled Belarusian distatorship, despite – which is a painful paradox – being an official language of Belarus. In schools, it only exists to a very limited extent and is virtually absent from higher education (no university in Belarus offers programmes in Belarusian). A brief moment of hope came after the events of 2020, when more people started learning and using Belarusian openly. On this wave of identity awakening, a number of courses of Belarusian were spontaneously offered free of charge and other grassroots movements emerged, such as the creation of coffee shops that provided service in Belarusian. However, the re-

⁶ Hence the often angry reactions to proposals of “peace talks”. Instead, the Ukrainian discourse is built on the notion of victory (*перемога*), both in media and in personal narratives. For example, when Serhiy Zhadan fights for the morale of his fellow defenders of Chernihiv, he often ends his daily blog with “tomorrow we will wake up a day closer to our victory” [Žadan 2023]. Or when Victoria Amelina finds herself stranded in Egypt, she writes: “[O]ur plane [...] may have been the last flight from Ukraine before the victory” [Amelina 2023, p. 269].

⁷ I thank my students for sharing many details relating to Belarus.

⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Belarusian_language; accessed 10 June, 2024.

⁹ <https://www.ethnologue.com>; accessed 10 June, 2024.

gime quickly classified them as extremist organisations and, on the pretext of alleged discrimination of Russian, launched a wave of persecutions against them.¹⁰

Despite that, Belarusian continues to be a living and dynamic language, as illustrated by two examples. The first example concerns the so called “Square of Changes” (*Плошчаць Перамен*), the unofficial name of a children’s playground in Minsk, given in August 2020. It served as a site of anti-regime resistance and a linguistic and cultural symbol with several metaphorical connotations: democracy, freedom, civil rights, free speech, progress, modernization, and innovation. It could also be used metonymically to refer to the inhabitants of that location, symbolizing the joy of theatre and music, celebration of art, religious freedom, and courage. Finally, after the murder of the 31-year-old designer Raman Bandarenka by the Belarusian security forces on November 12, 2020, it began to function as a symbolic monument of cultural memory [see Отцецкий 2020].¹¹

The second example is the development of the concept of HOMELAND in Belarusian, which over the course of the 20th and 21st centuries has been expressed as *radzima* (*радзіма*), *aychyna* (*айчына*), or *bats’kaŭshchyna* (*бацькаўшчына*). Rudenka [2024] traces the different profiles, connotations, and semantic domains associated with these words in the works of Belarusian emigrants and repressed citizens. According to Rudenka, in the first half of the 20th century, *bats’kaŭshchyna* (lit. ‘fatherland’) predominated, whereas at the turn of the 21st century, the most common were *radzima* and especially the proper name *Belarus*. *Aychyna* belongs to the highest style and has been used most rarely. In emigration literature, both *aychyna* and *bats’kaŭshchyna* mean ‘homeland’, whereas the meanings ‘small homeland’ and ‘place of birth’ are only expressed with the lexeme *radzima*. Above all, Rudenka shows the attachment and emotional bond on the part of Belarusian emigrants and repressed citizens to their homeland, its symbolism, and the Belarusian language.

As can be seen, a consideration of the linguistic situation of Ukrainian and Belarusian nationals is far more complex than would stem from the notion of language as a means of communication. The subsequent sections, focused on Ukrainian and Belarusian students in an eastern Polish town, hopefully provide ample illustration of this view.

Ukrainian and Belarusian students of English at a Polish university: a survey

Between December 2023 and January 2024, I sent out an online survey to forty-five students and doctoral students of English at Maria Curie-Skłodowska

¹⁰ In this context, it must be remembered that Putin’s “linguistic doctrine” is to consider all speakers of Russian as belonging to *русский мир*.

¹¹ A survey of the publications on the discourse of protests, with a focus on Belarusian sources, can be found in Kiklewicz [2022].

University (UMCS) in Lublin, eastern Poland. Responses came from twenty-three participants. However, not all respondents related to all questions – there could be between five and twenty-three responses to a question, usually around seventeen or eighteen. The survey was anonymous¹² and I made an effort to keep it at a general level because the matter on hand could be painful to the participants. In general terms, the students were asked to comment on their own native languages, on Polish as the language of the country they are living in, and on English as the language they use in college. The questions I hoped to focus on concerned the perceived changes in language or language use after February 24, 2022.

The study thus has a few limitations. First, it only concerns students of English (and was conducted in English). Second, it was only sent to students at one university; therefore, the results cannot be extrapolated to draw conclusions on a country-wide scale. Third, the number of students is rather limited and unbalanced for gender: most of the language students of English at UMCS are female. Therefore, a serious quantitative or statistical analysis is not possible. However, I do believe that it did bring interesting and important results – for more details and justification, see the next section.

Below is the full list of questions asked:

What is your first language? Or languages, if you are bilingual and both of them are on the same level?

Do you consider your first language to be an important part of your identity?

Options: Yes, very much so – Yes, rather – Not sure – Not really – No

If you wish, please explain.

Do you consider other languages that you speak to be important for your identity? If so, which ones and in what sense?

This has changed after the Russian full-scale aggression of Ukraine.

Options: Strongly agree – Agree – Not sure – Disagree – Strongly disagree

If so, please explain how.

I have observed changes in how people in my country relate to the use of Ukrainian after the full-scale invasion.

Options: Yes – Maybe/Hard to say – No

If you wish, give examples or explain.

I have observed changes in how people in my country relate to the use of Russian after the full-scale invasion.

Options: Yes – Maybe/Hard to say – No

If you wish, give examples or explain.

¹² However, the students could give their names if they chose to do so, so I would like to thank those by name: Olga, Myroslava, Adriana, Yana, Katsiaryna, Kateryna, Irena, Daria, and the mysterious i m. I also thank all the others, for their time and willingness to share.

The fact that I can speak English is important to me.

Options: Yes – No – I haven't thought of that

If so, please explain in what sense.

Have you noticed changes in your native language since the Russian aggression on Ukraine? Can you please give examples and/or explain?

How about other languages (Polish, English)?

Have you perhaps noticed changes in how you speak?

Has anything struck you as surprising, curious, unusual, irritating, etc. in how people (including in the media or social media) talk about this war?

If you were to describe your experience as a student at UMCS, what words come first to mind? You can just list a few words and/or comment if you wish.

Is there anything that you found especially surprising, strange or different?

Is there anything that you don't like and would like to change?

If you want to add anything else, please do so.

As can be seen, not all questions directly relate to the war or to language. This is because I aimed to make the survey as unintrusive as possible, while also addressing other important aspects of the students' situation, such as the quality of the education that they are receiving. In other words, I wanted them contemplate their responses within their immediate context, considering where and who they are at this stage of their lives.¹³

But why would those questions be important? I was inspired by this personal statement from Volodymyr Rafeienko, a Ukrainian writer whose first language is Russian but who at a certain point switched to Ukrainian:

"... after the events of 2014, I decided that I would definitely learn Ukrainian, moreover, I would master it at a level sufficient to write books. [...] And I wrote my new novel Mondegrin [...] in Ukrainian.

[...] [U]ntil February 24, 2022, I thought that I would write one novel in Russian, one in Ukrainian, for the rest of my life [...]. I did not want to stop writing in Russian, because it is the language of my childhood, my family, the first books and the first words. But after all the horror that Russia brought to the Ukrainian soil in recent weeks, I finally decided that I will never publish a single piece in Russian again" [Рафеєнко, 2022, n.p.].

Rafeienko touches on an extremely profound question: what does it mean, and what does it take, to give up one's own mother tongue out of the comity and solidarity with one's people? If this could be the experience of a writer, some-

¹³ This is, of course, mere speculation, but the reason why only about 50% of the students contacted actually responded (and of those, some chose not to address certain points in the questionnaire) may have been due to the very sensitive, emotional, and personal nature of the survey.

one working with words on a daily basis, it is certainly important to inquire into the questions of language and identity as they are felt by students of foreign languages living outside their countries. Given all the limitations of the survey, precise statistics are secondary, and although some will be provided, I would like to focus instead on the key questions and a selection of the most intriguing responses. Thus, the approach here will be qualitative, rather than quantitative.

Results and interpretation of the survey

The complexity of the situation already transpires through answers to the first question, concerning the students' native language (or languages). The most frequent response was Ukrainian/Russian (7/23), coupled with Russian/Ukrainian (2/23), which altogether amounts to 9/23 (or 39.1%) of the total number responses. The next most frequent response, which in fact I found surprising, was Russian, with as many as 7/23 (30.4%), whereas Ukrainian (alone, without the mention of Russian) only got 2/23 responses (or 8.6%). The remaining options include various combinations of Ukrainian, Russian, Belarusian, and Polish. Incidentally, Belarusian is mentioned by four students (17.3%) but always in combination with Russian. In general, the responses to the questionnaire's first question tend to reveal the degree of the Russian, or even Soviet influence on Belarusian and Ukrainian societies – in fact, some students openly refer to “russification” in their countries. This becomes especially meaningful when one realizes that the students surveyed were mostly born around or after the year 2000, a decade after the fall of the Soviet Union.

Next, there come questions of language and identity. Most respondents (18/23, or 78.3%) consider their language(s) to be very important or important for their identity. They view their native language as a link to their roots and origin, some feel strongly about it, are proud of it, and see it as a means of defending their country. Some mention their complex family background (e.g. the Russian father and Crimean Tartar mother, where Russian is the obvious first language and Ukrainian is basically a foreign one). On the other hand, one student referred to the fact that they speak Russian as “unfortunate”, a judgment that is certainly a consequence of the Russo-Ukrainian war. One Belarusian student pointed out that although in their life Russian dominated at home and at school, they spoke Belarusian with friends, talking about values and matters that they viewed as important, which is what makes Belarusian “theirs”. Another found the question confusing because, they said, their native language is Belarusian even though they do not speak it well!

Interesting content was also obtained from those who took a more detached or pragmatic stance: they would refer to themselves, in neutral terms, as Russian-speaking or bilingual Ukrainians, with Russian actually being more

useful (and more of a comfort zone), also as an international lingua franca. They also commented that many years would have to pass for this to change. Others would point to their migrant identity and Polish as an important language in that context, or to English as something that gives them, not so much identity as a professional face. Some Belarusian students said that identity is linked with the country and land, more than with language, therefore their Belarusian identity conflicts with Russian as the dominant language. Others would provide comments on the meta-level, saying that language is just a tool: in Belarus, speaking Russian or Belarusian does not put a label on a person.¹⁴

Against this backdrop, there comes the key question: has this changed after the Russian full-scale invasion of Ukraine? Around 60% (14/23) of respondents strongly agree or agree. But changed in what way? For some, Russian no longer feels important, they are less attached to it, they speak it less (especially in Ukraine or when with Ukrainian people) or even see it now as “disgusting”. Others have changed their habits and no longer play online games or interact with Russians, refusing to be exposed to the culture because, as one student put it, “we all have to get rid of the inner russified occupant in our souls”. The question also elicited much meta-reflection: students mentioned greater awareness of the language situation, of the reasons why Russian predominates in Belarus and parts of Ukraine, of the need to preserve Belarusian (for its own sake and as a means of dissent with Russia), as well as of the fact that now Belarusian has become more important for identity even if rarely spoken at school or at home. Some expressed their wish for Belarusian to become more prominent, and some would comment on a broader situation, relating to the link between language and politics or the role of language as resistance against colonialism and imperialism.¹⁵

Next, 15/23 respondents noticed a change in how people in their country (Ukraine or Belarus) relate to the use of Ukrainian after the full-scale invasion (5/23 were not sure, while only 3/23 provided a negative answer). Unfortunately, no specific details were given, other than a more frequent use of Ukrainian, especially in the presence of interlocutors who are more comfortable with it.

The responses concerning attitudes to Russian are more telling: as many as 20/23 (86.9%) said they had noticed a change. That change may cause discomfort: students reported feeling “ashamed” or “guilty” to admit that Russian is their first language, they feel they might be judged if they spoke it, or that it might even be “dangerous”. One Belarusian student expressed satisfaction with

¹⁴ In the Belarusian context, one wonders if this perception is only held by “ordinary” speakers, since from the perspective of the political regime, speakers of Russian belong to *русский мир*, while speakers of Belarusian can be accused of extremism.

¹⁵ One student responded with a curt and somewhat mysterious „Hypocrisy!” – but unfortunately offered no comment.

the growth of Ukrainian but also complained that the Belarusian context is not well understood and that Russian-speaking Belarusians face unfair judgment. In contrast, another one expressed the opposite view, saying that many Ukrainians accept Russian-speaking Belarusians but criticize their Russian-speaking compatriots. Interestingly, some reported switching from Russian to English for everyday communication.¹⁶ Yet another offered a rather pessimistic prediction, saying that Belarusian and its culture will fade away because Russian dominates to the extent that it does.

Unfortunately, the questionnaire did not provide very robust details on how specifically Ukrainian or Belarusian have changed after the full-scale invasion. Only a handful of students noticed changes, some claimed that speakers may move away from surzhyk and speak more “appropriate” Ukrainian. However, two specific examples can be found in the responses. One is the lack of capitalization in the word *russia*.¹⁷ The other is a return to traditional Ukrainian words or their older meanings from pre-Soviet times – for example, *ярина*, which in contemporary Ukrainian means ‘spring cereals’, can now be used in the earlier sense ‘vegetables’, instead of or along with the now standard *овочі*.¹⁸

However, the respondents did offer several examples of what they find surprising, unusual, or irritating about the current talk on the Russo-Ukrainian war. One domain is the Russian propaganda, with its discourse of “special operation”, its stories of Russian soldiers “rescuing” Ukrainians, or the idea of a “sacred war against nazis”. They are also bothered by the media use of the word “conflict” instead of “war”. One respondent mentioned what he or she called a discourse of tolerance towards the aggressor, with expressions like “not all russians are bad”, “let’s be fair to them, they also suffer”, “russian culture is different from their actions”, “art is not about war”, “does it matter/what’s the difference (какая разница)...”, etc. All those can be very upsetting and make the students “nauseous and really mad”. The students are also upset by vio-

¹⁶ Let me offer a personal vignette from the conference *Languages and Cultures in Times of War* (UCL, London, 2024). A Ukrainian scholar and activist based in Poland admitted in a private conversation that after the 2022 Russian invasion, when dealing with her own compatriots (e.g. refugees in reception centres), she only resorted to Russian if absolutely necessary, but with premeditation sticking to Ukrainian or English. This is telling, given that many Ukrainians, especially from the eastern part of the country, speak Russian only. She did that as a matter of principle but mainly because she could not bring herself to speak the language of the enemy (even if it is also used by her own people). Those kinds of emotional reactions are very painful and not easy to discuss with students – and they certainly bear upon the situation and atmosphere in the classroom.

¹⁷ Although the students did not mention it, *putin* can also be spelt with a small “p”.

¹⁸ The same question concerning Polish or English gave even fewer results: the students consider those languages to be either unaffected or irrelevant in the context of changes. Some mentioned recent Ukrainian borrowings into Polish but offered no examples. With respect to their own linguistic behaviour, they report using more Ukrainian words (probably when speaking Russian), more Polish words (being influenced by the language of the country they are living in), or else they strive to speak standard Ukrainian rather than surzhyk.

lence and brutality as the new norm or by the fact that the war has become a show for bloggers and youtubers. They hate it when people come across as no longer paying attention and ask: “Is the war still going on?”. They are also troubled when they see that the war has led to situations of conflict on social media and in families.

Conclusions

As noted in the Introduction, the survey discussed above is a small-scale, local study. It cannot, and was not designed to, provide answers to questions concerning the linguistic situation or identity of the entire body of Ukrainian and Belarusian students in Poland. Nor does it provide any robust data on the changes in the languages they speak after the Russian full-scale aggression. However, it does shed light on several more specific issues concerning Belarusian and Ukrainian students of English at one specific university in eastern Poland. The fact that they operate in several languages has allowed them, in many instances, to project a more detached viewpoint. Yet, at the same time, their responses often reveal a very strong emotional engagement in the matter. One general conclusion that can be drawn from this survey is the rather unsurprising observation that context indeed plays a key role in linguistic behaviour and in understanding language functions. In the study, that role is played by the context of February 24, 2022 in Ukraine, and the 2020 presidential elections in Belarus, as well as the events that ensued.

The study can also be helpful for academic teachers at Maria Curie-Skłodowska University, myself including: more awareness, sensitivity, and open-mindedness should be introduced into the classroom. The Ukrainian and Belarusian languages can be incorporated into the classroom (in the English Studies programme) to a greater extent. This might be more difficult (but not impossible) in practical English or translation classes but is relatively easy in theoretical courses on language.

Let me provide three examples relating to the course Introduction to Linguistics (BA in English Studies, year 1). Firstly, when revising English and Polish grammatical terminology, it is useful to introduce basic Ukrainian and Belarusian grammatical terms for comparison, pointing out interesting parallels but also differences in this respect between different Slavic languages. Secondly, there is much room for an exchange of experiences, especially from international students, when discussing aspects of pragmatics or social behaviour, such as forms of address, politeness, or speech acts. Thirdly, more attention can be paid to the Slavic branch when discussing the classification of Indo-European languages. A comparison of Polish, Ukrainian, and Belarusian also provides an opportunity to focus on writing systems (Latin-based vs. Cyrillic-based scripts).

Additionally, a good occasion to make use of the linguistic background of Ukrainian and Belarusian students is to encourage them to incorporate their languages into BA and MA theses. Although with a focus on English, those theses can (and in fact often do) include comparative or translational aspects.

Those are practical matters of the educational practice. However, the survey above all provided insights into the students' complex and dynamic identities. Most of the students are between 18 and 23 years of age, so regardless of the context of war, they are maturing and looking for their place in life, often being torn between conflicting forces. The war context obviously exacerbates the tensions involved. And within that context, language matters, providing the space within which young people cope with the strenuous and sometimes traumatic experiences.

References

- Amelina, W.** (2023). Deokupacja przyszłości albo nienapisany tekst na festiwal w Nju-Jorku. In W. Rafiejenko (Ed.), *Wojna 2022. Dzienniki, eseje, wiersze* (pp. 265–272). Centrum Mieroszewskiego & Нова Полща.
- Andruchowycz, J.** (2023). Po Buczy. In W. Rafiejenko (Ed.), *Wojna 2022. Dzienniki, eseje, wiersze* (pp. 279–282). Centrum Mieroszewskiego & Нова Полща.
- Babkina, K.** (2023). To nie mogę być ja. In W. Rafiejenko (Ed.), *Wojna 2022. Dzienniki, eseje, wiersze* (pp. 245–256). Centrum Mieroszewskiego & Нова Полща.
- Denysenko, Ł.** (2023). Życie, bo żyć trzeba. In W. Rafiejenko (Ed.), *Wojna 2022. Dzienniki, eseje, wiersze* (pp. 107–122). Centrum Mieroszewskiego & Нова Полща.
- Kiklewicz, A.** (2022). Dyskurs protestu: kategoryzacja i kierunki badań (przy szczególnym uwzględnieniu białoruskich protestów antyrządowych 2020 roku) *Socjolingwistyka*, 36, 1–22. <https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.36.1>.
- Kuznietsova, T.** (2024). Changes in the language behavior and language attitude of residents of the Black Sea coast of Ukraine after February 24, 2022. *LingVaria*, 9(2/38), 331–346. <https://doi.org/10.12797/LV.19.2024.38.21>.
- Martinek, S.** (2024). The opposition *sviy* 'us (our)' – *chuzhyy* 'them (their)': What has changed during the Russian invasion of Ukraine? *Etnolingwistyka*, 36, 37–54. <http://dx.doi.org/10.17951/et.2024.36.37>.
- Michalicyna, K.** (2023). Mamo, wstawaj, wojna. In W. Rafiejenko (Ed.), *Wojna 2022. Dzienniki, eseje, wiersze* (pp. 53–57). Centrum Mieroszewskiego & Нова Полща.
- Mykhed, O.** (2022). The language of war. *TORCH – The Oxford Research Centre for Humanities*. <https://www.youtube.com/watch?v=r4CO2a8NcCg>.

- Pawłowa, O.** (2023). „Jak się masz?” oznacza „Kocham cię”. In W. Rafiejenko (Ed.), *Wojna 2022. Dzienniki, eseje, wiersze* (pp. 169-182). Centrum Mieroszewskiego & Нова Полща.
- Rafiejenko, W.** (Ed.) (2023). *Wojna 2022. Dzienniki, eseje, wiersze*. Centrum Mieroszewskiego & Нова Полща.
- Rudenska, A.** (2024). The concept of HOMELAND in the works of Belarusian emigrants and repressed citizens. *Etnolingwistyka*, 36, 255–269. <http://dx.doi.org/10.17951/et.2024.36.255>.
- Slywynski, O.** (2023). Mocne słowa. In W. Rafiejenko (Ed.), *Wojna 2022. Dzienniki, eseje, wiersze* (pp. 211–214). Centrum Mieroszewskiego & Нова Полща.
- Żadan, S.** (2023). Nad miastem powiewają nasze flagi. In W. Rafiejenko (Ed.), *Wojna 2022. Dzienniki, eseje, wiersze* (pp. 25–51). Centrum Mieroszewskiego & Нова Полща.
- Андрухович, С.** (2022). Захисні реакції: фото, яке не опишеш. *dwutygodnik.com*, 4/2022. <https://www.dwutygodnik.com/artukul/10032-zakhysni-reaktsiyi-foto-yake-ne-opyshesh.html>.
- Ажнюк, Б.М.** (Ed.) (2024). *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика*. Видавничий дім Дмитра Бураго & Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.
- Ізотова, Н.П.** & Потапенко, С.І. (Eds.) (2024). *Український воєнний дискурс: Полілог жанрів і стилів (колективна монографія)*. Видавничий центр КНЛУ.
- Кузнєцова, Т.** (2024). Мовні атитюди в українському дискурсі (2014–2023 рр.). In Б.М. Ажнюк (Ed.), *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика* (pp. 383–410). Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Любка, А.** (2023). Гумор, який нас лікує. *dwutygodnik.com*, 9/2023. <https://www.dwutygodnik.com/artukul/10909-humor-yakyy-nas-likuye.html>.
- Михед, О.** (2023). Позивний для Йова. *Хроніки вторгнення*. Видавництво Старого Лева.
- Отріщенко, Н.** (2022). Говорити, мовчати й говорити знову. *dwutygodnik.com*, 8/2022. <https://www.dwutygodnik.com/artukul/10247-hovoryty-movchaty-y-hovoryty-znovu.html>.
- Отцецкий, Е.** (2020). Восставший двор. *Новая Газета*. 7 Oct, 2020, <https://novayagazeta.ru/articles/2020/10/07/87413-vosstavshiy-dvor>
- Рафеєнко, В.** (2022). Мовне питання. *dwutygodnik.com*, 4/2022. <https://www.dwutygodnik.com/artukul/10026-Мовне-питання.html>
- Самохіна, В.** (2024). Український дискурс війни: гумор заради перемоги. In Н.П. Ізотова & С.І. Потапенко (Eds.), *Український воєнний дискурс: Полілог жанрів і стилів (колективна монографія)* (pp. 176–199). Видавничий центр КНЛУ.

Сливинський, О. (2023). *Словник війни*, illustrated by Катерина Гордієнко. Видавництво Vivat.

БОРОТЬБА ЗІ СЛОВАМИ І СВІТАМИ ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО: УКРАЇНСЬКІ ТА БІЛОРУСЬКІ СТУДЕНТИ В ПОЛЬЩІ

Анотація. Дослідження присвячене аналізу результатів онлайн-опитування, проведеного серед українських та білоруських студентів англійської мови в Університеті Марії Кюрі-Скłodовської (UMCS) у Любліні, Польща. Метою опитування було з'ясувати мовну обізнаність студентів, їхню мовну ідентичність, а також бачення власної та чужої мовної поведінки після 24 лютого 2022 р. Зауважено, що повномасштабне вторгнення Росії в Україну мало величезний вплив на українську мову конкретно і на використання мови як такої постраждалими людьми. Для об'єктивного розуміння результатів опитування розглянуто ширший контекст, який включає вплив повномасштабного вторгнення на українців як носіїв мови, а також мовну ситуацію в Білорусі, особливо після фальсифікованих президентських виборів 2020 р. На цьому тлі опитування дало інформацію про те, як білоруські та українські студенти ставляться до рідної мови, як війна змінила їхнє та чуже ставлення до цих мов, а також яку роль у цій конфігурації відіграють польська (мова країни, в якій вони живуть) та англійська (мова їхньої освіти та часто професійної кар'єри). У статті зроблено висновки щодо того, як українську та білоруську мови можна включити до програми англійських студій в UMCS.

Ключові слова: українська мова, білоруська мова, зміна мови, онлайн-опитування, студенти.

ABOUT THE AUTHOR

Adam Głaz,
Associate Professor of Linguistics
at the Department of Linguistics
and Literary Studies,
Maria Curie-Skłodowska University
(UMCS) in Lublin (Poland)

ПРО АВТОРА

Адам Глаз,
доцент кафедри мовознавства
факультету мовознавства
та літературознавства Університету
Марії Кюрі-Скłodовської (UMCS)
в Любліні (Польща)

TRANSLANGUAGING OF UKRAINIAN FORCED MIGRANTS IN GERMANY AND SCENARIOS OF UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUALISM DYNAMICS IN THE DIASPORA

Nadiya Kiss*

University of Erfurt; Nordhäuser Str. 63, 99089 Erfurt, Germany

Ерфуртський Університет; Нордхойзерштрассе 63, Ерфурт, 99089 Німеччина

Abstract. The situation of forced migration made the issues of language ideologies, attitudes, and choices central, which is typical for the migration process in general [Borlongan 2023]. The article analyses twenty language biography interviews with the refugees from Ukraine in Germany. Using the tools of Reflexive Thematic Analysis, translanguaging was defined as one of the central themes in the interviews. In recent scholarship, a translinguistic methodological perspective was applied to explore different educational settings [MacSwann (ed.) 2022] and the linguistic repertoire used by young migrants on social media [Prego Vázquez 2023]. In the Oxford Research Encyclopedia of Education, in the entry about translanguaging, it is underscored that “rather than possessing two or more autonomous language systems, as has been traditionally thought, bilinguals, multilinguals, and indeed, all users of language, select and deploy particular features from a unitary linguistic repertoire to make meaning and to negotiate particular communicative contexts” [Vogel & Garcia 2017]. As our research has shown, translanguaging can be understood more broadly as an umbrella term in the context of transnationalism. It is also a coping communicative strategy and self-reflective technique in situations of forced migration.

Keywords: translanguaging, language biography, forced migration, Ukraine, Germany, migration linguistics.

Introduction

The use of languages during conflicts and wars attracted the attention of researchers from various research fields: sociolinguists, historians, literary and cultural scholars, and political scientists (see, for instance, edited volume by Walker & Declercq 2016, and other volumes in book series *Palgrave Studies in Languages at War*). The ongoing Russo-Ukrainian war is no exception. On the contrary, both the language shift occurring in Ukraine and the mass displacement within the country and abroad, which is being compared to the situation during World War II [Plokhii 2023, p. xix], have already become the focus of numerous sociolinguistic studies. To mention a few, in the Polish context, a recently published monograph by Levchuk [2024] spotlights the multilingual practices of Ukrainian refugees in Poland. In addition, Shevchuk-Kliuzheva [2023] focuses on the language performance of Ukrainian pre-schoolers and family language use.

It has been underlined in the scholarship on migration linguistics [Borlongan 2023] that language is a key component of the migration process. As Hua and Wei

* © Nadiya Kiss, 2025

ORCID: 0000-0002-2077-7605, ✉ nadiya.kiss@uni-erfurt.de

[2019, p. 106] pointed it out: “Language matters for people on the move. It is part of the identity of diaspora and in some cases, it can be the only connection one has with the ancestral land from which the community has dispersed. When diasporas move across space and change over time, they have to make decisions about the extent to which they can maintain the heritage language or adopt the language of the new place of residence. Language then becomes a symbolic and mobile resource that diasporic communities utilise for strategic purposes”.

The language behaviour of Ukrainian refugees in German-speaking countries has been analysed through a postcolonial lens, considering the situation as postcolonial bilingualism transferred to diasporas [Warditz & Meiz 2024] or abrogation from the imperialist discourse and language [see Kiss 2024]. The Ukrainian language in Germany has also been studied in the context of multilingualism [Bergman & Turkevych 2024]; Ukrainian refugees’ language practices have also been examined in terms of language education and integration [Skinney & Orobchuk 2024]. The focus of this article is on the translingual practices of forced Ukrainian migrants in Germany.

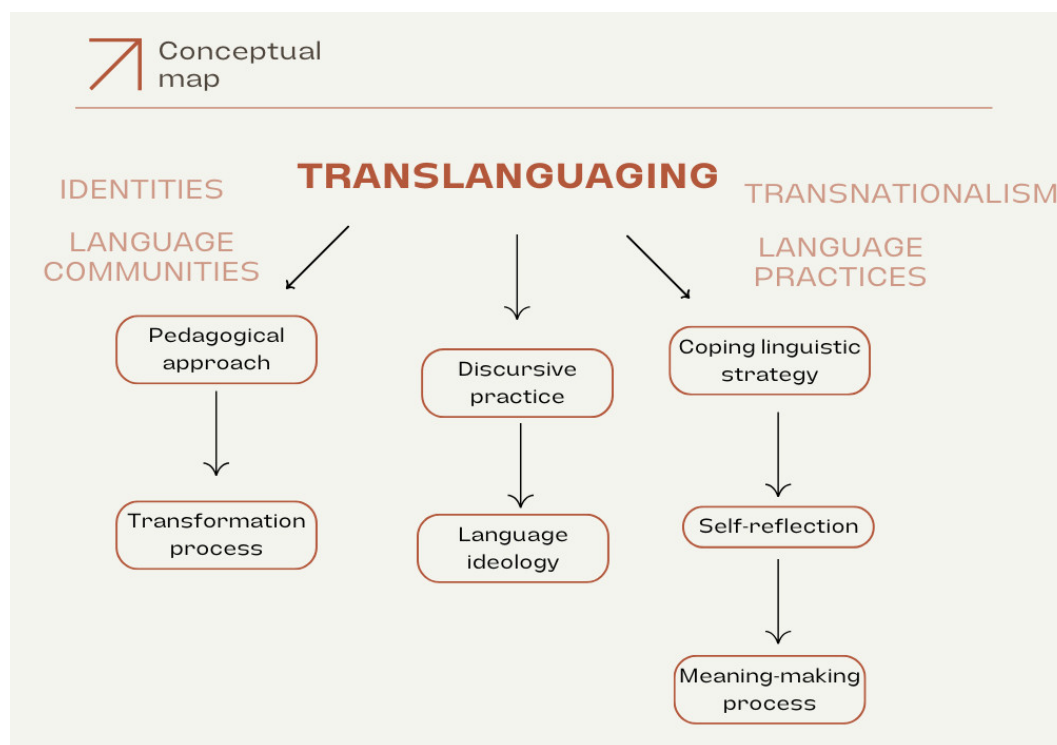
Theoretical background and methodology

This research is done at the intersection of disciplines such as sociolinguistics, migration linguistics [Borlongan 2023], and diaspora studies [Amelina & Barglowski 2019]. The analysis is based on 20 semi-structured interviews with language speakers – Ukrainian forced migrants in Germany, conducted using the method of language biography in the first half of 2023 (for methodology see [Francescini 2022] and [Karatsareas 2022]). Additionally, I used the method of participatory observation, witnessing the language behaviour of Ukrainian forced migrants at different cultural events and social gatherings. During 2022–3, I volunteered as a translator at Caritas in Wiesbaden and monitored the language choices and attitudes of the migrants from Ukraine. For interpreting data, I used a method of thematic reflexive analysis [Joy et al. 2023] and revealed three types of themes: language-related, migration-related, and general. Among language-related themes are linguistic discrimination, describing the notion of native language, translanguaging (that especially pops up in the answers to questions about learning a new language German), language communities of migrants, language learning process, war as a trigger of language shift and language attitudes. In this article, I will focus on the issue of translanguaging and how it is addressed in the research data.

Scholarship in translanguaging is already huge and in recent years has been expanding. Numerous definitions are coined and provided by various authors, therefore I decided to draw a conceptual map of translanguaging to embrace different approaches (see Figure 1). The issue of translanguaging is crucial

for identity formation and transformation in new circumstances, for instance the situation of the forced migration: “Through translanguaging, multilinguals actively affirm their identities and shape their language practices” [Yu 2023, p. 245].

Figure 1: Conceptual map of the term *translanguaging*

Translanguaging is also tightly connected to transnationalism. In the case of the Ukrainian refugee crisis, transnationalism is a useful concept for understanding the dynamics of migration [Zhurzhenko 2023]. In many cases, we speak about separated families, when women with children stay in Germany while men remain in Ukraine. Children often attend two schools – Ukrainian online and German onsite. In addition, families are involved in two different cultures and social systems in both Ukraine and Germany. In this way, translanguaging reflects their social situation and everyday language practices: “Increasingly, however, migrants find themselves in a transnational space where both the heritage language and the new language of the locality are necessary and important in their everyday life. The migrants’ transnational experience gives rise to a desire for both synchronic and diachronic connectivities which are at the heart of a new diasporic imagination. For us, diasporic imagination is a conscious, self-reflexive, and creative thinking about the potentialities of one’s dislocated situatedness. It comes out of one’s awareness of the differences between the place of origin and the place of presence, their different histories, traditions, values, and, of course, languages” [Hua and Wei 2019, p. 107].

First, the term *translanguaging* was applied in a Welsh context in the 2000-s within the framework of a pedagogical approach. At the beginning, it was

mostly used in the context of bilingualism, for instance, in the works of Garcia who advocates this term in numerous publications: “translanguaging are multiple discursive practices in which bilinguals engage in order to make sense of their bilingual worlds” [García 2009, p. 45, as cited in Otcu-Grillman 2022]. Later, it was adapted for use in plurilingual classroom to activate resources of all languages of the speaker to obtain a performance in a new language. Furthermore, it is used for research on education and service [Creese & Blackledge 2022], linguistic landscape, and online media. For instance, translinguistic approach was used to analyse digital communicative practices of young people of Moroccan origin, who reside in Galicia, Spain [Vázquez 2023].

The main difference between *translanguaging* and *multilingualism* lies in the understanding of *language* as a concept. While multilingualism sees languages as defined objects, translanguaging advocates for fluidity of language borders: “Translanguaging can be defined as a process by which students and teachers engage in complex discursive practices that include all the language practices of students in order to develop new language practices and sustain old ones, communicate appropriate knowledge, and give voice to new sociopolitical realities by interrogating linguistic inequality. We argue that in today’s globalized world what is needed is the ability to engage in fluid language practices and to soft assemble features that can ‘travel’ across geographic spaces to enable us to participate fully as global citizens” [Garcia & Keno 2014, p. 261].

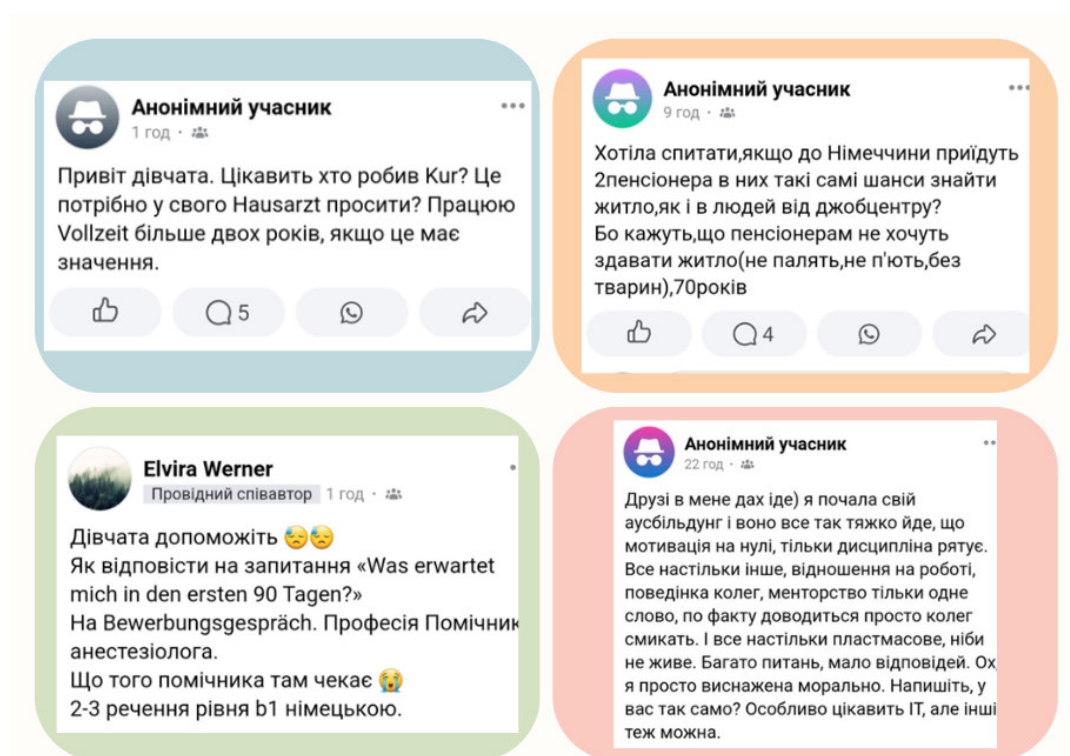
As a discursive practice, translanguaging is an instrument for understanding language behaviour in various communicative situations. It is also a transformative practice, as it is a “process for mediating values and beliefs about language” [Creese & Blackledge 2022, p. 169]. I argue that translanguaging can also be conceptualised as a coping linguistic strategy, especially in situations of voluntary and forced migration. During the process of migration and acquiring new language skills, individuals often reflect on their previous experiences of language learning and compare not only the languages but also the learning and communicative situations.

Translanguaging as fluidity and lexical insertion

Translanguaging can be defined as a mode of everyday communication for Ukrainians abroad. Here, I provide examples from social media, specifically from groups of Ukrainians in Germany on Facebook. Using Ukrainian as the main language of communication, users easily switch to German or insert German words, especially in situations where it is difficult to describe a new German reality with Ukrainian words or where the concept itself is missing in Ukrainian reality. For instance, the German word *Ausbildung* is often used in posts in Ukrainian. The word means *professional training* or *practice* and refers to a specific aspect in German

educational system which has no analogue in the Ukrainian system. Other examples are also work-related terms such as *Vollzeit* (full-time) or *Bewerbungsgespräch* (job interview). Both terms could easily be translated into Ukrainian, however the situation of work or often looking for a job contextualises it and triggers the use of German words. As you can see from examples, provided in Figure 2, German words or phrases can be written using Latin or Cyrillic script which signals the fluidity of language borders, that is a distinct feature of translanguaging.

Figure 2: Examples of translanguaging from social media

German words that often appeared in the respondents' speech are *Sprachschule* (language school), *Verein* (association), *Weiterbildung* (continuing education), *Vermieter* (landlord), *Landkreis* (county), *Berater* (consultant), *Kindergeld* (payments for children). Insertion of German words also often happened during language biography interviews, especially when people describe the situations, connected to social payments and services: "Я в **джобцентрі** двічі задавала таке запитання і вони кажуть вчити мову, це зараз ваша робота. Але зараз мені конче необхідно написати цього листа з приводу перекладу дипломів" / "I have asked this question twice in the job centre and they tell me to learn the language, it's your job now. But now, I really need to write this letter about the translation of my diplomas" (female, 44 y.o., Chernihiv – Giessen). In this case, *job center* (in German *Jobcenter*) marks an important new reality for the person in the situation of forced migration, communication there also occurred in German,

therefore most of refugees name it in German rather than translate it to Ukrainian. Another example is connected with education of children: “*Старша в Дітріх-Бохове **шуле**, молодша в Ерік-Кестнер **шуле**. І в них є так уроки української мови два рази на тиждень у старшої, у молодшої один раз на тиждень – вони навчаються українській і їм подобається дуже заняття*” / “*The elder one is in the Dietrich-Bochow school, the younger one is in the Eric-Kestner school. And they have Ukrainian lessons twice a week for the elder one, and once a week for the younger one – they learn Ukrainian and they like it very much*” (female, 33 y.o., Odesa – Giessen). Here, the respondent refers to concrete names of schools, this can explain why she used German word *Schule* (school), while speaking Ukrainian. At the same time, as she explained during the interview, her communication with teachers and school management was in German, therefore communication situation could also become the trigger of word insertion. Describing education of her children, another respondent also uses German words *Schule* (school) and *Prüfung* (exam), so we can observe some common patterns of translanguaging: “*Старша в **Беруфшуле** в Хані, от якраз завтра в неї **прюфунг** і вже все, бі*” / “*The eldest is in a professional school in Hahn, tomorrow she has an exam and that’s it, bi*” (female, 42 y.o., Kyiv – Wiesbaden).

Culture-related words are also used in German, for instance the word *Fasching* that marks traditional German carnival: “*Нещодавно, незважаючи на те, що вона каже не хочу навчатись німецькою, не хочу спілкуватися – коли був **фашінг**, вона пішла до школи з рожевою перукою і потім прийшла додому і каже: Мене на вулиці жіночка спитала чи в мене справжнє волосся чи ні? Я їй відповіла, що це перука*” / “*Recently, despite the fact that she says I don’t want to learn German, I don’t want to communicate – when there was a carnival, she went to school with a pink wig and then came home and said: ‘A woman asked me on the street whether I had real hair or not. I told her it was a wig’*” (female, 33 y.o., Odesa – Giessen). In this case, using a German word to describe a German reality in a conversation that occurs in Ukrainian is easily explained – there is no tradition of carnivals in Ukraine, so the new word marks a new reality.

German words occur also in metalinguistic comments, when respondents refer to German communication culture. For instance, answering the question about whether languages are important in everyday communication, a respondent states: “*Раніше я вважала, що це українська та англійська. Зараз, звичайно, німецька. І я вчу її, **як кажуть німці, јерне***” / “*I used to think it was Ukrainian and English. Now, of course, it’s German. And I’m learning it, as the Germans say, with pleasure*” (female, 37 y.o., Kyiv – Wiesbaden). Insertions of German words in her speech also appeared when she was explaining her language and cultural attitudes towards Russian, during a rather emotional moment: “*По-іншому я уявити собі не могла. Всі близькі люди, які мене оточували, завжди знали,*

що ми українці. Що в нас є своя культура, своя мова, свій характер. Я знала, що є десь росія, але вона мені була **еґаль**” / “I couldn't imagine it any other way. All close people around me always knew that we were Ukrainians. That we have our own culture, our own language, our own character. I knew there was Russia somewhere, but it did not matter to me” (female, 37 y.o., Kyiv – Wiesbaden). In this case, she used the German word *egal* (no matter), which is often used in everyday conversation, signaling her inculturation to a new life situation.

Another respondent referred to the German word *Muttersprache* (mother tongue) which also confirms that signs of translanguaging appear in the context of language learning: “Що **мутершпрахе**, га? В мене, правда, російська мова була. і українську я вважала мовою села. Там до бабусі я приїжджала під Фастів, то там бабуся упевненим українським... ну такою трохи суржикуватою українською розмовляла” / “That's what mother tongue is, right? I did have Russian as my mother tongue, and I considered Ukrainian to be the language of the village. When I visited my grandmother near Fastiv, my grandmother spoke confident Ukrainian... well, a slightly surzhyk Ukrainian” (female, 42 y.o., Kyiv – Wiesbaden). At the same time, she also inserts English words, answering question about her identity: “Бабуся вчила там мене співати українських народних пісень. Ми це робили там, роблячи вареники з вишнею, в неї в селі ягоди. І я розуміла, що це щось місцеве таке, особливе. Але це більше не про Україну, а те, що нас з бабусею пов'язує, це мої спогади. Тому в мене це як **мазерленд**, що ти їдеш з країни, де у тебе спогади з твоїми рідними, це зв'язок більше з родом, ніж з державою. Це те, що мене чіпляє, від чого я плакала. Я коли виїжджала, то в мене відрами просто ці сльози лилися” / “But it's not so about Ukraine, it's about what connects me and my grandmother, my memories. That's why it's like a motherland for me, that you leave a country where you have memories about your family, it's a connection with your family rather than with the state. This is what touches me, what made me cry. When I was leaving, I was crying buckets of tears” (female, 42 y.o., Kyiv – Wiesbaden).

Another example is when respondents forgot the word in their native language, inserting firstly German word and then thinking of Ukrainian or Russian: “Ну, вот это вот **штрайк** как эта – супротив, що я от потрібна українську вивчати і в той же час коли якісь були мультики українською, ну я ж їх дивилася, ну я ж їх розуміла, фільми, але ж все телебачення було російською” / “Well, this strike.. how is this... the resistance that I need to learn Ukrainian and at the same time, when there were some cartoons in Ukrainian, I watched them, I understood them, films, but all the television was in Russian” (female, 44 y.o., Chernihiv – Giessen). Therefore, the safe space for discussion, created in the frame of interviews, also became a translanguistic space, where resources of different languages are activated. Another example is from the interview with a young respondent who speaks stand-

ard Ukrainian, but sometimes lacking Ukrainian words: “В Україні, особливо після 24 лютого, мені здається така... настільки піднялися духом.. настільки **як це... російською сплотились... як це українською?.. об'єднались...** настільки все зараз україномовне, любов до української мови йде” (male, 18 y.o., Mariupol – Giessen) / “In Ukraine, especially after 24 February, it seems to me that... people are so uplifted... how to say... united in Russian... how to say in Ukrainian... united... everything is now Ukrainian-speaking, there is love for the Ukrainian language” (male, 18 y.o., Mariupol – Giessen).

Translanguaging as self-reflection and comparison

The constant presence of different languages in the everyday life of Ukrainian refugees in Germany can be illustrated by the description from one of the respondents: “Ми Нетфлікс дивимось переважно німецькою і інколи з українськими чи російськими субтитрами, а інколи навпаки, ми вимикаємо німецьку коли не зрозуміло взагалі чи швидко – ми вмикаємо російську чи українську з німецькими субтитрами” / “We watch Netflix mainly in German and sometimes with Ukrainian or Russian subtitles, and sometimes vice versa, we switch off German when it's not clear at all or too fast – we switch on Russian or Ukrainian with German subtitles” (female, 33 y.o., Odesa – Giessen).

The fluidity of language borders in everyday communication was also present during the interviews, here is an example from a group interview with seven refugees from Mariupol: “В повседневной жизни, дома и с друзьями, в принципе мы все общаемся на русском языке. Если я встречаю человека, который разговаривает украинською, я обов'язково перейду на українську, я відношусь до цієї мови з повагою, це державна мова. Також я працював на державному підприємстві, там завжди була українська мова і ніяких... жодних проблем це не визивало. Зараз вивчаємо німецьку мову, я вважаю, що ми повинні знати мову государства... держави, в якій ти знаходишся”. / “In everyday life, at home and with friends, in principle, we all communicate in Russian. If I meet a person who speaks Ukrainian, I will definitely switch to Ukrainian, I treat this language with respect, it is the state language. I also worked at a state-owned enterprise, where the Ukrainian language was always spoken and it did not cause any... any problems. Now we are learning German, I think we should know the language of the state... of the state in which you are” (male, 42 y.o., Mariupol – Giessen). This example is a mix of Russian and Ukrainian, the respondent switches between these languages freely, even in one sentence using both of them, he has also a high level of language awareness, when he makes mistakes in Ukrainian or uses Russian words, he mostly corrects himself. Another question is about the usage of surzhyk and whether it can be defined as translanguaging, but this is a case for further study and exploration.

The importance of German is underlined in almost all interviews. A young respondent, who is a student of German linguistics (online in Kyiv university) cited poems of Ukrainian poet Lina Kostenko and of German poet Henrich Heine, in such a way creating translinguistic space during the interview. Answering the question about language of communication with his siblings, he underlined that German gradually replaces Russian in family communication: *“Російською ми спілкувалися в дитинстві, зараз спілкуємося. Але зараз ми вчимо німецьку мову, тому ми намагаємося якось, строїмо слова німецькі, просто завжди якось 24/7 йде у нас цей процес вивчення”* / *“We spoke Russian as children, and we still do. But now we’re learning German, so we’re trying to build German words, we’re just always having this 24/7 learning process”* (male, 18 y.o., Mariupol – Giessen). Another respondent (female, 42 y.o, Kyiv – Wiesbaden) creates a group for Ukrainian families in a local museum. They gather for creative events and, for instance, on Taras Shevchenko’s birthday, children and parents prepare poetic performance, reading his poems in German, therefore translingual practices are part of these activities.

Translanguaging and language learning process

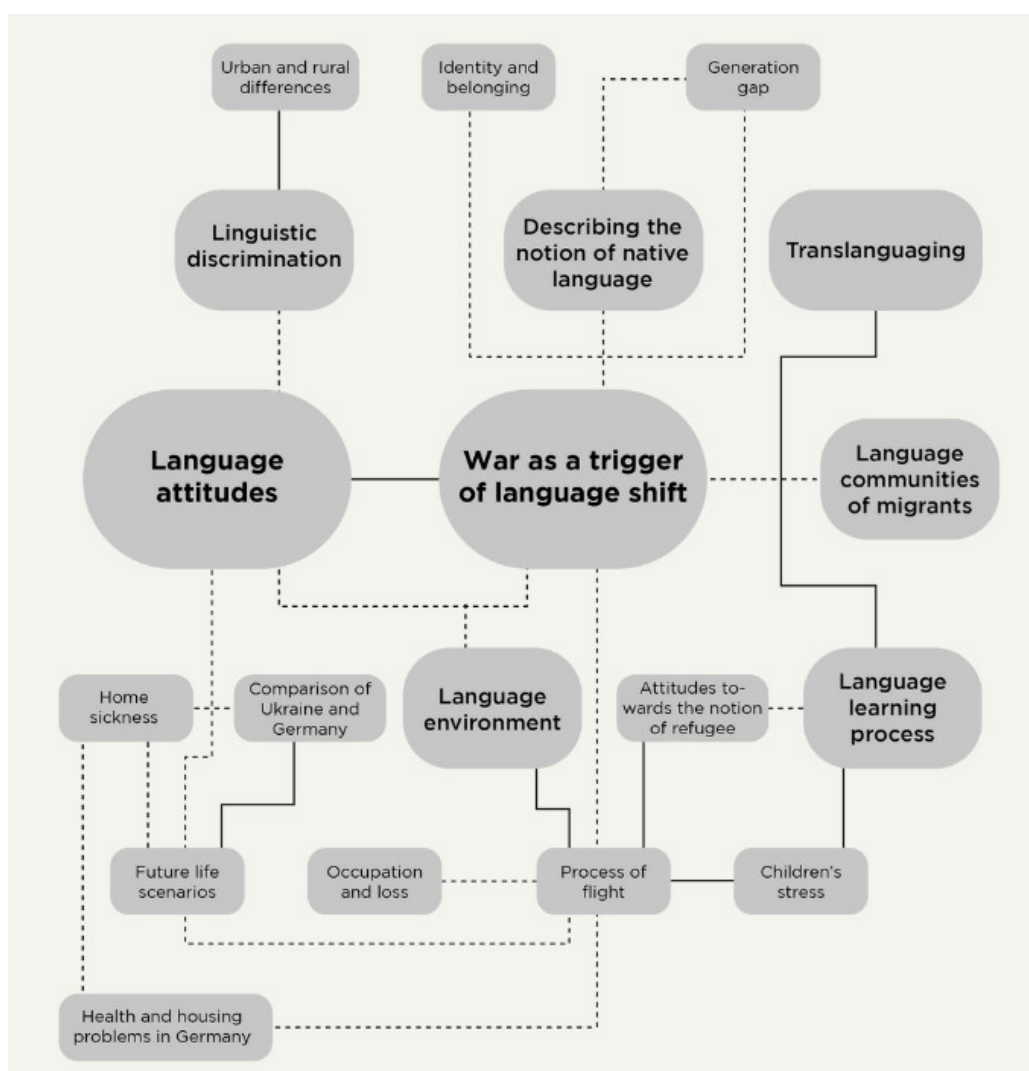
As reflexive thematic analysis revealed, the theme of translanguaging in the language biographies of Ukrainian forced migrants in Germany is mostly connected to topics of the language learning process and the language communities of migrants (see Figure 3). Here, it is important to mention the notion of *diasporic imagination* [Hua and Wei 2019]. People on the move reflex on their language behaviour and attitudes in relation to their communities of migrants and consider how they are perceived by locals.

As one respondent refers to the situation during her German language course: *“У нас навіть вчителька на курсах, я зловила себе на тому, що вона останні два рази нас на курсах запитала як ось це буде російською, не українською, російською, це до того вона запитувала як це буде українською, і вона взагалі вже звикла до того, що ми, от за пів року німкеня звикла до того, що ми розмовляємо російською. І я зловила себе на цьому і зрозуміла, що це не добре. Це добре що ми спілкуємося. Ми зараз можемо тут в Німеччині спілкуватися завдяки російській мові з росіянами, з казахами і ще хтось там може приїхав. Це дуже добре, що ми її знаємо. Але для того, щоб нас усвідомлювали як українців, було би гарно, щоб б ми спілкувалися українською. До того ж, що вона така співоча”* / *“Even our teacher of the course, I caught myself that she was asking us the last two times during the course, how to say this in Russian, not in Ukrainian, but in Russian, before that she asked how to say it in Ukrainian, and she was used to the fact that we, in six months, our German teacher got used to the fact that we spoke*

Russian. And I caught myself and realised that this is not good. It's good that we communicate. We can now communicate here in Germany with Russians, with Kazakhs, and with anyone else who may come from abroad, thanks to the Russian language. It is very good that we know it. But for us to be recognised as Ukrainians, it would be nice if we spoke Ukrainian. Besides, it is so melodic" (female, 44 y.o, Chernihiv – Giessen).

In this way, on the one hand, she shares the language ideology of Russian as lingua franca for migrants from different post-Soviet countries. On the other hand, she wants Ukrainians abroad to emphasize their identity through language use, so as not to be diffused and perceived as *homo postsovieticus*. The German teacher applies a translanguaging approach in the classroom, activating knowledge of other languages. However, at the same time, the respondent notices the situation of linguistic inequality and the need to raise language awareness among the student group.

Figure 3: Interrelations of themes in language biography narratives.

Such transformations in identity often happen within the migration process, Chagas [2023, p. 75] pointed out that language awareness “seems to expand when individuals migrate to other countries”. Another respondent reported rapid changes in her husband’s language practices. Being in Ukraine, even in the very first months of the full-scale war he continued to communicate in Russian, but after his flight to Germany he uses mostly Ukrainian not to be identified as a migrant from Russia or post-Soviet space:

“З чоловіком українською. Але тому, що він перейшов принципово на українську після війни. коли він переїхав у Німеччину, то сказав, що це якби тупо взагалі не мати ну...якщо ти будеш українець, який розмовляє російською, то тебе ніхто не може ідентифікувати. Тобто ти взагалі будеш ніхто... до того (до повномасштабної війни) йому було дуже комфортно російською, вобще без питань. Але коли він переїхав в Німеччину... навіть в Україні коли він був після війни... от його... це принципово так не було. А тут показати що він українець йому важливо... Тут він спілкується переважно українською. Ну для мене це було таке спірне питання. Він не бачився з сином... Тут приїздить тато і починає спілкуватися іншою мовою. І той так: папа-папа! А він: я тато!” / “I speak Ukrainian with my husband. But because he switched to Ukrainian after the war. When he moved to Germany, he said that it would be stupid not to have any... if you are a Russian-speaking Ukrainian, no one can identify you. That is, you would be no one at all... Before that (before the full-scale war) he was very comfortable speaking Russian, no questions asked. But when he moved to Germany... even in Ukraine after the war... he... it was not the case. And here it is important for him to show that he is a Ukrainian... Here he speaks mostly Ukrainian... Well, for me it was such a controversial issue. He did not see his son for a while... Then the father comes and starts speaking another language. And he says, ‘Dad, dad! (in Russian) And he says: I’m a dad!’ (in Ukrainian) (female, 42 y.o, Kyiv – Wiesbaden).

A similar case is reported by a respondent who with two children shifted from Russian to Ukrainian in the situation of forced migration, while her husband and friends who stay in Ukraine continue communicating in Russian:

“Навіть мій чоловік, який з Хмельниччини, він спілкується російською мовою, зараз в нас така трошки дивна ситуація. Він залишився в Україні, він спілкується російською. ми з дітьми повністю перейшли на українську. І інколи це важко, він каже, що я там тебе якось не те, що не впізнаю, а якось по-іншому вже сприймаю” / “Even my husband, who is from Khmelnytsky, speaks Russian, now we have a slightly strange situation. He stayed in Ukraine, he speaks Russian. My children and I have completely switched to Ukrainian. And sometimes it’s hard, he says that I don’t recognise you there, but somehow perceive you differently” (female, 45 y.o., Kyiv – Wiesbaden).

The language learning process also activates reflection on language issues and the comparison of languages. A respondent, due to German courses, starts to become more aware of the differences between Ukrainian and Russian. She reported that in situations of everyday bilingualism, this difference was not so clear, but learning German suddenly opened a new perspective:

“Зараз я дуже рада з того, що вона відрізняється від російської. Раніше я думала, що вони більш схожі. Але цю відмінність я відчула зараз на курсах німецької. Бо наша вчителька знає трошки російську і коли вона нас запитує щось, а як це буде російською? Ми на курсах до речі також, всі між собою майже російською. Але в нас вихідці з півночі і півдня переважно. Донецьк, зараз Бахмут жінка, Чернігів декілька людей і трошки Одеса. В нас в групі російськомовні регіони. В нас не має, я деколи перехожу на українську і мене ніхто не зупиняє до речі. Інколи підтримують, но між собою ми, і є ще дівчата, які кажуть краще щоб ми між собою українською спілкувалися. Але коли вчителька запитує як це буде російською, українською, вона... ми же українці, і вона запитує як це буде українською, ми їй відповідаємо і вона на нас так дивиться, хм слово і ми їй кажемо російською і саме коли я вивчаю німецьку і я знаю, що дуже багато слів геть інших, може 20% лише співпадає. Але просто ми це не відчуваємо тому ми це зростав в цьому середовищі двох мов і вони нам що така, що така. Але вот тут в Німеччині я зрозуміла, яка вона різна” / “Now I am very happy that it is different from Russian. I used to think they were more similar. But now I feel this difference in my German classes. Because our teacher knows a little bit of Russian, and when she asks us something, how would it be in Russian? By the way, we speak almost Russian with each other at the course. But we have people from the north and south, mostly. Donetsk, now a woman from Bakhmut, a few people from Chernihiv, and a little bit from Odesa. We have Russian-speaking regions in our group. We don't have any, I sometimes switch to Ukrainian and no one stops me, by the way. Sometimes they support me, but between us, and there are other girls who say it's better if we speak Ukrainian. But when the teacher asks how it will be in Russian, Ukrainian, she... we are Ukrainians, and she asks how it will be in Ukrainian, we answer her and she looks at us like this, hmm word and we tell her in Russian and it is when I am learning German and I know that a lot of words are completely different, maybe 20% are just the same. But we just don't feel it, because we grew up in this environment of two languages and they are like this, like that. But here in Germany, I realised how different it is”. (female, 44 y.o., Chernihiv – Giessen).

Another respondent describes a situation with her 6-year daughter who did not want to learn Ukrainian, while being in Ukraine, arguing that Ukrainian is a difficult language. However, after the move to Germany, she compared Ger-

man and Ukrainian and now is willing to learn Ukrainian and protesting against learning German: *“Ну молодша так, молодша вона в Україні не дуже хотіла вивчати українську, їй здавалось, що це дуже важка мова, але зараз коли ми приїхали в Німеччину, вона пішла в перший клас, то вона зрозуміла, що українська дуже рідна мова, зрозуміла, і навіть коли я шукаю якийсь мультик і я хотіла, щоб вона німецькою його дивилась, щоб трохи вивчала, то вона мені каже: Краще, я буду краще українську знати, включай мені українською мовою”* / *“Well, the younger one, the younger one in Ukraine did not really want to learn Ukrainian, she thought it was a very difficult language, but now when we came to Germany, she went to the first grade, she realised that Ukrainian is a very native language, she understood, and even when I was looking for a cartoon and I wanted her to watch it in German, so that she could learn a little bit, she tells me: ‘Better, I’ll know Ukrainian better, turn it on in Ukrainian”* (female, 33 y.o., Odesa – Giessen).

Prospects of Ukrainian-Russian bilingualism in diaspora

On the one hand, it is too early to speak about the future development of the language situation. Concerning the situation within Ukraine, Besters-Dilger [2023, p. 5] pointed out: “Only years after the end of the war we will be able to judge whether the widespread shift to the Ukrainian language will be permanent”. Kulyk shares similar opinion [2023, p. 10] and concludes, writing on the issue of the language shift from Russian to Ukrainian: “What consequences their current declarations will have for their actual language usage will depend on the Ukrainian state’s policies, Ukrainian speakers’ sensitivity towards the difficulties and pains of a radical change in the language practice of their (previously) Russian-speaking compatriots, and the duration and outcome of the current Russian–Ukrainian war”.

Similar statements could apply to the situation of the Ukrainian language abroad, as the war and its possible outcome play a decisive role in language behaviour and identity transformation. On the other hand, drawing possible scenarios enables a deeper understanding of the language situation and the factors behind it: “Scenarios – and other foresight methods – help to initiate discussions and make the future tactile. They make the future more realistic and visualize the challenges we have to face if we want to or not. Scenarios can help us to be aware of future threats and to initiate preparations – we should use this chance” [Sharan 2018, p. 14].

Warditz & Meiz [2024, pp. 17–18] assume that within the next diasporic generation, German will play an increasingly important role, replacing Russian or Ukrainian. In this way, Russian-Ukrainian bilingualism transferred to diasporas will transform into German-Ukrainian or German-Russian: “However, being a so-

cietal language in both Austria and Germany, German occupies a top position in the functional ranking of languages used in the host countries, exerting significant influence on the dynamics of transferred postcolonial bilingualism. Due to German's unparalleled pragmatic value, diasporic Ukrainian–Russian bilingualism may undergo restructuring and reduction, particularly in subsequent generations, and, in doing so, share the destiny of other migrant heritage languages. The extent and direction of this linguistic shift are subjects for further investigation, exploring which language gains prominence and which may be marginalized in this process”. I refer here also to famous works by Fishman [1966, p. 20], who discovered variations of language shifts, depending on media, role, situational and domain variants.

It is, of course, too early to jump to rapid conclusions, and the situation should be explored in its further development. Here, I outline possible scenarios of language situation development (see figure 3).

Figure 3: Six scenarios of language situation development in diaspora

Scenario 1. Ukrainian-Russian bilingualism is replaced by German-Ukrainian bilingualism. This scenario is possible within families that keep tight connections with their homeland and at the same time are willing to integrate into the German society, learn a new language, find highly qualified job, and build a network of social contacts not only within the Ukrainian diaspora, but also with local population and representatives of other groups. It is also possible for development within the next generations, when Ukrainian becomes a heritage language, and German – the main language of socialisation and education.

Scenario 2. Ukrainian-Russian bilingualism is replaced by German-Russian bilingualism. This scenario is relevant for individuals who, at the beginning of the war, stopped using the Russian language, especially in public spaces and social media. However, they later resumed using Russian in their daily family and communication practices. At the same time, they aim to integrate into German society and learn German, while maintaining active connections with migrants from post-Soviet countries, using Russian as a lingua franca to communicate with them. For future generations, they pass on Russian as a heritage language, while German becomes the main language for socialisation and education.

Scenario 3. Ukrainian-Russian bilingualism stays in diaspora. This scenario is especially feasible for the older generation who fled from the war. Learning a new language is problematic to them, they acquire it mostly only on a basic level. They conserve their language practices from their homeland, staying a bit isolated in German society, communicating mainly within diaspora groups. It could also become possible for people depending on social payments and not willing to integrate into German society.

Scenario 4. German-Ukrainian-Russian trilingualism developed in diaspora. This scenario is potential for a younger generation of migrants from Ukraine, it can also develop as a multilingualism, including English or other additional languages. The younger generation learns languages easily and is assertive in pursuing their education, career, and social connections. Young people also easily switch between different languages, depending on communication situation and their interlocutors.

Scenario 5. Ukrainian-Russian bilingualism is replaced by German monolingualism. This scenario is possible within three generations of migrants, as Fishman also described it for migrants in the USA. It also depends on the educational infrastructure in Germany, specifically whether stable structures for learning Ukrainian as a heritage language will be developed in the near future, as well as on family communication, traditions, and connection to the homeland.

Scenario 6. After return to Ukraine German becomes a part of everyday multilingualism. For those forced migrants who decided to move to Ukraine, German can become a part of their multilingualism, since during two or three

years in Germany they acquired intermediate-level of proficiency, cultural habits of communication and gathering information, they will probably also keep connections to the country that hosted them and gave support in difficult times. The knowledge of German can also become an asset for them in the postwar reconstruction of the country.

These scenarios are not contradictory and can coexist, applying to different social groups. The development of the language situation will depend on which scenario has the most widespread impact. Whether translanguaging will occur more or less often also depends on which of the above-mentioned scenarios becomes dominant.

Conclusions

Translanguaging seems to be a fruitful approach in analysing the language behaviour of Ukrainians abroad. Using words and phrases from different languages in various situations can be considered a coping communicative strategy for people on the move. Respondents mostly use German words to describe new realities for them, such as household, social payments, education, and the workplace in Germany. The new language they learn and the new realities they face intertwine with their previous cultural and linguistic background, increasing language awareness and attention to language issues. It is too early to draw conclusions about the development of translanguaging or to predict whether it will increase or decrease over time. Further research and comparison of different data are needed. Various scenarios for the development of the language situation in the diaspora are possible, depending on multiple factors. The language shift happening within Ukraine and abroad, as well as learning new languages and the outcome of the war, have the most significant impact on it.

References

- Amelina, A.**, Barglowski, K. (2019). Key methodological tools for diaspora studies. Combining the transnational and intersectional approaches. Cohen, R., Fischer, K. (eds.) *Routledge Handbook of Diaspora Studies*. Routledge.
- Bergmann, A.**, Turkevych, O. (2024). Ukrainian in German multilingualism: from choice to planning in language education. In: Bezugla, Liliia; Paslavaska, Alla & Spaniel-Weise, Dorothea (Hrsg.): *Ukrainisch: Zur Emanzipation einer Sprache*. Berlin: Verlag Frank & Timme. 323–338.
- Besters-Dilger, J.** (2023). Language Policy in Ukraine – Overview and Analysis. *Ukrainian Analytical Digest*, 1, 2–6. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000623475>.
- Borlongan, A.** (2023). Migration linguistics: A synopsis. *AILA Review*, 36(1), 38–63.

- Bradley, J.,** Moore, E., Simpson, J. (2020). Translanguaging as Transformation: The Collaborative Construction of New Linguistic Realities.
- Chagas, A.** (2023). Migration and Linguistic Repertoire. Supervernacular Spanish and the Variational Perception of the Equatoguinean YouTuber Monanga Bueneke and her Community of Practice. *Language, Migration and Multilingualism in the Age of Digital Humanities*, 51–77.
- Creese, A.,** Blackledge, A. (2022). Translanguaging: An Ideological Perspective. *Remaking Multilingualism*, Multilingual Matters, 167–179.
- Fishman, J.** (1966). Language maintenance and language shift; The American immigrant case within a general theoretical perspective. *Sociologus Neue Folge / New Series*, 16 (1), 19–39.
- Franceschini, R.** (2022). Language biographies. *Sociolinguistica*, 36(1–2), 69–83.
- Garcia, O.,** Kano, N. (2014). Translanguaging as Process and Pedagogy: Developing the English Writing of Japanese Students in the US. *The Multilingual Turn in Languages Education: Opportunities and Challenges / Jean Conteh, Gabriela Meier*, 258–277.
- Garcia, O.,** Wei, L. (eds.) (2014). *Translanguaging: language, bilingualism and education*, Palgrave McMillan.
- Joy, E.,** Braun, V., Clarke, V. (2023). Doing Reflexive Thematic Analysis: A Reflexive Account. In F. Meyer & K. Meissel (Eds.). *Research methods for education and the social disciplines in Aotearoa New Zealand*. NZCER Press.
- Karatsareas, P.** (2022). Semi-structured interviews. In: R. Kircher, L. Zipp (eds.). *Research Methods in Language Attitudes*. Cambridge University Press, 99–113.
- Kulyk, V.** (2023). Ukrainians Now (Say That They) Speak Predominantly Ukrainian. *Ukrainian Analytical Digest*, 1, 6–11. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000623475>.
- Levchuk, P.** (2024). *Wielojęzyczność migrantów wojennych z Ukrainy w Polsce*. Warszawa, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- MacSwann, J.** (ed.) (2022). *Multilingual perspectives on translanguaging*. De Gruyter.
- Orobchuk, D.,** Skintey, L. (2024). Lifeworld dimensions in language education and the integration of refugee students in Germany: Results from a study with Ukrainian refugees. *Glottodidactica*, 51(1), 45–66.
- Otcu-Grillman, B.** (2022). Introduction (Part Two): A Tribute to Ofelia García: A Translanguaging Approach. *Remaking Multilingualism*, Multilingual Matters, 7–15.
- Plokhly, S.** (2023). *The Russo-Ukrainian war*. Penguin Random House.
- Prego Vázquez, G.** (2023). A Translinguistic Safe Space. Translinguistic Creativity and Speakerhood of Migrant Young People in a Digital Epistemic

- Community. Soria I. A., Issel-Dombert, S., Garcia, L.M. (eds.) *Language, Migration and Multilingualism in the Age of Digital Humanities*, 11–30.
- Sharan, Y.** Foreword (2018). In Peperhove, R., Steinmüller, K., Dienel, H.-L. (eds.) (2018). *Envisioning Uncertain Futures: Scenarios as a Tool in Security, Privacy and Mobility Research* [1st ed.], Springer, 9–14.
- Shevchuk-Kliuzheva, O.** (2023). Home language and forced migration: Communication practices of Ukrainian pre-schoolers in Poland. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 19. Research Journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series: Philological Sciences (Linguistics). <https://doi.org/10.24919/2663-6042.19.2023.16>.
- Vogel, S., Garcia, O.** (2017). Translanguaging. *Oxford Research Encyclopedia of Education*. Available at <https://ofeliagarciadotorg.files.wordpress.com/2018/01/vogelgarciatrlng.pdf>.
- Walker, J., Declercq, C.** (eds.) (2016). *Languages and the First World War: communicating in a transnational war*, Palgrave MacMillan.
- Warditz, V., Meiz, N.** (2024). Ukrainian–Russian bilingualism in the war-affected migrant and refugee communities in Austria and Germany: a survey-based study on language attitudes. *Frontiers in Psychology*, 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1364112>.
- Yu, S.** (2023). Translanguaging, Multiliteracy, and Sociocultural Dynamics: Exploring Diasporic Identity and Belonging. *Journal of Education, Language, and Ideology*, 1 (2), 243–267.
- Zhu Hua & Li Wei** (2019). Translanguaging and diasporic imagination. In R. Cohen & C. Fischer (eds.), *Routledge Handbook of Diaspora Studies* (pp. 106–112). Routledge.
- Zhurzhenko, T.** (2023). War, displacement, and transnationalization of Ukrainian society: Why it will be different from the “Russian world” – and from the post-WWII Ukrainian diaspora. Keynote lecture at the CBEES Annual Conference 2023 *The war and its effects*, 23–24 November 2023, Södertörn University, Stockholm, Sweden.

ТРАНСМОВНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ ТА СЦЕНАРІЇ ДИНАМІКИ УКРАЇНСЬКО- РОСІЙСЬКОЇ ДВОМОВНОСТІ В ДІАСПОРІ

Анотація. Ситуація вимушеної міграції поставила в центр питання мовних ідеологій, ставлення та вибору, що є загальною типовим для міграційних процесів (Borlongan, 2023). У статті представлено аналіз двадцяти мовних біографічних інтерв'ю з біженцями з України в Німеччині. За допомогою інструментів рефлексивного тематичного аналізу було визначено, що трансмовність є однією з центральних

тем інтерв'ю. У нещодавніх дослідженнях трансмовна методологічна перспектива була застосована для вивчення різних освітніх середовищ (MacSwann (ред.), 2022) та мовного репертуару, який використовують молоді мігранти в соціальних мережах (Prego Vázquez 2023). В Оксфордській дослідницькій енциклопедії освіти у статті про трансмовність підкреслено, що «замість того, щоб володіти двома або більше автономними мовними системами, як традиційно вважалося, білінгви, мультилінгви і, власне, всі користувачі мови вибирають і використовують певні особливості з унітарного мовного репертуару для створення сенсів і узгодження певних комунікативних контекстів» (Vogel & Garcia 2017). Як показало наше дослідження, трансмовність можна розуміти ширше – як узагальнювальний термін у контексті транснаціоналізму, а також як комунікативну стратегію та техніку саморефлексії в ситуації вимушеної міграції.

Ключові слова: трансмовність, мовна біографія, вимушена міграція, Україна, Німеччина, міграційна лінгвістика.

ABOUT THE AUTHOR

Nadiya Kiss,
PhD in Philology,
Postdoctoral researcher
at the Gerda Henkel Foundation
Grant AZ 03/TG/23
Protecting Academia at Risk:
Towards a New Policy Agenda
for Thriving Culture
of Higher Education
in Europe (2024–2026);
Department of History of Science,
University of Erfurt (Germany)

ПРО АВТОРКУ

Надія Кісс,
кандидат філологічних наук,
стипендіантка Фонду Герди Генкель
у проєкті AZ 03/TG/23
«Захист академічних кіл
у зоні ризику: до нового політичного
порядку денного для процвітання
культури вищої освіти
у Європі» (2024–2026);
кафедра історії науки
Ерфуртського університету
(Німеччина)

PECULARITIES OF THE STATE LANGUAGE POLICY IN UKRAINE DURING THE WAR

Taras Kremin*

State Language Protection Commissioner of Ukraine; 12 Muzeinyi Lane, Kyiv, 01001, Ukraine

Уповноважений із захисту державної мови; пров. Музейний, 12, Київ, 01001, Україна

Abstract. The Ukrainian language is among the determining factors of the national identity of the Ukrainian people, shaped by the historical progress of an indomitable state in the center of Europe. With the beginning of the Russian-Ukrainian war, it became a marker of citizens' self-awareness, a sign of unity and freedom, and a distinction between "own" and "foreign". Instead, the state language policy evolved from a nominative ideological postulate, scattered in declarative documents, into a tangible set of tools for protecting human rights and freedoms and the country's language system as a whole. Despite the long-term lack of consistent steps to protect the constitutional status of the state language, which led to the creation of numerous legislative initiatives, programs and strategies, including some of a threatening nature, real historical changes in the linguistic landscape of the state began only with the enactment of the Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language" (2019). This law provided guaranteed protection for the Ukrainian language as the state language, as well as the rights of Ukrainian citizens to information and services in the state language throughout the entire territory of the country. In addition to effective mechanisms for the protection of the state language, the emergence of the main language institutions, namely: the State Language Protection Commissioner, the National Commission for State Language Standards, made state language policies tangible. Cultural ideology, language stability, and high public trust in the establishment of national priorities became evident. This is also noticeable at the level of regional language policy implementation, which, emerging from a state of challenges and dangers to a high degree of state activity, public support, and mass transition to the Ukrainian language, represents the true defense of the rights of indomitable citizens during the most extensive Ukrainization of the century.

Keywords: national identity, language policy, human rights, ideology, State Language Protection Commissioner.

Introduction

Russia's occupation of parts of Ukraine, which began in February 2014, has become perhaps the greatest threat to humanity since World War II, especially with the start of a full-scale invasion in February 2022. The criminal actions of military terrorists were preceded by systematic information and psychological operations, pro-Russian narratives by anti-Ukrainian political forces, and barbaric policies enacted by numerous active agents of influence in the information field. The article aims to review the main legislative documents that regulated the status and define the scope of application of the Ukrainian language as a state language, determine the importance of the language law, the need for the

* © Taras Kremin, 2025

ORCID: 0000-0002-7900-7066, ✉ kremintaras@gmail.com

formation and operation of language institutions, assess the criminality of linguicide as an element of genocide, conceptualize the role of state and regional language policy, and predict the prospects of research in this crucial area for national security.

From the first days of the restoration of Ukrainian statehood, the occupants undermined the foundations of national identity. One of the primary goals of the “Russian world” ideologies was to manipulate the minds of Ukrainian citizens and those in other post-Soviet countries to create a stable, artificial community of Russian speakers. These individuals, living outside the borders of the Russian Federation, could then claim their own self-determination. In fact, the idea behind this aimed to restore the USSR in its worst totalitarian forms. Naturally, this process involved the displacement and subsequent destruction of national languages, education, culture, art, and their speakers to achieve total assimilation.

The war waged by Russian criminals against the Ukrainian people, which has persisted for three centuries, demonstrates that the language of the occupier, introduced to Ukraine through the tragedy of Baturyn, the Emsk Decree, and the Valuyev Circular (which banned the Ukrainian language), as well as through revolutions, occupation, repressions, deportations, the Holodomor, the Executed Renaissance, imprisoned dissidents, and the constant banning of the Ukrainian language, history, culture, and church, has been a weapon that maimed and killed. This pertains to the ideology of the Russian aggressor, the artificial doctrine of the “Russian world”, and the corresponding protection of so-called Russian-speaking citizens. The ultimate goal of the red dictatorship was to destroy the identity of the citizens and create a single Soviet nation that would use an artificial history, one (Russian) language, and one (Russian Orthodox) church. Every citizen who had their own opinion was declared an “enemy of the people”, a “foreign intelligence agent”, or a “pest”, and was convicted or shot without trial or investigation. “Members of the families of the traitor to the Motherland” were similarly persecuted and imprisoned, reflecting the Soviet policy of dictatorship and hatred. The Great Terror was also a genocide.

This is not about the soft intentions of cultural diplomacy, the idea of uniting the Russian diaspora worldwide, or the desire to promote the best achievements of its people. Instead, it is a combination of artificial cultural ideology, violent propaganda, and a new religious pseudo-culture that aligns with the Russia’s geopolitical intentions to conquer the world through military means. The ideology is represented by horrific components and narratives such as Holy Rus, Moscow as the Third Rome, Soviet and Russian imperialism, *putinism*, *rashism*, *the russosphere*, and *pobedobesie*, among others. The real, undisguised goal of the Russian Federation after February 24, 2022, is the enslavement of people,

total russification, the conquest of territory, the destruction of national identity and the state, and the restoration of the USSR within its former borders to create a future pseudo-Russian empire. This is a real genocide perpetrated by the Russian occupiers against the Ukrainian people.

So, the so-called “language factor” became the basis for Russian military aggression and mass murders of Ukrainians. The artificial slogan “protection of Russian-speaking citizens of Ukraine” was used to justify the occupation of parts of Ukrainian territories. The language issue was the next of Russia’s demands to Ukraine in negotiations held in March 2022 by the mediation of President of Turkey during the meeting of the first contact group between representatives of Ukraine and Russia in Turkey in the spring of 2022. The existence of an independent Ukraine is unacceptable for the occupier, as it destroys the myth of an eternal close connection with the aggressor country (“one nation, one language, one country”) and endangers the idea of restoring the historical unity of the so-called “fraternal” peoples under the patronage of the “elder brother”.

The russification of Ukrainians has been going on since the days of the Russian Empire and continues to the present day. Measures such as seizing and burning Ukrainian books, replacing them with Russian-language ones, banning book publishing, pushing the Ukrainian language out of official communication and church life, closing Ukrainian schools, forcing the relocation of Ukrainians, and settling the country’s territories with representatives of other peoples were aimed at assimilation and colonization. This disdainful attitude towards the Ukrainian language persisted even after Ukraine gained independence, as the country was considered “foreign” by the parliamentarians. That is why the traditional tool of pre-election struggle in Ukraine was the “language” issue, which was used by pro-Russian political parties. When going to the presidential or parliamentary elections, the society was artificially divided based on language into Russian-speaking and Ukrainian-speaking, into Western and Eastern Ukrainians, and this was the ground for the revenge of Moscow imperialism.

Background is important – the normalization of the legal status of Ukrainian as a state language and its regulation at the legislative level in relevant spheres of public life began in Ukraine even before the restoration of its independence. Authorities were obliged to create the necessary conditions for citizens to learn and master the Ukrainian language in depth. The law determined the list of spheres of social life and the order of application of Ukrainian as the state language. On June 28, 1996, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Constitution of Ukraine, in which the first part of Article 10 proclaims Ukrainian as the state language. Part two of the same article defines the duty to ensure “comprehensive development and functioning of the Ukrainian language in all spheres of public life throughout the territory of Ukraine” [Constitution of Ukraine 1996]. At one

time, some parliamentarians of Ukraine, who represented pro-Russian and left-wing forces, repeatedly tried to introduce a second state (official) language in Ukraine under the pretext of changes to the existing law on languages or by adopting separate legislation act contrary to the Constitution of Ukraine. Fortunately, none of these draft laws were considered by the parliament.

The processes of narrowing the scope of application of the state language intensified after the arrival to the power of V. Yanukovich. In September 2010, the Verkhovna Rada of Ukraine considered the draft law «About Principles of State Language Policy», which was proposed to make mandatory both the use of the so-called regional languages, as well as in the legislative language level to consolidate the so-called Ukrainian-Russian bilingualism and give the Russian language the status of the second state (official) language. Soon, in many regions of Ukraine, mainly in the south-east, regional councils supported such linguistic separatism and recognized Russian as a regional language. This process was accompanied by informational propaganda on television, in the media, and in public speeches. Unfortunately, pro-Russian forces took advantage of this and began suppressing the language in the education system, similar to the times of the USSR. The South and East of Ukraine started to be separated by such a language border, but these criminal intentions were exposed and eliminated by the people.

The law caused great public outrage and a negative reaction worldwide. The «Language Maidans» across all regions of Ukraine became the forerunner of the Euromaidan. Despite the preserved constitutional status of the Ukrainian language, Russian actually became the official language of communication for officials, prosecutors, and local authorities. These unconstitutional changes also affected education, culture, transport, and the activities of public organizations and political parties. Consequently, the «language issue» became a key topic during all elections.

Millions of participants in those public actions in support of Ukrainian demanded the repeal of the shameful law and the creation of better opportunities for the constitutional development of native language. After the victory of the Revolution of Dignity, the Ukrainian Parliament recognized the Law of Ukraine «About Principles Of State Language Policy» as expired. However, it was not signed and did not enter into force. This attempt by Russian authorities to use the repeal of the Law as “justification” for an armed aggression against Ukraine. This Law continued to be in force until 28.02.2018. That day Constitutional Court of Ukraine recognized it as unconstitutional.

It is worth noting that the Ukrainian language was neglected until the adoption of the Law «On Ensuring and Functioning of Ukrainian as the State Language» (also known as law on the state language) in 2019, which final-

ly introduced effective legal and institutional mechanisms to ensure the state status of the Ukrainian language, in particular, the institution of the State Language Protection Commissioner of Ukraine was created. According to the law, it “regulates the functioning and the use of the Ukrainian language as the state language in spheres of public life throughout the territory of Ukraine” (the Law «On Ensuring the Functioning of Ukrainian as the State Language», 2019). Among the tasks of the Law is the protection of the state status of the Ukrainian language; ensuring the functioning of the state language as a tool for the unification of Ukrainian society, a means of strengthening the state unity and territorial integrity of Ukraine, its independent statehood and national security among other things. The position of the Commissioner is unique for Ukraine and the world. The Commissioner’s tasks are as follows: the protection of Ukrainian as the state language; the protection of the rights of citizens of Ukraine to receive information and services in the spheres of public life, defined by this Law, in the state language on the entire territory of Ukraine and the removal of obstacles and any restrictions in using the state language (the Law «On Ensuring the Functioning of Ukrainian as the State Language», 2019). It is not the first time that an effective institution has been created at the legislative level to protect the state language, as well as the rights of citizens of Ukraine to receive information and services in all spheres of public life. In the context of war, this position, as well as the activities of the Commissioner’s secretariat, is akin to a «language frontline», created to protect national interests and strengthen the state’s defense capabilities.

The use of language as a tool of war by the Russian aggressor has acquired large-scale aggressive forms. The ban and displacement of the Ukrainian language from various spheres of social life, forced relocation, persecution, and physical destruction of Ukrainian speakers in the temporarily occupied territories are accompanied, as in Soviet times, by the production of countless fakes denying the existence of Ukrainian identity and groundless accusations of persecution of Russianized citizens.

False messages spread by Russian propaganda, such as “the unreality of Ukraine”, “genocide of Russian speakers”, “oppression of the Russian-speaking population”, “protection of the rights and freedoms of Russian native speakers”, and “forced Ukrainization”, are intended not only for the Russified population of Ukraine, among whom the aggressor country is seeking supporters. Their goal is to justify the war of aggression against Ukraine in the eyes of the international community and its citizens.

The Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated July 14, 2021 became important for strengthening the status of Ukrainian as the state language, as well as the constitutionality of the language law. In particular, it specifies the

legal status of Russian and other languages in Ukraine, noting that “Ukraine is a unitary state in which there are no objective prerequisites for introducing official bilingualism. Therefore, propaganda or other practical activities aimed at the legal introduction of a second state language in Ukraine, the artificial planting of Ukrainian-Russian bilingualism in any area of public communication, as well as the declaration of dialects of the Ukrainian language as separate languages are incompatible with the constitutionally defined status of the Ukrainian language as the state language” [Annual report 2022, p. 18].

The Court also analyzed the propaganda term “Russian-speaking population” used in the constitutional submission, artificially imposed by the aggressor country for a long time in order to escalate the discriminatory conflict within Ukrainian society based on language. The decision states that “a significant part of those citizens of Ukraine who mainly or in certain communicative situations use the Russian language, at the same time they also know Ukrainian and use it when it is appropriate. It is impossible to single out “Russian-speaking citizens” of Ukraine as a socio-demographic group.” The Court also drew attention to the fact that the artificial creation of the term “Russian-speaking citizens” in Ukraine is the result of a long-term policy of assimilation of not only ethnic Ukrainians, but also representatives of various national minorities. Instead, the restoration of Ukraine’s independence in 1991 led to a fundamental change in the status of the Ukrainian language, which has since occupied the central place in the language structure of society. Therefore, “in the context of the violation in the constitutional submission the issue of essential importance is that “Russian-speaking citizens” of Ukraine do not constitute a single-purpose social unit – such that as a group of persons (circle of persons) has the right to legal protection as an ethnic or linguistic unit (group), but is a political construct, not a legal category to which the regime of legal protection guaranteed by the relevant provisions of the Constitution of Ukraine and instruments of international law may apply” [Annual report 2022, p. 18]. On the basis of these strong arguments, the Court concluded that the argument of discrimination against “Russian-speaking citizens” is legally untenable, and the legislative regulation of the use of the state language in the relevant spheres is not discriminatory. Thus, the Constitutional Court of Ukraine guaranteed the protection of the language law against any attempts to weaken the constitutional status of the Ukrainian language. Considering the fact that this struggle was going on shortly before the full-scale invasion of the Russian occupiers, this document is indeed crucial in the defense of national interests.

The most common fakes are messages that deny the existence of the Ukrainian language as an independent linguistic system and the persecution and oppression of the united population [Kremin 2022]. All of them were the

result of a consistent struggle to discredit the constitutional norm, the humiliation of Ukrainian as a state, the postponement of the entry into force of important norms of the language law, resistance to the creation of the main language institutions of the country, mass propaganda of fictional narratives about the Ukrainian language, identity and statehood. All of them are identical to those that spread in Soviet times, the colonization model of which revolved around the bloody metropolis. We can see similar developments even now in countries like Belarus, Moldova, and Kazakhstan, where they continue to “protect” Russian speakers, creating successive mechanisms of soft, “cultural” and then military, “hard” Russian occupation.

FAKE 1. The Ukrainian language does not exist – it is a dialect of Russian and Polish languages. Denying the existence of the Ukrainian language, the Kremlin authorities question the existence of the Ukrainian identity, the Ukrainian people, their right to self-determination, and their statehood.

FAKE 2. A split along linguistic lines has happened in Ukraine, leading to a civil conflict. Recent events in Ukraine have increased hostility towards certain ethnic groups. As a result, a further division along ethnic and linguistic lines may occur.

78% of Ukrainians consider Ukrainian to be their native language (research by the Ilko Kucheriv «Democratic Initiatives» Foundation in cooperation with the sociological service of the «Razumkov Center», 2021). In addition, 83% of citizens are in favor of Ukrainian being the only state language in the country (research by the sociological group Rating, 2022).

FAKE 3. The Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language» discriminates and restricts the rights of Russian-speaking (Russified) citizens, particularly in such areas as education, services, and official communication (document circulation).

The results of sociological research completely refute the mentioned fake. Namely: 85% of ethnic Russians and 90% of Russian-speaking residents of Ukraine believe that there is no oppression of the Russian-speaking population in Ukraine (research by the Kyiv International Institute of Sociology, 2022). 61.7% of Ukrainians support the current norm of service in Ukrainian (research by the Kyiv International Institute of Sociology, 2021). 82% of Ukrainians agree that state leaders and civil servants should communicate in the state language at work (research by the Democratic Initiatives Foundation and the Razumkov Center, 2020). In the field of education, 77% of respondents approve the teaching of most school subjects in the state language (research by the «Democratic Initiatives» Foundation and the «Razumkov Center», 2020).

FAKE 4. The Institution of the State Language Protection Commissioner is a punitive body that deals with the total persecution and fines of Russian-speaking citizens.

There is no reliable data that any ethnic Russians and Russified citizens of Ukraine are under a threat from the Ukrainian government. At the same time, in the temporarily occupied territories by Russia, Ukrainians come across the suffocation of their culture and national identity; they also live under the conditions of repressions and fear (U.S. Department of State).

FAKE 5. Sanctions in the form of warnings and fines for violating the language law divide Ukrainian society and weaken it.

The Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language” mandated the Cabinet of Ministers of Ukraine to prepare, and the Parliament to approve, the laws “On Indigenous Peoples of Ukraine” (2021) and “On National Minorities (Communities) of Ukraine” (2022). The Commissioner has joined this effort and is significantly contributing to their implementation.

The State Language Protection Commissioner of Ukraine initiated the documentation of facts regarding the actions of the aggressor country in the temporarily occupied territories, which are aimed at the destruction of the Ukrainian language and its speakers. We receive information about the actions of the occupiers and collaborators from citizens of Ukraine, from open sources, reports from law enforcement agencies, mass media, authorities, and local governments, as well as from Russian and pro-Russian propaganda internet resources.

Since February 24, 2022, the beginning of the full-scale invasion, the Secretariat of the State Language Protection Commissioner recorded more than 200 facts of linguicide of the Ukrainian language: the purposeful displacement of the Ukrainian language from the public space, social use, as well as discrimination, and the persecution of citizens of Ukraine based on language, which is one of the components of the policy of destruction of the Ukrainian people, their identity and statehood (genocide of the Ukrainian people).

Currently, instances indicating the displacement of the state language and the planned assimilation policy of the occupiers have been recorded in the following spheres of public life:

1. *Official communication*: This includes changing the language of acts, work, record keeping, documentation, etc.

2. *Public space*: This involves the replacement of Ukrainian-language signs, pointers, notices, inscriptions, and other publicly placed text, visual, and audio information with Russian-language equivalents; renaming of settlements and streets; and other cases indicating the displacement of the Ukrainian language from public spaces, including informational materials for general familiarization, and change of toponymic names.

3. *Cultural space*: This includes the destruction and dismantling of memorials, monuments, plaques, etc.; the installation of symbols of the Soviet era and

modern culture of the aggressor country; the removal or destruction of Ukrainian literature and the filling of libraries with Russian-language propaganda books; the persecution or oppression of cultural workers for the pro-Ukrainian position; and the destruction of cultural infrastructure.

4. *Media space*: This involves the suspension of Ukrainian national and regional television and radio broadcasting due to targeted damage by the occupiers to relevant equipment, as well as a ban on the activities of domestic broadcasters; change in the program concepts of television and radio organizations under pressure from the Russian occupiers; persecution or oppression of representatives of the domestic media sphere and mass media in general; and the broadcasting of Russian TV channels and radio stations in the temporarily occupied territory, particularly the spread of pro-Russian propaganda using mobile technical means.

5. *Sphere of education at all levels*: This includes changing the language of the educational process, software, and methodological support; removing or destroying Ukrainian textbooks and literature, and replacing them with Russian textbooks and books; conducting pedagogical and educational activities that promote pro-Russian narratives; destroying educational infrastructure; professional retraining of teachers and lecturers; and the persecution or oppression of education workers for their pro-Ukrainian position.

Fortunately, language is not only a weapon that kills but also a weapon that defends and can fight back. As a vivid example, the pronunciation of the word «palianytsia» (means round bread in Ukrainian) became a way of identifying the enemy, who cannot correctly reproduce it due to the soft sound «Ц» unique to the Ukrainian language and the special sound «И», which differs from the Russian one. This is also the source of a large number of popular memes in the world. In fact, Ukrainian soldiers confirm that language has repeatedly helped them to identify the language of the occupier at the frontline. In any case, the language frontline at the battlefields is important for a clear awareness and differentiation of “one’s own and another’s”. That’s why the Ukrainian language and the spheres of its application are extremely important both in war and in the public life in which it is used.

On February 24, 2022, when the Russian invaders violated Ukraine’s state borders, it was the language border that identified the enemy and underscored that the Ukrainian language is a fundamental element of Ukrainian identity, national unity, and national security. The so-called language factor became the basis for Russian military aggression and the mass murders of Ukrainians. The Kremlin used the artificial slogan of protecting of Russian-speaking citizens of Ukraine to justify the occupation of parts of Ukraine’s territories. In the occupied territories, the Ukrainian language is being displaced from all spheres of public

life. As of the end of 2022 and the beginning of 2023, the Commissioner recorded more than 200 instances of linguicide against the Ukrainian language. Discrimination, persecution, and repression against Ukrainian citizens based on language are among the components of Putin's policy of genocide against the Ukrainian people. There is confidence that all crimes of the occupiers, including those related to linguicide, will be duly recorded, investigated, and brought to justice. The perpetrators must be identified and punished.

On the other hand, Ukraine is making maximum efforts to implement its state language policy, achieving record-breaking results during its years of independence. Among the institutions that protect the language and provide Ukrainian residents with information and services in the state language are the State Language Protection Commissioner of Ukraine, his secretariat, and a million-strong army supporting these changes. Thanks to the effective activities of this state team, violators are legally punished, information and clarification work is carried out, cooperation with EFNIL continues, facts of linguicide in the occupied territories are collected, the network of free Ukrainian courses is expanded, regional language programs are approved, and films, music, and speeches of civil servants in the state language are broadcast. These and other results were the subject of several annual reports of the Commissioner [Kremin 2020, 2021, 2022, 2023).

Despite warnings from certain politicians, the Cabinet of Ministers of Ukraine continues to create better opportunities for the implementation of the language law. In particular, on March 5, 2023, the Government adopted the «State targeted national and cultural program for ensuring the comprehensive development and functioning of the Ukrainian language as the state language in all spheres of public life for the period until 2030», which creates conditions for significantly strengthening the position of the Ukrainian language in Ukraine and the world. This historical document opens up new opportunities for the establishment of Ukrainian as the only state language, promotes its further popularization as the future official language of the EU. The activities of the Program are aimed at motivating the population of Ukraine to learn, study, and communicate in Ukrainian; improving the quality of Ukrainian language teaching in educational institutions; supporting book publishing industry; conducting scholarly research in the field of Ukrainian linguistics, etc.

Among its primary tasks is the creation of an extensive network of courses for studying Ukrainian, available to all interested parties, both citizens of Ukraine and foreigners. Russian military aggression caused large-scale rejection of the occupiers' language, not only in public spheres but also in the everyday communication of Ukrainians, who need professional help in mastering and improving their proficiency in the state language. Thousands of people who previously had no op-

portunity to learn the state language are now waiting for the opening of free language courses. The language needs of Ukrainian citizens, Ukrainians living abroad, and foreigners who want to learn the language of the Heroes must be met.

Given the prospects of Ukraine joining the European Community, Ukrainian as the future official language of the EU, will not only have new perspectives and opportunities but will also face new responsibilities. These responsibilities include language integration measures, such as creating opportunities for foreigners to master the Ukrainian language, approving the state standard for Ukrainian as a foreign language, developing appropriate terminology, and compiling and publishing electronic translation dictionaries. EFNIL has been contributing to these efforts in every way since 2022.

It is important that the Government unites the efforts of central executive bodies, educational, scientific, and cultural institutions, as well as public and private initiatives. It is already necessary to ensure the presence of the Ukrainian language in education, science, book publishing, and media in European countries. This includes opening departments of Ukrainian philology, Ukrainian studies, and language courses in leading European universities, as well as developing official and literary translations, and more.

Ukrainian communities, overcoming significant challenges, pay attention to the development of the Ukrainian language. This manifestation of the initiative confirmed the importance of supporting regional language policy mechanisms. This became especially important in those regions of Ukraine that experienced successive manifestations of russification, in particular, the south and east of the country. According to the Russian occupants, the corresponding regions were oriented towards the occupation policy, but everything happened on the contrary: it was here that the highest rates of transition to communication in the Ukrainian language were demonstrated, a high concentration of local language programs, language courses, the best examples of decolonization of toponyms, an increase in the share of the Ukrainian language in education process, etc. High merit in this belongs to both the local authorities and civil society, which have staged a real struggle against the remnants of the colonized past. The greatest struggle for the Ukrainian language has continued in the spheres of the Internet, outdoor advertising, signs and announcements, services, education, and the activities of local self-government bodies. Mykolaiv, Odesa, and Kherson are worth mentioning among the cities that have truly demonstrated leadership positions. It is here, in the south, in the vast majority of communities, that language programs operate, the situation is effectively controlled, and a real fight against violations of the language law continues.

Aware of the role of the language as a guarantee of unity and stability, many united territorial communities, in close cooperation with the Commission-

er, develop and implement language programs in line with various initiatives to master the Ukrainian language and to popularize the language and comply with legal requirements. This complex of measures contributes to the functioning of the state language and increases its support among citizens, making it an integral part of everyday life.

Thus, local authorities, having determined their priority tasks, set about overcoming the consequences of Russification. They ensure the language needs of citizens by organizing a network of free language courses, replenishing library funds, ensuring citizens' rights to information and services in the Ukrainian language, conducting research on the implementation of the law, and punishing violators. Such actions exemplify responsible regional policy in protecting national interests, cleansing public space from linguistic occupation, and creating prerequisites for further efforts in the spiritual development of the country.

In addition, the issue of linguistic reintegration of the de-occupied territories is also a priority. For example, Kherson region holds the record number of accepted local language programs (37). Undoubtedly, other regions also need additional support in creating new opportunities for mastering the state language, training the educational personnel reserve, and producing a high-quality Ukrainian-language cultural product. In the front-line areas and in the de-occupied territories, it is necessary to systematically work on overcoming the consequences of convergence. I hope that all liberated cities and towns will be covered by the Program's actions in the future.

Among the important decisions adopted or recently entered into force, the following should be noted: the Law of Ukraine "On Media", which mandates an increase in the minimum share of Ukrainian-language programs on radio and television starting January 1, 2024; changes to the Law of Ukraine "On Advertising", which increase the responsibility for violating language requirements in advertising; and the Law of Ukraine "On the Protection of Consumer Rights", which imposes restrictions on the use of the aggressor state's language on product packaging and provides for the blocking of online agencies that conceal ownership information to avoid liability for consumer rights violations, particularly regarding the receipt of information in the state language.

The introduction of these European integration documents has significantly strengthened the position of the Ukrainian language and the protection of consumer rights for Ukrainian citizens. It is important to add that the National Commission for State Language Standards has finally approved the standards for Ukrainian as a foreign language and developed a draft decision on the approval of legal terminology. These and other documents are crucial for strengthening the status of Ukrainian as the state language.

Conclusions

Despite the long-term lack of consistent steps to protect the constitutional status of the state language, which led to the creation of numerous legislative initiatives, programs and strategies, including some of a threatening nature, the situation changed radically with the introduction of the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language” (2019). This law guaranteed the protection of the Ukrainian language as the state language, as well as the rights of Ukrainian citizens to information and services in the state language throughout Ukraine. Since then, real historical changes in the language picture of the state have begun.

In addition to effective mechanisms for protecting the state language and preserving the rights of Ukrainian citizens to information and services in the state language in all spheres of public life, efforts have been made to combat hostile disinformation and propaganda, restore the use of the Ukrainian language in the de-occupied territories of the south and east, and establish major language institutions, namely: the Commissioner for the Protection of the State Language and the National Commission for State Language Standards. These developments have made state language policy tangible, bolstered cultural ideology, ensured language stability, and increased public confidence in establishing national priorities.

This progress is also evident at the regional level, where language policy, based on the state of challenges and threats, has seen high levels of state activity, public support, and a mass transition to the Ukrainian language. This represents true protection of the rights of resilient citizens during the largest Ukrainization effort of the century. Despite these significant achievements, the struggle against the Russian occupier continues, posing ongoing threats to the foundations of national identity, the state language and every citizen of Ukraine.

References

- Annual report** on the state of compliance with the Law of Ukraine “On Ensuring Functioning of Ukrainian as the State Language” in 2020 /Kremin T. etc./ (31.04.2021). In: *mova-ombudsman.gov.ua*. Available at: <https://mova-ombudsman.gov.ua/richnij-publichnij-zvit-za-2020-rik> (accessed 15.02.2023).
- Annual report** on the state of compliance with the Law of Ukraine “On Ensuring Functioning of Ukrainian as the State Language” in 2021 /Kremin T. etc./ (31.04.2021). In: *mova-ombudsman.gov.ua*. Available at: <https://mova-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/14/Report%202021/richniy-zvit-upovnovazhenogo-2021.pdf> (accessed 15.02.2023).

- Annual report** on the state of compliance with the Law of Ukraine “On Ensuring Functioning of Ukrainian as the State Language” in 2022 /Kremin T. etc./ (20.10.2024). In: *mov-a-ombudsman.gov.ua*. Available at: <https://mov-a-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/14/Звіт%202022/ЗВІТ%20УПОВ-НОВАЖЕНОГО%202022.pdf> (accessed 20.10.2024).
- Annual report** on the state of compliance with the Law of Ukraine “On Ensuring Functioning of Ukrainian as the State Language” in 2023 /Kremin T. etc./ (20.10.2024). In: *mov-a-ombudsman.gov.ua*. Available at: <https://mov-a-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/14/Звіт%202023/РІЧНИЙ%20ЗВІТ%202023.pdf> (accessed 20.10.2024).
- Constitution** of Ukraine, 1996. In: *zakon.rada.gov.ua* (01.01.2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (accessed 15.02.2023).
- Kremin, T.** Russian policy of linguocide in the occupied territories of Ukraine as a way of dismantling the constitutional order of Ukraine and an element of genocide against the Ukrainian people. (13.10.2022). In: *mov-a-ombudsman.gov.ua*. Available at: <https://mov-a-ombudsman.gov.ua/en/news/at-the-efnil-international-conference-language-and-migration-the-commissioner-presented-a-report-on-the-russian-policy-of-linguocide-in-the-occupied-territories-of-ukraine> (accessed 15.02.2023).
- On Ensuring** the Functioning of Ukrainian as the State Language, 2019. (05.02.2023). In: *zakon.rada.gov.ua*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (accessed 15.02.2023).

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Українська мова – серед визначальних чинників національної ідентичності українського народу, що передбачено історичним поступом незламної держави в самому центрі Європи. З початком російсько-української війни вона стала маркером самосвідомості громадян, ознакою єдності та свободи, знаком «свій-чужий». Натомість державна мовна політика перетворилася з номінативного ідеологічного постулату, розкиданого в декларативних документах, в реальний набір інструментів справжнього захисту конституційних прав і свобод та мовної системи країни в цілому. Незважаючи на тривалу відсутність послідовних кроків у захисті конституційного статусу державної мови, що призвело до створення десятків законодавчих ініціатив, програм і стратегій, в тому числі, загрозливого характеру, тільки з появою Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019), який передбачив гарантований захист української мови як державної, а також прав громадян України та інформацію та послуги державною мовою на всій території держави, почалися справжні історичні зміни в мовній картині держави. Крім дієвих механізмів захисту державної мови, збереження прав громадян України на інформацію та послуги державною мовою у всіх сферах суспільного життя на всій території

країни, поява головних мовних інституцій, а саме: Уповноваженого із захисту державної мови, Національної комісії зі стандартів державної мови, державна мовна політика стала відчутною, а культурна ідеологія, мовна стійкість і висока довіра суспільства до шляхів утвердження національних пріоритетів очевидними. Це помітно і на рівні втілення регіональної мовної політики, яка, вийшовши зі стану викликів і небезпек на високий ступінь державницької активності, суспільної підтримки та масового переходу на українську мову, репрезентована у справжньому відстоюванні прав незламних громадян в час наймасштабнішої українізації століття.

Ключові слова: національна ідентичність, мовна політика, права людини, ідеологія, Уповноважений із захисту державної мови.

ABOUT THE AUTHOR

Taras Kremin,
PhD in Philology,
State Language Protection
Commissioner of Ukraine
Professor of Mykolaiv National
Agrarian University
(Ukraine)

ПРО АВТОРА

Тарас Кремінь,
кандидат філологічних наук,
Уповноважений із захисту
державної мови,
професор Миколаївського
національного аграрного
університету (Україна)

THE RUSSIAN INVASION OF UKRAINE AND THE EVOLVING LINGUISTIC LANDSCAPE: THE RISING INFLUENCE OF ENGLISH AND OTHER EUROPEAN LANGUAGES

Alex Krouglov*

University College London (UCL); Gower Street, London WC1E 6BT, United Kingdom

Університетський коледж Лондона; Говер-стріт, Лондон WC1E 6BT, Великобританія

Abstract. While Ukrainian/Russian bilingualism remains prevalent across Ukraine, with both languages regularly used in daily life, there is a noticeable shift towards multilingualism, marked by the increasing prominence of English as the language of international communication. This paper provides an overview of the current linguistic landscape in Ukraine and examines recent language status planning initiatives by the Ukrainian government aimed at enhancing the role and usage of English within society, particularly in contexts involving foreign language speakers unfamiliar with Ukrainian.

The paper analyses the reasons behind Bill No. 9432, introduced to the Verkhovna Rada (Ukrainian Parliament) on 28th June 2023 by President Zelenskyy. It explores the ensuing debate surrounding the Bill, which mandates compulsory English education in pre-schools and schools, state examinations in English, and the obligatory knowledge of English for certain civil servants, military personnel, customs officers, and emergency service officers.

The paper also addresses the proposal to transition from dubbing English-language films to subtitling, a move that has sparked significant controversy and criticism. This research analyses the arguments for and against this proposal, highlighting the broader implications for Ukraine's linguistic environment and the government's ongoing efforts to promote the wider use of the Ukrainian language.

Keywords: English; Ukraine; multilingualism; bilingualism; language status planning.

Introduction:

Language situation in Ukraine and the role of foreign languages

Linguistic landscape in Ukraine has been rather complex and may be difficult to summarise in a very short introduction. However, it appears that Ukrainian/Russian bilingualism is still widely spread across the country, with people regularly use both languages in everyday life. Additionally, the picture would be incomplete without mentioning Surzhyk, a Russian/Ukrainian mixed variety that emerged as a result of the imposition of Russian as the principal language in the Russian Empire and the Soviet Union, alongside consistent limitations or even banning imposed on the Ukrainian language and culture [Bilaniuk 2004; Krouglov 2003]. For almost 60 years, Russification has been the principal approach of the Soviet linguistic policy and planning, based on five principles. These principles included the imposition of Russian as the main language of science,

* © Alex Krouglov, 2025

ORCID: 0000-0001-7682-1145, ✉ a.krouglov@ucl.ac.uk

technology, and education; upgrading the status of Russian to the language of wider communication within the former Soviet Union; the gradual substitution of ethnic languages for Russian in mass media; the imposition of a Soviet, Russian-biased cultural identity [Krouglov 1997, p. 13]; and promoting a translation policy where all foreign literature was first translated into Russian and then from Russian into other languages of the Soviet Union. A similar approach was used when translating from a national language to Russian first and only then from Russian into other languages of the world [Krouglov 2013].

The traits of the colonial past have been entrenched in Ukraine even after its independence in 1991 and two revolutions: the Orange Revolution (2004-05)¹ and the Revolution of Dignity (2013-14)², as well as the beginning of the Russo-Ukrainian war in 2014, which resulted in the annexation of Crimea and the emergence of the so-called Donetsk and Luhansk republics supported by Russia. The beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine in February 2022 accelerated the process of decolonisation in Ukraine, contributing to a “gentle” Ukrainisation or language shift from Russian, as a colonial language, to Ukrainian [Kulyk 2023; Kulyk 2024], and an overall resurgence of the Ukrainian language and culture [Verbytska et al. 2023]. Interestingly, the process of Ukrainisation was particularly strong in the East and South of the country, leading to the development of similar attitudes and worldviews across Ukraine. Although linguistic division of Ukraine began to change, it seems that bilingualism will remain [Kulyk 2024], as it is not always easy for some people to switch from one language to another in a short period of time, even though they fully understand the need to do so in the circumstances of the Russian invasion.

Regarding foreign languages, they have been popular subjects at all levels of education in independent Ukraine. English and other foreign languages were taught in schools, but there was insufficient attention from educational authorities. In 2016, the government launched an ambitious programme of comprehensive educational reform called the New Ukrainian School (NUS). Introduced nationwide in 2018, it supports a systematic approach to English language learning and teaching, making English a compulsory subject in schools from Year 1 to Year 11, i.e. from age 6 to 17. However, proficiency in English and other foreign languages remains lower than in all EU member countries [Luís et al. 2023].

Since the onset of the full-scale invasion in 2022 and the subsequent emigration of many Ukrainians to the EU and other countries worldwide, there has been a marked increase in interest in learning foreign languages. Numerous public and private organisations have demonstrated a high regard for foreign

¹ For more information see *Ukraine's Orange Revolution* <https://kyivindependent.com/ukraines-orange-revolution>.

² See *Revolution of Dignity* <https://www.maidanmuseum.org/en/node/1094>.

language skills when hiring new staff. The necessity for effective communication with various organisations and individuals overseas has become even increasingly apparent.

Despite the war, or perhaps because of it, the Ukrainian government, along with many public, and private organisations, has significantly expanded its contacts with numerous governments, multinational companies and organisations within the EU and globally. This expansion has necessitated robust foreign language skills and a substantial number of translators and interpreters to facilitate communication in diverse settings. The increased demand for language proficiency has led to establishment of more language courses and training programmes, aiming to equip Ukrainians with the necessary skills to engage in international dialogue and cooperation. Additionally, this trend underscores the importance of close work with allies and better understanding in fostering global relations during challenging times.

New Bill 9432 “On the use of the English Language in Ukraine”

On 28th June 2023, President Zelenskyy introduced a bill to the Parliament to grant English the status of an international language in Ukraine,³ marking a significant event in language planning during the war. The bill specified compulsory English learning at pre-school, school, and university levels, state examinations in English, and defined eight categories of civil servants who must be proficient in English. The introduction of this new legislation is envisaged to lead to the wider use of English in various institutions, including those dealing with culture and arts, the medical and military fields, and other public spheres of life. Even in local governments, English will become mandatory for positions involving international cooperation. The Ministry of Education and Science of Ukraine is designated as a regulatory body responsible for overseeing English proficiency examinations.

This legislative move is expected to have far-reaching implications. For instance, in the cultural sector, English proficiency could enhance Ukraine’s ability to participate in a wider range of international art exhibitions, film festivals, and literary events. In the medical field, it could facilitate better collaboration with international health organisations and improve access to global medical research and training. Additionally, the emphasis on English in education could attract more foreign students to Ukrainian universities, boosting the country’s academic and research reputation and fostering a more diverse educational environment.

Moreover, the bill’s impact on civil service is noteworthy. By requiring English proficiency, the government aims to ensure that civil servants can effectively en-

³ Bill 9432 *On the Use of the English Language in Ukraine* <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42201> [in Ukrainian].

gage in international diplomacy, trade negotiations, and global policy discussions. This move is also likely to improve the efficiency of international aid and development projects, as well as enhance Ukraine's integration into the global economy. Overall, this initiative reflects Ukraine's strategic orientation towards the West and its commitment to fostering international partnerships across various sectors.

Although it is worth noting that currently around 49% of the adult population does not speak English [Kikhtenko 2023], the government, which is actively engaged in language planning even during the full-scale war, has a vision for changing this situation by making English learning compulsory at pre-school and school levels. The bill also aims to further reduce and limit the role of Russian in international communication, especially in Eastern Europe and Central Asia, so that when people from different countries of the former Soviet Union meet, they will use English instead of Russian as the preferred language of communication in private and business encounters.

This unprecedented legislation, for a country that is neither part of the British Commonwealth⁴ nor a former British colony, grants English a unique status in a nation at war with Russia. However, this is not entirely new in Ukraine. The use of English as a global language was enshrined in law in 2021 when the Constitutional Court of Ukraine reviewed the linguistic situation in the country and issued a decision titled "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language". Although the document primarily aimed to promote the use of Ukrainian in all aspects of life and equated the threat to the Ukrainian language with a threat to national security, it also acknowledged and permitted the use of English due to its special status as a global language and its importance in modern science and business communication.⁵

However, the government believed that promoting English required greater visibility to effect tangible changes in the country's linguistic landscape. Consequently, they developed Bill 9432, "On the Use of the English Language in Ukraine", which aims to facilitate broader international cooperation and engagement with the global community. By doing so, the government hopes to enhance the country's global competitiveness and foster stronger ties with other English-speaking nations.

English in Ukraine

According to the EF English Proficiency Index published in 2023, Ukraine is classified under the 'Moderate Proficiency' group, ranking 45th in the world

⁴ The Commonwealth <https://thecommonwealth.org/about-us>.

⁵ Summary to the Decision "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-r/2021 of July 14, 2021. <https://ccu.gov.ua/en/docs/3434>.

with an overall score of 530 in 2022, down from 539 in 2021⁶. This decline can be attributed to the ongoing war, which significantly shifted priorities. Many Ukrainians had to defend their country or support their families and friends, often leading to a disruption in their education. Consequently, many had to switch to on-line studies, become internally displaced, or emigrate abroad. Some regions were occupied, while others faced limited resources. However, Goncharenko reports that the start of the full-scale Russian invasion highlighted the importance of the English language not only as a tool for international communication, but also as an attractive route for personal development that can provide opportunities to boost the country's defence and support integration into the wider European community [2024]. He also reported that the demand for English language training has increased significantly across Ukraine.

Despite numerous challenges in present-day Ukraine, it is noteworthy that the English language proficiency of Ukrainians aged 18–20 has improved even during wartime in 2022. Additionally, the gender balance in language proficiency has remained consistent, with both men and women demonstrating similar levels of proficiency across the country.

The proposed Bill aims to address this situation and improve English proficiency in Ukraine. There will be a need for levelling up, as some regions, such as Ternopil'ska, Kyiv, Lviv, and Zakarpattia, already demonstrate high proficiency indices. In contrast, other regions, like Odesa and Luhansk, are lagging behind according to EF English Proficiency Index⁷.

Hnatyk et al. published the results of their research, which analyses the English-speaking competence of prospective higher education teachers in Ukraine [2023, p. 77]. Their research showed that the most important reasons influencing the development of English-speaking competence among aspiring university teachers are as follows:

1. Enhanced career opportunities, professional development, and competitive advantage (36.2%)
2. Research collaboration and effective communication (25.7%)
3. Student and teacher mobility (16.1%)
4. Access to international resources (13.4%)
5. Globalisation of education, improved quality of education, internationalisation of higher education (8.6%)

The data collected and analysed by Hnatyk et al. [2003] indicate that

⁶ Report. *EF English Proficiency Index (EPI). A Ranking of 113 Countries and Regions by English Skills*. The ranking is based on the results of 2.2 million adults who took EF SET English tests in 2022, with a particular emphasis on proficiency trends around the world <https://www.ef.com/assetscdn/WIBlwq6RdJvcD9bc8RMd/cefcom-epi-site/reports/2023/ef-epi-2023-english.pdf>.

⁷ *EF English Proficiency Index. Ukraine*. <https://www.ef.com/wwen/epi/regions/europe/ukraine>.

professional considerations are crucial when students choose to develop their English skills, particularly academic English skills, at university. Students are motivated by the desire to develop high-level professional and academic skills, with English playing an important role in their future professional careers.

Higher education institutions (HEIs) play a crucial role in the implementation of the Bill, as they train new English teachers and specialists in various fields. In this context, Hnatyk et al. assert that the educational sector in Ukraine requires modernisation, as it does not always meet contemporary societal demands, the requirements of intercultural communication, or the challenges posed by linguistic globalisation [2003]. Additionally, there is the issue of integrating national education into the European educational space, despite the current hardships resulting from the Russian invasion and the ongoing threat to Ukraine's sovereignty. Even under these dire circumstances, universities continue to teach and engage in numerous EU and other international projects, fostering closer collaboration with their international partners. These partnerships and projects open up new research and mobility opportunities, thereby enhancing the overall quality of education at all levels in Ukraine.

Bill 9432: Debating the Pros and Cons

Some issues in the proposed Bill turned out to be controversial and led to hot discussions in the Rada. The proposal to move from dubbing English language films to subtitling became central and received considerable amount of criticism because according to critics, Ukrainians are used to dubbed films which is the Soviet period legacy when all films shown in the Soviet Union were dubbed⁸. In a way, dubbing was a relic of the Soviet censorship when ideologically “inappropriate” issues could be either adjusted or dropped from the presentation in the target language. Also, films were usually dubbed in Russian which contributed to further Russification of all ethnic minorities in the Soviet Union. Nevertheless, critics of the Bill and more specifically of the proposal to switch to subtitling in cinema industry point to the fact that this may have an impact on the process of Ukrainisation since currently all films are shown in Ukrainian, while supporters of subtitling think that it will allow Ukrainians to learn English quicker and as an example they point to the success of this approach in the Netherlands and many Scandinavian countries. Critics of the bill were also concerned that the entire dubbing industry might disappear, leading to even greater financial and cultural losses [Pavlusenko 2023; Ruda 2024].

The opponents of the Bill also suggested that the government should address the issue of increasing opportunities to access English-speaking media,

⁸ See *Cancellation of Ukrainian dubbing in cinema. What are the pros and cons of Zelensky's idea about English* <https://www.bbc.com/ukrainian/features-66067142> [in Ukrainian].

perhaps a TV channel in English, and the presentation of English translations in the outside information space, e.g. streets, underground, public transport, theatres, etc. It should be noted that many outside street and transport signs are already in both Ukrainian and English in Kyiv and some other places in Ukraine.

It was also unprecedented that, in the midst of the full-scale invasion, Ukrainians both in Ukraine and abroad engaged in a very broad and lively discussion about the proposed legislation on the use of English in Ukraine. Perhaps, the main concern expressed by some scholars, journalists, and politicians was whether Bill 9432 might pose a threat to the Ukrainian language and the 'gentle' Ukrainisation⁹ that began immediately after the start of the invasion in February 2022 [Pavlusenko 2023; Ruda 2024]. Farion was particularly worried that the English language might replace Ukrainian, especially in higher education, and that its new status would elevate its importance at the expense of Ukrainian [2023]. Additionally, there were publications in Ukrainian media highlighting that the implementation of the law will require significant financial investment for training, curricula and textbook development, setting up exams and paying language allowances to civil servants¹⁰.

Some academics expressed their concern that the proposed legislation did not provide any legal definitions. For example, Pavlusenko argued that it was unclear what the authors of the Bill meant by introducing the term "a language of international communication", noting that there was no "legally accepted list of languages aspiring for this status" [2023, p. 41]. Pavlusenko also quotes Inna Sovsun, Member of Parliament and deputy head of the "Holos" opposition party, who, while agreeing that everyone needs to learn English, insisted that the government should do more to promote the learning and use of the Ukrainian language [2023, p. 46]. Sovsun emphasised that while English is important for global communication and opportunities, the preservation and promotion of Ukrainian are crucial for national identity and cultural heritage.

However, in view of the rapidly expanding relations with the outside world, there was a need for English as the language of wider communication in Ukraine. This necessity was particularly driven by Ukraine's candidate status of EU membership and its aspirations to join NATO. Since the war began in 2022, there has been a significant increase in cooperation at all levels with NATO and its member states, which have provided training and support for Ukrainian military personnel. There has been an urgent requirement for the implementation of

⁹ *The impact of the law on the use of the English language on Ukrainian society.* 27.06.2024. <https://fact-news.com.ua/en/the-impact-of-the-law-on-the-use-of-the-english-language-on-ukrainian-society/>

¹⁰ *Ukrainian dubbing and money from the budget. All for and against the new law on the English language.* 4.06.2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/treba-zayvi-groshi-byudzheti-yurist-nazvav-1717496474.html> [in Ukrainian]

NATO standards within the Ukrainian Armed Forces and for achieving language compatibility with other member states [Goncharuk 2024]. Overall, Goncharuk identifies three major reasons for English to be used as the language of international communication in Ukraine:

- Effective servicing and use of Western equipment supplied by partners, as information and manuals are usually in English.
- Conducting all peacekeeping operations, joint operations, and military exercises in English.
- Recognising the knowledge of English as an important tool in developing international cooperation and diplomatic relations worldwide [2024, p. 639].

It is also crucial for the Armed Forces of Ukraine to adopt NATO STANAG 6001¹¹ standards in language training and testing¹².

The Ukrainian government recognised the growing role of English in global communication across various spheres, such as technology, science, business, culture, and sports. They believed that the country would need its people to learn English and IT to win the war and achieve future progress, especially during post-war rebuilding of the country. However, this does not mean that the English language will permeate all spheres of life or hold a higher status than Ukrainian within the country. English will facilitate Ukraine's integration into EU, NATO, and other international organisations [Hetsko and Rusynko-Bombyk 2023, p. 123].

When the Ukrainian government proposed the Bill, their aim was to disentangle Ukraine from the Russian language and culture, and to reduce and limit the use of Russian in international communication. The goal was that when Ukrainians meet people from other countries of the former Soviet Union, their first possible language would be English, which does not have any past colonial associations and is widely viewed as the language of future and progress. Oleksiy Danilov, former Secretary of the National Security and Defence Council of Ukraine, believes that nationwide fluency in the English language needs to be achieved for the sake of Ukraine's national security and to undo centuries of Russification in the country. Danilov argues that to win the linguistic war with Russia, English must be taught from nursery school [Bonner 2021].

Eventually, Bill 9432, "On the Use of the English Language in Ukraine", was approved by the Rada on 4th June 2024¹³ and signed by President Volodymyr

¹¹ STANAG 6001 NTG (EDITION 4) – language proficiency levels <https://www.natobilc.org/documents/LanguageTesting/NU-ST%206001%20NTG%20ED4.pdf>.

¹² Best Practices In STANAG 6001 Testing <https://www.natobilc.org/Best%20Practices%20in%20STANAG%206001.pdf>.

¹³ The Law about the English language: what impact will it have on the life of Ukrainians. 17th June 2024. <https://gre4ka.info/zhyttia/zakon-pro-anglijsku-movu-yak-vin-vplyne-na-zhyttia-ukrayinciv> [in Ukrainian].

Zelensky on 26th June 2024¹⁴. The Bill includes several key provisions, such as compulsory English learning in pre-schools and schools, and state exams in English. Additionally, it sets English requirements and tests for civil servants and military personnel, which will be implemented after the war. Civil servants who achieve a B2 level or higher¹⁵ in English will receive a 10% salary increase as an incentive for their language proficiency.

Regarding the controversial requirement for subtitles in foreign films, it was decided that 10% of foreign films shown in cinemas would have Ukrainian subtitles, which is intended to help people improve their English language skills. All other films will be dubbed in Ukrainian to ensure accessibility for all viewers. This solution pacified many critics of the new legislation by addressing their concerns, while simultaneously contributing positively to the enhancement of English skills across the country. By implementing measures such as compulsory English education, incentivising language proficiency among civil servants, and wider use of English by cultural institutions the government aims to foster a more linguistically capable population.

It is worth noting that the emigration of Ukrainians abroad and the expanding engagement with numerous overseas partners and international organisations have also played a role in increasing the importance of English and other foreign languages, including the official languages of the EU, especially languages like Polish (currently the second language after English, spoken by 22 % of Ukrainians), German (the third language with 14% of speakers), French, Spanish, Italian and other languages [Kikhtenko 2023]. It seems that this tendency towards the expanding use of English, as well as other languages, will prevail in the future, given that Ukrainian society has been outward-looking and pro-European, especially since the Revolution of Dignity in 2013–14 and the start of the full-scale invasion by the Russian Federation in 2022.

Expanding contacts with overseas institutions

The role English, Ukrainian, and other EU languages may grow even further during rebuilding activities after the end of the war. At the same time, many Ukrainians who reside temporarily across many European countries and worldwide learn local languages and will represent an important resource for the country development and rebuilding after the war. The Ministry of Education should reassess current programmes in teaching foreign languages in Ukraine. It is essential to significantly expand and intensify the foreign language teaching

¹⁴ Mosorko, Anastasia. Zelensky signed the Law on the use of the English language in Ukraine. 26th June 2024. *Ukrainska Pravda*. <https://life.pravda.com.ua/society/zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-zastosuvannya-anglijskoji-movi-v-ukrajini-302342> [in Ukrainian].

¹⁵ *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment* <https://rm.coe.int/1680459f97>.

and learning components. Additionally, consideration should be given to moving from teaching one foreign language to two foreign languages in school curricula, aligning with the multilingualism approach adopted in EU education systems¹⁶. Perhaps, many EU countries could also serve as a good example in developing curriculum for foreign language teaching and learning.

While expanding English and other foreign language study programmes, Ukrainian schools and higher education (HE) institutions should develop and expand links enabling exchanges of students and staff with institutions overseas. They should also focus on research collaboration, other academic projects, and proactively promoting Ukrainian studies overseas. One recently published report [Koval et al. 2022] confirmed that the global interest to Ukrainian and Crimean Tatar Studies has significantly increased since February 2022. The world has been rediscovering Ukraine, Crimean Tatars, and the Ukrainian language and culture. Apart from various projects and research activities, some universities open new Ukrainian programmes, e.g. two new courses in the field of Ukrainian language and culture started in September 2023 at Amsterdam University¹⁷ and Ukrainian-English language combination opened in September 2023 on MA Translation Studies at UCL¹⁸. Gorodnichenko et al. show the increase of courses dedicated to culture, literature, history, and politics of Ukraine as well as Ukrainian language courses in the USA in 2022/23 academic year in comparison with 2021/22 and argue that more resources should be committed to Ukrainian and East European Studies instead of Russia-centric studies [2023]. This is becoming part of the decolonisation process which will change Slavonic Studies in Europe and worldwide. This is also an opportune time for Ukrainian higher education institutions and academics to expand their networks in Europe and beyond. They can promote Ukrainian narratives, academic and research programmes, and projects linked to Ukraine and develop new courses in Ukrainian, English, or other EU languages and cultures.

At a conference *Language bridge of Europe – a special status for the Ukrainian language in the EU* which took place in Riga, Latvia in June 2023, the attendees discussed the possibility of raising the status of Ukrainian in the European Union. They developed and approved the first version of the resolution on this issue.¹⁹ It should be noted that in view of the intensification of contacts with

¹⁶ European Education Area. About multilingualism policy. <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/improving-quality/multilingualism/about-multilingualism-policy>.

¹⁷ See *Students can soon learn Ukrainian at the UvA* <https://www.uva.nl/en/shared-content/faculteiten/en/faculteit-der-geesteswetenschappen/news/2023/06/students-can-soon-learn-ukrainian-at-the-uva.html>.

¹⁸ For more information see *Translation Studies MA/MSc* <https://www.ucl.ac.uk/european-languages-culture/translation-studies-ma-msc>.

¹⁹ See *A proposal to raise the status of the Ukrainian language in the EU was announced at the conference in Riga* <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3723615-na-konferencii-v-ri-zi-opriludnili-iniciativu-z-pidvisenna-statusu-ukrainskoi-movi-v-es.html>.

Ukraine and numerous meetings in the European Commission and other EU and NATO institutions with their Ukrainian counterparts, Ukrainian interpreters have already been regularly engaged in the meetings, and relevant documents have been translated into Ukrainian. The fact that Ukraine received candidate status to become an EU member state on 23 June 2022²⁰ may have a positive impact on the work to transform school and pre-school education and intensify English and other foreign language studies.

The British Council,²¹ American Councils,²² the Regional English Language Office (U.S. Embassy in Ukraine),²³ UNICEF,²⁴ and many other agencies offer support and training in the English language not only for learners but also provide professional development for teaching staff in various educational organisations across Ukraine. They are also engaged in various projects, create professional communities of practice, and offer examinations. In addition to promoting English, they contribute to the internationalisation and modernisation of education in the country. For example, the British Council was engaged in preparing 18,000 English teachers for primary schools in 2018 as part of the New Ukrainian School reform.

Furthermore, Cambridge²⁵ and several other overseas universities offer online platforms for learning English for Ukraine. There is also growing cooperation in the provision of language training for Ukrainians, such as the *Eng4PublicService* project,²⁶ which offers free English language learning for public servants of Ukraine through partnership between the National Agency of Ukraine on Civil Service and EF Language Learning Solutions. These are just a few examples of numerous activities aimed at improving English language skills in Ukraine.

Forecasting the future: bilingualisms, multilingualism, or ...?

There have been some articles and conference papers forecasting the development of a monolingual society with Ukrainian dominating in public and private discourse [Ruda 2024]. To a certain extent, these forecasts are based on developments following the onset of the full-scale aggression by Russia against Ukraine.

²⁰ See Application for EU Membership https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/countries-region/ukraine_en.

²¹ British Council Ukraine <https://www.britishcouncil.org.ua/en>.

²² American Councils Kyiv <https://educationusa.state.gov/centers/american-councils-kyiv>.

²³ Regional English Language Office. U.S. Embassy in Ukraine <https://ua.usembassy.gov/education-culture/regional-english-language-office>.

²⁴ *Online learning for children in Ukraine* https://www.unicef.org/au/online-learning-for-children-in-ukraine?srsId=AfmBOoqjTG_-qRMsdg90muRFGN6Xsoqsjl-I7JSQuXv-blLQZb_nLdztz.

²⁵ Cambridge provides English learning platform for Ukraine <https://www.cam.ac.uk/news/cambridge-provides-english-learning-platform-for-ukraine>.

²⁶ Eng4PublicService project for free English language learning by public servants of Ukraine <https://nads.gov.ua/en/eng4publicservice-project-on-free-english-language-learning-by-civil-servants>.

Research, conducted by Medynska et al., indicates that bilingualism in Ukraine has decreased by 1.5 times relative to the median indicator. Using statistical forecasting tools, they expect a further decrease in the future due to higher levels of national self-identification among Ukrainians and the “decreasing influence of artificial intercultural factors” [Medynska et al. 2023, p. 203]. Perhaps the latter refers to the influence of the Russian Federation in the country and the changing attitudes of Ukrainians, who often regard Russian as the language of enemy.

Irrespective of all this, there is a growing tendency for bilingualism to gradually transform into multilingualism, with the increasing role of English as the language of international communication. The use of English as a global language is specified in the new law, and it is already widely used in various situations involving foreign language speakers who do not know Ukrainian, especially in major centres like Kyiv, Lviv, and Odesa. At the same time, it looks like Ukrainian/Russian bilingualism will stay [Kulyk 2023] and will be combined with English and other foreign or minority languages in Ukraine. Another research completed by Medynska et al. established that “the phenomenon of multilingualism is characteristic of Ukrainian people” and that “technological development, globalization processes and Ukraine’s Euro-Atlantic aspirations form the basis for a fundamental change in attitudes” towards multilingualism [2023, pp. 198–199]. It is very unlikely though that Ukrainian/Russian bilingualism will be replaced by Ukrainian/English bilingualism, as suggested by Danilov and Medynska et al. in the near future [Bonner 2021; Medynska et al. 2023]. This is due to the deep-rooted historical and cultural ties between the Ukrainian and Russian languages, which have been reinforced over centuries. Additionally, the widespread use of Russian in everyday communication, and business further complicates the shift towards English. While English is gaining prominence, particularly in major urban centres and among younger generations, the transition to a predominantly Ukrainian/English bilingual society will require significant time, effort, and policy support. However, even when Ukraine joins the EU and becomes a full member of the European Education Area, multilingualism will prevail in line with liberal language policies and diversity.

Language planning requires significant resources, careful planning and analysis of results at each stage of implementation. The example of Ukraine and many other countries in Central and Eastern Europe showed that it will be insufficient to engage in top-down language planning and introduce new legislation regulating the use of languages in education, public institutions, business, and other areas, it is important to engage in wider areas and achieve changes in perceptions and worldviews of people. Language planning is not ideologically neutral [Kaplan and Baldauf 1997]; it necessitates the support of the populace, as each individual speaker must decide on their language choice and the form they

use in specific linguistic contexts. This process involves not only personal preferences but a broader social, cultural, and political considerations, making the role of community engagement and consensus crucial in effective language planning.

Conclusions

The unprecedented move by the Ukrainian government to grant English a special status demonstrates its commitment to EU and NATO aspirations. This aligns with the wishes of the majority of the Ukrainian people, who have courageously fought during two revolutions and defended their freedom and independence in the Russo-Ukrainian war. This direction in language policy and planning has only been identified after the Revolution of Dignity (2013–14) and the onset of the full-scale invasion of Ukraine in February 2022, when relations with the EU, NATO, and other global partners expanded, necessitating the engagement of Ukrainians working across a wide variety of fields. Bill 9432, “On the Use of the English Language in Ukraine”, was a logical continuation of the Ukrainian government’s efforts to further limit the use of Russian in all international encounters and communications. It also signalled the country’s intention to engage with the entire world in all fields, from trade and economy to military and the development of new technologies and arms production. English has become an important tool in facilitating this cooperation and these partnerships.

Even during the war, there has been widespread discussion of the proposed legislation across the country, with many Ukrainians, both within Ukraine and overseas, offered their views and suggestions. Most of the criticism was directed at the proposed subtitling of foreign language films, which was resolved in the final version approved by the parliament. Regarding higher education and some criticism that English is becoming the dominant language, many universities in Ukraine already taught some of their courses in English even before the proposed Bill, due to significant interest from foreign students. However, the majority of Ukrainians supported the Bill as extremely important for the country’s development and its further trajectory towards its partners in the West. The emigration of Ukrainians caused by the war will have an additional impact on the spread and use of foreign languages and English in post-war Ukraine.

As for the recent decrease in the English Proficiency Index, discussed in this paper, it is temporary and is expected to improve once the war is over and the government begins implementing the programme. Nevertheless, the effectiveness of language planning initiatives in transitioning from bilingualism to multilingualism is yet to be determined and will depend on language situation and various factors in post-war Ukraine.

Overall, it can be concluded that the full-scale Russian invasion of Ukraine has accelerated changes in status language planning in the country and has al-

ready produced visible changes. Future studies should assess the effectiveness and outcomes of language planning during times of war in Ukraine, as well as measures to support the Ukrainian language and encourage English language teaching and learning. This trend remains a salient topic for future developments and research, especially with a view to growing multilingualism, cultural and linguistic pluralism, and the liberalisation and further democratisation of society in post-war period.

References

- Bilaniuk, L.** (2004). A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism*, 8(4), 409–425. <https://doi.org/10.1177/13670069040080040101>.
- Bonner, B.** (2021, March 9). Danilov: National fluency in English language is key to Ukraine's national security. *Kyiv Post*. <https://www.kyivpost.com/post/8064>.
- Farion, D.** (2023). Language policy in Ukraine: methodology of anglicisation in education. *Zapysky z Ukrainskoho Movoznavstva*, 30, 185–197. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/54625/1/zum_30_2023.pdf [in Ukrainian].
- Hetsko, H. & Rusynko-Bombyk, L.** (2023). Media and Language Policy in Ukraine: Impact of Language Laws on the Media Space. *States and Regions. Series: Sotsialni komunikatsii*, 4(56), 120–125. [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.4\(56\).14](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.4(56).14).
- Goncharenko, O.** (2024, June 13). Ukraine officially embraces English as historic westward pivot continues. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-officially-embraces-english-as-historic-westward-pivot-continues>.
- Goncharuk, L.M.** (2024). The role of the English language for the Armed Forces of Ukraine. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii*, 1(29), 635–645. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1\(29\)-635-645](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1(29)-635-645).
- Hnatyk, K., Fodor, K., Churman-Puskas, A., Chernonkov, Y. & Terletska, L.** (2023). Building English speaking competence of intending Higher Education institutions teachers. *Cadernos de Educação Tecnologia e Sociedade*, 16(2), 73–82. <https://doi.org/10.14571/brajets.v16.nse2.73-82>.
- Kaplan, R.B. & Baldauf, R.B.** (1997). *Language Planning from Practice to Theory*. Multilingual Matters Ltd.
- Kikhtenko, V.** (2023, March 13). Almost a third of Ukrainians do not know any foreign Languages. *The Village*. <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/337093-mayzhe-tretina-ukrayintsiv-uzagali-ne-volodie-inozemnimi-movami> [in Ukrainian].

- Krouglov, A.** (1997). Ukrainian – reconstituting a language. In M. Clyne (Ed.), *Undoing and Redoing Corpus Planning* (pp.11-30). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110801729-003>.
- Krouglov, A.** (2003). War and peace: Ukrainian and Russian in Ukraine. *Journal of Language and Politics*, 1(2), 221–240. <https://doi.org/10.1075/jlp.1.2.04kro>.
- Krouglov, A.** (2013). Do Language Policies Influence Translation Training more than they Ought to? Undoing and redoing Language Planning and Translation Policy. In M. Forstner & H. Lee-Jahnke (Eds.), *CIUTI-Forum 2012. Translators and interpreters as key actors in global networking* (pp.105-118). Peter Lang AG.
- Kulyk, V.** (2023). The Ukrainian language during the war: key development trends. *National Institute for Strategic Studies*. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinska-mova-pid-chas-viyny-klyuchovi-tendentsiyi-rozvytku> [in Ukrainian].
- Kulyk, V.** (2024). Language shift in time of war: the abandonment of Russian in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 40(3), 159–174. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2024.2318141>.
- Luís, A.L., Kornieieva, T. & Braz, R.** (2023). The importance of English Proficiency: the particular case of Ukraine. *INTED2023 Proceedings*, 3587–3595. <https://doi.org/10.21125/inted.2023.0969>.
- Medynska, N., Grytsenko, S., Biriukova, D., Karlova, N. & Kotienieva, I.** (2023). Intecultural and globalization factors in the development of multilingualism. *Amazonia Investiga*, 12(67), 198–211. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.18>.
- Mosorko, A.** (2024, June 26). Zelensky signed the Law on the use of the English language in Ukraine. *Ukrainska Pravda*. <https://life.pravda.com.ua/society/zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-zastosuvannya-angliyskoji-movi-v-ukrajini-302342/> [in Ukrainian].
- Pavlusenko, O.V.** (2023). Problems and Prospects of the Implementation of Draft Law N9432 “On the Use of the English Language in Ukraine”. *Pravnychy chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*, 2, 38–51. <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.2.5> [in Ukrainian].
- Ruda, O.G.** (2024). Discourse about the language during Russo-Ukrainian war. *Ukrainska mova*, 2(90), 30–50. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.030> [in Ukrainian].
- Verbytska, L., Babii, I., Botvyn, T., Konivitska, T. & Khlypavka, H.** (2023). The language education and the language component as an element of countering hybrid threats in Ukraine. *Multidisciplinary Science Journal*, 5, 1–10. <https://doi.org/10.31893/multiscience.2023ss0504>.

РОСІЙСЬКЕ ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ ТА РОЗВИТОК ЛІНГВІСТИЧНОГО ЛАНДШАФТУ: ЗРОСТАННЯ ВПЛИВУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ

Анотація. Тоді як українсько-російська двомовність залишається поширеною в Україні й обидві мови регулярно використовують у повсякденному житті, спостерігаємо помітний зсув у бік багатомовності, позначений дедалі більшою популярністю англійської мови як мови міжнародного спілкування. Цей розділ містить огляд поточного лінгвістичного ландшафту в Україні. Досліджено нещодавні ініціативи українського уряду щодо планування мовного статусу, спрямовані на підвищення ролі та частоти використання англійської мови в суспільстві, особливо в контекстах, пов'язаних із носіями іншої мови, які не знають української.

Проаналізовано причини розробки законопроєкту № 9432, внесеного до Верховної Ради 28 червня 2023 року Президентом Зеленським. Досліджено дальшу дискусію довкола законопроєкту, який передбачає обов'язкове вивчення англійської мови в дошкільних і шкільних закладах, державні іспити з англійської мови та обов'язкове знання англійської мови для деяких державних посадовців, військово-службовців, митників і працівників екстрених служб.

Розглянуто пропозицію щодо переходу від дубляжу англійськомовних фільмів до субтитрів, що спричинило значні суперечки і критику. Підкреслено ширші наслідки законопроєкту для мовного середовища України.

Ключові слова: англійська мова, Україна, багатомовність, двомовність, мовне планування.

ABOUT THE AUTHOR

Alex Krouglov,
Ph.D. in Linguistics
Professor at the School
of Slavonic and East European
Studies (SSEES),
University College London (UCL)
(United Kingdom)

ПРО АВТОРА

Алекс Круглов,
доктор філософії з лінгвістики,
професор Школи слов'янських
та східноєвропейських студій (SSEES)
Університетського коледжу
Лондона (UCL)
(Велика Британія)

BETWEEN LINGUISTIC RESISTANCE AND COLLAPSE: RUSSOPHONE ANTI-WAR POETRY AND THE QUESTION OF LINGUISTIC LEGITIMACY

Ingunn Lunde*

University of Bergen; Post Box 7805, N-5020 Bergen, Norway

Бергенський університет; поштова скринька 7805, N-5020 Берген, Норвегія

Abstracts. In this article, I examine Russophone anti-war poetry published since Russia's full-scale invasion of Ukraine and identify a tendency in this material to question the very foundations of cultural (literary) resistance. More specifically, the ability, possibility, and moral conditions of language (and script) to express war resistance are addressed. Russophone writers, whether within the Russian Federation or in exile, face profound dilemmas tied to the moral implications of expressing resistance in a language steeped in war, violence, and terror. I explore how these challenges are addressed in a two-pronged analysis. First, I look at some of the main lines of argumentation linked to these issues when discussed by writers and critics on a meta-level (in prefaces, commentaries, launch events, etc.). I then proceed to examine a couple of strategies that manifest themselves in a selection of poems. These strategies range from subtle linguistic innovations to more radical practices, with extreme examples revealing a language teetering on the edge of collapse. I offer a brief prehistory of linguistic resistance in Russian/Soviet culture before concluding by summarizing the chief functions of Russophone anti-war poetry, as conceived by the writers and critics.

Keywords: linguistic legitimacy; linguistic resistance, anti-war poetry, Russophone poetry.

Introduction

Among the diverse cultural responses to Russia's war against Ukraine, poetry has emerged as one of the most powerful genres, particularly within Ukraine. Contemporary Ukrainian writers draw upon a rich literary tradition shaped by centuries of repressive policies toward Ukrainian culture under imperial Russia and the Soviet regime. Against this backdrop, Ukrainian-language war poetry comes forward with strong elements of resistance and resilience, and with a high degree of *linguistic legitimacy*.

Since 2014, many Russian-language writers in Ukraine have transitioned to writing in Ukrainian.¹ Anastasiia Afanasieva symbolically enacted this shift in the middle of her poem "Nova pisnia tyshi" [Afanasieva 2022]. Meanwhile, one writer who chose not to make this transition, published a poetry collection pointedly

¹ So have, of course, many non-writers, that is, ordinary Ukrainians. Developments within language attitudes, language choice and language policies in independent Ukraine, and in particular since the Revolution of Dignity, have been extensively studied by sociolinguists, see, e.g., [Bilianuk 2020] and [Kulyk 2024] with references.

* © Ingunn Lunde, 2025

ORCID: 0000-0001-6870-2832, ✉ ingunn.lunde@uib.no

titled *In the Language of the Enemy* [Kabanov 2017], indirectly highlighting the linguistic legitimacy of Ukrainian through the negative example of Russian.²

If we shift our focus to the aggressor state, Russia, the contexts and conditions surrounding war-time poetry are markedly different.³ A key distinction lies in the issue of linguistic legitimacy, which is deeply intertwined with questions of moral positioning. Russophone writers, whether within the Russian Federation or in exile, face profound dilemmas tied to the moral implications of expressing resistance in a language steeped in war, violence, and terror, and weaponized for political purposes.

In this article, I explore how these challenges are addressed, both when they are discussed on a meta-level – such as in prefaces to poetry collections, interviews, and book launches – and through various poetic and linguistic strategies within the texts themselves.⁴ These strategies range from subtle linguistic innovations to more radical practices, extreme examples revealing a language teetering on the edge of collapse.

During the winter protests of 2011–2012, tens of thousands of Russians took to the streets in major cities to oppose electoral fraud and Vladimir Putin's potential return to the presidency for a third term. Cultural references and people from the cultural sector played a prominent role in this movement [Gabowitsch 2013; Arkhipova et al. 2016]. Since then, the space for critical expression in Russia has been drastically curtailed across the political sphere, civil society, and cultural and academic sectors. Over the past 10–15 years, the Russian state's increasing control over the cultural field has become evident through a range of policy documents, legislation, incentive schemes, and institutional development [Schmid 2015; Anisimova and Lunde 2020]. As political and cultural activism has been increasingly restricted, the state has intensified its own cultural production, co-opting popular genres and communication channels, managing cultural output through incentives, and advancing the militarization of culture itself. In view of the current conditions for Russian cultural production,⁵ in order to gather

² For a recent study examining the motivation and reasoning of authors enacting or not enacting the switch from Russian to Ukrainian [see Averbuch 2023].

³ Probably needless to say, I will not consider pro-Russian war poetry (Z-poetry) in this context. For all practical purposes, the topic here is anti-war poetry.

⁴ The present contribution is an expanded and updated version of a shorter article in Norwegian [Lunde 2023].

⁵ With the arrests (May 2023) and subsequent verdict (July 2024) against theatre director Evgeniia Berkovich and playwright Svetlana Petrichuk, the suppression of art and culture has reached a new level, as the two women were not accused of activism, but rather on the basis of the topic in a fictional work. Berkovich and Petrichuk were accused of “justifying terrorism” in the award-winning drama “Finist, the Bright Falcon”, which depicts how Russian women are recruited to join radical Islamists in Syria. Both were sentenced to six years in prison. As of September 2024 (the time of completing this article), a proposal has been presented in Russia outlining a new “professional standard” for writers, including recommendations on language, style, and content. This could be the first step towards yet another level of cultural management. One of its authors,

a sensible material of Russian-language anti-war poetry, we must therefore include poets and publications appearing outside of the borders of the Russian Federation.

Following the full-scale invasion, numerous Russian-language, bilingual, and translated poetry collections, as well as mixed-genre publications with a clear anti-war stance, have been released. These works have appeared in various countries, including Germany [Machina 2022; Plotnikov, 2023], Israel [Golovinskaia 2022], the UK [Nemirovskaya 2023], the USA [Lipovetsky and Platt 2023; Nemirovskaya and Krushelnitskaya 2024], France [Zeytounian-Beloüs et al. 2022], and even Russia [Leving 2022]. These printed books are complemented by online or hybrid initiatives and platforms, often with a transnational profile, such as Linor Goralik's ROAR project [Goralik, 2022–] or the special issue of the journal [*Translit*] [bolshe net slov 2022].⁶

Leving's collection was the focus of a two-day conference held at Princeton on April 15–16, 2023.⁷ Additionally, several critical articles on the topic have been published in Russian or Russian-language internet outlets, with notable contributions from poet and critic Dmitrii Kuz'min [2022] and philologist and critic Andrei Voitovskii [2022]. The Telegram forum *Metazhurnal* has also dedicated multiple sessions to discussing Russian-language anti-war poetry. These discussions are typically uploaded to YouTube and are publicly accessible.

Linguistic legitimacy

In discussions surrounding anti-war poetry, linguistic legitimacy is frequently raised as a key question. The title of [*Translit*]'s special issue, "there are no words left," conveys the general idea of a certain impossibility of speaking or writing. This idea is reinforced by the cover, which is decorated with asterisks (*) shaped like tank barriers made of angle iron. The use of asterisks, in turn, alludes both to the context of protest culture and to the issue of censorship, referring to protest signs marked with 3 + 5 asterisks, which indirectly express the words "No to war" (Нет войне) [Voitovskii 2022].

"How should one write poetry after Bucha," asks literary critic Aleksandr Genis, echoing Theodor Adorno's famous "To write poetry after Auschwitz is

nationalist prose-writer and Duma deputy Sergei Shargunov, commented that the proposed standard is "a reflection of a steady trend of increasing the importance of normative regulation of relations in the sphere of literary activity" and will help "form cultural and moral perceptions and solve everyday issues" [Mintrud Rossii 2024].

⁶ The list is not exhaustive.

⁷ As far as I have been able to establish, materials from this conference have not been published in the form of a conference volume or special issue, but a two-part blog post by Ilya Kukulin [2024] seems to be based on his contribution to the conference. Also, Emma George, a PhD student at Princeton University, published a detailed conference report in *Novoe literaturnoe obozrenie* [Dzhordzh 2023].

barbaric” [Genis 2022]. A more concrete and poignant question, however, is: how to write poetry in Russian? Several poets and writers insist that if you want to write poetry in Russian today, you need to be aware of the language’s strong link to war, violence, and terror. Poet and prose writer Maria Stepanova asks, “How can we manage the situation when literally every second expression or metaphor, if we trace it to its roots, is littered with allusions to war and violence? Language itself turns into a minefield in which you can’t put your foot down anywhere without risk of an explosion” [Lipovetsky and Platt 2023].

In the March 2023 special issue of *World Literature Today*, entitled *The Russophone Literature of Resistance*, the editors nevertheless insist on the inherent power language to resist authoritarian ideology and rule: “This is writing that explodes the cultural foundations of Russian ‘patriotic’ ideology that, generation after generation, has fuelled imperial arrogance, self-aggrandizement, resentment, and xenophobia” [Lipovetsky and Platt, 2023]. Drawing on work by Marco Puleri, Naomi Caffee, and others, Lipovetsky and Platt point to the need of broadening the concept of Russophone literature to include literature written by authors from a range of different countries from Kazakhstan to Ukraine. In particular, they stress the need to employ and develop a rich Russian language, preferably with interferences from languages such as Kazakh, Azeri, Estonian, or Ukrainian, depending on the multilingual surroundings of the individual poet and poem. In their understanding, “Russophone” does not refer to territory or ethnicity but exclusively to language. It can thus operate independently from its political (mis)use by the Russian power elite. Interspersed with linguistic interference from non-Russian languages, Lipovetsky and Platt argue, it becomes markedly different from the normative Russian standard language, the latter being associated with the center of power and the country’s imperial history.

A related conceptualization of “Russophone resistance literature” draws inspiration from the French theorists Deleuze and Guattari’s concept of “minority literature”, defined as “not the literature of a minor language, but the literature a minority makes in a major language” [Deleuze and Guattari 1982–83, p. 16]. In this understanding, writers who represent anti-war or anti-regime resistance (by no means always the same thing) perceive themselves as a minority within the broader Russian-language mainstream literature. This mainstream literature is understood as being aligned with official Russian premises, whether it overtly promotes the ruling ideology, as seen in the so-called Z-poetry, or just operates in a business-as-usual manner.

It is debatable whether the Russian language can truly be detached from the political through this kind of conceptualization. One might even argue that it is neither possible nor necessarily desirable to “liberate” the language from its imperial legacy, as this could also eliminate, or at least downplay, the crucial

aspect of responsibility. As Maria Stepanova puts it, “You may want to write about butterflies, but ultimately you will have to explain the war” [Lipovetsky and Platt 2023]. Russian prose writer Sergei Lebedev, in a different context, underscores this point: “When one considers that one writes and speaks a language that has been and is a tool of oppression, it leads to a very special sensitivity” [Lebedev and Lunde 2023].

During the launch of *The Russophone Literature of Resistance*, an interesting example could be observed that highlights the challenges of decolonizing Russian language and culture. Russian prose writer Mikhail Shishkin, who has been based in Switzerland since 1995, has spent much of his professional writing career opposing the regime; few would suspect him of consciously wanting to reproduce imperial discourse. However, during the launch, he started out by comparing the “current situation” with Kazymyr Malevych’s *Black Square* (1915), interpreting it as a premonition of future horrors: “it was his [= Malevych’s] feeling for the future, for the coming, horrible future, and what was in this future; it was the First World War, the bloody, horrible Civil War, and [the] Gulag [...] Now Russia is this black square” [Launch 2023]. While Shishkin’s point is neither uninteresting nor invalid per se, it is striking that the Russian writer did not at all reflect on Malevych’s biography, in particular, on the fact that the artist was born into a Polish family in Ukraine and spent many years in Kyiv, teaching at the city’s Art Academy. More importantly, Shishkin seemed to ignore that Malevych was one of the very few contemporary Ukrainian artists who dared to depict the greatest catastrophe that the “coming, horrible future” had in stock for his homeland Ukraine, the manmade famine, Holodomor (1932–33), in his famous images of faceless and handless peasants.

More recently, Shishkin’s unfortunate Russocentric perspective transpired again in his *Essay on Russian Literature* [Shishkin 2024], where the cover text asks, “What is wrong in the world created by the Cyrillic alphabet?” – clearly referencing Russia. Quite contrary to the (perhaps utopic) idea of a de-centralized, non-standard Russian, interspersed by elements of various surrounding languages [cf. Lipovetsky and Platt], Shishkin seems to overlook that the Cyrillic alphabet is used not only by Belarusians, Ukrainians, Serbs, Macedonians, Bulgarians and other Slavic peoples, but also by a multitude of speakers of minority languages within the Russian Federation itself.⁸

Returning to the book launch, Shishkin describes Russian as “the language of blood,” emphasizing that the task of writers is to “fight for the language” and “clean it by what we do.” To restore the dignity of the Russian language and culture, Shishkin outlines two prerequisites: 1) the Russian regime must lose the war, and 2) a “genius novel that explains how this could happen” [Launch 2023].

⁸ For a longer commentary on Shishkin’s book see [Margolis 2024].

While Shishkin's logocentric optimism remains within the traditional space where Russian literature reigns high as the nation's conscience, we see more radical attitudes from other writers, who believe that the language itself must somehow be redefined, reshaped into something else, or created anew.

Towards a new 'we'?

One of Maria Stepanova's contributions to the special issue of *World Literature Today* belongs to a cycle with the telling title *Без ыка/Bez yka* (Without lang[uage]), in which the word "language" (*jazyk*) has been cut off:

*Пока мы спали, мы бомбили Харьков
Потом, чуть позже, чайник со свистком
И гачные стволы стволели солнцем
И створы лета отворя
Лобзания и слёзы и заря, заря
И Харьков чёрным дымом исходил
Пока мы ели, мы бомбили Львов
Потом входили
За старшими в наморщенную воду
В дыму шашлычном
Лязгали стрекозы
Потом запели хором мы про то, как берег
Покрылся сотнями пострелянных людей
Так шло, заваливаясь, будто утка,
В июле утро.*

Maria Stepanova, 9. July 2022

*While we slept, we bombed Kharkiv
Afterward, a little later, the kettle with its whistle
And the old house's tree trunks trunking full of sun
And throwing wide the summer shutters
Sweet kisses tears and oh the dawn, the dawn
And Kharkiv breathed its last in blackest smoke
While we ate, we bombed Lviv
And after entered
The wrinkled water, elders first*

*In the smoke of barbecues
Clanged dragonflies*

*Afterward we sang in chorus of how the banks
Were blanketed with hundreds of shot-down dead*

*And so it went, waddling like a duck,
A morning in July.⁹*

Stepanova's poem combines crystal-clear language with careful linguistic innovation or distortion (depending on one's perspective). Some sentences deviate from usual syntax, and some words are neologisms, such as the verb "to trunk." The poem's temporal structure strongly emphasizes the synchronicity in the implied references of "we" ("While we ate, we bombed Lviv"). This poetics can be understood as a kind of reality check ("we bombed Kharkiv", "we bombed Lviv"), conveyed in a language that demands the listener's or reader's maximum attention.¹⁰

Stepanova is not alone in emphasizing this "we." A short poem by Viacheslav Popov also embodies a collective "we" with a clear reference, pointing to the need for taking responsibility for Russian aggression.

*кругом
молодые
старые
бодрые
и усталые*

*идут избегая наледи
не знают*

что все мы нелюди [Kuz'min 2022]

⁹ The Russian original is available as a reading in [Launch 2023]; the English translation is by Ainsley Morse [Lipovetsky and Platt 2023].

¹⁰ Interestingly, in her latest novel, Stepanova also foregrounds the topic of language. The novel, entitled *Fokus* in Russian (in this context probably best translated as *Magic Trick*), follows a writer (M.), who has left her homeland and lives in a European country. Her homeland, though unnamed, is easily identifiable. It is presented as the homeland of "a beast" or as "the beast" itself, which wages a war against its neighbouring country. The writer M. embarks on numerous trips, one of them is the basis of the narrative. Far from an ordinary journey, it confronts the writer M. with serious life-changing challenges, but also possibilities. "Language" is portrayed almost as a living creature, pictured in grotesque imagery evoking feelings of horror and disgust. I quote, in my translation, two passages of the novel taken from *Novaia gazeta Evropa's* recension, since I do not have access to the novel itself: "[...] everything was more difficult with the language, which was much older than the beast, but it too was suddenly covered with suspicious mucus, lumpy with festering growths, words of disposition appeared in it, it seemed as if it had gone wild and did not recognise its household. M. herself would not like to touch it now; she bided her time." "[...] as soon as she began to search in her mind for any words, M. felt that there was a mouse still half alive in her mouth, and she could not spit it out – it was moving, clamped between her teeth, and she had to either clench her jaws and bite it in half with a crunch, or live on with the mouse in her mouth, thinking of nothing else." [Aleksandrov 2024].

*all around
the young
old
cheerful
and tired*

*walk avoiding the icy patches
unaware
that we're all monsters¹¹*

The “we” in these examples is more or less explicitly linked to Russia’s role as an aggressor and can be read as a critical wake-up call against the widespread apathy in Russian society.

The following poem by Daria Serenko displays, like Popov’s text, a sudden shift in the last line, but otherwise utilizes a quite different poetic strategy:

*встаньте, дети, буквой «зет»
лучше буквы в мире нет:
нарисованная кровью
полусвастика побег*

*победили? победили:
нас послали, мы убили
ну, а что, таков приказ
скажут «фас», убьем и вас*

*смерть, конечно, лучше жизни
свет, конечно, хуже тьмы
с днём победы над фашизмом
но фашисты –это мы*

*children, form the letter “Z”
best letter in the alphabet:
drawn in blood, this symbol’s might
half-swastika, it’s victory’s fight*

*triumphed? triumphed: we have killed:
sent by orders, task fulfilled
well, so what, they say “attack”
that’s the command and we’ll strike back*

*death, of course, is better than life
light, of course, is worse than strife*

¹¹ My translation.

*happy victory over fascism, we glee
but the fascists, that's truly we*¹²

Serenko's poem mocks official propaganda language and Z-poetry through its content, style, and rhythm, before taking a sudden turn in the last two lines, where the "we" identify with the "fascists" – the classic enemy of state propaganda – and thereby changes its reference completely.

Between creative distortion and linguistic collapse

Popov's and Serenko's orthography reflects a fairly widespread tendency to avoid using capital letters. Other poets go much further in breaking with the norms of the standard language. A radical example is the young poet Varvara Nedeoglo, one of the contributors to [*Translit*]'s special issue on anti-war poetry. Her work was also the focus of a session in the *Metajournal* forum, and her orthographic style, termed "exorussian," inspired the cover of Leving's collection.

Nedeoglo supplements the Russian alphabet with a wide range of special characters – some borrowed from minority languages within the Russian Federation, some from other alphabets, some pure symbols, and some unconventional combinations of letters and diacritical marks. Here is a short excerpt from her long poem (*poema*):

[...] в н, а ч абыловн ач, а ыблосло во и вослов о ыблов вой роуьськый
языкъ
что в кор не не верно
в н, а ч, а ле ыбло слово и солово ыбло альтруссиш олд іст slavic old
ruthenian олд рутэниан давньоруська старажытнаруская мова
общий медок украинского белорусского русс кого от не го
пра изо ѡел пра изоѡли
пустого цѣря мѣснопѣмятнѣй вздѡх
украинский и русский и белорусский [...] [Nedeoglo 2022]

[...] in theb, e g innwasintheb, and swawo rd and rdthew o swa wa rusian
language
which in ess ence isn't true
in theb, e g, inning swa word and worord swa *altrussisch* old east славік
олд руфиниан
old ruthenian *davn'orus'ka*
starazhytnaruskaia mova
the common аѣestor of ukrainian belarusian russ ian from і t
[it] a roše [they] a roše

¹² My translation, in dialogue with <https://chatgpt.com>.

the memorable sigh of the empty tsar
ukrainian and russian and belarusian [...] ¹³

Nedeoglo's poetic strategy moves in two directions, creating a tension. On the one hand, she enriches the language, enhancing linguistic and graphic diversity – alluding, in the process, to Russian colonialism and imperialism; on the other hand, we see that words fall apart or merge into each other, while the syntax is broken.

The central word “war” (*voina*) flashes in the quote from the opening phrase of the Gospel according to St John (“In the beginning was the word and the word was war”), which is interrupted and replaced with “Russian [= early East Slavic] language.” The poem evokes numerous references and allusions: in the quoted excerpt, we hear echoes of John 1, 1, but likely also Putin's (“the empty tsar's”) much-discussed essay (“memorable sigh”) “On the Historical Unity of Russians and Ukrainians” from July 2021.

Nedeoglo's lyrical persona also occasionally aligns with a broader “we”, referencing Russia as an aggressor and perpetrator. This is exemplified through wordplay later in the poem, involving her own name (Varvara) and distortions of the word “barbarism” (*varvarstvo*).

While Nedeoglo's poem is rich with suggestive references, it also demonstrates the dissolution of language itself, a process that could lead to complete collapse – or to the creation of something entirely new. In this way, it encapsulates the central dilemma facing Russian-language poets today.

Counterspeak – new and old

Linguistic and (ortho)graphic renewal has a prehistory in Russian literary culture. One can think of the futurists' experiments with transrational language (*zaum'*), the postmodernist linguistic play of the late Soviet and early post-Soviet periods, or the more recent net slang *jazyk padonkoff*, popular in the years 2004 to 2006, which deliberately distorted the norms of the standard language.

More specifically, however, Russophone anti-war literature/poetry of today also incorporates elements of what we may call *linguistic resistance*. In this, it echoes the struggle against the totalitarian, ideologized language of the Soviet era, expressed through various subversive linguistic strategies. These strategies have been described with terms such as counter-language (*protivoiaz*) [Sarnov 2005], linguistic resistance (*iazykovoe soprotivlenie*) [Kupina 1999], or the language of self-defence (*iazyk samooborony*) [Guseinov 2003].

Such strategies are not unfamiliar in Putin's Russia either. Several scholars have identified a “crisis” in the political language culture well before the full-scale

¹³ My translation, in which I attempt to convey some of Nedeoglo's techniques directly or indirectly. For example, I switch alphabets in a manner similar to (but reversed from) what Nedeoglo does (Cyrillic/Latin).

invasion [Scharlaj 2020; Nicolosi et al. 2020], driven by the limited opportunities for broader segments of society to engage in political life, the strong ideologization of public discourse, and the state's ambition to control and regulate language use through legislation [Gorham and Weiss 2016/2017].

In contemporary Russia,¹⁴ an initiative reminiscent of the (anti)Soviet tradition of linguistic resistance is the Signal project by the independent media platform Meduza. The initiators identify the dominant state discourse as “*novoiaz*” (in the tradition of Orwellian and Soviet newspeak) and the counter-discourse as “*oppoiaz*” (≈ the language of opposition). Signal publishes a newsletter and a podcast featuring detailed commentaries on typical clichés and expressions – often euphemisms – that dominate state political discourse, particularly in news coverage of the war. They pay special attention to elements of this discourse that blur the description of reality. In the editors' own words: “Novoiaz smooths out sharp edges so as not to set the boat in motion. [...]. Oppoiaz, on the contrary, maximises the sharp edges” [Amzin 2023].¹⁵

Concluding remarks

Despite their differences, the Signal project, the Soviet counter-language tradition, and anti-war poetry since the full-scale invasion share a common intention: *to sharpen and renew verbal expression while simultaneously increasing metalinguistic awareness.*

A distinctive feature of poetry is its often clearly defined lyrical voice, making it particularly well-suited to highlighting the speaker's or speakers' position, which in many of our examples can be identified as a collective “we”. As we have seen, this “we” lies at the heart of a moral dilemma, linked both to the right to speak about the war (being associated with the aggressor state) and to the issue of language (the Russian language being associated with the aggressor state). In the texts and statements we have examined, this “we” has several references: to Russia as an aggressor state and the shared responsibility that entails, but also to what poet and critic Ilya Kukulín, referencing Jan Patočka, calls “the solidarity of the shaken” [Dzhordzh 2023, p. 483]. This concept has been repeatedly emphasized in the online *Metajournal* discussions, which in themselves serve as a forum for individual poets to be part of a larger group of like-minded individuals, or a “minority literature” in Deleuze and Guattari's terms.

Needless to say, most poets are under no illusion that poetry can directly impact the catastrophic war. However, it is still seen to serve important functions. Writers and critics highlight poetry's ability to: 1) weaken defensive mechanisms

¹⁴ Technically not *in* Russia (since Meduza is operating in exile), but clearly produced for a Russian-speaking audience residing both in and outside of the Russian Federation.

¹⁵ My translation.

that block empathy (or simply work against apathy); 2) undermine official (propaganda) language; 3) foster a sense of communality; and 4) strive for linguistic renewal to regain linguistic legitimacy. The problem of linguistic legitimacy is intertwined with the ethical position from which to speak. Dmitrii Kuz'min [2022] raises this point in his critique of Nedeoglo's radical poetic strategy, noting that the poem (from which I quoted an excerpt above) appears to focus more on the destruction of Russia than on the destruction of Ukraine. Consequently, it advocates for the need to save Russia rather than Ukraine.¹⁶

For writers such as Maria Stepanova and Sergei Lebedev, awareness of the Russian language's association with violence, war, and barbarism is a necessary step on the road if Russian literature and culture are to exist in the future. Recognizing that words, after all, can do little, while individuals can still perform small acts of solidarity, Maria Stepanova encouraged her audience at the Umeå Literary Festival 2023 in Sweden to focus exactly on that: "I believe in two things: a miracle and solidarity. While waiting for the former, we should devote ourselves to the latter" [Stepanova, Sjögren 2023].

It still seems early, perhaps too early, to see the processes discussed here, the linguistic endeavours and the highlighting of a "new we", as expressing a first step – the one termed guilt-processing – toward a much needed *poetics of solidarity*, as described by Rory Finnin [2022] in his book about how Crimean Tatar, Ukrainian, Turkish, and Russian literatures forge ties of solidarity with the Crimean Tatar experience of Stalinist atrocities.

References

- Afanasieva, A.** (2022). Nova pisnia tyshi ('Kogda my uezzhali bylo temno'). *Soloneba*, 9 April 2022. <http://soloneba.com/anastasia-afanasieva/>.
- Aleksandrov, N.** (2024). Iazyk zveria. *Novaia gazeta Evropa*, 25 August. <https://novayagazeta.eu/articles/2024/08/25/iazuk-zveria>.
- Anisimova, I., Lunde, I.** (ed. 2020). *The Cultural is Political: Intersections of Russian Art and State Politics* (Slavica Bergensia 13). Bergen, University of Bergen.
- Arkhipova, A., Somin, A., Sheveleva, A.** (2016). S ekrana na plakat: diskurs vlasti v jazykovej igre oppozitsii. In: E. Lapina-Kratasiuk, O. Moroz, E. Nim (eds). *Nastroika iazyka: upravlenie kommunikatsiiami na postsovetskom prostranstve*, 175–94. Moscow: NLO.
- Averbuch, A.** (2023). Russophone literature of Ukraine: self- decolonization, de-territorialization, reclamation, *Canadian Slavonic Papers*, 65 (2), 146–62. <https://doi.org/10.1080/00085006.2023.2198361>.

¹⁶ Unfortunately, this concern echoes, to a certain degree, the position of the Russian liberal opposition, now mostly in exile.

- Bilaniuk, L.** (2020). Linguistic conversion in Ukraine: nation-building on the self. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 6 (1), 59–82.
- bolsje net slov** (2022). [Translit] 25. <https://vse-svobodny.com/product/translit-25>.
- Genis, A.** (2022). Spetsoperatsiia slov: stikhi posle Butsi. *Novaja gazeta Evropa*, 29 December. URL <https://novayagazeta.eu/articles/2022/12/29/spets-operatsiia-slov>.
- Deleuze, G., Guattari, F.** (1982–83). What is a minor literature. Translated by R. Brinkley. *Mississippi Review*, 11 (3), 13–33.
- Dzhordzh, E.** (2023). Poeziia (ne)nasiliia: mezhdunarodnaia konferentsiia ‘Poeziia poslednego vremeni’ (Prinstonskii universitet 15–16 aprelia 2023 goda). *Novoe literaturnoe obozrenie*, 184 (6/2023), 478–484. DOI:10.53953/08696365_2023_184_6_478.
- Finnin, R.** (2022). *Blood of Others: Stalin’s Crimean Atrocity and the Poetics of Solidarity*. Toronto: University of Toronto Press.
- Gabowitsch, M.** (2013). *Putin kaputt!? Russlands neue Protestkultur*. Berlin: Suhrkamp. (English translation 2017: *Protest in Putin’s Russia*. Cambridge: Polity Press.
- Golovinskaia, I.** (ed. 2022). *Ponjatye i svideteli*. 2 bind. Tel Aviv: Babel’.
- Goralik, L.** (2022–). ROAR. <https://roar-review.com/>.
- Gorham, M. S., Weiss, D.** (2016/2017). *The Culture and Politics of Verbal Prohibition in Putin’s Russia* (special issue), *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 72 (2) and 73 (1).
- Guseinov, G.** (2003). *D.S.P.: materialy k russkomu slovariu obshchestvenno-politicheskogo iazyka XX veka*. Moscow: Tri kvadrata.
- Kabanov, A.** (2017). *Na iazyke vraga: stikhi o voine i mire*. Kharkiv: Folio.
- Kukulin, I.** (2024). New languages of hostility and resistance: politicizing Russophone poetry. Jordan Center: blog, 14 and 15 May. <https://jordan-russiacenter.org/blog/new-languages-of-hostility-and-resistance-politicizing-russophone-poetry> and <https://jordanrussiacenter.org/blog/new-languages-of-hostility-and-resistance-politicizing-russophone-poetry-part-ii>.
- Kulyk, V.** (2024). Language shift in time of war: the abandonment of Russian in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 40 (3), 159–74. DOI: 10.1080/1060586X.2024.2318141.
- Kupina, N.** (1999). *Iazykovoe soprotivlenie v kontekste totalitarnoi kul’tury*. Ekaterinburg, Perm: Izdatel’sstvo Ural’skogo universiteta.
- Kuz’mín, D.** (2022). Oni vyzhivaiut: ekho voennykh deistvii v russkoi poezii 2022 goda. *Radio svoboda*, 30 December. <https://svoboda.org/a/oni-vyzhivayut-echo-voennykh-deystviy-v-russkoy-poezii-2022-goda/32195546.html>.

- Launch** (2023). *The Russophone Literature of Resistance*, lauch 1 March. The Harriman Institute, Columbia University. https://www.youtube.com/watch?v=5qk88Yj_cT8.
- Lebedev, S., Lunde, I.** (2023). Den moralske kollapsens nulltime (Interview). *Vagant*. <http://www.vagant.no/den-moralske-kollapsens-nulltime-intervju-sergej-lebedev/>.
- Leving, Yu.** (ed. 2022). *Poeziia poslednego vremeni*. St Petersburg: Izd. Ivana Limbakha.
- Lipovetsky, M., Platt, K.** (2023). *The Russophone Literature of Resistance* (special issue). *World Literature Today*, March. <https://www.worldliteraturetoday.org/2023/march>.
- Lunde, I.** (2023). Språkets motstandskraft – eller kollaps. *Nordisk østforum*, 37. <https://tidsskriftet-nof.no/index.php/noros/article/view/5636>.
- Margolis, K.** (2024). Chto ne tak v mire, sozdannoi kirillitsei (Facebook post, reproduced and available at: <https://www.forumfreerussia.org/articles/opinions/2024-06-07/katerina-margolis-chto-ne-tak-v-mire-sozdan-nom-kirillitzej>).
- Machina, L.** (2022). *Voina. Stikhotvoreniia*. 24.01.2022–24.05.2022. Neukirchen-Vluyn: Fresh Verlag.
- Mintrud Rossii** 2024 = Mintrud Rossii razrabotal professional'nyi standard professii pisatel'ia. *Radio Svoboda*, 19 September. <https://www.svoboda.org/a/mintrud-rossii-mozhet-prinyat-trebovaniya-k-professii-pisatelya>.
- Nemirovskaya, Ju.** (ed. 2023). *Disbelief: 100 Russian Anti-War Poems*. Grewelthorpe: Smokestack Books.
- Nemirovskaya, Ju., Krushelnitskaya, A.** (2024), *Dislocation*, Bloomington, Ind.: Slavica.
- Nedeoglo, V.** (2022). я-б-уд-ь р-у-с-с-к-о-й+о-й+в-о-й/н-а/р-о-с-с-и-ю! <https://syg.ma/@varvara-niedieoghlo-1/v-bud-rysskoi-plius-oi-plius-boi-na-roststiiu>.
- Nicolosi, R.** et al. (2020). *Politicheskaiia ritorika v postsovetsskoi Rossii* (special issue). *Neprikoznovennyi zapas*, 132 (4).
- Plotnikov, N.** (2023). *Pered litsom katastrofy* (Philosophie: Forschung und Wissenschaft, 57). Münster: LIT Verlag.
- Sarnov, B.** (2005). *Nash sovetskii novoiaz: malenkaia entsiklopediia real'nogo sotsializma*. 2. edition. Moscow: Eksmo.
- Schmid, U.** (2015). *Technologien der Seele: Vom Verfertigen der Wahrheit in der russischen Gegenwartskultur*. Berlin: Suhrkamp.
- Scharlaj M.** (ed. 2020). *Language and Power in Discourses of Conflict*. Bern: Peter Lang.
- Shishkin, M.** (2024). *Moi: Esse o russkoi literature*. Boston: BAbook.
- Stepanova, M., Sjögren, A.** (2023). Jag har skrivit på denna bok sedan jag var tio.

Västerbottens-Kuriren, 20 March, p. 23. <https://www.vk.se/2023-03-19/jag-har-skrivit-pa-denna-bok-sedan-jag-var-tio>.

Voina i poeziia. (2022). *Voina i poeziia: ukrainskie dnevniki Very Pavlovoy*. Radio Svoboda, 6 June. <https://www.svoboda.org/a/voyna-i-poeziya-ukrainskie-dnevniki-very-pavlovoy/31882110.html>.

Voitovskii, A. (2022). Probuzhdenie bukvoi (eksperimentalnaia poeziia i poslevoennyi raspad jazyka). *Sygma*. <https://syg.ma/@voytovsky/probuzhdeniie-bukvy-ekspierimientalnaia-poeziia-i-poslievoiennyi-raspad-iazyka>.

Zeytounian-Beloüs, C., Bonaque, M.-L., Rimaz, E. (2022). *Non à la guerre!* Paris: Editions Caractères.

МІЖ МОВНИМ ОПОРОМ І КРАХОМ: РОСІЙСЬКОМОВНА АНТИВОЄННА ПОЕЗІЯ ТА ПИТАННЯ МОВНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ

Анотація. У цій статті досліджується російськомовна антивоєнна поезія, опублікована після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, і виявляється наявна в цьому матеріалі тенденція ставити під сумнів самі основи культурного (літературного) опору. Зокрема, йдеться про здатність, можливість і моральні умови мови (і письма) виражати опір війні. Російськомовні письменники, як у Російській Федерації, так і в еміграції, стикаються з гострими дилемами, пов'язаними з моральними викликами вираження опору мовою, просякнутою війною, насильством і терором. Ці виклики аналізуються в рамках двостороннього підходу. По-перше, розглядаються основні лінії аргументації, пов'язані з цими питаннями, коли вони обговорюються письменниками та критиками на метарівні (у передмовах, коментарях, під час презентацій тощо). Потім розглядаються кілька мовних стратегій, які проявляються у вибраних віршах. Ці стратегії охоплюють і витончені лінгвістичні інновації і більш радикальні практики, де крайні приклади показують мову, яка балансує на межі розпаду. Насамкінець пропонується коротка передісторія лінгвістичного опору в російській/радянській культурі, а на завершення підсумовуються основні функції російськомовної антивоєнної поезії, як їх уявляють собі письменники та критики.

Ключові слова: мовна легітимність; мовний спротив, антивоєнна поезія, російськомовна поезія.

ABOUT THE AUTHOR

Ingunn Lunde
PhD, Professor
at the Department of Foreign Languages,
University of Bergen
(Norway)

ПРО АВТОРКУ

Інґунн Лунде,
доктор філософії,
професор кафедри іноземних мов
Бергенського університету
(Норвегія)

“WITHOUT YOU”: DISTANCING FROM THE “RUSSIAN WORLD” IN STATEMENTS BY UKRAINIAN HIGH-RANKING OFFICIALS¹

Liudmyla Pidkuimukha*

Justus Liebig University Giessen; Ludwigstrasse 23, Giessen, 35390, Germany

Гіссенський університет ім. Юстуса Лібіха; Людвігштрассе 23, Гіссен, 35390, Німеччина

Abstract. The “Russian world” conceptualised as a notion of civilizational unity grounded in linguistic, historical, ethnocultural, and religious components, has been the subject of various interdisciplinary studies. This paper aims to investigate linguistic strategies for delineating the distinctions between the Ukrainian and Russian peoples, as well as for showcasing a divergence from the “Russian world” ideology and its principal components, such as the Russian language and culture, the Russian Orthodox church and shared memory and history. Employing a Critical Discourse Analysis (CDA) approach, this study examines speeches, statements, social media posts, and select interviews of Ukrainian high-ranking officials, including Volodymyr Zelenskyi, Dmytro Kuleba, Oleksii Danilov, Mykhailo Podoliak, and Metropolitan Epiphany.

Keywords: “Russian world”, ideology, official discourse, Russian language and culture.

Introduction and Background

The full-scale Russian invasion of Ukraine has triggered significant transformations in Ukraine’s sociocultural landscape and altered Ukrainians’ attitudes towards Russians and the “Russian world” ideology, which has been used to justify the 2014 intervention and the full-scale war in February 2022. The “Russian world” ideology comprises several key elements:

→ The Russian language and culture, where the Russian language is viewed as a crucial marker of belonging to the “Russian world” [Ostrovskij and Šchedrovickij 1997].

→ The Orthodox faith (namely the Russian Orthodox Church), which promotes the unity of the Ukrainian, Russian, and Belarusian peoples under the concept of Holy Russia.

→ A shared historical past and collective memory.

Following the full-scale invasion, the “Russian world” concept has garnered increased scholarly attention and become a subject of interdisciplinary research. In this study, I will not focus on the historical aspects of this notion. Although

¹ This research was conducted in the context of the project “Comparison of language ideologies in the Soviet Union and the current Russian Federation – Continuity, ruptures, and new orientation”, funded by the Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) (project leader: Prof. Dr. Monika Wingender, Justus Liebig University of Giessen, Germany).

* © Liudmyla Pidkuimukha, 2025

ORCID: 0000-0003-2017-1213, ✉ Liudmyla.Pidkuimukha@slavistik.uni-giessen.de

the “Russian world” has deep historical roots and a practical definition, its geopolitical implications have been articulated and expanded within Russian cultural and political discourse during Putin’s tenure [O’Loughlin et al. 2016, pp. 745–778]. According to Marlene Laruaelle [2015, p. 24], since 2010, the “Russian world” concept has evolved beyond its initial scope, as policies once seen as “soft power” have escalated into political conflict and military aggression. Analysing the historical origins, political strategies, and instruments of the “Russian world”, Larysa Yakubova, Volodymyr Golovko, and Jana Prymachenko [2018, p. 94] note that over two decades, the concept and the Russian Federation’s state authorities have transitioned from metaphor to political practice, from post-Soviet ideological diversity to a new state ideology, and from a lack of a clear goal to the ambition of reuniting a “disunited people”.

The “Russian world” has become a central element of Putin’s official ideology, legitimizing the military intervention in Ukraine in 2022. In his speeches [Komsomolska Pravda 21 February 2022] and writings [Putin 12 July, 2021], Putin has presented his interpretation of Ukrainian history, claiming that Vladimir Lenin created Ukraine and granted it “too much autonomy” within the newly formed Soviet state. Putin asserts that Ukraine never existed as a nation before and that significant portions of its territory have always been Russian. The “Russian world” ideology was a driving force behind the annexation of Crimea and continues to underpin and justify Russia’s invasion of Ukraine. This ideology, along with the promotion of the “Russian world”, the strengthening of the Russian language’s role, and the preservation of historical memory, is reflected in recent Russian official documents: the *National Security Strategy of the Russian Federation* [July 3, 2021], the *Presidential Decree “On Approval of the Concept of the Humanitarian Policy of the Russian Federation Abroad”* [September 5, 2022], and the *Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation* [March 31, 2023].

Vladimir Putin, in his article “On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”, published on the president’s official website on July 12, 2021, asserts that throughout the history of Russian-Ukrainian relations, Ukrainians have been an intrinsic and ancient component of the “triune Russian nation”. According to the Kremlin’s narrative, this unity is founded on a millennium of shared history, language, “Russian” ethnic identity, cultural commonality, and the Orthodox faith. The connection with the Russian state is portrayed as unique and inherent, essential for Ukraine’s progress, and any efforts to disrupt or diminish this link (allegedly driven by external forces) will inevitably lead to the disintegration of Ukrainian statehood.

Moreover, Putin [12 July, 2021] regards Ukraine and Russia as “parts of what is essentially the same historical and spiritual space”, referring to “the large

Russian nation, a triune people comprising Velikorussians, Malorussians, and Belorussians". This reflects the imperial interpretation of Kyivan Rus as the origin of three fraternal peoples – Russian, Ukrainian, and Belarusian – which continues to be a prevalent narrative in the Russian Federation. This myth is not only articulated in Putin's aforementioned article but also in his earlier speeches, and it is echoed by the Russian Orthodox Church and the media. The use of terms like "brotherly people" and "one people" suggests potential power dynamics, implying that the "older brother" must "take care" of the "younger brother" [Kusse 2019].

Kuzio [2017, pp. 85–117] contends that in the latter half of the 1930s, the concepts of "friendship of peoples" and "brotherly Russian-Ukrainian peoples" became pivotal to Soviet nationality policies and were rigorously propagated through Soviet ideological rhetoric and official historiography. However, Putin and other Russian leaders have shifted from the Soviet perspective, which regarded Ukrainians as a distinct yet closely related people to Russians, to a pre-Soviet, Russian nationalist view that considers Ukrainians as one of the three "Russian" peoples [Kuzio 2017, pp. 33–94].

Thus, ancient history, collective memory, and linguistic issues have been instrumentalized to justify the military invasion of Ukraine. By employing the "Russian world" concept, the Kremlin positions itself as the guardian and authority over all elements it claims fall within the sphere of Russian culture. This study aims to analyse the contexts and lexical choices in the statements of high-ranking Ukrainian officials, including Volodymyr Zelenskyi, Dmytro Kuleba, Oleksii Danilov, Mykhailo Podoliak, and Metropolitan Epiphany, to illustrate their rejection of the "Russian world" ideology and its core components.

Theoretical Framework

In the present study, I will use the Critical Discourse Analysis (CDA), which treats discourse as a social practice and analyses the influence of social, political, and cultural contexts on discourse [Fairclough 1995; Fowler 1995, 3–14]. Since CDA understands discourse as both produced and shaped by ideology, it accentuates the crucial linguistic characteristics of social relationships, social structures, and the power distributed among them [Fairclough 1995], and explores the relationship between language, ideology, and power.

In my study, I employ Teun A. van Dijk's concept of Political Discourse Analysis (PDA) as a theoretical framework. He argues that CDA should examine how powerful gatekeepers in society persuade social beliefs and values, through the standards they set for what is and is not acceptable in a society [Van Dijk 1993, pp. 249–283]. Furthermore, Teun A. van Dijk [1997, pp. 11–52] postulates that politicians are not the only participants in the domain of politics. From the interactional point of view of discourse analysis, recipients in political communicative

events, such as the public, the people, citizens, the 'masses', and other groups or categories should also be included. Using Teun A. van Dijk's approach, I will also analyse how speeches and posts on social media of key political actors in Ukraine appeal to the feelings and emotions of the audience. Since CDA can be applied to written, spoken, verbal, and non-verbal communication as gestures and tone, etc., I find it a sufficient tool for investigating different genres, e.g., political speeches, interviews, and posts in social media and for exploring how meanings are created in different social contexts.

Teun A. Van Dijk [1998] understands political discourse as a socio-cultural, cognitive, and linguistic phenomenon. This approach is important for my study since it can highlight cognition involved in political discourse offering an examination of how it is understood and analysed at the structural and textual levels. Therefore, Teun A. van Dijk's theory provides an extensive analysis of the political discourse at various linguistic and textual levels along with the analysis at the production and comprehension levels. According to Teun A. van Dijk's approach, an analysis can be conducted on two levels – macro- and micro-level. In the present research, I will concentrate on the microstructure level where I will examine the lexical structures due to their importance and relevance in the political discourse analysis. The accurate selection of words and modes of expression can strengthen the style of a discourse and research of the used language and vocabulary can deliver a text or speech to an audience [Thorne 1997]. In political discourse, lexical structure operates as a meaningful tool in strategic positioning; hence, the precise choice of words in any communication is a principal tactic in reinforcing that strategy. The vocabulary selected plays an essential role in determining identity and framing any given situation, which, in sequence, gives a certain meaning to actions, objects, and subjects involved [Sun 2007].

The lexical choices used to convey concepts, ideas, and meanings are examined in linguistic and semantic analysis. Vocabulary selection can be shaped by the context, which includes the goals, settings, and participants, as well as the knowledge, proficiency, and ideologies of the dominant leaders and their groups.

Research Data and Methodology

The corpus of the study is derived from the following sources:

1. Speeches by the President of Ukraine, Volodymyr Zelenskyi, as well as selected posts from his Twitter and Telegram accounts.
2. Twitter posts, Telegram posts, various video appeals, and written interviews published by Mykhailo Podoliak, adviser to the head of the Office of the President of Ukraine.
3. Twitter posts, written interviews, and addresses by Metropolitan Epiphany, the head of Ukraine's Orthodox Church.

4. Twitter posts and written interviews by Dmytro Kuleba, the Ukrainian Minister of Foreign Affairs (2020–2024).

5. Written interviews and Facebook posts by Oleksii Danilov, the Secretary of the National Security and Defence Council of Ukraine (2019–2024).

For this research, I have selected content from March 1, 2022, to April 1, 2023, covering a year of the full-scale war between Russia and Ukraine. I provide English translations, except for some Twitter posts by Mykhailo Podoliak. The selection of discourse (text in context) was carried out according to the presents of such world combinations as *руський мір*, *російський світ*, *руський світ* (in Ukr.) *русский мир* (in Rus.) (lit. eng. Russian world), *російська культура* (lit. eng. Russian culture), *російська мова* (lit. eng. Russian language), *російська церква* (lit. eng. Russian church), *російська православна церква* (lit. eng. Russian Orthodox Church), *московський патріархат* (lit. eng. Moscow Patriarchate), *братній(і) народ(и)*, *братський(і) народ(и)* (lit. eng. “brotherly peoples”, “fraternal peoples”) *один народ* (lit. eng. one people) in the aforementioned texts. The data was segmented into individual sentences and contexts to analyse how the message about the “Russian world” has been conveyed to the audience through the emphasis on specific words. My analysis focuses on the micro level of the textual data. I have selected excerpts that reference the “Russian world” concept, the notions of “fraternal nations” and “brotherly peoples”, as well as references to the Russian language, culture, and religion. As Teun A. van Dijk [1993: 249–283] points out, the micro-level of language provides crucial insight and understanding of many postmodernist approaches that analyse discourse as a macro-phenomenon.

Findings

The idea of distancing from Russia and the “Russian world” ideology is encapsulated in Volodymyr Zelenskyi’s phrase “Without you”. This phrase was a response to Russian strikes on the Kharkiv thermal power plant, which caused a blackout in several regions. “Without you” has since become a symbol of Ukrainian resistance to the Russian occupation. In a Telegram post addressed to Russia, Zelenskyi asked: “Do you still think that we are ‘one nation’? Do you still think that you can scare us, break us, make us make concessions? [...] Read my lips: Without gas or without you? Without you. Without light or without you? Without you. Without water or without you? Without you. Without food or without you? Without you. Cold, hunger, darkness, and thirst are not as scary and deadly for us as your ‘friendship and brotherhood’. But history will put everything in its place. And we will be with gas, light, water, and food ... and WITHOUT you!” [@V_Zelenskiy_official, *Telegram*, 11 September, 2022]. The repetition of the phrase “without you” underscores the importance of the stated idea, highlighting the clear choice and

the strong desire to distance from Russia and the “Russian world,” even at the expense of living without food, light, water, and gas. This repetition imparts a special rhythm, expressiveness, and dynamism to the speech. The frequent use of syntactic stylistic repetitions serves an expressive function and logical-semantic emphasis, enhancing the audience’s perception of the statements.

In their speeches, posts, and statements, high-ranking Ukrainian officials stress the absurdity of the myth of a triune nation comprising Ukrainians, Russians, and Belarusians. According to Russian imperialist mythology, this concept is based on a shared history spanning a thousand years, an “all-Russian protolanguage” from which the Ukrainian, Russian, and Belarusian languages originate, a “Russian” ethnic identity, a shared cultural sphere, and the Russian Orthodox church. For instance, metropolitan Epiphany [5 March, 2022] underlines that “every Russian bomb, rocket, and projectile on Ukrainian soil finally kills the myths about ‘Holy Russia’ and the ‘triune people’.” The concept of “Holy Rus” or “Holy Russia”, which forms the basis of the “Russian world” ideology and is actively used by Patriarch Kirill [26 July, 2011], has been criticized by the metropolitan Epiphany. The cleric points out that the ideology of the “Russian world” replaces the Kingdom of God with the Kingdom of the Kremlin. “It replaces the Triune God with ‘Triune Rus’.” It justifies all evil if its purpose is to serve the ‘Russian world’.” That is why, according to Epiphanius [16 April, 2023], this ideology must be condemned from a religious point of view as well. Moreover, he argues that the ‘Russian world’ is a war. There is no ‘Holy Russia’, there is an evil empire [Epifaniy. *Twitter*, 17 April, 2022].

Volodymyr Zelenskyi also critiques the notions of “fraternal nations”, “brotherly peoples”, and “one people” in his addresses and interviews. For instance, in the interview [01 July, 2022] with @interfaxua, he said, „Let’s finally dot all the ‘i’. We are definitely not one people. Yes, we have a lot in common. But we are not one people [...] And it is impossible to simultaneously talk about “one nation” and openly seize our territories and continue the massacre in Donbas. This is obvious”. Moreover, Volodymyr Zelenskyi [7 March, 2022] calls Putin euphemistically *the one who has been repeating the phrase “we are one nation”*: “...You don’t back down. We are not backing down. And the one who has been repeating ‘we are one nation’ definitely did not expect such a powerful reaction”.

Additionally, the use of quotation marks in the analysed texts serves to distance the discourse from Russian imperial mythology and ideology, highlighting the absurdity of phrases like “one nation” or “fraternal peoples”: ...They [Russians – *L.P.*] destroy people. Residential quarters. Only yesterday, Russian bombs killed 47 people in Chernihiv. Peaceful people. Kharkiv... They are simply destroying Kharkiv with jet artillery and airstrikes. Russia. Destroys. Kharkiv. How did it happen? A rocket hit a school building in Zhytomyr this morning. Hitting chil-

dren. That is the reality when **“fraternal”** Russia comes [@V_Zelenskiy_official, *Telegram*, 4 March, 2022]. “The evil, armed with rockets, bombs and artillery, must be stopped immediately [...] Within five days of the invasion of Ukraine, 56 missile strikes have already been carried out. 113 cruise missiles have been fired. This is what **“brotherly friendship”** is like” [Oficijne internet-predstavnyctvo 28 February, 2022]. The juxtaposition of the notions of *evil* and *brotherly friendship* in the same fragment aims to underscore the falsity of the “friendship” concept by asserting that Russia is not a “brotherly” state but an adversary. Additionally, the use of quotation marks serves as a graphic signal of enantiosemy, where the meaning of a word shifts to its opposite (‘+’ changes to ‘-’), and conveys an ironic connotation.

One of the pillars of the “Russian world”, defined as the sphere of Russian national interests and potential annexation territory, is the Russian language. This underscores the importance of promoting Ukrainian as the state language: “The only state language in Ukraine is and will be Ukrainian! There is no consensus with Russia regarding the four points mentioned by the President of Turkey” [Čytomo 25 March, 2022]. In addition, high-ranking Ukrainian officials emphasize the importance of distancing from the Russian language, describing it as the language of the enemy and its propaganda: “The Russian language should disappear from our territory altogether, as an element of hostile propaganda and brainwashing for our population... [...] And planting these Russian narratives here is very dangerous. As if we have to get along with them, we have to understand something. Look, we don’t need anything from them, let them detach themselves from us, let them go to their swamps and croak in their Russian language”, said Oleksii Danilov [Kločko 21 October, 2022]. In this context, the phrase “croak in Russian” is used to suggest that the Russian language lacks the significance and influence that Russians often attribute to it. Meanwhile, Volodymyr Zelenskyi [@Zelenskiy.Official. *Facebook*, 26 March, 2022] underscores that the Russian language is associated with violence, plunder, and criminality: “You, by your actions alone, are driving our people away from the Russian language because it is precisely associated with you, solely with you, with these explosions and murders, with your crimes. You are the ones deporting our people, poisoning our teachers... It is you who erect billboards in the occupied territories encouraging people not to fear speaking Russian. Don’t be afraid to speak up. Just consider what it implies. In places where Russian and Ukrainian were once part of everyday life, you are transforming peaceful cities into ruins”. Furthermore, Volodymyr Zelenskyi emphasizes that the ideology of the “Russian world” is inherently murderous, and the Kremlin’s actions are undermining the very concept of the “Russian world” in Ukraine: “How self-destructive it is for everything that Russia supposedly ‘protects’ – for Russian culture, for connections with these

people, and even for the Russian language. For at least a decade now, Russia has been destroying all of that with its weapons” [Oficijne internet-predstavnytstvo 14 April, 2022]. In one of his appeals to Russians, Mykhailo Podoliak highlights the ignorance, darkness, and illiteracy of the Russian people, suggesting that they are unable to speak Russian properly: “Hey, outcasts, dwellers on the fringes of human civilization, or the Russian barbarian field! Let me say a few words to you. I don’t particularly expect you to understand them because the Russian language is terra incognita for you, and of course, you don’t know how to speak Russian... Perhaps you should wish for a bit of collective intelligence to grasp what a disgrace you are, after all” [Fakty ICTV 31 December, 2022].

Russian culture is also a component of the menacing “Russian world” ideology. Therefore, rejecting Russian culture serves as an element of self-defence against Russia’s imperialist and expansionist policies. According to Ukrainian politicians, Russian culture has revealed its true nature in Ukraine: “Theft, looting, destruction of the cultural heritage of others – this is the real essence of modern ‘Russian culture’. While many may associate Russian culture with figures like Dostoevskii or Tchaikovskii, the true essence of Russian culture, deeply rooted, is AUE (a prison subculture)” [@Podolyak_M. *Twitter*, 10 December, 2022]. Moreover, Tolstoi and Dostoevskii, in their writings, provide depictions of the so-called “Russian soul”, emphasizing the uniqueness of Russian national identity. This concept is occasionally referred to as the “great Russian soul” or the “mysterious Russian soul”. However, since this concept is inherently imperialistic, Ukrainian officials have also cited it to illustrate its absurdity and highlight its brutality: “Demonstratively beheading, torturing the defenceless, raping – this is the purportedly glorious ‘Russian soul’ and the sole conceivable ‘Russian peace’” [@M_Podolyak. *Telegram*, 12 April, 2023]. In the current wartime context, Russia is viewed as an adversary, and thus everything associated with Russian cultural space is seen as hostile: “Russia is an enemy nation for Ukraine, and historically, it will remain so. Consequently, after the peninsula is liberated [from occupation], no one in Crimea will have the privilege to demand ‘I want to read modern Russian literature’ Dostoevskii, Yesenin, ‘I want to speak Russian’, ‘I want to watch Russian movies in cinemas’” [Rudenko & Tokar 05 April, 2023]. For centuries, Russia has suppressed Ukrainian culture, propagating the belief in its inferiority both to the world and to Ukrainians themselves. Until 2014, the myth of the greatness of Russian culture persisted in Ukrainian society. However, with the onset of full-scale war, “the Russian Federation finally revealed its true intentions to the world and the methods by which ‘Great Russia’ shaped its nation” [Shelia 3 September, 2022].

The concept of “Russian culture” is brought down to earth following the high-powered aerial bomb dropped on the drama theatre in Mariupol. Mykhailo Podoliak [@M_Podolyak. *Telegram*, 17 March, 2022] ironically calls for a discus-

sion about culture after this tragic event: “Now let’s delve into the ‘merits’ of Russian culture or literature”. The word “merits” in quotation marks carries a diametrically opposite meaning, suggesting the absence of virtues in Russian culture. It’s not Ukraine but the brutal actions of the Russian army troops that have been eradicating Russian culture and the propagandistic messages that have been disseminated for years: “The Russian Federation has voluntarily and rapidly isolated itself from the world and has undermined its propaganda pillars of the decade, such as Russian culture, the ‘Russian world’, the Russian spring, Victory Day, and so forth. All of these are now defunct” [M_Podolyak. *Telegram*, 01 May, 2022]. Hence, “the ‘Russian world’ has no future and no historical perspective” [Rudenko and Tokar 05 April, 2023].

Ukraine is actively distancing itself from Russia and the Russian state ideology not only in cultural, educational, and historical spheres but also in politics and the economy. Mykhailo Podoliak [M_Podolyak. *Telegram*, 25 July, 2022] highlights that “today, in Ukraine, the pro-Russian political and economic infrastructure, which was constructed from the remnants of the USSR by the Russian special services immediately after the restoration of independence, is finally being dismantled”. Following the full-scale invasion of Ukraine, changes have been occurring in the socio-political landscape to curb the dissemination of the ideas of the “Russian world” ideology. For instance, pro-Russian TV channels 112, NewsOne, and ZIK, which provided informational support for Russian aggression against Ukraine, were banned. Mykhailo Podoliak [M_Podolyak. *Telegram*, 25 July, 2022] underscores that “the closure of the pro-Russian TV channels [...] is a clear response from the system and an effort to rectify past mistakes”. The importance of the Ukrainian cultural and media spheres, as well as the Ukrainian language, for the development of Ukraine and the construction of national identity, has been stressed in interviews and social media posts by Ukrainian high-ranking officials: “It is crucial to emphasize clearly: this is the territory of Ukraine, this is the cultural space of Ukraine, and this is the media space of Ukraine” [Rudenko and Tokar 05 April, 2023]. Such an approach will be crucial and necessary in the territories after they are liberated: “We must completely shut down anything associated with the Russian cultural space there. We must eradicate all remnants of Russia. Only Ukrainian cultural space or global cultural space should remain. There should be no debate about whether individuals have the right to use the Russian language. At home, feel free to speak any language; however, the Russian language cannot be used as a tool of coercion, protest, or blackmail” [Rudenko and Tokar 05 April, 2023].

Furthermore, pro-Russian political parties have been banned in Ukraine due to their role in “creating real threats to the national interests, security, sovereignty, and territorial integrity of Ukraine” [SBUkr. *Telegram*, 15 September,

2022]. The representatives of these parties have labelled these actions as “an attack on democracy”. However, Mykhailo Podoliak, in his interview, argues that “democracy does not grant the right to form separatist movements and tolerate them”, and emphasizes that “all these pro-Russian movements should not be allowed to resurface in Ukraine” [Rudenko and Tokar 05 April, 2023]. The distancing from Russia is also facilitated by Ukraine’s pro-Western orientation, which is emphasized in the social media posts of Ukrainian officials: “Ukraine’s EU candidate status will put an end to decades of ambiguity and firmly establish it: Ukraine belongs to Europe, not to the ‘Russian world’” [@DmytroKuleba. *Twitter*, 21 June, 2022]. For the first time, there is a unified Ukraine that is fervently striving to win the war and become a model for a new European country [Freedom 27 February, 2023].

The Ukrainian desire to distance themselves from the “Russian world” is also evident at the micro level of the analysed texts, where lexical units such as *to get rid of*, *to clean up*, *to dismantle*, and *to multiply by zero* (to nullify, to reset) are used: “It will be challenging to clean up the ‘Russian world’ since Russian propaganda has been effectively at work in Crimea” [Rudenko & Tokar 05 April, 2023]. Russian terrorists are viciously attempting to retaliate against Kharkiv. There is relentless shelling every night, a reprisal for Kharkiv residents being the first *to multiply by zero (to nullify)* the “Russian world” [@Podolyak_M. *Twitter*, 28 June, 2022].

The distancing from the “Russian world” establishes a distinct boundary between “us” and “them”, “self” and “other”, providing clarity on our identity and affiliations. The significance of language, culture, and the church in shaping a new Ukraine is emphasised in the analysed material, as these are the attributes that define the nation and set it apart from others.

Conclusions

The statements, posts, appeals, and interviews of Ukrainian high-ranking officials have the potential to shape public opinion and influence the assessment of the situation. In this study, I have analysed discourses and lexical tools used to delineate the differences between the Ukrainian and Russian peoples and to distance Ukraine from the “Russian world” and its key elements. In the analysed contexts, sentences are categorized as Other-negative when referring to the Russian Federation and Russian occupants. Furthermore, the “Russian world” is depicted as a problem and a threat that must be confronted in the struggle for victory. Consequently, the “Russian world” and its main components, such as the Russian language and culture, the Russian Orthodox church, and “common history”, are portrayed as challenges that must be overcome. As a result, combating the destructive “Russian world” ideology is an integral aspect of the ongoing Russian-Ukrainian war.

The article demonstrates that a range of complex discursive techniques, structures, and literary devices have been employed in politicians' statements. The study confirms the relevance of van Dijk's model to Ukrainian political discourse and illustrates how the underlying ideologies of each post, speech, statement, and interview concerning the "Russian world" are revealed. Therefore, the article initiates a discussion on how contextual and grammatical features can aid ideologically favourable self-representation and negative other-representation during military conflicts.

References

- Čomu rosijs'ka** kul'tura zaslugovuje buty skensel'ovanoju [Why Russian culture deserves to be canceled]. (2022, September 3). *Ukrainer*. Retrieved July 16, 2022, from <https://ukrainer.net/vidmina-ros-kultury>.
- Dmytro Kuleba**: Jedynou deržavnoju movoju v Ukrajinі je i bude ukrajins'ka [Dmytro Kuleba: Ukrainian is and will be the only state language in Ukraine]. (2022, March 25). *Čytomo*. Retrieved July 16, 2022, from <https://chytomo.com/dmytro-kuleba-iedynoiu-derzhavnoiu-movoiu-v-ukraini-ie-i-bude-ukrainska>.
- Epifaniy** [@Epifaniy]. (2022, April 17). *Koly pravoslavni všanovujut svjato...* [When Orthodox Christians honour the feast...] [Tweet]. Twitter. <https://x.com/Epifaniy/status/1515695229667528711>.
- Fairclough, N.** (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Longman.
- Fowler, R.** (1995). On critical linguistics. In C. R. Caldas-Coulthard & M. Coulthard (Eds.), *Texts and practices: Readings in critical discourse analysis* (pp. 3–14). London: Routledge.
- Jakubova, L.**, Holovko, V., & Prymačenko, J. (2018). *Ruskyj myr na Donbasi ta v Krymu: istoryčni vytoky, polityčna technolohija, instrumenty ahresiji*. (Analitična dopovid') [Russkiy Mir in Donbas and Crimea: Historical background, political technology, tools of aggression (Analytical report)]. Kyiv.
- Koncepcija** vnešnej politiki Rossijskoj Federacii [The concept of foreign policy of the Russian Federation]. (2023, March 31). *Kremlin*. Retrieved August 23, 2023, from <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/udpjZePcMAy-cLXOGGAgmVHQDloFCN2Ae.pdf>.
- Kločko, N.** (2022, October 21). "Maje znyknuty vzahali". Danilov rizko vyslovyyvsja pro rosijs'ku movu ["It must disappear altogether." Danilov sharply expressed his opinion about the Russian language]. *Glavkom*. Retrieved July 16, 2022, from <https://glavcom.ua/country/politics/maje-zniknuti-vzahali-danilov-rizko-vislovivsja-pro-rosijsku-movu-883676.html>.
- Kusse, H.** (2019). *Agressija i arhumentacija: S primerami iz rosijsko-ukrains-*

- koho konflikta [Aggression and argumentation: With examples from the Russian-Ukrainian conflict]. Vinnica.
- Kuleba, D.** [@DmytroKuleba]. (2022, June 21). I spoke with @JosepBorrellF on the next round. [Tweet]. *Twitter*. <https://x.com/DmytroKuleba/status/1520778815760445442>.
- Kuzio, T.** (2017). *Putin's war against Ukraine: Revolution, nationalism, and crime*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Laruelle, M.** (2015). *"Russian World": Russia's soft power and geopolitical imagination*. Washington, D.C.: Center on Global Interests.
- Mytropolyt Epifanij.** (2023, April 16). Borimosja – poboremo! [Let's fight – we will win!]. *Ukrajins'ka pravda*. Retrieved July 16, 2023, from <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/04/16/7397972>.
- Obraščenie** Prezidenta Rossijskoj Federacii [Address by the President of the Russian Federation]. (2022, February 22). *Kremlin*. Retrieved August 23, 2023, from <http://kremlin.ru/events/president/news/67843/videos>.
- Obraščenie** Prezidenta Rossijskoj Federacii [Address by the President of the Russian Federation]. (2014, March 18). *Kremlin*. Retrieved August 23, 2023, from <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>.
- O'Loughlin, J., Toal, G., & Kolosov, V.** (2016). Who identifies with the "Russian World"? Geopolitical attitudes in southeastern Ukraine, Crimea, Abkhazia, South Ossetia, and Transnistria. *Eurasian Geography and Economics*, 57(6), 745–778. <https://doi.org/10.1080/15387216.2017.1295275>.
- Ostrovskij, E., & Ščedrovickij, P.** (1997, December). Rossija: strana, kotoroj ne bylo [Russia: A country that never existed]. *Gumanitarnyi portal*. Retrieved July 11, 2023, from <https://gtmarket.ru/library/articles/466>.
- Patriarch Kirill:** Belarus', Rossija i Ukraina – èto edinaja Svjataja Rus' [Patriarch Kirill: Belarus, Russia and Ukraine are one Holy Rus']. (2011, July 26). *Obozrevatel*. Retrieved July 16, 2023, from <https://news.obozrevatel.com/politics/patriarh-kirill-belarus-rossiya-i-ukraina-eto-edinaya-svyataya-rus.htm>.
- Podoliak, M.** [@Podolyak_M]. (2022a, December 10). Bahato chto vvažaie, ščo rosijska kultura – ce Dostoevskij čy Čajkovskij. [Many believe that Russian culture is Dostoevsky or Tchaikovsky.] [Tweet]. *Twitter*. https://x.com/Podolyak_M/status/1601627899819220993.
- Podoliak, M.** [@M_Podolyak]. (2022b, March 17). Dramteatr Mariupolja. [Mariupol Drama Theatre]. [Telegram post]. *Telegram*. https://t.me/M_Podolyak/9.
- Podoliak, M.** [@M_Podolyak]. (2022c, July 25). Nepokarane zlo povertajec'ja [Unpunished evil returns]. [Telegram post]. *Telegram*. https://t.me/M_Podolyak/94.
- Podoliak, M.** [@M_Podolyak]. (2022d, May 1). Rf nastol'ko "uverena" v svoej

- pravote [The Russian Federation is so “confident” in its rightness]. [Telegram post]. *Telegram*. https://t.me/M_Podolyak/62.
- Podoliak, M. [@M_Podolyak]**. (2023, April 12). Rosiia vidrizaiučy holovy... [Russia beheading...] [Telegram post]. *Telegram*. https://t.me/M_Podolyak/133.
- Podoliak, M. [@Podolyak_M]**. (2022e, June 28). Rosijs’ki terorysty pidlo namahajucja pomstytysja Charkovu. [Russian terrorists are vilely trying to take revenge on Kharkiv.] [Tweet]. *Twitter*. https://x.com/Podolyak_M/status/1541716746075258881.
- Podoljak** obratilsja k rossijanam: posmotrite v zerkalo! Chotja, dlja načala vam ego nužno ukrast’! [Podoliak appealed to the Russians: Look in the mirror! Although, first you need to steal it]. [Video]. *YouTube*. Retrieved July 16, 2023, from <https://www.youtube.com/watch?v=nzruebR8N2M>.
- Putin, V.** (2021, July 12). On the historical unity of Russians and Ukrainians. *Kremlin*. Retrieved July 16, 2023, from <http://en.kremlin.ru/events/president/news/6618>.
- Rik nezlamnosti** Ukrajiny: velyke interv’ju z Mychajlom Podoljakom [The year of indomitability of Ukraine: A long interview with Mykhailo Podolyak]. (2023, February 27). *Freedom. Informacijnyj portal*. Retrieved July 16, 2023, from <https://uatv.ua/uk/rik-nezlamnosti-ukrajiny-velyke-interv-yu-z-myhajlom-podoljakom>.
- Rudenko, A., & Tokar, I.** (2023, April 5). “Vijna tryvatyme, poky ne zvil’njat’ Krym”. P’jat’ prohnoziv Mychajla Podoljaka dlja Krymu u 2023 roci [“The war will continue until Crimea is liberated.” Mykhailo Podolyak’s five predictions for Crimea in 2023]. *Krym. Realiji*. Retrieved July 16, 2022, from <https://www.radiosvoboda.org/a/vijna-krym-podolyak-prohnoz/32349163.html>.
- Služba bezpeky** Ukrajiny [Security Service of Ukraine]. (2022, September 15). *Telegram*. <https://t.me/SBUkr/5100>
- Strategija** nacional’noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii [National security strategy of the Russian Federation]. (2021, July 2). *Kremlin*. Retrieved August 23, 2023, from <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0plD1ZmR5cER0g5tZC.pdf>.
- Sun, J.** (2007). *Language, meaning and world politics – The language of the Bush administration and the Iraq War*. Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University.
- Thorne, T.** (1997). *Dictionary of contemporary slang*. London: Bloomsbury Publishing.
- Ukaz Prezidenta** Rossijskoj Federacii ot 05.09.2022 № 611 “Ob utverždenii Konceptcii humanitarnoj politiki Rossijskoj Federacii za rubežom” [Decree of the President of the Russian Federation No. 611 dated 05/09/2022 “Concept

- of the Humanitarian Policy of the Russian Federation Abroad”]. *Official Internet Portal of Legal Information*. Retrieved August 23, 2023, from <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202209050019>.
- Ukrajina jedyna** u prahnenni žyty vil’no, nezaležno j zarady vlasnych mrij, a ne čužych chvorych fantazij [Ukraine is united in its desire to live freely, independently and for the sake of its own dreams, not the sick fantasies of others]. (2022, March 26). *Facebook*. Retrieved July 16, 2022, from <https://www.facebook.com/zelenskiy.official/videos/791100305202556>.
- Van Dijk, T. A.** (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249–283.
- Van Dijk, T. A., et al.** (1997). What is political discourse analysis? *Belgian Journal of Linguistics*, 11(1), 11–52.
- Van Dijk, T. A.** (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach*. London: Sage.
- Vneplanovoje soveščanje** Vladimira Putina s členami Sovbeza [Unscheduled meeting of Vladimir Putin with members of the Security Council]. [Video]. (2022, February 21). *YouTube*. Retrieved July 16, 2023, from <https://www.youtube.com/watch?v=j52mYLSylik>.
- Volodymyr Zelens’kyj**: Ja hotovyj zustritysja z Putynym, jakščo joho dijsno cikavyt’ vyrišennja kryzovych pytan’ v ukrajins’ko-rosijs’kych vidnosynach [Volodymyr Zelenskyi: I am ready to meet with Putin if he is really interested in solving the crisis issues in Ukrainian-Russian relations]. (2021, July 1). *Interfax-Ukrajina*. Retrieved July 16, 2022, from <https://ua.interfax.com.ua/news/interview/753034.html>.
- Za 50 dniv** cijejij vijny Ukrajina stala herojem dlja vs’oho vil’noho svitu – zvernennja Prezydenta Volodymyra Zelens’koho [During the 50 days of this war, Ukraine became a hero for the entire free world – address of President Volodymyr Zelenskyi]. (2022, April 14). *Oficijne internet-predstavnytvo Prezydenta Ukrajiny*. Retrieved July 16, 2022, from <https://www.president.gov.ua/news/za-50-dniv-ciyeyi-vijni-ukrayina-stala-geroyem-dlya-vsogo-vi-74329>.
- Zelenskyi, V.** [@V_Zelenskiy_official]. (2022a, September 11). *Navit’ kriz’ ne-prohljadnu temrjavu* [Telegram post]. *Telegram*. https://t.me/V_Zelenskiy_official/3203.
- Zlo, ozbrojene** raketamy, bombamy j artylerijeju, treba zupynyty nehajno – zvernennja Prezydenta Ukrajiny [The evil, armed with rockets, bombs and artillery, must be stopped immediately – address of the President of Ukraine]. (2022, February 28). *Oficijne internet-predstavnytvo Prezydenta Ukrajiny*. Retrieved July 16, 2022, from <https://www.president.gov.ua/news/zlo-ozbrojene-raketami-bombami-j-artileriyeyu-treba-zupiniti-73257>.
- Zvernennja Mytropolyta** Epifanija [Address of Metropolitan Epiphanius]. (2022, March 5). *Pravoslavna cerkva Ukrajiny*. Retrieved July 16, 2023,

from <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-mytropolyta-epifaniya-5-bereznja-2022-r>.

Zvernennja Zelens'koho vid 7 bereznja 2022 roku [Address of Zelenskyi from March 7, 2022]. (2022, March 7). *Telegram*. Retrieved July 16, 2022, from https://t.me/V_Zelenskiy_official/789.

Zvernennja Zelens'koho vid 4 bereznja 2022 roku [Zelenskyi's address from March 4, 2022]. [Video]. *YouTube*. Retrieved July 16, 2022, from <https://www.youtube.com/watch?v=gKFyL9a3a5k>.

«БЕЗ ТЕБЕ»: ДИСТАНЦІЮВАННЯ ВІД «РУССКОГО МІРА» У ЗАЯВАХ УКРАЇНСЬКИХ ВИСОКОПОСАДОВЦІВ

Анотація. У статті проаналізовано наративи, спрямовані на окреслення відмінностей між українським та російським народами, а також стратегії дистанціювання від ідеології «руського міра» та її ключових складників, таких як російська мова і культура, Російська православна церква, спільна пам'ять й історія. Концепт «русский мір» як уявлення про цивілізаційну єдність, що ґрунтується на мовних, історичних, етнокультурних і релігійних компонентах, став предметом дослідження з використанням підходу критичного дискурс-аналізу (CDA).

Для аналізу матеріалу використано концепцію політичного дискурс-аналізу (PDA) Тейна ван Дейка, яка дозволяє дослідити, як політичні актори через дискурс впливають на емоції, переконання та ідеології аудиторії. Матеріалом дослідження є виступи, заяви, публікації в соціальних мережах (зокрема фейсбуці й твітері) та інтерв'ю таких високопосадовців, як Президент України Володимир Зеленський, міністр закордонних справ Дмитро Кулеба (2020–2024), секретар РНБО Олексій Данилов (2019–2024), радник голови Офісу Президента Михайло Подоляк і предстоятель ПЦУ митрополит Епіфаній. У статті зосереджено увагу на лексичних структурах, які відіграють ключову роль у формуванні ідентичності та визначенні значення дій, об'єктів і суб'єктів у політичному дискурсі.

Ключові слова: «Русский мір», ідеологія, офіційний дискурс, російська мова та культура.

ABOUT THE AUTHOR

Liudmyla Pidkuimukha,
PhD,
Postdoctoral researcher,
Justus Liebig University of Giessen
(Germany)

ПРО АВТОРКУ

Людмила Підкуймуха,
кандидат філологічних наук,
постдокторантка
в Гіссенському університеті
імені Юстуса Лібіха (Німеччина)

ІЗ РЕЦЕНЗІЙ

Праця вирізняється ґрунтовною документальною базою та належним науковим апаратом, що свідчить про високий професійний рівень авторського колективу. Особливо варто відзначити, що матеріал викладено у спосіб, який викликає значний читацький інтерес та має практичну цінність. Хоча окремі положення можуть викликати наукову полеміку, це лише підкреслює актуальність порушених проблем та стимулює дальшу наукову дискусію.

Мирослав Шкандрій,
заслужений професор-емерит,
факультет мистецтв, кафедра німецьких
та слов'янських студій Манітобського
університету (Вінніпег, Канада)

...деякі факти, наведені у текстах, варті поширення не лише в науковому колі, а й як науково-популярна інформація (наприклад, відомості про сучасну українську військову символіку). На тлі зростання в світі інтересу до України, до її реальних мовних і культурних проблем і процесів, дуже важливо, щоб інформація надходила саме від учених і ґрунтувалася на переконливих фактах. Лише це може запобігти маніпуляціям питаннями мови і культури та хибним висновкам. Рецензована монографія повною мірою відповідає вимогам об'єктивності і науковості, має високу просвітницьку цінність.

Світлана Соколова,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу стилістики, культури
мови та соціолінгвістики
Інституту української мови
НАН України

FROM REVIEW

The work stands out for its thorough documentary research and appropriate academic apparatus, which attests to the high professional level of the authors. It is particularly noteworthy that the material is presented in a manner that generates significant reader interest and has practical value. Although certain provisions may provoke scientific debate, this underscores the relevance of the issues raised and stimulates further scholarly discussion.

Myroslav Shkandriy,
Distinguished Professor Emeritus,
Faculty of Arts, Department of German
and Slavic Studies, University of Manitoba
(Winnipeg, Canada)

...some facts presented in the texts are worth disseminating not only within the academic community but also as popular science information (for example, information about present-day Ukrainian military symbols). Against the backdrop of growing global interest in Ukraine, its current linguistic and cultural issues and processes, it is very important that information comes from scholars and is based on convincing facts. Only this can prevent manipulation of language and culture issues and erroneous conclusions. The reviewed monograph fully meets the requirements of objectivity and scientific rigour, and has high educational value.

Svitlana Sokolova,
Doctor of Philology, Professor,
Head of the Department of Stylistics,
Language Culture, and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language,
National Academy of Sciences of Ukraine

Книга є глибоко міждисциплінарною: розвідки з (соціо)лінгвістики – найбільш широко представленого напрямку – перемежовані з дослідженнями з літератури та соціології. Не всі вони зосереджені переважно на Україні: одна присвячена радянській Грузії, інша – сучасній російськомовній поезії, хоча ці розвідки розглядають відповідні питання в контексті активної війни Росії проти України.

Алессандро Акіллі,
професор у галузі слов'янських мов
і літератур, Університет Кальярі
(Італія)

Рецензована колективна монографія є унікальним відображенням актуальної проблеми багатоманітності мов і культур у сучасному українському соціумі на фоні російсько-української війни. Крізь конкретні маркери соціолінгвістичних та соціокультурних параметрів авторам вдалося проаналізувати низку болючих, а подекуди й незручних питань українського сьогодення, які стали водночас актуалізованими заручниками агресивної політики російських політичних еліт, з одного боку, й постали в епіцентрі консолідованого спротиву українців повномасштабній російській агресії, з другого.

Юрій Остапець,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук Ужгородського національного університету

The book is deeply multidisciplinary, with contributions on (socio)linguistics – the most widely represented discipline of the book – alternating with articles on literature and sociology. Not all contributions focus predominantly on Ukraine, with one devoted to Soviet Georgia and another on contemporary Russophone poetry, even though such articles tackle their respective issues from the point of view of the ongoing Russia's war on Ukraine.

Alessandro Achilli,
Associate Professor, Slavic Languages
and Literatures, University of Cagliari
(Italy)

The reviewed collective monograph is a unique reflection of the current issue of linguistic and cultural diversity in contemporary Ukrainian society against the backdrop of the Russian-Ukrainian war. Through specific markers of sociolinguistic and sociocultural parameters, the authors have managed to analyse a number of painful and sometimes uncomfortable issues of present-day Ukraine, which have simultaneously become actualised hostages of the aggressive policies of the Russian political elites on the one hand, and have emerged at the epicentre of the consolidated resistance of Ukrainians to the full-scale Russian aggression on the other.

Yuriy Ostapets,
Doctor of Political Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Social Sciences,
Uzhhorod National University

Наукове видання

МОВИ ТА КУЛЬТУРИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Колективна монографія

Наукове редагування: Г. Шумицька, А. Круглов

Рецензування: С. Соколова, М. Шкандрій, А. Акіллі, О. Остапець

Макетування і верстання: В. Путрашик

Дизайн обкладинки: М. Лешо

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «УжНУ»
(протокол № 1 від 28 січня 2025 р.)

Підписано до друку 14.03.2025. Формат 60*84/16. Друк цифровий.
Шрифт Arsenal. Ум. друк. арк. 16,9 . Зам. № 257K

Видруковано з наданого оригінал-макету у ТОВ «РІК-У»:
88006, м. Ужгород, вул. Карпатської України, 36
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

М 74 **Мови та культури під час війни:** колективна монографія / наук. ред. Г. Шумицька, А. Круглов / УжНУ; НДЦ соціології мови. — Ужгород : РІК-У, 2025. — 290 с.

ISBN 978-617-8390-78-5

До монографії увійшли матеріали доповідей, виголошених на Міжнародній науковій конференції «Мови та культури під час війни: (не)можливе, (пере)осмислене, (не)кероване», яка відбулася у Лондоні 2–3 травня 2024 року.

Розвідки охоплюють низку проблем, пов'язаних із мовно-культурною трансформацією у зв'язку з війною, причому мова (мови) представлена майже в усіх дослідженнях – чи то як об'єкт, чи як його інструмент. Крізь конкретні маркери соціолінгвістичних та соціокультурних параметрів автори вдаються до аналізу низки болісних, а подекуди й незручних питань сьогодення. Це свого роду науковий скринінг культурного і мовного стану суспільства – міжособистісних стосунків, фактів мовної поведінки, дискурсивних практик, стану мовної системи, політичних подій тощо.

Монографія прислужиться широкому колу читачів – мовознавцям, соціологам, політологам, культурологам, фахівцям із мовного планування та державного управління.

УДК 811+008+930.85:355.01

